

Юстайн Гордер
СВЕТЪТ НА СОФИ

Роман
за историята
на философията

ЮСТАЙН ГОРДЕР
СВЕТЪТ НА СОФИ
РОМАН ЗА ИСТОРИЯТА НА
ФИЛОСОФИЯТА

Превод: Яна Кожухарова

chitanka.info

През 1991 г., когато норвежкият философ Юстайн Гордер написва „Светът на Софи“, той си мисли, че роман за историята на философията ще предизвика интерес само сред специалисти. Четири години по-късно тази книга е най-продаваният роман в света.

Опитът на Гордер да разкаже в достъпна форма историята на философията се оказва триумфален. Книгата е преведена на 50 езика и е продадена в над 25-милионен тираж. Романът е претворен в мюзикъл, игрален филм, телевизионен сериал, компютърни игри...

Юстайн Гордер е роден през 1952 г. в Осло, столицата на Норвегия. Баща му е директор на училище, а майка му — учителка и автор на детски книги. Ю. Гордер завършва университета в Осло, където изучава скандинавска литература, теология и философия.

След като се оженва през 1974 година, той започва да пише учебници по философия и богословие. През 1981 година заедно със семейството си се премества в Берген, където няколко години преподава философия.

През 1986 година публикува първата си книга с художествени творби — сборника „Diagnosen og andre noveller“. След това пише книги за деца. Издаденият през 1990 година роман „Тайната на пасианса“ е отличен с наградата на литературните критици на Норвегия и на Министерството на културата на Норвегия. Най-голям обаче се оказва успехът на „Светът на Софи“.

През 1997 г. Юстайн Гордер и неговата съпруга основават Фондация „Софи“, която присъжда ежегодна международна награда за екология в размер на 100 000 долара — една от най-големите награди в областта на екологията.

*Тоз, който сметка не си дава
за миналите триста века,
той в тъмнината си остава,
живее ден за ден човека.*

Й. В.

Гьоте

РАЙСКАТА ГРАДИНА

... в крайна сметка все някога нещо трябва да е произлязло от нищото...

Софи Амундсен се връщаше от училище. Отначало повървя с Юрун. Разговаряха за работи. Юрун смяташе, че човешкият мозък е сложен компютър. Софи не беше съвсем сигурна дали е съгласна с това. Та нали човекът е много повече от машина?

Разделиха се при супермаркета. Софи живееше в покрайнините на обширен вилен квартал и пътят ѝ до училище бе двойно по-дълъг, отколкото на Юрун. Домът ѝ сякаш бе накрай света, зад градината им нямаше други къщи. Оттук започваше гъста гора.

Софи сви по „Кльовервейен“, която завършваше с остър завой, наречен „Капитанския“. С изключение на събота и неделя тук рядко се мяркаха хора.

Беше в началото на май. Гъсто засадени лехи с нарциси цъфтяха под овощките в градините. Брезите бяха забулени с ефирни воали от зелен креп.

Не е ли странно, че през този сезон всичко се налива и расте? Коя е причината талази зелена целулоза да набъбват изпод безжизнената земя веднага щом времето се позатопли и изчезнат последните снежни петна?

Докато отваряше градинската порта, Софи надникна в пощенската кутия. Обикновено там я очакваха цял куп рекламни брошури и няколко големи плика за майка ѝ. Преди да се качи в стаята си, за да се заеме с домашните, Софи винаги оставяше купчината върху кухненската маса.

Понякога пристигаха банкови извлечения за баща ѝ. А той не беше обикновен баща — беше капитан на петролен танкер и пътуваше почти през цялата година. Прибираще се за няколко седмици у дома,

тътреше пантофите си из къщата и трогателно се грижеше за Софи и майка ѝ. Но когато бе на път, разстоянието си казваше думата.

Този ден в голямата пощенска кутия се мъдреше едно-едничко писъмце и то бе за Софи.

„Софи Амундсен, Кльовервейен 3“ — пишеше върху малкия плик. Това бе всичко, подател нямаше. Липсваше дори пощенска марка.

Щом хлопна портата, Софи отвори писмото. Вътре намери само мъничка бележка, не по-голяма от плика. На бележката пишеше: „Коя си ти?“.

Нищо повече. Без обръщение, без подпис, само трите думи, изписани на ръка, и накрая голяма въпросителна.

Тя още веднъж огледа плика. Никакво съмнение — писмото бе за нея. Но кой го беше пуснал в пощенската кутия?

Софи бързо отключи вратата на червената къща. Както обикновено, котката Шерекан се показва иззад храстите, скочи на стъпалото и се промуши вътре преди момичето да затвори вратата след себе си.

„Мац, пис-пис!“

Когато майката на Софи се вкиснеше за нещо, наричаше дома им менажерия. Менажерията е сбирка от различни животни, и така си беше — Софи бе твърде доволна от своята колекция. Първо ѝ подариха стъклена златна рибка: Златната къдрица, Червената шапчица и Черния Петър. После се появиха вълнистите папагалчета Том и Джери, костенурката Говинда и накрая жълто-кафявата тигрова котка Шерекан. Всички те бяха своеобразна компенсация за това, че майка ѝ се връщаше късно от работа, а баща ѝ все обикаляше света.

Софи запрати чантата си в ъгъла и сипа в паничката на Шерекан от котешката храна. После с тайнственото писмо в ръка се отпусна върху кухненската табуретка.

Коя си ти?

А знаеше ли? Естествено, тя беше Софи Амундсен, ала коя бе всъщност? На този въпрос досега не бе намерила задоволителен отговор.

Ами ако се казваше другояче? Например Ане Кнютсен. Друга ли би била тогава?

Изведнъж си спомни, че отначало баща ѝ искал да я кръсти Сюнъове. Софи се запита какво ли би било, ако протегне ръка и се представи като Сюнъове Амундсен — не, не се получаваше. През цялото време се представяше съвсем друго момиче.

Тогава скочи от столчето и със странното писъмце в ръка влезе в банята. Застана пред огледалото и впери поглед в собствените си очи.

— Аз съм Софи Амундсен — каза тя.

В отговор момичето в огледалото не си позволи дори намек за гримаса. Каквото и да направеше Софи, същото повтаряше и то. Софи се опита да изпревари огледалния образ със светкавично движение, ала другата бе точно толкова бърза.

— Коя си ти? — запита Софи.

Отново не получи отговор, ала за миг се замисли коя бе задала въпроса — тя или огледалният образ.

Софи лепна показалеца си върху носа в огледалото и рече:

— Ти си аз.

А като не получи отговор, обърна изречението и каза:

— Аз съм ти.

Софи Амундсен никога не бе харесвала особено външния си вид. Често ѝ повтаряха, че има красиви бадемове очи, но сигурно го казваха заради прекалено малкия ѝ нос и твърде голямата уста. Освен това ушите ѝ бяха много близко до очите. Най-лошото обаче бяха правите коси, които изобщо не се поддаваха на никаква прическа. Понякога баща ѝ ги галеше и шеговито я наричаше „момичето с ленените коси“, по една пиеса на Клод Дебюси. Лесно му беше на него, нали не бе осъден цял живот да притежава черни увиснали клечки! Пред косата на Софи капитулираха всякакви спрейове и гелове.

Понякога намираще външния си вид толкова странен, че се питаше дали не е увредена по рождение. Нали понякога майка ѝ разказваше за тежкото раждане. Но може ли раждането да определи външния вид?

Не беше ли странно, че не знае коя е? Че не е в състояние да определи собствения си външен вид? Просто бе орисана с него.

Можеше да избира приятелите си, но не и самата себе си. Дори не бе взела тя решението да бъде човек.

Какво е човекът?

Софи отново погледна момичето в огледалото.

— Я по-добре да си напиша домашното по биология — каза си като извинение. В следващия миг вече беше в коридора.

Не, по-добре да изляза в градината, помисли си тя.

— Мац, пис-пис-пис!

Софи примами котката навън и затвори вратата зад себе си.

Докато стоеше на покритата с чакъл алея с тайнственото писмо в ръка, изведнъж изпита странно усещане. Стори ѝ се, че е кукла, оживяла благодарение на магия.

Не беше ли необичайно, че живее и се движи из чудата приказка?

Шерекан елегантно прескочи чакълената пътека и потъна в гъстите храсти френско грозде. Жива котка, преливаща от жизнена сила — от белите си мустаци до края на опашката, шибаша като камшик. И тя се намиреше в градината, но едва ли го съзнаваше така, както Софи.

След като поразсъждава над факта, че съществува, Софи стигна до мисълта, че няма вечно да е така.

Сега съм тук, сред света, помисли тя. Но ще дойде ден, когато ще съм изчезнала.

Има ли живот след смъртта? Котката нямаше понятие и от този проблем.

Неотдавна бе починала бабата на Софи. Вече половин година Софи всеки ден си мислеше колко ѝ липсва тя. Не е ли несправедливо, че животът все някога свършва?

Софи спря на чакълената алея и потъна в размисъл. Доколкото можа, се опита да си наложи мисълта, че съществува, за да забрави, че няма да е вечно тук. Напълно безуспешно. Щом се съсредоточеше върху факта, че съществува, се явяваше и мисълта за края на живота. И обратното — щом с пълна сила осъзнаеше, че един ден ще изчезне без следа, усещаше колко безкрайно ценен е животът. Сякаш съзерцаваше две страни на монета, която постоянно обръщаше. Колкото по-голяма и ясна ставаше едната страна на монетата, толкова по-голяма и ясна ставаше и обратната. Животът и смъртта се оказваха две страни на едно и също нещо.

Човек не може да усети, че съществува, без да почувства, че ще умре, помисли си тя. Също толкова невъзможно е да размишляваш, че трябва да умреш, без да осъзнаваш безценността на живота.

Софи си спомни, че в деня, когато баба ѝ разбра за болестта си, каза нещо подобно: „Едва сега разбирам колко богат е животът!“.

Не е ли тъжно, че повечето хора трябва да се разболеят, за да осъзнаят колко е хубав животът? Или пък да намерят тайнствено писмо в пощенската си кутия.

Не би било лошо да погледне дали не са се появили още писма. Софи изтича до портата и повдигна зеления капак на кутията. Стресна се, когато съзря точно същия плик. Та нали когато извади първото писмо, се увери, че пощенската кутия остава празна?

И на този плик бе написано името ѝ. Разкъса го и извади бяло листче точно като първото.

Как е произлязъл светът? — пишеше там.

Нямам понятие, отговори наум Софи. Че кой може да знае това? И все пак въпросът бе основателен. За първи път в живота си Софи помисли, че е почти невъзможно да живееш в един свят, без поне да се запиташ как е произлязъл.

Направо ѝ се зави свят от тайнствените писма и тя реши да поседне в „пещерата“. Това бе тайното ѝ скривалище. Идваше тук само когато бе много разгневена, тъжна или весела. Днес бе объркана.

Червената къща се издигаше в средата на голяма градина. Имаше много цветни лехи, храсти френско грозде, различни овошки, просторна моравка с градинска люлка и дори малка беседка, построена от дядото за баба ѝ, след като първото им дете починало едва на няколко седмици. Клетото момиченце се казвало Мари. Върху надгробната му плоча пишеше: „Радост ни донесе малката Мари, после ни напусна, в скръб ни потопи“.

В единия край на градината, зад малините, растяха гъсти храсти, които не цъфтяха и не даваха плодове. Всъщност те отделяха градината от гората, но през последните двадесет години никой не се бе грижил за тях и те се бяха превърнали в непроходим шубрак. Бабата на Софи разказваше, че през войната, когато из градината свободно щъкали кокошки, хресталакът ги пазел от ловуващите лисици.

Според другите в семейството старият шубрак бе точно толкова безполезен, колкото и изоставените зайчарници в другия край на градината. Откакто Софи се помнеше, в храстите имаше тесен проход. Промъкваше се през него и се озоваваше в просторна кухня, подобна на колиба. Това бе нейната пещера. Сигурна бе, че тук никой няма да я намери.

С двата плика в ръка Софи прекоси тичешком градината и пролази през храстите на четири крака. Пещерата бе толкова просторна, че можеше да се изправи, но тя приседна на дебело коренище. Оттук през две дупчици между клоните и листата можеше да наблюдава какво става навън. Макар че пролуките не бяха поголеми от монета от пет крони, пред погледа ѝ се разкриваше цялата градина. Като малка обичаше да гледа как майка ѝ и баща ѝ обикалят между дърветата и я търсят.

Софи винаги бе смятала градината за свой собствен свят. Винаги когато слушаше за Райската градина от Сътворението, си спомняше за пещерата, как седеше вътре и наблюдаваше собствения си малък рай.

Как е произлязъл светът?

Не, Софи не знаеше това. Естествено, беше наясно, че светът е само малка планета в огромния космос. Но как е произлязъл космосът?

Възможно е, разбира се, космосът да си е съществувал винаги — в такъв случай не беше нужно да отговаря на въпроса откъде се е взел. Но може ли нещо да е вечно? Дълбоко в себе си се бунтуваше срещу това твърдение. Всичко съществуващо трябва да има начало. Значи и космосът все някога трябва да е възникнал от нещо друго.

Ако обаче космосът е произлязъл от нещо друго, на свой ред и то някога трябва да е произлязло от нещо. Софи разбра, че така само избягва проблема. В крайна сметка все някога нещо трябваше да е произлязло от нищото. Възможно ли бе това? Не беше ли тази представа също толкова невъзможна, колкото и другата — че светът винаги е съществувал?

В училище учеха, че Бог е създал света, и сега Софи се опита да убеди самата себе си, че въпреки всичко именно това е най-добрият отговор на този въпрос. Но после пак се замисли. Ако приемем, че Бог е създал космоса, как тогава стои въпросът със самия Бог? Сам ли се е създал от нищото? Отново нещо у нея се възпротиви. Дори Бог да е бил в състояние да създаде каквото си пожелае, едва ли би могъл да

създаде себе си, преди да разполага с един „Аз“, с чиято помощ да създава. При това положение имаше само една възможност: Бог винаги е съществувал. Тази възможност обаче Софи вече бе отхвърлила. Всичко съществуващо трябваше да има начало.

— Ама че работа!

Тя пак отвори двата плика.

„Коя си ти?“

„Как е произлязъл светът?“

Що за подлички въпроси! И всъщност откъде идваха двете писма? Това бе не по-малко загадъчно.

Кой бе изтръгнал Софи от делника ѝ, за да я изправи пред големите загадки на вселената?

За трети път Софи се отправи към пощенската кутия.

Едва сега раздавачът бе пуснал обичайните пратки. Софи измъкна купчина рекламни материали, вестници и две писма до майка ѝ. Имаше и една пощенска картичка със снимка на южен плаж. Обърна я. Марките бяха норвежки, с печат „Корпус на ООН“. Възможно ли бе картичката да е от баща ѝ? Та той се намираше на съвсем друго място. И почеркът му не бе същият.

Пулсът на Софи се ускори, когато прочете адреса на картичката. „Хилде Мьолер Кнаг, чрез Софи Амундсен, Кльовервейен 3...“ Останалото беше вярно. На картичката пишеше:

Мила Хилде! Честит петнадесети рожден ден! Сигурно разбираш, че бих желал да ти направя подарък, който ще ти помогне да пораснеш. Прости ми, че изпращам картичката до Софи. Така беше най-лесно.

Сърдечни поздрави, татко

Софи се върна тичешком вкъщи и влетя в кухнята. В душата ѝ бушуваше буря. Какво става? Коя е тази Хилде, навършваща петнайсет години само месец преди петнайсетия рожден ден на Софи?

Софи грабна телефонния указател от коридора. Мнозина се казваха Мьолер, неколцина и Кнаг. Но никой не се именувахе Мьолер

Кнаг.

Отново огледа тайнствената картичка. Без съмнение истинска беше, с пощенска марка и печат.

Защо обаче един баща ще пусне честитка с адреса на Софи, когато очевидно е предназначена за другаде? Кой баща ще изпрати картичката да се лута и ще лиши дъщеря си от поздрав за рождения ден? От къде на къде така да е „по-лесно“? И най-вече — как изобщо да открие тази Хилде?

Ето че Софи се сдоби с още един проблем, над който да си блъска главата. Опита се да подреди мислите си.

Само за няколко часа този следобед се бе изправила пред три загадки. Първата бе кой е оставил двата плика в пощенската ѝ кутия. Втората загадка бяха трудните въпроси в двете писма. Третата беше: коя е Хилде Мьолер Кнаг и защо Софи получи картичката за рождения ден на непознатото момиче.

Сигурна беше, че между трите загадки съществува някаква връзка, защото досега бе водила съвсем обикновен живот.

ЦИЛИНДЪРЪТ

... единственото нещо, което ни е необходимо, за да станем добри философи, е способността да се учудваме...

Софи предположи, че авторът на анонимните писма ще се обади отново. Затова реши на първо време да не разказва никому за тях.

В часовете едва успяваше да се съсредоточи върху думите на учителя. Изведнъж започна да ѝ се струва, че той говори само за маловажни неща. По-добре да беше обяснил какво представлява човекът или пък светът и как е възникнал?

Обзе я непознато досега усещане: в училище, пък и навсякъде другаде, хората се занимаваха малко или много със случайни неща. А съществуваха големи и трудни въпроси, чиито отговори бяха по-важни от обичайните учебни предмети.

Дали някой би могъл да знае отговорите? Във всеки случай, каза си Софи, да размишляваш над тях е по-важно, отколкото да зубриш правилни глаголи.

След последния звънец тя тъй бързо прекоси училищния двор, че Юрун се затича да я настигне и след малко я попита:

— Искаш ли довечера да играем на карти?

Софи сви рамене.

— Мисля, че игрите на карти вече не са ми толкова интересни.

Юрун я погледна като паднала от небето:

— Така ли? Тогава да поиграем на федербал?

Софи се втренчи в асфалта, после и в приятелката си.

— Мисля, че и федербалът вече не ми е интересен.

— Е, добре. — Софи долови горчивина в гласа ѝ. — Но сигурно ще ми обясниш кое изведнъж стана по-важно?

Софи поклати глава.

— Това... е тайна.

— Ами! Сигурно си влюбена.

Двете дълго крачиха редом, без да продумат. Като стигнаха до футболното игрище, Юрун каза:

— Аз ще мина през игрището.

Това беше най-прекият път към дома на Юрун, но тя минаваше оттам само когато трябваше да се прибере бързо, защото очакваше гости или имаше час при зъболекар.

На Софи ѝ дожаля, че е наранила приятелката си. Но какво да ѝ каже? Че изведнъж въпросите коя е и как е произлязъл светът я занимават толкова сериозно, че не ѝ остава време за федербал? Дали Юрун щеше да я разбере?

Защо се оказваше тъй трудно да се занимаваш с най-важния и най-естественя въпрос?

Докато отваряше пощенската кутия, сърцето ѝ се разтуптя. Отначало съзря само банкови извлечения и няколко големи жълти плика за майка ѝ. Жалко, Софи толкова се надяваше на писмо от непознатия подател!

Но когато затвори градинската порта, видя името си върху един от големите пликосе. На гърба, там, където се залепва пликът, бе написано: *Курс по философия. Да се обърне специално внимание!*

Софи мина по чакълената алея и остави чантата си до вратата. Пъхна останалите писма под изтривалката, изтича в градината и се пъхна в пещерата. Там и само там трябваше да отвори голямото писмо.

Шерекан я последва — нямаше начин да я прогони. Но поне беше сигурна, че котката няма да я издаде.

В плика имаше три големи, изписани на машина листа, захванати с кламер. Софи се зачете.

ЩО Е ФИЛОСОФИЯ?

Мила Софи! Всеки човек си има хоби. Някои колекционират монети или пощенски марки, други обичат ръкоделията, трети посвещават почти цялото си свободно време на определен спорт.

Мнозина обичат да четат. Но четивата са твърде различни. Някои четат само вестници или комикси, други

обичат романи, трети предпочитат книги на различни теми, като астрономия, зоология или технически открития.

Ако аз се интересувам от коне или от скъпоценни камъни, нямам право да изисквам всички останали да споделят моите интереси. Ако следя със затаен дъх всички спортни предавания по телевизията, трябва да се примиря с факта, че за други спортът е скучен.

Съществува ли обаче нещо, което би трябвало да интересува всички нас? Съществува ли нещо, което засяга всички хора — независимо кои са или къде живеят? Да, мила Софи, има въпроси, които би трябвало да занимават всички нас. За тях ще стане дума на този курс.

Кое е най-важното в живота? Ако запитаме човек от страна, където цари глад, отговорът ще гласи: храната. Отправим ли същия въпрос към зъзнеция, ще ни отвърне: топлината. А ако се обърнем към самотник, сигурно ще ни отговори: общуването с други хора.

Да предположим обаче, че всички потребности са задоволени — дали не съществува още нещо, от което хората се нуждаят? Според философите — съществува. Те смятат, че човек не живее само от хляба. Вярно, всички хора трябва да се хранят. Всички имат нужда от любов и грижа. Но има и нещо друго. Ние, хората, изпитваме необходимостта да знаем кои сме и защо живеем.

В този смисъл да се интересуваш защо живееш не е в същата степен „случаен“ интерес, какъвто е колекционирането на пощенски марки. Ако се вълнуваш от подобни въпроси, ти се занимаваш с нещо, за което хората спорят още откакто живеем на тази планета. Как са възникнали космосът, земното кълбо и животът е несравнимо по-велик и по-важен въпрос от това кой е спечелил най-много златни медали на последните олимпийски игри.

Най-добрият подход към философията е да задаваш философски въпроси:

Как е сътворен светът? Има ли воля или смисъл в това, което се случва? Съществува ли живот след смъртта?

Как изобщо да открием отговорите на тези въпроси? И най-важното: как да живеем?

През всички епохи хората са си задавали подобни въпроси. Не познаваме култура, която да не е подбуждала въпросите кои са хората или откъде произхожда светът.

Всъщност философските въпроси не са чак толкова много. Вече зададохме няколко от най-важните. Ала историята ни поднася много различни отговори на всеки отделен въпрос.

Значи е по-лесно да задаваш философски въпроси, отколкото да им отговаряш.

До ден-днешен всеки човек сам трябва да открие своите лични отговори на тези въпроси. Не можем да направим справка в енциклопедията дали съществува Бог и имали живот след смъртта. Енциклопедията няма да ни посъветва как да живеем. Въпреки това разсъжденията на други хора ни помагат да съставим своя представа за живота и за света.

Ловът на истината, с който са се заели философите, може да бъде сравнен с криминален разказ. Едни смятат, че убиецът е Андерсен, други сочат Нилсен или Йепсен. Някой ден полицията може и да разкрие престъплението. Възможно е обаче никога да не разгадае тайната. Но загадката има решение.

Следователно — дори да е трудно да се отговори на даден въпрос — напълно възможно е той да има един и само един правилен отговор. Или има някакво съществуване след смъртта, или няма.

Междувременно науката разгада много древни загадки. Една от най-големите е била как изглежда обратната страна на Луната. Отговорът не можел да бъде намерен чрез спор, а зависел от въображението на всеки човек. Днес обаче знаем точно как изглежда обратната страна на тази планета. И вече не можем да „вярваме“, че там живее човек или че е направена от сирене.

Един от древногръцките философи, живял преди повече от две хилядолетия, вярвал, че хората са създали

философията, защото се учудвали. Човекът намира живота за толкова странен, че философските въпроси възникват от само себе си, смятал той.

Сякаш наблюдаваме фокус — не сме в състояние да разберем как е възможно това, което виждаме. И питаме: как фокусникът съумя да превърне две бели копринени кърпи в жив заек?

За много хора светът е точно толкова непонятен, колкото и умението на фокусника да извади заек от празния допреди миг цилиндър.

Ако въпросът е за заека, ние сме наясно, че фокусникът ни води за носа. Но когато става дума за света, положението е по-различно. Знаем, че светът не е зрителна измама, защото ходим по земята и сме част от същия този свят. Всъщност ние самите сме белият заек, когото изваждат от цилиндъра. Отличаваме се от него, само защото заекът не съзнава, че участва във фокус. За разлика от нас. Ние вярваме, че сме замесени в нещо загадъчно, и се стремим да изясним зависимостите между нещата.

П. П. Колкото до белия заек, вероятно е по-добре да го сравним с цялата вселена, а себе си — с пъпещата напаст дълбоко в заешката козина. Философите сред нас обаче се опитват да се изкатерят нагоре по тънките косъмчета, за да погледнат великия магьосник право в очите.

Тук ли си още, Софи? Следва продължение.

На Софи ѝ прималая. Дали е още тук ли? Тя дори не бе сигурна, че си е поемала дъх, докато четеше.

Кой бе донесъл писмото? Кой, кой?

Не беше възможно същият човек да е изпратил честитката за рождения ден на Хилде Мьолер Кнаг, защото на нея имаше пощенска марка и адрес. Жълтият плик обаче бе пуснат в пощенската кутия, както и двата по-малки преди това.

Софи погледна часовника — едва три без петнайсет! Майка ѝ щеше да си дойде от работа след цели два часа.

Тя прекоси градината и спря пред пощенската кутия. Дали вътре имаше още нещо?

Намери нов жълт плик, върху който бе написано името ѝ. Озърна се, но не забеляза никого. Изтича до края на гората и погледна към пътеката. Нямахше жива душа. Изведнъж ѝ се стори, че по-навътре в гората пукат клони. Не беше напълно сигурна, а и гонитбата щеше да е безполезна. Ако някой се опитваше да избяга от нея, нямахше как да го настигне.

Софи затвори входната врата и остави на пода чантата си и другата поща. Влезе в своята стая, взе голямата кутия от бисквити, пълна с красиви камъчета, изсипа ги на земята и прибра вътре двата големи плика. После излезе обратно в градината с кутията в ръка, като не пропусна да остави храна на Шерекан.

„Мац-пис-пис!“

Седнала отново в пещерата, тя отвори новия плик и извади няколко изписани на машина листа. Зачете се.

СТРАННОТО СЪЗДАНИЕ

Ето ни отново заедно. Сигурно вече си разбрала, че този кратък курс по философия ще пристига на подходящи порции. Следват още уводни бележки.

Споменах ли вече, че способността да се учудваме, е единственото необходимо, за да станем добри философи? Ако не съм, казвам го сега: *способността да се учудваме е единственото нещо, което ни е необходимо, за да бъдем добри философи.*

Ясно е, че всички малки деца без изключение притежават тази способност. Само за няколко месеца бебетата се озовават в съвършено непозната действителност. Но с възрастта тази способност изглежда закърнява. С какво се обяснява това? Може ли Софи Амундсен да отговори на този въпрос?

И така: ако малкото бебе умееше да говори, сигурно би описало в какъв странен свят е попаднало. Защото

макар че не говори, ние виждаме как сочи и любопитно опипва предметите в стаята.

Научи ли първите думи, винаги когато види куче, детето се спира и възкликва: „Бау-бау!“. Подскача в количката и размахва ръце: „Бау-бау! Бау-бау!“. Под тежестта на своите години ние изпитваме досада от възхищението на детенцето. „Да, да, ето го бау-бау — съгласяваме се от висотата на житейския си опит, — но сега седни хубаво и мирувай.“ Нашето възхищение е умерено. Толкова пъти сме виждали кучета!

Тази шумна сцена ще се повтори може би няколкостотин пъти, преди детето да свикне да подминава случайно срещнатото куче, без да се забравя от възторг. Същото би се случило със слон или хипопотам. Но дълго преди детето да се научи да говори правилно — или да мисли философски — светът за него ще се е превърнал в навик.

Ако питаш мен — жалко!

Моята цел е ти да не станеш като хората, които смятат света за даденост, мила Софи. Преди да започнем истинския курс по философия, за всеки случай ще направим две мисловни упражнения.

Представи си, че се разхождаш из гората. Неочаквано съзираш малък космически кораб на пътеката пред себе си. От него се измъква едно марсианче и вдига към теб учудения си поглед...

Какво би си помислила? Е, все едно. Но някога идвало ли ти е наум, че самата ти може да си марсианка?

Разбира се, малко вероятно е да се сблъскаш с извънземно същество. Ние дори не знаем има ли живот на други планети. Но някой ден може да се препънеш в самата себе си. Някой ден може би ще се сепнеш и ще се погледнеш от съвсем различен ъгъл. И напълно възможно е това да се случи тъкмо докато се разхождаш в гората.

Аз съм странно създание, ще си помислиш ти. Аз съм загадъчно животно...

Сякаш като Спящата красавица се събуждаш от вековен сън. Питаш се: „Коя съм аз?“. Знаеш само, че пъплиш върху една планета сред вселената. Но какво е вселената?

Още ли си тук, Софи? Нека извършим втория опит.

Една сутрин мама, татко и малкият, две-тригодишен Томас закусват в кухнята. В един момент мама се изправя, извърща се към мивката и тогава татко... ами татко се възнася към тавана!

Какво според теб ще каже Томас? Може би ще посочи баща си с пръст и ще обяви: „Татко лети!“.

Детето сигурно ще се учуди, но това бездруго е обичайната му реакция. Татко върши толкова много странни неща, че в очите на Томас краткият полет над кухненската маса не е кой знае какво постижение. Всеки ден татко се бръсне с мъничка машинка, понякога се изкатерва върху покрива и чопли телевизионната антена, или пък завира глава в мотора на автомобила, после се показва черен като негър.

А сега е ред на мама. Чула е думите на Томас и рязко се обръща. Как според теб ще реагира, като види татко, витаещ в пространството над кухненската маса?

Тя изпуска буркана с мармалад и надава ужасен вой. След като татко седне обратно на стола си, може да се наложи да повикат лекар. (Всъщност татко отдавна трябваше да усвои по-добри обноски на масата.)

Защо Томас и мама реагират толкова различно, как мислиш?

Защото е въпрос на навик. (Запомни го!) Мама е учила, че хората не могат да летят, а Томас — не. Той все още не е наясно кое на този свят е възможно и кое не е.

Но как стои въпросът със самия свят, Софи? Смяташ ли, че той е възможен? Нали и той се носи свободно в пространството?

Тъжното е, че докато порастваме, ние свикваме не само със законите на земното притегляне. Свикваме и със самия свят.

Очевидно, докато трае детството ни, ние постепенно губим способността да се учудваме на света. Губим обаче нещо важно, което философите искат да възкресят. Защото нещо вътре в нас ни подсказва, че животът е голяма загадка. Изпитали сме това много преди да се научим да го мислим.

Уточнявам: въпреки че отговорите на философските въпроси засягат всеки човек, не всички хора стават философи. По различни причини делникът така оплита повечето от тях, че учудването от живота бива изтласкано в някой тъмен ъгъл. (Тези хора пропълзяват дълбоко в заешката козина, намират си уютно местенце и остават там долу до края на живота си.)

За децата светът и всичко в него е ново, непознато и предизвиква учудване. Не всички възрастни обаче реагират така — за повечето от тях светът е нещо съвсем нормално.

Именно в това отношение философите са достойно изключение. Философът никога не е допуснал да свикне със света. За философа или философката светът завинаги си остава необясним, дори загадъчен и тайнствен. Следователно философите и малките деца имат едно важно общо качество. Можеш да кажеш, че през целия си живот философът запазва възприемчивостта на малкото дете.

А сега трябва да решиш какво си ти, мила Софи: дете, което още не е „свикнало“ със света, или философка, която може да се закълне, че няма да допусне това?

Ако само поклатиш глава и не се чувстваш нито дете, нито философка, причината е тази: ти така добре си се приспособила към света, че той вече не те учудва. В такъв случай те заплашва опасност. Затова ти се предлага този курс по философия — за всеки случай. Не желая точно ти да бъдеш от ленивите и равнодушните. Искам да живееш с отворени очи.

Получаваш курса абсолютно безплатно. Затова и няма да връщаме пари, ако не се включиш в него. Ако в който и да било момент пожелаеш да го прекратиш — няма проблем. Само ми остави известие в пощенската кутия, да

речем, една жива жаба. Във всеки случай нека е нещо зелено. Нали не искаме да изплашим раздавача.

Кратко обобщение: от празен цилиндър изваждат бял заек. Фокусът трае милиарди години, тъй като заекът е огромен. Всички човеци се раждат по връхчетата на тънката му козина. Това им позволява да се учудват на невероятното магическо изкуство. Но колкото повече растат, толкова по-надълбоко се скриват в заешкото кожухче. И остават там. Долу е тъй уютно, че те никога повече не се осмеляват да се изкатерят нагоре по крехките косъмчета. Единствено философите дръзват да поемат опасното пътешествие към най-външните граници на човешката реч и съществуване. По пътя някои от тях се изгубват, но други се вкопчват в заешките косми и призовават хората, които дълбоко долу в меката козина тъпчат търбуси с ядене и пиене.

— Дами и господа — викат те, — ние се носим в празното пространство!

Но никой от хората долу не се вслушва във философската врява.

— Боже, какви кресливци! — казват те.

И продължават да разговарят както досега: Ще бъдеш ли така любезен да ми подадеш маслото? Какъв е днес курсът на акциите? Колко струват доматиите? Чу ли, че лейди Ди пак била бременна?

Когато по-късно същия следобед майката на Софи се прибра, кутията с писмата на тайнствения философ бе скрита на сигурно място в пещерата. Софи се бе опитала да се залови с домашните си, но всичко, което постигна, бе да си блъска главата над току-що прочетеното.

За толкова много неща преди не бе се дори замисляла! Тя вече не бе дете — но още не беше и възрастна. Софи осъзна, че вече е поела пътя надълбоко в гъстата козина на заека, изваден от черния цилиндър на вселената. Философът обаче я бе задържал. Той — или пък беше тя? — я бе уловил здраво за вратлето и я бе върнал отново на върха на

заешкия косъм, където беше играла като дете. И там, на открито, от върха на тънкия косъм, тя бе видяла света такъв, какъвто го бе съзряла най-първия път. Философът я беше спасил.

Софи повлече майка си в хола и я блъсна в едно кресло.

— Мамо, не смяташ ли, че е странно да се живее? — започна тя.

Майката така се удиви, че не успя да отговори. Обикновено, когато се върнеше у дома, Софи си пишеше домашните.

— Е — каза тя, — понякога е странно.

— Понякога ли? Искам да кажа — не е ли странно, че изобщо съществува светът?

— Но, Софи, какви ги приказваш?

— Питам те нещо. Сигурно според теб светът си е съвсем нормален?

— Да. Такъв е. В повечето случаи.

Софи разбра, че философът е прав. За възрастните светът беше даденост. Веднъж завинаги те бяха приспани с непробудния сън на делника.

— Ами! Само че ти така добре си се приспособила към света, че той вече не те изненадва — рече тя.

— Извинявай, но не разбирам нито дума.

— Казвам, че си свикнала със света. Пълна лудост, с други думи.

— Софи, непостиимо е да ми държиш такъв език.

— Тогава ще го кажа по друг начин. Намерила си уютно кътче дълбоко в козината на заека, когато в същия този миг изваждат от черния цилиндър на вселената. И след малко ще сложиш картофите да врат. После ще прочетеш вестника, ще подремнеш половин час и ще гледаш новините по телевизията.

Лицето на майката придоби израз на загриженост. Тя наистина отиде в кухнята и сложи картофите да врат. Веднага след това се върна в хола и този път тя повали Софи в креслото.

— Трябва да говоря с теб — започна майката. Софи усети по гласа ѝ, че работата е сериозна.

— Да не си пипала наркотици, дете?

Софи не се въздържа и прихна да се смее, но разбра защо тъкмо сега ѝ задаваха такъв въпрос.

— Луда ли си? — попита тя. — От тях само се затъпява още повече.

Този следобед повече не стана дума за наркотици или бели зайци.

МИТОВЕТЕ

... едно съвсем крехко равновесие между силите на доброто и на злото...

На другата сутрин пощенската кутия беше празна. Софи скуча целия ден в училище. През междучасията се стараеше да бъде особено мила с Юрун. На връщане кроиха планове да направят излет с палатки, щом тревата поизсъхне.

И после отново застана пред пощенската кутия. Първо отвори малък плик с печат от Мексико — вътре имаше картичка от баща ѝ. Пишеше, че тъгува за дома и че за първи път е победил на шах щурмана. Освен това почти изчел двадесетте кила книги, които беше взел на кораба след зимната отпуска.

Но ето — чакаше я жълт плик с нейното име! Софи занесе чантата си и пощата в къщата и изтича в пещерата. Извади от плика няколко нови изписани на машина листове и зачете.

МИТОЛОГИЧНАТА ПРЕДСТАВА ЗА СВЕТА

Здравей, Софи! Предстои ни много работа, затова да започваме веднага.

Философията възникнала в Гърция около 600 години преди новата ера като съвсем нов начин на мислене. Дотогава само различните религии давали отговор на всички въпроси на хората и тези религиозни обяснения се предавали от поколение на поколение чрез митовете.

Митът е разказ за божества, който трябвало да обясни защо животът е такъв, какъвто е.

През хилядолетията из целия свят бил избуял див гъсталак от митологични обяснения в отговор на

философските въпроси. Гръцките философи се опитали да покажат, че хората не бива да се осланят на тях.

За да вникнем в мисленето на първите философи, трябва да си дадем сметка какво означава да имаш митологична представа за света. Да вземем за пример някои митове от северна Европа. Не е нужно да отлитаме към далечни простори.

Сигурно си чувала за Тор и неговия чук. Преди Норвегия да приеме християнството, хората там, на север, вярвали, че Тор кръстосва небесата в колесница, теглена от два козела. Когато размахвал чука си, блясвали светкавици и трещели гръмотевици. Първоначалното значение на думата „гръмотевица“ била „гръм на Тор“. На шведски думата за гръмотевица е „оска“, което иде от „ос-ака“, а това означава пътуване на боговете по небето.

Когато гърми и святка, вали дъжд. В епохата на викингите това било жизненоважно за селяните и те почитали Тор като бог на плодородието. Следователно митологичният отговор на въпроса защо вали дъжд бил, че Тор размахва своя чук. А когато падал дъжд, зърното покълвало и избуявало по нивята.

Необяснимо било обаче как посевите израстват и раждат плод. Все пак селяните знаели, че това по някакъв начин зависи от дъжда, а всички вярвали, че дъждът е свързан с Тор. Това го превърнало в един от най-важните богове в северна Европа.

Тор бил важен и поради още една причина, свързана с целия световен ред.

Викингите си представяли света като остров, постоянно застрашаван от външни опасности. Наричали го Мидгард — кралство, което се намира в средата. В пределите на Мидгард се намирала и Осгард — родината на боговете. Около Мидгард се простирала Ютгард, или кралството, което се намира отвън. Там живеели опасните великани ютуни, по-известни като тролове, които постоянно се опитвали да унищожат света с подлите си кроежи. Такива зли чудовища днес определяме и като

„сили на хаоса“. В северните религии, пък и в повечето други култури, хората стигнали до заключението, че равновесието между властта на добрите и злите сили е съвсем крехко.

Тролобете можели да постигнат заветната си цел да разрушат Мидгард само ако успеели да отвлекат богинята на плодородието Фрея. Тогава по нивята нямало да поникне нито стръкче, а жените щели да престанат да раждат деца. Затова било много важно добрите богове да държат злите великани в шах.

И точно в това Тор играел важна роля: неговият чук не само носел дъжд, а бил и оръжие в борбата срещу опасните сили на хаоса, защото дарявал почти безгранична власт. Тор можел да го запрати по троловете и да ги унищожи. Не се боял, че ще го загуби, защото чукът винаги се връщал обратно при него — точно като бумеранг.

Така митовете обяснявали как функционира природата и защо вечно се води борба между доброто и злото.

Но обясненията не решавали проблема — хората не можели да седят със скръстени ръце и да чакат намесата на боговете, когато ги заплашвали нещастия като суша или епидемии. Затова решили сами да се борят срещу злото и вършели това чрез различни религиозни действия или ритуали.

Най-важното религиозно действие в древните северни страни било жертвоприношението. Хората вярвали, че ако принасяш жертва на някой бог, увеличаваш неговата мощ и така боговете ще бъдат достатъчно могъщи, за да победят силите на хаоса. В такива случаи се извършвало жертвоприношение на животно. На Тор по всяка вероятност принасяли жертвени козли, а на Один понякога дори човешки жертви.

Най-известния норвежки мит познаваме от сагата Трюмсквида („Песен за Трюм“). В нея се разказва как Тор заспал, а когато се събудил, чукът му бил изчезнал. Богът тъй се разгневил, че ръцете му затреперили, а брадата му

се затресла. Заедно със своя побратим Луке отишъл при Фрея и поискал назаем крилата ѝ, за да прати Луке в Ютунхеймен да узнае дали троловете са откраднали чука. Там Луке срещнал краля на троловете Трюм, който тутакси се похвалил, че е скрил чука на осем мили под земята. И добавил, че боговете ще си възвърнат чука само ако Фрея се омъжи за него.

Тук ли си още, Софи? Ето че добрите богове внезапно били изправени пред невероятна драма със заложници — троловете притежавали най-важното им защитно оръжие и това породило невъзможно положение. Докато троловете разполагали с чука на Тор, те изцяло владеели света на боговете и хората. В замяна на чука искали Фрея, ала замяната била невъзможна: ако боговете им отстъпели богинята на плодородието, която закриляла всичко живо, тревата по полята щяла да увехне, а боговете и хората — да загинат. Боговете попаднали в задънена улица. Представи си как терористична група заплашва да взриви атомна бомба в центъра на Лондон или Париж, ако не бъдат изпълнени гибелните ѝ искания, и сигурно ще разбереш какво имам предвид.

По-нататък митът разказва как Луке се завръща в Осгард и увещава Фрея да облече булчинска премяна, защото ще я омъжват за трола (колко жалко!). Фрея кипнала — та нали ако мине под венчило с трол, хората ще помислят, че е ненаситна за мъже!

В това време на бога Хеймдал му хрумнала добра идея — предложил да облекат Тор като булка, да вдигнат косите му на кок и да провесят камъни пред гърдите му, за да прилича на жена. Тор, естествено, не бил във възторг от подобно хрумване, ала накрая признал, че само така боговете ще могат да си възвърнат чука. Накрая предрешили Тор като младоженка, а Луке — като шаферка. „И така ние, две жени, потегляме към града на троловете“ — обявил Луке.

Ако си послужим със съвременен език, Тор и Луке са един божествен „отряд за борба с тероризма“ —

преоблечени като жени, те възнамеряват да се промъкнат в крепостта на троловете и да вземат чука на Тор.

Боговете пристигнали в Ютунхеймен тъкмо когато троловете се заели със сватбени приготовления. Но на пиршеството булката, тоест Тор, излапала цял вол и осем съомги и пресушила три буренца бира, а това учудило Трюм. Без малко да разконспирират предрешения отряд за борба с тероризма! Луке обаче успял да избегне надвисналата опасност, като обяснил, че Фрея не е хапвала цели осем нощи, защото нетърпеливо очаквала да пристигне за тържеството.

После Трюм повдигнал воала, за да целуне годеницата си, но се сепнал, като срещнал суровия поглед на Тор. И този път Луке спасил положението, като казал, че заради радостното очакване на сватбата булката не е мигнала осем нощи. Тогава Трюм заповядал да донесат чука и да го положат в скута ѝ, докато трае бракосъчетанието.

Разправят, че щом усетил чука в скута си, Тор радостно се засмял. Първо убил с него Трюм, а после и останалите тролове от Ютунхеймен. Така ужасната зложническа драма завършила щастливо. За пореден път Тор — този божествен Батман или Джеймс Бонд — победил злите сили.

Толкова за мита, Софи. Какво всъщност ни казва той? Едва ли са го съчинили просто на шега. И той като другите митове иска да обясни нещо. Ето едно от възможните тълкувания:

Когато суша сполетявала страната, хората имали нужда от обяснение защо не вали. Дали пък троловете не са откраднали чука на Тор?

Възможно е с помощта на този мит да се обяснява и смяната на годишните времена: през зимата природата е мъртва, защото чукът на Тур е заровен в Ютунхеймен. През пролетта обаче Тор си го възвръща. Така митовете се опитват да обяснят на хората необяснимото.

Но както вече споменахме, хората не се задоволявали само с обяснения. Опитвали да се намесят в тъй важните за тях събития, и то именно с различните религиозни ритуали, свързани с митовете. Възможно било например — при суша или бедна реколта — хората да изиграят представление по съдържанието на мита. Може би са обличали някой мъж от селото като булка, с камъни вместо гърди, за да върне чука от троловете. Така хората смятали, че допринасят с действията си дъждът да дойде и зърното в нивята да покълне.

Независимо как точно е било — едно е безспорно — че многобройни примери от други части на света ни показват как хората представят драматургично своя „мит за годишните времена“, за да ускорят хода на природните процеси.

Хвърлихме само кратък поглед към света на северните митове. Имало безброй предания за Тор и Один, Фрей и Фрея, Ход и Балдер, и за много, много други божества. По целия свят се ширели подобни митични представи преди философите да започнат да се ровят в тях. Защото по времето, когато възникнали първите философии, древните гърци също имали свои митове за света. Столетия наред всяко поколение разказвало на следващото за божествата. В Гърция те се наричали Зевс и Аполон, Хера и Атина, Дионисий и Асклепий, Херакъл и Хефест. Споменавам само неколцина.

Около 700 години преди новата ера Омир и Хезиод записали и създали голяма част от съкровищницата на древногръцките митове. Съвсем нова ситуация — веднага след като митовете били записани, станало възможно те да бъдат оспорени.

Първите гръцки философи критикували Омировите предания за боговете, защото тези богове много напомняли за хората. И действително те са себични и непостоянни като нас. За първи път в световната история се появило предположението, че митовете може би не са нищо друго, освен човешки измислици.

Пример за критика на митовете откриваме у философа Ксенофан, роден около 540 г. пр.н.е. Хората, казва той, създали боговете по свой образ и подобие: „Ала смъртните вярват, че боговете се раждат и притежават одеяния, гласове и снаги, подобно на самите тях... Етиопците си представят своите богове черни и със сплескани носове, а траките — синеоки и червенокоси... Ако кравите, конете или лъвовете имаха ръце и умееха да творят с тях подобно на хората, конете щяха да рисуват конеподобни, кравите — кравоподобни, а лъвовете — лвоподобни идоли, и щяха да създават образи точно като техните“.

През тази епоха гърците основали много градове държави в Гърция и в своите колонии в Южна Италия и Мала Азия. Тук робите вършели тежката физическа работа, а свободните граждани се посвещаваха на политиката и културата. При подобни условия на живот мисленето на хората извършило скок: отделният човек вече можел на своя глава да постави въпроса как трябва да е организирано обществото. По този начин отделният индивид имал възможност и да задава философски въпроси, без да си помага с устно предаваните митове.

Казваме, че в оная епоха се извършил преход от митологичния начин на мислене към мислене, изградено върху опита и разума. Целта на първите гръцки философи била да открият естествени обяснения за процесите в естеството, иначе казано, в природата.

Софи закрачи из просторната градина. Опитваше се да забрави всичко, което бе учила в училище. Важно бе най-вече да забрави прочетеното в учебниците по естествознание.

Да речем, че бе израснала в тази градина, без да научи нищо друго за природата, как тогава щеше да възприема пролетта?

Дали щеше да си измисли обяснение защо внезапно завалива дъжд? Щеше ли да изфантазира някакъв вид разбиране защо изчезва снегът и слънцето се издига на небето?

Да, сигурна беше. И тутакси започна да съчинява:

Зимата бе сграбчила страната в желязна прегръдка, защото злият Муриат държеше хубавата принцеса Сикита пленена в студена тъмница. Една сутрин обаче пристигна храбрият принц Бравато и я освободи. Сикита толкова се зарадва, че затанцува по ливадите, пеейки песен, която бе съчинила в студената тъмница. Земята и дърветата така се трогнаха, че целият сняг се превърна в сълзи. Ето, на небето се появи слънцето и пресуши сълзите. Птиците подеха Сикитината песен и когато хубавата принцеса разпусна златните си коси, няколко къдри паднаха на земята и се превърнаха в лилии...

Красива приказка измислих, каза си Софи. Ако нямаше друго обяснение за смяната на годишните времена, положително щеше да повярва на своето съчинение.

Разбра, че хората винаги са изпитвали необходимост да си обяснят природните явления. Може би човеците не можеха да живеят без обяснения. Ето защо в миналото, когато още не е съществувала наука, са измислили митовете.

НАТУРФИЛОСОФИТЕ

... нищо не може да възникне от нищото...

Когато същия следобед майка ѝ се прибра от работа, Софи седеше в градинската люлка и се питаше каква ли ще да е връзката между курса по философия и Хилде Мьолер Кнаг, която нямаше да получи бащината честитка за рождения си ден.

— Софи! — извика майка ѝ отдалеч. — Има писмо за теб!

Софи се сепна. Та нали тя самата вече бе донесла пощата, значи това писмо можеше да е само от философа. Какво да каже на майка си?

Бавно стана от люлката и тръгна към нея.

— Няма пощенска марка. Вероятно е любовно писмо.

Софи го пое.

— Няма ли да го отвориш?

Какво да отговори?

— Да си чувала някога за момичета, които отварят любовните си писма, докато майките надничат зад гърбовете им?

По-добре наистина да повярва, че е любовно писмо! Засрами се ужасно, понеже май бе прекалено малка за любовни писма. Но още по-неудобно би било да се разбере, че някакъв си абсолютно непознат философ, който на всичкото отгоре си играе с нея на котка и мишка, ѝ преподава пълен задочен курс по философия.

Пликът бе от серията малки бели. Когато се качи в стаята си, Софи прочете три въпроса върху бележката вътре:

Съществува ли първична материя, от която е направено всичко?

Може ли водата да се превърне във вино?

Как от земя и вода може да се получи жива жаба?

Софи прецени въпросите като доста налудничави, но въпреки това те цяла вечер пърхаха в главата ѝ. На другата сутрин в училище се зае да ги разнищва един подир друг.

Дали съществува „първична материя“, от която да е направено всичко? Но ако наистина има „материя“, от която да се състои целият свят, как тогава тази материя може да се превърне в жълтурче или пък в слон?

Подобно бе положението и с въпроса дали водата може да стане на вино. Софи бе чувала, че Христос е превръщал водата във вино, но не бе схванала така буквално преданието. Ако Христос наистина е превърнал водата във вино, това е чудо — следователно нещо, което всъщност не е възможно. Софи знаеше, че във виното, пък и изобщо навсякъде в природата, има много вода. Но макар че краставицата се състои от 95 процента вода, освен водата все трябва да има и нещо друго, което прави от краставицата именно краставица.

Оставаше обаче жабешкият проблем. Учителят по философия явно проявяваше влечение към жабите. Софи би могла и да приеме, че една жаба се състои от земя и вода, но от друга страна, земята не можеше да се състои само от едно вещество. Ако ли пък земята се състои от много различни вещества, тогава е естествено и разбираемо, че земя и вода, взети заедно, дават жаба. Особено ако земята и водата преминават през етапите на жабешкия хайвер и поповите лъжички. Защото една жаба не може да поникне ей така в лехата с кухненските подправки, колкото и старателно да я поливаш.

Когато следобед се прибра от училище, в пощенската кутия я очакваше дебело писмо. Както всеки път през последните дни, Софи се промъкна в пещерата.

ПРОЕКТЪТ НА ФИЛОСОФА

Ето те и теб! Най-добре веднага да пристъпим към днешния урок без лирически отклонения за бели зайци или други подобни.

Ще ти разкажа най-общо как хората от древността до днес са мислили по философските въпроси. Но всичко по реда си.

Тъй като повечето философи са живели в твърде различни епохи и култури в сравнение с нашата, в повечето случаи си струва да се запитаме какъв е бил проектът на

всеки от тях. Искам да кажа, че трябва да се опитаме да узнаем от какво точно се е интересуval най-много. Един философ може да се пита как са възникнали растенията и животните, друг може да се стреми да разбере дали съществува бог или безсмъртна ли е човешката душа.

Щом веднъж установим какво е приковало вниманието на определен философ, по-лесно можем да следваме мисълта му. Защото рядко се е случвало някой мислител да разсъждава по всички философски въпроси.

Ако забеляза, употребих израза „мисълта му“. В цялата история философията е била творение на мъже. Причината се крие във факта, че жените като пол и като мислещи същества са били потискани през всички исторически епохи. Това е лошо — така сме се лишили от много ценен житейски опит. Едва през нашето столетие жените присъстват в историята на философията.

Няма да ти давам домашни — във всеки случай поне няма да са сложни математически задачи. От време на време обаче ще правим по някое малко упражнение.

Ако приемаш условията, започваме.

НАТУРФИЛОСОФИТЕ

Често наричаме първите гръцки мислители „натурфилософи“, защото са се занимавали преди всичко с природата и нейните процеси.

Вече се запитахме откъде произлизат всички неща. Мнозина днес вярват повече или по-малко, че все някога всичко трябва да е възникнало от нищото. Тази мисъл не е била много „на почит“ сред гръците. По една или друга причина те предпочитали да смятат, че винаги „нещо“ е съществувало.

Следователно за тях големият въпрос не е бил как всичко може да възникне от нищо. Вместо това гръците се учудвали как водата може да се превърне в живи риби, а мъртвата пръст — във високи дървета и пъстри цветя. Да не говорим за това, как е възможно в майчината утроба да се зачене дете!

Философите наблюдавали и изучавали постоянните промени в природата. Но как са възможни подобни промени, питали са се те? Как обект от едно вещество може да преминава в нещо съвсем друго — в жив живот например?

Общото между първите философи е твърдението, че зад всички изменения се крие някаква първична материя. Трудно може да се каже как са стигнали до тази мисъл. Знаем само, че корените ѝ се крият в представата, че трябва да съществува някакво първично вещество, което — образно казано — дебне зад всички промени в природата.

Най-интересното за нас не е какви отговори открили първите философи. Интересно е какви въпроси поставяли и какъв род отговори търсели. За нас е по-важно не какво точно са мислели, а как.

Със сигурност знаем, че са се интересували от видимите промени в природата — опитвали са се да установят някои вечни природни закономерности. Стремели са се да разберат естествените процеси, без да се вслушват в предания и митове. Но най-вече са се старали да осмислят природните процеси, като наблюдавали самата природа. А това е коренно различен подход от обясняването на светкавиците и гръмотевиците, зимата и пролетта със случки от живота на боговете.

По този начин философията се освободила от влиянието на религията. Можем да кажем, че именно натурфилософите са направили първите стъпки към научното мислене и така дали тласък на всички по-късно възникнали естествени науки.

Повечето от онова, което натурфилософите са говорили и написали, е изгубено за поколенията. Малкото, което знаем, намираме главно в съчиненията на Аристотел, живял двеста години след първите философи. Той обаче само обобщава изводите, до които стигнали мислителите преди него, а това означава, че за нас остава неясно как те са стигнали до своите заключения. Все пак знаем достатъчно, за да твърдим, че основен обект в търсенията

на първите гръцки философи са въпросите, свързани с първичната материя и промените в природата.

ТРИМА ФИЛОСОФИ ОТ МИЛЕТ

Първият философ, за когото имаме данни, е Талес от гръцката колония Милет в Мала Азия. Той бил голям пътешественик. Разправят как определил височината на една египетска пирамида — измерил сянката ѝ точно в момента, когато неговата собствена сянка била равна на ръста му. Освен това през 585 г. пр.н.е. с изчисления предсказал слънчево затъмнение.

Талес смятал, че водата е първоизточник на всичко. За съжаление не знаем какъв точно смисъл е влагал в това съждение. Може би е вярвал, че целият живот се създава във водата и че всичко живо отново се превръща във вода, след като се разпадне.

Вероятно при пътуването си из Египет е наблюдавал как нивите дават плод, когато след разлив Нил се оттегля в своята делта. Може да се е впечатлявал как след дъжд се появяват жаби и червеи или пък се е питал как е възможно водата да се превръща в лед и пара и после отново да става на вода.

Приписват на Талес думите, че всичко е „изпълнено с божества“. И тук само гадаем какво е искал да каже. Може да е разсъждавал, че би могло черната земя да е първоизточник на всичко — от цветята и зърното до пчелите и хлебарките. И си е представял пръстта, гъмжаща от малки невидими „кълнове живот“. Едно е сигурно — не е имал предвид Омировите богове.

Анаксимандър — следващият философ, за когото научаваме, — също живял в Милет. Той смятал, че нашият свят е само един от многото, които възникват и после отново преминават в състояние, което нарекъл неопределеност. Трудно е да се каже какво точно е влагал в тази дума, но е сигурно, че за разлика от Талес не си е представял определена материя. Може би е вярвал, че онова, от което е сътворено всичко, трябва да е съвсем

различно от самото творение. При това положение е ясно, че първичното вещество не може да е съвсем обикновена вода, която в никакъв случай не е нещо „неопределено“.

Третият милетски философ бил Анаксимен (около 570–526 г. пр.н.е.). Той смятал, че първооснова на всичко е въздухът, или мъглата.

Разбира се, Анаксимен познавал учението на Талес за водата. Ала откъде произхожда водата? Според Анаксимен водата е сгъстен въздух. Когато вали, от въздуха се стича вода. А ако се сгъсти още повече, водата се превръща в земя, смятал той. Може би Анаксимен е наблюдавал как от топящия се лед се процежда и пясък. Същевременно смятал, че огънят е разреден въздух. Следователно според възгледите на Анаксимен земята, водата и огънят произлизат от въздуха.

Пътят от земята и водата до полските растения е кратък. Може би Анаксимен вярвал, че за да възникне живот, трябва да са налице земя, въздух, огън и вода. Обаче за него първоизточникът си остава въздухът, или мъглата. Следователно той споделял тезата на Талес, че в основата на всички природни промени трябва да има едно първично вещество.

НИЩО НЕ МОЖЕ ДА ВЪЗНИКНЕ ОТ НИЩОТО

И тримата милетски философи вярвали, че съществува едно и само едно първично вещество, от което е направено всичко останало. Но как е възможно едно вещество да се измени така, че неочаквано да се превърне в нещо съвсем различно? Това наричаме проблем за промяната.

От около 500 година преди новата ера в гръцката колония Елея в Южна Италия живели неколцина философи, наречени елеати, които се занимавали именно с тези въпроси. Най-известният сред тях бил Парменид (около 540–480).

Парменид твърдял, че всичко съществуващо е съществувало винаги. Това схващане било широко

разпространено сред гърците. Те смятали за естествено, че всичко в света винаги го е имало. Нищо не може да възникне от нищото, разсъждавал Парменид. И нито едно нещо, което съществува, не може да се превърне в нищо.

Парменид обаче бил по-краен от повечето философи. Той смятал, че изобщо не е възможна промяна, защото нищо не може да се превърне в нещо различно от това, което е.

Разбира се, мислителят бил наясно, че в природата постоянно се извършват промени. Със собствените си сетива той установявал как нещата се променят. Ала не можел да примири възприятията си с онова, което му нашепвал разумът. И понеже бил принуден да реши дали да се доверява на сетивата или на разума си, избрал разума.

Известна е поговорката „Ще го повярвам само, ако го видя с очите си“. Парменид обаче не вярвал и тогава. Смятал, че сетивата ни предават лъжлив образ на света, различен от това, което ни говори разумът. И решил, че задачата му като философ е да разобличава всички форми на „сетивна измама“.

Такава силна вяра в човешкия разум наричаме рационализъм. Рационалистът е човек, който изпитва непоколебимо доверие към човешкия разум като източник на нашето познание за света.

ВСИЧКО ТЕЧЕ

Точно по същото време живял и Хераклит от Ефес в Мала Азия. Според него най-основното качество на природата били тъкмо постоянните ѝ промени. Нека се изразим така: Хераклит се доверявал на сетивата си повече, отколкото Парменид.

„Всичко тече“ — казвал Хераклит. Всичко е в движение и нищо не трае вечно. Точно затова не можем да влезем „два пъти в една и съща река“ — когато нагазим за втори път, ще сме се променили и ние, и реката.

Хераклит посочвал и факта, че светът е белязан от вечни противоречия. Ако никога не боледуваме, нямаше да

знаем какво е да си здрав. Ако никога не огладняваме, нямаше да изпитаме радост от ситостта. Ако никога не пламва война, нямаше да ценим мира, а ако никога не идва зима, не бихме усещали, че иде пролет.

И доброто, и злото имат свой дял в целостта, учел Хераклит. Без постоянното взаимодействие на противоположностите светът би престанал да съществува.

„Бог е ден и нощ, зима и лято, война и мир, ситост и глад“ — казал той. Но, разбира се, нямал предвид боговете, за които разказвали митовете. За Хераклит бог, или божественото, е нещо всеобхватно и той го съзира именно в постоянно променящата се противоречива природа.

Вместо думата „бог“ Хераклит използва гръцката дума „логос“, която означава „разум“. Макар че ние, хората, невинаги мислим еднакво и не притежаваме еднакъв разум, разсъждавал Хераклит, трябва да съществува един вид „световен разум“, който направлява всички природни процеси. Този световен разум или „световен закон“ е всеобщ и всички му се подчиняват. Въпреки това повечето хора живеят според личния си разум, продължава Хераклит. Той, общо взето, нямал твърде високо мнение за себеподобните си и преценявал възгледите на повечето хора като „детинско бърборене“.

Така че Хераклит съзирал единство или цялост във всички промени и противоречия на природата. Това „нещо“, което според него било в основата на всички неща, нарекъл „бог“ или „логос“.

ЧЕТИРИ ОСНОВНИ ВЕЩЕСТВА

В известен смисъл Парменид и Хераклит били пълни противоположности. Разумът на Парменид твърдял, че нищо не може да се променя. Сетивният опит на Хераклит обаче постановявал със същата категоричност, че в природата постоянно се извършват промени. Кой от двамата бил прав? На какво да вярваме — на разума или на сетивата си?

И двамата мислители издигат по два тезиса:

Парменид твърди, че:

а) нищо не може да се променя

и че

б) поради това не бива да се осланяме на сетивните си възприятия.

Хераклит — точно обратното! — твърди, че:

а) всичко се променя („всичко тече“)

и че

б) сетивните ни възприятия са надежден източник на познание.

Едва ли би могло да има по-сериозно разногласие между философи! Но кой от двамата е бил прав? На Емпедокъл (около 494–434 г. пр.н.е.) било съдено да открие изход от мрежата, в която се била оплела философията. Той сметнал, че и Парменид, и Хераклит са прави в едното си твърдение, но в другото и двамата грешат.

Според Емпедокъл причината за голямото разногласие се корени в постулата, че съществува само едно първично вещество — сякаш това се разбира от само себе си. Ако е истина, то пропадта между това, което ни говори разумът, и онова, което възприемаме със сетивата си, би била непреодолима.

Водата, разбира се, не може да се превърне в риба или в пеперуда. Водата изобщо не може да се променя. Чистата вода вечно си остава чиста вода. Следователно Парменид бил прав, че нищо не се променя. Същевременно Емпедокъл се съгласявал с Хераклит, че трябва да се доверяваме на сетивата си, да вярваме на това, което виждаме — а ние виждаме постоянни промени в природата.

Така Емпедокъл стигнал до съждението, че представата за едно-единствено първично вещество трябва да бъде отхвърлена. Сами нито водата, нито въздухът могат да се превърнат в розов храст или пък в пеперуда. Следователно не е възможно всичко в природата да се дължи само на едно основно вещество.

Емпедокъл вярвал, че в природата съществуват общо четири основни вещества, или както ги наричал — корени. Това били земя, въздух, огън и вода. Всички промени в природата произтичат от смесването и разделянето на тези четири вещества. Защото всичко се състои от земя, въздух, огън и вода, само че в различни съотношения. Ако умре цвете или животно, четирите елемента се отделят един от друг. Можем да наблюдаваме тази промяна с просто око. Ала земята, въздухът, огънят и водата остават абсолютно неизменни или недокоснати във всички свои съединения. Следователно не е вярно, че „всичко“ се променя. Всъщност нищо не се променя. Четирите вещества просто се смесват, а после се разделят, за да се смесят отново в друг вид.

Да вземем за пример един художник. Ако разполага само с един цвят, да речем червен, той не може да нарисува зелени дървета. Ала ако има жълто, червено, синьо и черно, може да изобрази стотици различни нюанси, защото ще смеси цветовете в различна пропорция.

Същото доказва и следният пример от областта на готварството. Ако имам само брашно, трябва да съм вълшебник, за да изпека сладкиш от него. Ала ако разполагам с яйца и брашно, мляко и захар, от четирите суровини мога да направя много и различни сладкиши.

Неслучайно Емпедокъл смятал, че корените на природата са тъкмо земята, въздухът, огънят и водата. И други философи преди него се опитвали да докажат, че първоизточникът трябва да е или водата, или въздухът, или огънят. Талес и Анаксимен изтъквали, че водата и въздухът са важни природни елементи. Гърците отдавали голямо значение и на огъня. Те съзнавали например колко важно е слънцето за всичко живо в природата и разбира се, си давали сметка за телесната топлина на хората и животните.

Може би Емпедокъл е наблюдавал как изгаря парче дърво. Именно тогава нещо се разпада и преминава в нещо друго. Чуваме как нещо в дървото пращи и сякаш бълбука. Това е водата. Нещо се превръща в дим. Това е въздухът.

Огънят просто се вижда. А когато пламъците изгаснат, остава нещо. Това е пепелта — или земята.

След като Емпедокъл обяснил как промените в природата се дължат на смесването или разделянето на четирите корена, останал открит въпросът: коя е причината елементите да се съединяват, за да възникне нов живот? Кое налага една смес, например цветето, отново да се разпадне?

Според Емпедокъл в природата действат две различни сили. Тях нарекъл любов и вражда. Любовта свързва нещата, враждата ги разединява. Следователно той пръв направил разлика между *вещество* и *сила*. Заслужава си да запомним това. И до днес науката различава основните елементи и природните сили. Модерната наука смята, че може да обясни всички природни процеси с взаимодействието между различни елементи и няколко основни природни сили.

Емпедокъл се интересувал и от въпроса какво става, когато изпитваме някакво усещане. Как е възможно например да „виждам“ цветето? Какво точно се случва? Замисляла ли си се някога над това, Софи? Ако ли не — сега получаваш тази възможност.

Емпедокъл вярвал, че и очите ни, подобно на всичко останало в природата, се състоят от земя, въздух, огън и вода. Така че земята в моето око възприема онази част от видяното, която се състои от земя, въздухът — онова, което е от въздух, огънят — онова, което е от огън, а водата — онова, което е от вода. И ако в окото липсва един от тези елементи, човекът не би могъл да види природата в нейната цялост.

ПО НЕЩО ОТ ВСИЧКО ВЪВ ВСИЧКО

Друг философ, който не искал да се примири с възгледа, че определено основно вещество, например водата, може да се трансформира във всичко, което виждаме в природата, бил Анаксагор (500–428 г. пр.н.е.) Той отхвърлил представата, че земята, въздухът, огънят или

водата могат да се превърнат в кръв или кости, кожа или коса.

Анаксагор смятал, че природата е съставена от множество малки частици, които не могат да се видят с просто око. Всичко може да се дели на още по-малки частици, но дори и в най-малките от тях се крие по нещо от всичко. Ако кожата и костите не могат да възникнат от нещо друго, то и в млякото, което прием, и в ястията, с които се храним, трябва да има кожа и кости, смятал той.

Два съвременни примера ще ни помогнат да разберем как е разсъждавал Анаксагор. С помощта на модерната лазерна техника можем да създаваме така наречените холограми. Ако холограмата изобразява например автомобил и ние я разрушим, ще продължим да виждаме мислено цялото изображение на автомобила, дори ако е останало само парченцето, което преди е изобразявало амортизатора. Това се дължи на факта, че целият мотив се повтаря във всяка частица, колкото и да е миниатюрна.

Всъщност така е изградено и нашето тяло. Ако отделим кожна клетка от пръста на ръката си, клетъчното ядро ще съдържа не само описанието на моята кожа. В същата клетка е закодирано и описание на очите ми, на цвета на моята коса, на броя и външния вид на моите пръсти и така нататък. Всяка отделна клетка в тялото ми носи подробно описание за строежа на всички останали клетки, тоест във всяка клетка има „по нещо от всичко“. Следователно откриваме цялото и в най-малката частица.

Анаксагор нарекъл тези най-малки частици, които съдържат по нещо от всичко, *семена* или *кълнове*.

Спомняме си тезата на Емпедокъл, че любовта свързва частите в едно цяло. Анаксагор също смятал, че има определена сила, която сякаш се грижи за реда и създава хората, животните, цветята и дървесата. Тази сила той нарекъл *дух*.

Всъщност Анаксагор е първият атински философ, за чийто живот ни е известно нещо. Бил родом от Мала

Азия, но на около четиридесет години се преместил в Атина. Там бил обвинен в безбожие и прогонен от града.

Според едно от неговите твърдения слънцето не е божество, а само нажежена маса, по-голяма от полуостров Пелопонес. Изобщо Анаксагор живо се интересувал от астрономия. Вярвал, че всички небесни тела са направени от същото вещество като Земята — до това убеждение стигнал, след като изследвал един метеорит. Ето защо е мислимо и на другите планети да живеят хора, разсъждавал той. Освен това заявил, че Луната не свети от само себе си, а поема светлината си от Земята. И даже обяснил процеса на слънчевите затъмнения.

П. П. Благодаря за вниманието, Софи. Може би ще ти се наложи да прочетеш тази глава два-три пъти, за да разбереш добре всичко. Но за да разбереш, винаги трябва да дадеш поне малко от себе си. Едва ли би се възхищавала от някоя приятелка с всевъзможни умения, ако нейните дарби не са подкрепени с никакви усилия.

Най-добрият отговор на въпроса за първичното вещество и промените в природата ще трябва да почака до утре. Тогава ще се запознаеш с Демокрит. Повече нищо не казвам!

Както си седеше в пещерата, Софи изведнъж изскочи навън. След всичко, което бе прочела, трябваше да се опита да подреди мислите си.

Разбира се, ясно е като бял ден, че обикновената вода не може да се превърне в нищо друго, освен в лед или пара. Водата не може да се превърне дори в диня, защото в динята има и други неща, освен вода. Сигурна бе в това, ала само защото го беше учила. Ако не бяха уроците, щеше ли да бъде толкова уверена, че ледът е само вода? Нали беше наблюдавала твърде внимателно как точно водата замръзва на лед и как се топи ледът.

Софи отново се опита да разсъждава, без да прибегва до наученото от други.

Парменид отказвал да приема всякакви форми на промяна. Колкото повече разсъждаваше Софи, толкова повече се убеждаваше, че в известен смисъл е бил прав. Разумът му не е могъл да приеме, че нещо изведнъж може да се превърне в нещо съвсем друго. Доста дръзко твърдение, защото по същество отрича всички видими за всекиго промени в природата. Положително мнозина са му се присмивали.

Емпедокъл също добре се е вслушвал в разума си, заявявайки, че светът няма как да не е съставен от повече от едно основно вещество. По този начин всички промени в природата се оказват възможни, без в действителност нещо да се променя.

Древногръцкият философ стигнал до тези изводи просто като използвал разума си. Разбира се, наблюдавал и природата, но не е можел да извършва химически анализи като съвременните учени.

Софи не беше съвсем убедена, че всичко се състои от земя, въздух, огън и вода. Но какво значение имаше това? По принцип Емпедокъл трябва да е бил прав. Единствената възможност да приемем промените, които очите ни констатираат, без същевременно да загубим разума си, е представата за повече от едно първично вещество.

Софи установи, че философията все повече я вълнува, защото успяваше да следва всички разсъждения със силата на собствения си разум, без да е принудена да си припомня наученото в училище. Така стигна до заключението, че всъщност философията не може да се научи, но поне човек може да се научи да мисли философски.

ДЕМОКРИТ

... най-гениалната игра на света...

Софи затвори металната кутия с многобройните листове от непознатия учител по философия. Измъкна се от пещерата, а навън спря да поогледа градината. Изведнъж си спомни какво се бе случило предишния ден — на закуска майка ѝ продължаваше да я занася заради „любовните писъмца“. Затова сега момичето се завтече към пощенската кутия, не можеше да допусне нови подигравки. Да получиш две любовни писма едно след друго е двойно по-конфузно.

Малкият бял плик я очакваше и Софи проумя системата в кореспонденцията. Всеки следобед намираше в пощенската кутия по един голям жълт плик. А докато четеше, философът се промъкваше още веднъж и оставяше малко бяло писъмце.

А това означаваше, че лесно може да го разкрие. Него ли? А може би нея? От прозореца на стаята ѝ се разкриваше чудесна гледка към пощенската кутия. Оттам със сигурност щеше да види тайнствения философ. Защото нямаше начин белите пликове да се появят от само себе си.

Софи реши през следващия ден да си отваря очите на четири. Падаше се петък и имаше на разположение целия уикенд. Едва тогава отиде в стаята си и отвори писмото. На това листче имаше само един въпрос, но в замяна той бе още по-шантав от трите в „любовното писмо“:

Защо Лего е най-гениалната игра в света?

Всъщност Софи изобщо не бе убедена, че Лего е най-гениалната игра. Дори от години вече не играеше с него. Освен това не можеше да проумее какво общо има Лего с философията.

Но беше послушна ученичка. Разтършува се в най-горния рафт на гардероба и скоро откри найлонова торба с части от Лего с всякакви възможни форми и размери. За първи път

от много време се зае да построи нещо от малките пластмасови тухлички и докато играеше, размишляваше.

Лесно се строи с тухличките Лего, каза си тя. Макар да имат различна големина и форма, всяка от тях може да се съединява с другите. Освен това просто е невъзможно да ги счупиш — тя поне не си спомняше да е виждала някога строшена част от Лего. Всичките изглеждаха нови и лъскави, както преди много години, когато ѝ ги бяха подарили. И най-важното: с тухличките Лего можеше да построи каквото поиска, а сетне да развали построеното и да ги съчетае в нещо съвсем друго.

Какво повече би могло да се желае? Софи установи, че Лего с основание може да се нарече най-гениалната игра в света. Ала все още не разбираше какво общо има всичко това с философията.

Не след дълго Софи построи просторен куклен дом. С неохота си призна, че отдавна не се е забавлявала така. Защо хората престават да играят?

Когато майка ѝ се прибра и съзря куклената къща, не се сдържа:

— Колко е хубаво, че още умееш да си играеш като дете!

— Ами! Занимавам се със сложни философски изследвания.

Майката въздъхна дълбоко. Сигурно си спомни за заека и цилиндъра.

Когато на следващия ден Софи се прибра от училище, бе пристигнал нов жълт плик с няколко големи листа. Тя ги занесе в стаята си. Искаше веднага да започне да чете, но и да държи под око пощенската кутия.

ТЕОРИЯТА ЗА АТОМИТЕ

Днес ще ти разкажа за последния велик натурфилософ. Името му е Демокрит (около 460–370 г. пр.н.е.) и бил родом от пристанищния град Абдера на северния бряг на Егейско море. Ако си успяла да отговориш на въпроса за Лего, няма да ти е трудно да разбереш каква цел си поставил този философ.

Демокрит поддържал тезата на предшествениците си, че не е задължително от видимите промени в природата да

следва, че нещо наистина се „променя“. Ето защо предполагал, че всичко трябва да е съставено от малки невидими градивни единици — нещо като тухлички, всяка от които е вечна и неизменна. Той нарекъл тези най-малки частици атоми.

Думата „атом“ означава „неделим“. За Демокрит било важно да докаже, че онова, от което е изградено всичко, не може да се дели на още по-малки части. Защото ако атомите можеха безкрайно да се цепят и разделят на все по-малки части, природата постепенно би се размила като рядка каша.

Важно било тези градивни частици на природата да съществуват вечно — защото нищо не може да възникне от нищото. По този въпрос Демокрит бил съгласен с Парменид и елеатите. Освен това смятал всички атоми за твърди и със солиден състав. Само че нямало как да са еднакви. Защото ако атомите са еднакви, не бихме имали разумно обяснение как се съчетават във всевъзможни форми: от макове и маслинени дървета до кози кожи и човешки коси.

В природата съществуват безброй различни атоми, твърдял Демокрит. Някои са обли и гладки, други неравни и криви. И точно защото са толкова разнородни по форма, могат да се „сглобяват“ в различни тела. Независимо обаче колко са на брой и по вид, всички те са вечни, неизменни и неделими.

Когато едно тяло — например дърво или животно — умре и се разпадне, атомите му се разпръскват и могат да образуват нови тела. Защото атомите се движат в пространството, но притежават различни „кукички“ и „илици“, и затова непрестанно се скачват, създавайки нещата, които виждаме около нас.

Сега сигурно разбираш към какво те насочих с примера за Лего? Тухличките притежават горе-долу същите качества, които Демокрит придавал на атомите, и тъкмо затова с тях може да се строи така добре. Първо, те са неделими. Различават се по форма и големина, солидни

са по състав и са неразбиваеми. Освен това имат своите кукички и илици,

с чиято помощ могат да се съчетават във всевъзможни фигури. По-късно сглобките може да се разделят, след което със същите тухлички да се изградят съвсем различни неща.

Легото е популярно именно защото може да го използваш многократно. Един и същ детайл от Лего днес е част от кола, утре — градивен елемент на замък. Освен това можем да кажем, че са „вечни“. Днешните деца могат да играят със същото Лего, с което са се забавлявали родителите им, когато са били малки.

От глината също извайваме предмети, но тя не може да се меси втори или трети път, защото се раздробява на все по-малки частици, а от тези малки глинени трошици не могат да се сглобяват все нови и нови предмети.

Няма да сме далеч от истината, ако кажем, че учението на Демокрит за атомите е вярно. Всичко в природата наистина е съставено от различни атоми, които се свързват с други и после се разделят. Някога водородният атом от връхчето на моя нос например е бил част от хобота на слон. А кислороден атом от моя сърдечен мускул в миналото може да е бил вграден в опашка на динозавър.

Науката отдавна е установила, че атомите са способни да се делят на по-малки елементарни частици. Наричаме ги протони, неутрони и електрони. А може би и те от своя страна се делят на още по-малки частици. Физиците обаче са единодушни, че все някъде трябва да съществува граница. Трябва да има възможно най-малки частици, от които е изградена природата.

Демокрит не е имал възможността на съвременните учени да работи с електронна апаратура. Единственият „инструмент“, с който си служел, бил разумът. Но разумът не му оставил място за избор. Приемем ли веднъж, че нищо не може да се променя, че нищо не се създава от нищото и нищо не изчезва, единственият извод е, че

природата просто трябва да е съставена от миниатюрни тухлички, които се съединяват и отново се разделят.

Демокрит не се уповавал на сила или дух, които да се намесват в природните процеси. Единственото, което съществува, са атомите и празното пространство, смятал той. Тъй като вярвал само в материалните неща, ние го определяме като материалист.

Зад движението на атомите, следователно, не се крие определен „умисъл“. Това обаче не означава, че всичко става „случайно“, защото всъщност се подчинява на неизменните природни закони. Демокрит вярвал, че за да се случи нещо, има естествена причина, която се крие в самите неща. Разказва се как веднъж споделил, че би предпочел да открие природен закон, отколкото да стане цар на Персия.

Теорията за атомите обяснява и нашите усещания, смятал Демокрит. Това, че усещаме нещо, се дължи на движението на атомите в празното пространство. Ако виждам луната, то е защото „лунните атоми“ срещат окото ми.

Но как стои въпросът със *съзнанието*? Едва ли е възможно то да се състои от атоми, тоест от материални елементи! Точно обратното обаче си представял Демокрит: душата, казвал той, е изградена от особено обли и гладки „душевени атоми“. Когато човек умира, душевните атоми се разпръскват във всички посоки. Сетне могат да се присламчат към някоя нова душа, която се образува в този момент.

Всичко това означава, че човешката душа не е безсмъртна. Мнозина днес споделят това мнение. Подобно на Демокрит те смятат, че душата е зависима от мозъка, а когато мозъкът престане да съществува, не е възможно да имаме съзнание под каквато и да било форма.

С учението си за атомите Демокрит за известно време поставил точка на гръцката натурфилософия. Той бил съгласен с Хераклит, че всичко в природата „тече“, защото формите се появяват и изчезват. Но всичко, което

тече, е основано на нещо вечно и неизменно и то не тече.
Тъкмо това според Демокрит са атомите.

Докато четеше, Софи на няколко пъти надникна през прозореца, за да установи дали тайнственият подател няма да се появи около пощенската кутия. Щом свърши, впери поглед в улицата, като още размишляваше над току-що прочетеното.

Ходът на Демокритовите разсъждения бе толкова прост и същевременно така невероятно хитроумен. Той бе открил само с помощта на разума си решението на въпросите за „първичното вещество“ и „промените“ — сложните загадки за няколко поколения философи.

Софи едва не прихна от смях. Просто трябваше да е вярно, че природата е изградена от миниатюрни частици, които никога не се променят. Обаче Хераклит, разбира се, също бе прав, че всички форми на природата „текат“. Защото хората и животните умират, дори планината бавно се разпада. Важното в цялата работа е, че и планината се състои от малки неделими частици, които никога не се разпадат.

Наред с това Демокрит повдигнал и нови въпроси. Твърдял например, че всичко протича абсолютно механично. Подобно на Емпедокъл и Анаксагор отричал намесата на каквито и да било духовни сили в битието. Освен това не вярвал, че душата на човека е безсмъртна.

Можеше ли Софи да бъде сигурна, че философът е бил прав?

Не беше съвсем наясно. Но все пак това бе само началото на курса по философия.

СЪДБАТА

*... ясновидецът се опитва да тълкува нещо,
което всъщност не подлежи на тълкуване...*

Докато четеше за Демокрит, Софи непрекъснато поглеждаше към градинската порта. Въпреки това за по-сигурно реши да погледне отново в пощенската кутия.

Когато отвори вратата, съзря на стълбите малък плик. И вместо адрес беше написано само „Софи Амундсен“.

Значи я беше надхитрил! Точно днес, когато тъй внимателно бе наблюдавала пощенската кутия, тайнственият философ се бе промъкнал до къщата от друга посока и просто бе оставил писмото върху стълбите преди отново да се скрие в гората. Жалко!

Как бе разбрал, че Софи наблюдава пощенската кутия? Може би той (или тя) беше я забелязал до прозореца? Във всеки случай поне бе доволна, че намери писмото, преди да се прибере майка ѝ.

Софи се върна в стаята си и отвори писмото. Ръбовете на белия плик бяха влажни, личаха и дълбоки белези. Защо ли? От няколко дни не беше валяло.

На бележката пишеше:

Вярваш ли в съдбата?

Болестта божие наказание ли е?

Кои сили направляват хода на историята?

Дали вярваше в съдбата? Не, по-скоро не. Обаче познаваше доста хора, които вярват. Няколко от съученичките ѝ например четяха хороскопите в илюстрираните списания. А щом вярваха в астрология, сигурно вярваха и в съдбата — нали според астролозите разположението на звездите на небето разкрива истини за живота на хората на земята.

Ако човек вярва, че черната котка, прекосила пътя му, вещае нещастие, означава ли това, че вярва в съдбата? Колкото по-дълго

размишляваше Софи, толкова повече примери за вяра в съдбата откриваше. Защо например казват „чукай на дърво“? И защо петък, 13-и, да е зловещ ден? Софи бе чувала, че в много хотели няма стая с номер 13. Вероятно се дължеше на факта, че суеверните хора са много.

„Суеверие“ — каква странна дума. Ако вярваш в дядо боже, се нарича „вяра“. Но ако вярваш в петък, 13-и, веднага става суеверие!

Кой има право да определя вярата на другите хора като суеверие?

Поне в едно Софи беше сигурна: Демокрит не е вярвал в съдбата. Бил е материалист. Вярвал е само в атомите и в празното пространство.

Софи се опита да поразмишлява над другите два въпроса.

„Болестта божие наказание ли е?“ Нима и в днешно време някой вярва в подобно нещо? Но веднага ѝ хрумна, че много хора се молят на Господ, за да оздравеят, а оттук следваше, че според тях Господ има пръст в определянето на това кой да е болен и кой — здрав.

Последният въпрос бе най-труден. Софи никога не се бе замисляла какво направлява хода на историята. Би трябвало да са хората. Ако е дело на Господ или на съдбата, хората не биха притежавали свободна воля.

Мисълта за свободната воля поведе Софи към съвсем различни разсъждения. Защо безропотно позволяваше на тайнствения философ да си играе с нея на котка и мишка? Защо самата тя не му напише писмо? През нощта или на другия ден преди обед той или тя сигурно щеше да пусне нов плик в пощенската кутия. Ето защо и Софи реши да остави писмо за своя учител по философия.

Залови се за работа. Трудно бе да пише на човек, когото не бе виждала. Дори не знаеше дали пише на мъж или на жена! Не знаеше дали човекът е млад или стар. Нищо чудно да е някой познат.

Скоро писъмцето бе готово:

Уважаеми философе! Щедростта Ви да преподавате задочен курс по философия се оценява високо. Същевременно неведението кой сте вие измъчва. Затова ви молим да се представите с пълното си име. За компенсация сърдечно сте поканен на кафе у дома, но по-добре докато мама я няма. Тя работи от понеделник до петък от 7:30 до

17:00 часа. Самата аз по това време съм на училище, но с изключение на четвъртък всеки ден се връщам в два и петнайсет. Освен това правя доста добро кафе. Благодаря предварително!

Много поздрави от вашата прилежна ученичка Софи Амундсен, на 14 години.

Най-долу на листа написа „*Моля за отговор*“.

Прочете писмото и реши, че звучи прекалено официално. Никак не беше лесно да подбереш думи, с които да се обърнеш към човек без лице.

Тя пъкна писмото в розов плик и го залепи. На плика написа „За философа!“.

Проблемът сега беше как да го остави до пощенската кутия, за да не го намери майка ѝ, като се прибере. А на другата сутрин не биваше да забравя да провери в кутията още, преди да е пристигнал вестникът. Ако до вечерта или през нощта не пристигнеше отговор, щеше да си вземе обратно розовия плик.

Защо всичко трябваше да е толкова сложно?

Тази вечер Софи се прибра в стаята си рано, макар да бе петък. Майка ѝ се опита да я изкуши да остане, предлагайки пица и криминале по телевизията, но Софи заяви, че е уморена и иска да почете в леглото. И докато майката бе приковала поглед в екрана, Софи се промъкна с писъмцето си до пощенската кутия.

Очевидно майка ѝ се безпокоеше. Откакто Софи се изпусна за големия заек и цилиндъра, тя бе започнала да разговаря с дъщеря си с непознат досега тон. Софи не искаше да я тревожи, но сега бе много по-важно да се прибере в стаята и да наблюдава пощенската кутия.

Когато майка ѝ се качи при нея към единайсет, Софи седеше до прозореца, втренчила поглед в улицата.

— Да не би да наблюдаваш пощенската кутия? — попита майката.

— Защо не?

— Наистина смятам, че си влюбена, Софи. Но ако той възнамерява да ти донесе ново писмо, това със сигурност няма да стане посред нощ.

Божичко! На Софи ѝ се повдигаше от цялата тази история с влюбването. Но май беше по-добре да не разубеждава майка си.

— Той ли ти говори за заека и цилиндъра?

Софи кимна.

— Той... да не би да взима наркотици?

Сега вече Софи истински я съжали. Не можеше повече да я гледа как се тревожи. Като изключим това обаче, беше пълна глупост да решиш, че хитрите мисли може да се дължат на наркотик. Понякога възрастните наистина напълно изкукват!

Софи се обърна и каза:

— Мамо, обещавам ти тук и сега, че никога няма да ги опитам... пък и „той“ също не взима наркотици. Но много се интересува от философия.

— По-възрастен ли е от теб?

Софи поклати глава.

— Връстници ли сте?

Тя кимна.

— Сигурно е страхотен, мила моя. А сега, мисля, трябва да се опиташ да поспиш.

Въпреки това Софи още дълго втречено гледаше към улицата. Около един часа толкова се измори, че клепачите ѝ натежаха. Тъкмо реши да си легне, когато съзря сянка, идваща от гората.

Навън бе доста тъмно, но все пак оскъдната светлина позволяваше да се различат очертанията на човек. Беше мъж и Софи реши, че е доста стар. Във всеки случай не ѝ бе връстник! На главата си носеше барета или нещо подобно.

Стори ѝ се, че веднъж вдигна очи към къщата, но Софи бе изгасила лампата в своята стая. Мъжът се приближи до пощенската кутия и пхна вътре голям плик. И точно тогава откри писъмцето на Софи. Бръкна в кутията и извади писмото. В следващия миг вече бе потеглил обратно към гората и изчезна по горската пътека.

Софи усети как сърцето ѝ блъска в гърдите. Понечи да се втурне след него по нощница. Но не, не посмя да гони абсолютно непознат мъж посред нощ. Обаче на всяка цена трябваше да излезе и да вземе писмото.

Прокрадна се по стълбата, предпазливо отключи вратата и изтича до пощенската кутия. Не след дълго се озова отново в стаята си

с големия плик в ръка. Седна на леглото и затаи дъх. Изчака няколко минути и понеже нищо в къщата не помръдваше, тя отвори писмото и се зачете.

Разбира се, не можеше да очаква отговор на своето послание. Той щеше да пристигне най-рано утре.

СЪДБАТА

Повторен привет, мила Софи!

Нека само за всеки случай да изтъкна, че никога не бива да се опитваш да ме шпионираш! Ние с теб все някога ще се запознаем, но аз ще определя кога и къде. С това приключваме въпроса, а ти едва ли би желала да проявяваш непослушание, нали?

Да се върнем към философите. Видяхме как те се опитвали да намерят естествени обяснения за промените в природата, които дотогава били обяснявани чрез митове.

Други области също имали нужда да се отърсят от старите суеверия, например по отношение на здравето и болестите, както и в политиката. Преди това древните гърци непоколебимо вярвали, че и в двете области думата има съдбата.

Да вярваш в съдбата означава да вярваш, че онова, което се случва, е предопределено. Подобен възглед битува в целия свят и днес, както е било във всеки друг исторически момент. Например тук, в северна Европа, в древноисландските семейни саги откриваме силна вяра в провидението.

Гърците, а и други народи, се ръководели от представата, че хората могат да научат съдбата си с помощта на различни оракули. Това означава, че съдбата на отделен човек или на цяла държава може да се предскаже или да се тълкува според разни *предзнаменования*.

И до днес много хора смятат, че е възможно да се познава на карти, на ръка или да се предсказва по звездите.

Твърде широко разпространено е и гледането на кафе. След като си изпиеш кафето, в чашката често остава утайка. Тя засъхва в определени форми или шарки — стига да повикаме на помощ въображението си. Ако утайката ни напомня автомобил, това може би означава, че личността, изпила кафето, скоро ще предприеме продължително пътуване на четири колела.

Виждаме, че „ясновидецът“ се опитва да тълкува нещо, което всъщност не може да се тълкува. Това е типично за цялото изкуство на предсказанията. И понеже нещата, въз основа на които „предсказват“, са доста мъгливи, в повечето случаи никак не е лесно да оборим ясновидеца.

Вдигнем ли поглед към звездното небе, виждаме истински хаос от светещи точки. Въпреки това в течение на вековете много хора са вярвали, че звездите могат да разкрият нещо за нашия живот на земята. И до днес има политици, които търсят съвет на астролог, преди да вземат важни решения.

ДЕЛФИЙСКИЯТ ОРАКУЛ

Древните гърци вярвали, че прочутият Делфийски оракул можел да предскаже съдбата на хората. Богът оракул в Делфи бил Аполон. Той говорел чрез устата на жрицата Пития, която седяла на трикрако столче над една цепнатина в скалата. От тази пукнатина се издигали упойващи пари, които замайвали Пития. Това било необходимо, за да се превърне тя в глашатай на Аполон.

Посетителят, пристигнал в Делфи, първо отправял въпроса си към тамошните жреци. Те го задавали на Пития. Нейният отговор обикновено бил тъй неразбираем или многозначен, че жреците били принудени да го „тълкуват“, за да го разбере просителят.

Така древните гърци черпели от мъдростта на Аполон, защото вярвали, че той знае всичко — за бъдещето и за миналото.

Много владетели не смеели да тръгнат на война или да вземат други важни решения, преди да се посъветват с Делфийския оракул. Така Аполоновите жреци се превърнали в нещо като съвременните дипломати или съветници и разполагали с особено обширни познания за народите и земята.

В храма в Делфи имало прочут надпис: **ПОЗНАЙ СЕБЕ СИ!** Смисълът бил, че хората никога не трябва да си въобразяват, че са нещо повече от хора и че никой човек не може да избегне съдбата си.

Древните гърци разказвали многобройни истории за хора, застигнати от тежка съдба. С течение на времето за тези трагични герои били написани и редица пиеси — *трагедиите*. Най-прочутият пример е историята на цар Едип, който поискал да избяга от съдбата си и точно затова попаднал под нейните удари.

ИСТОРИЧЕСКАТА НАУКА И МЕДИЦИНАТА

Според древните гърци съдбата не само определяла живота на отделните хора, а и направлявала целия световен ред. Те вярвали например, че изходът на всяка война се дължи на божествената намеса. До ден-днешен много хора вярват, че бог или други мистични сили дават посока на историческите събития.

Но докато гръцките философи се опитвали да намерят естествени обяснения за природните явления, постепенно се обособила и наука за историята, която имала за цел да разкрие също толкова естествените причини за хода на света. Загубата на война вече не се обяснявала с отмъстителността на боговете. Най-известните древногръцки историци били Херодот (484–424 г. пр.н.е.) и Тукидид (460–400 г. пр.н.е.).

Древните гърци приписвали на боговете и отговорността за болестите. Заразните болести често били възприемани като божие наказание. От друга страна обаче вярвали, че ако им се принесат подобаващи жертви, боговете могат да изцерят хората.

Тази представа съвсем не е типично гръцка. Преди да се обособи модерната медицина господствал възгледът, че всяка болест има свръхестествен произход. Думата „инфлуенца“, която употребяваме и днес, първоначално означавала, че даден човек е под лошото „влияние“ на звездите.

И днес много хора по целия свят смятат, че определени болести — например СПИН! — са божие наказание. Мнозина вярват също, че болен човек може да бъде излекуван по свръхестествен начин.

Когато древногръцките философи поели в съвсем нови насоки на мислене, възникнала и гръцка лечителска наука, която се опитвала да намери естествени обяснения за болестта и здравето. Според преданията началото ѝ положил Хипократ, роден около 460 г. пр.н.е. на остров Кос.

Според Хипократовата лечителска традиция най-важната защита от болестта бил умереният и здравословен начин на живот. Естествено е, учел той, човек да е здрав. Ако се появи болест, причината е, че вследствие нарушено телесно или душевно равновесие природата е „излязла от релсите“. Пътят към здравето на човека е поддържане на умереност, хармония и „здрав дух в здраво тяло“.

И днес говорим за лекарска етика. Това означава, че един лекар трябва да упражнява професията си според определени правила, например не бива да предписва на здрав човек лекарства, които съдържат упойващи вещества. Освен това е длъжен да пази лекарска тайна и да не разказва другиму онова, което пациентът е споделил за болестта си. Тези правила също се приписват на Хипократ. Той карал учениците си да полагат следната клетва:

„Аз ще препоръчвам на болните подходящ режим според познанията си и ще ги защитавам от всички вредни неща.

Никога и никому няма да препоръчвам употреба на отрови и ще отказвам да давам на когото и да било подобно нещо. На никоя жена аз няма да дам лекарство да пометне.

Ще запазя живота си чист и свещен, както и моето изкуство.

Няма да използвам ножа никога, дори спрямо този, който неизказано страда. Тази операция ще предоставя на ония, които се занимават с това.

Когато влизам в някоя къща, това ще бъде само за да лекувам някой болен, като се предпазвам от всякаква волна неправда и най-вече от всякакви сластолюбия към жените и мъжете, били те свободни или роби.

Всичко, каквото видя или чуя при изпълнение на лекарската си професия или извън нея, и което не бива да се разправя, аз ще го пазя в тайна и ще го смятам за нещо свещено.

Ако изпълня тази клетва, без да я нарушавам, дано живея дълго време, за да преуспея в изкуството и да стана прочут вовеки веков, като пазя тази клетва и не престъпя нищо от нея.“

В събота сутринта Софи се сепна в леглото си. Сънувала ли бе, или наистина беше видяла философа?

Плъзна ръка под леглото. Да, писмото от нощес бе там. Софи си спомняше, че бе прочела всичко за вярата на гърците в съдбата. Значи не е било само сън.

Със сигурност бе зърнала философа! Нещо повече — беше видяла с очите си как той взема нейното писмо.

Стана и погледна под леглото. Измъкна оттам купчината изписани листи. Но какво бе това? В дъното до стената имаше нещо червено. Не беше ли кърпа?

Софи се вмъкна под леглото и извади червена копринена кърпа. Никога преди не я беше виждала.

Разгледа кърпата внимателно и възкликна, когато откри, че върху подгъва ѝ бе написано нещо с черни букви. Пишеше „Хилде“.

Хилде! Но коя бе тази Хилде? Как беше възможно пътищата им да се пресекат по този начин?

СОКРАТ

*... най-умен е този, който знае какво не
знае...*

Софи облече лятна рокля и не след дълго слезе в кухнята. Майка ѝ бе превила гръб над мивката. Софи реши да не казва за копринената кърпа.

— Взе ли вестника? — думите просто се изплъзнаха от устата ѝ. Майката се обърна.

— Ще бъдеш ли така добра да ми го донесеш?

Софи изтича по чакълената алея и бързо се надвеси над зелената пощенска кутия.

Само вестници. Е, отговорът на посланието ѝ едва ли щеше да пристигне с препоръчано писмо. На първата страница на вестника прочете няколко реда за норвежкия корпус на ООН в Ливан.

Корпус на ООН — нали така бе подпечатана и картичката от бащата на Хилде? Марката обаче беше норвежка. Може би норвежките сини каски си имаха собствен пощенски клон.

Когато се върна в кухнята, майка ѝ рече насмешливо:

— Откога се интересуваш толкова живо от вестника?

За щастие нямаше повече забележки на тема пощенска кутия или нещо подобно нито на закуска, нито по-късно през деня. Щом майка ѝ тръгна на пазар, Софи изтича в пещерата с писмото за вярата в съдбата.

Сърцето ѝ подскочи, когато до металната кутия с писмата на учителя по философия откри малък бял плик. Знам със сигурност кой го е оставил там, помисли си тя.

Ръбовете и на този плик бяха влажни. Имаше и два дълбоки белега, също като на писмото, което бе получила предния ден.

Дали философът е бил тук? Дали знае за тайното ѝ скривалище? И защо пликите бяха мокри?

От всички тези въпроси на Софи ѝ се зави свят. Тя отвори плика и зачете:

Мила Софи! Прочетох писмото ти с голям интерес и с доста огорчение, понеже за жалост трябва да те разочаровам по въпроса за кафето и прочие. Някой ден ще се срещнем, но аз още дълго време не бива да се вестявам на Капитанския завой.

Налага се да добавя, че вече не съм в състояние лично да оставям писмата си. Напоследък това става прекалено рисковано. Следващите писма ще носи моят малък куриер. За компенсация те ще бъдат доставяни направо в твоето тайно градинско скривалище.

Ако желаеш, и занапред можеш да ми пишеш. Трябва само да оставиш розовия плик с бучка захар или сладка бисквита в него. Щом пратеникът ми открие такова писмо, ще ми го донесе.

П. П. Изобщо не ми е приятно да отказвам поканите на една млада дама. Но понякога просто се налага.

П. П. П. Ако намериш една червена копринена кърпа, моля те да я пазиш старателно. Случва се от време на време да се разменят предмети. Предимно в училища и на други подобни места, а нали това тук е училище по философия!

С поздрав, Алберто Кнокс

Софи бе на цели четиринадесет години и в краткия си живот вече бе получавала немалко писма, най-често за Коледа, за рождени дни и т.н. Но днешното писмо определено бе най-странното, което ѝ бяха изпращали досега.

Липсваше марка. Дори не беше в пощенската кутия. Бе оставено направо в свръхтайното скривалище на Софи в стария храсталак. Странно, че въпреки сухото пролетно време писмото се бе намокрило.

Най-загадъчна обаче бе копринената кърпа. Значи учителят по философия имаше и друга ученичка. Е, добре! И тази друга ученичка е

изгубила своята копринена кърпа. И това добре! Но как бе успяла да забута копринената си кърпа под леглото на Софи?

Пък и Алберто Кнокс... Що за необикновено име!

Ако не друго, писмото поне бе потвърдило, че между учителя по философия и Хилде Мьолер Кнаг съществува някаква връзка. Но това, че и бащата на Хилде бърка адресите, бе чисто и просто непонятно.

Софи дълго седя и умува каква може да е връзката между Хилде и нея самата. Накрая примирено въздъхна. Учителят по философия пишеше, че някой ден ще се срещнат. Дали тогава ще се запознае и с Хилде?

Обърна бележката. Едва сега откри, че и на гърба имаше няколко изречения.

Съществува ли естествено чувство на свян?

Най-умен е този, който знае какво не знае.

Правилното познание идва отвътре.

Който знае кое е право, ще постъпи правилно.

Софи вече бе разбрала, че кратките изречения в малките пликове я подготвяха за съдържанието на следващия жълт плик, който пристигаше веднага след това. И ето че ѝ хрумна идея: щом „пратеникът“ ще носи жълтия плик тук, в пещерата, тя просто можеше да го изчака. Или да я изчака. Във всеки случай щеше да пипне въпросното същество и да не го пусне, докато не изкопчи нещо повече за философа! Освен това в писмото пишеше, че куриерът бил малък. Дали пък не е дете?

Съществува ли естествено чувство на свян?

Софи знаеше, че „чувство на свян“ е старомодният израз за задръжки — например да се показваш гол. Но естествено ли бе да се срамуваш от това? Ако нещо е естествено, това означава, че се отнася за всички хора. В много страни на света обаче приемаха, че голотата е нещо естествено.

Значи обществото решава какво е позволено и какво не. Когато например бабата на Софи била млада, било абсолютно невъзможно да се печеш с монокини. Днес повечето хора смятат, че това е „естествено“. Макар че в много страни то още е строго забранено. Софи се почеса по главата. Философия ли беше това?

Следваше изречението „Най-умен е този, който знае какво не знае“.

Най-умен сред кои? Може би философът искаше да каже, че ако човек е наясно, че не знае всичко за небето и земята, е по-умен от други, които знаят малко и въпреки това си въобразяват, че знаят много. Е, по този въпрос не бе трудно да сподели мнението му. Софи никога не се бе замисляла за това. Но колкото повече размишляваше, толкова по-ясно разбираше, че да знаеш какво не знаеш също е един вид знание. Във всеки случай едва ли можеше да си представи нещо по-глупаво от хора, които упорито държат на мнението си за неща, от които нямат понятие.

Следваше изречението за познанието, което идва отвътре. Но нали в определен момент всяко познание навлиза отвън в главите на хората? От друга страна, Софи добре си спомняше случаи, в които майка ѝ или учителите в училище се опитваха да натъпчат главата ѝ с неща, които тя просто не възприемаше. Винаги когато наистина научаваше нещо, това в известна степен се дължеше и на самата нея. Случваше се внезапно да проумее нещо — сигурно това наричат „интуиция“.

Е, Софи реши, че се е справила задоволително с първите задачи. Но последното твърдение бе толкова странно, че тя прихна. „Който знае какво е право, ще постъпи правилно.“

Означаваше ли това, че бандитът не знае кое е правото и затова обира банката? Софи не беше съгласна. Тя смяташе, че и децата, и възрастните — противно на убежденията си — вършат глупости, за които по-късно се разкайват.

Както си седеше, тя изведнъж долови пукот на сухи клони в шубраците откъм гората. Възможно ли бе да е пратеникът? Усети как сърцето ѝ отново подскочи. А още повече се изплаши, когато чу, че приближаващото същество пръхти като животно.

В следващия миг откъм гората в пещерата се вмъкна голямо куче със златистожълта козина. Трябва да беше лабрадор. Между зъбите стискаше жълт плик, който пусна в нозете на Софи. Всичко се случи светкавично и тя нямаше време да реагира. Няколко секунди по-късно вече държеше в ръка плика, а кучето бе изчезнало в гората. Шокът дойде чак когато всичко свърши. Софи отпусна ръце в скута си и заплака.

Когато след известно време вдигна очи, не знаеше колко е седяла така.

Значи това бе куриерът! Софи си отдъхна. Ето защо ръбовете на пликите бяха влажни. Естествено, това обясняваше и дълбоките белези. Как не се бе сетила сама! Сега вече бе ясно защо, ако иска да пише на философа, трябваше да постави в плика сладка бисквита или бучка захар.

Софи невинно успяваше да мисли толкова бързо, колкото ѝ се искаше. Въпреки това ѝ се стори твърде необичайно, че пратеникът е дресирано куче. Ето че можеше с чиста съвест да се откаже от намерението си да изкопчи от куриера местонахождението на Алберто Кнокс.

Софи отвори големия плик и се зачете.

ФИЛОСОФИЯТА В АТИНА

Мила Софи! Когато четеш тези редове, вероятно вече ще си се запознала с Хермес. За всеки случай добавям, че Хермес е куче. Но не бива да се притесняваш от това. Той е много мил и е по-разумен от доста хора. Поне не се стреми да се покаже по-умен, отколкото е.

Забележи, че името му не е случайно. Хермес бил древногръцкият бог пратеник. Той бил и покровител на мореплавателите, ала това не ни засяга особено, поне засега. По-важно е, че от името на Хермес произлиза думата „херметичен“, която означава скрит и недостъпен. Намирам, че е доста подходящо в случая, защото в известен смисъл Хермес ни крие един от друг.

Ето че пратеникът е представен. Разбира се, той си знае името и изобщо е твърде добре възпитан.

Нека се върнем към философията. Вече приключихме с първата част. Имам предвид натурфилософията, която всъщност е окончателен разрыв с митологичната представа за света. Предстои ни да се запознаем с тримата най-велики антични философи. Имената им са Сократ, Платон и Аристотел. Всеки от тях е оставил отпечатък в развитието на европейската цивилизация.

Често наричат натурфилософите и предсократици, тъй като са живели преди Сократ. Вярно е, че Демокрит починал няколко години след Сократ, но въпреки това цялото му мислене принадлежи към предсократовата натурфилософия. Защото Сократ е като гранична бразда не само по отношение на епохата. Сменяме мястото на действието и като география. Сократ е първият философ, роден в Атина, и както той, така и двамата му последователи, са живели и творили там. Спомняш си може би, че и Анаксагор прекарал известно време в този град, но бил прокуден оттам, защото смятал слънцето за огнено кълбо. (И съдбата на Сократ не била по-добра!)

От времето на Сократ насетне Атина се превръща в същински център на древногръцката култура. Когато преминаваме от натурфилософите към Сократ, по-важно ще е да запомним, че като цяло се променя основата на философията.

Преди да се запознаем със Сократ обаче, нека да научим нещо за така наречените софисти, които по негово време определяли облика на град Атина.

Завесата се вдига, Софи! Историята на мисленето е пиеса с много действия.

ЧОВЕКЪТ В ЦЕНТЪРА НА ВСИЧКО

Около 450 г.пр. Хр. Атина се превърнала в културен център на древногръцкия свят, а самата философия поела в нова посока.

Натурфилософите били преди всичко изследователи на природата, затова заемат важно място в историята на науката. В Атина обаче интересът се съсредоточавал все повече върху човека и мястото му в обществото.

Постепенно в града се развила демокрация с народно събрание и съдилища. Една от предпоставките за демокрацията бил фактът, че хората получавали достатъчно знания, за да участват в демократичните процеси. И в наши дни виждаме, че младата демокрация винаги се нуждае от народно просвещение. За атиняните

най-важно било да владеят изкуството на речта (риториката).

Скоро от гръцките колонии към Атина се насочили потоци от пътуващи учители и философи. Наричали се софисти. Думата „софист“ означава мъдър и високообразован в определена област човек. В Атина тези хора изкарвали прехраната си, като обучавали гражданите.

Софистите имали важна обща позиция с натурфилософите, а именно че се отнасяли критично към митологичните предания. Същевременно отричали всичко, което смятали за ненужна философска спекулация. Дори да съществуват отговори на много философски въпроси, казвали те, хората никога няма да разгадаят със сигурност тайните на природата и вселената. Подобен възглед във философията се нарича *скептицизъм*.

Но макар да не можем да намерим отговор на всички естествени загадки, все пак знаем, че сме хора и трябва да се научим да съжителстваме. Софистите решили да се интересуват от човека и неговото място в обществото.

„Човекът е мяра за всички неща“, казва софистът Протагор (около 487–420 г. пр.н.е.). Според него правдата и неправдата, доброто и злото винаги трябва да се оценяват в съответствие с човешките потребности. На въпроса дали вярва в гръцките богове той отговарял: „Проблемът е труден, а животът — кратък“. Човек, който твърди, че не е ясно дали има бог или не, наричаме *агностик*.

Софистите често предприемали далечни пътешествия и така се запознали с различни системи на управление. Нравите, обичаите и законите на различните градове държави много се различавали. В тази връзка софистите в Атина започнали спор кое е определено от природата и кое се създава от обществото. По този начин създали основа за обществена критика в града държава Атина.

Можели например да покажат, че израз като „естествено чувство за свян“ е неоснователен. Защото ако чувството за свян е естествено, трябва да е вродено. Ала

вродено ли е то, Софи, или го е създадо обществото? За хора, които са пътували много, отговорът е лесен: ако се боиш да се покажеш гол, това не е естествено или вродено. Чувството за свян или липсата му зависят предимно от нравите и обичаите в обществото.

Сигурно можеш да си представиш какви бурни дискусии сред атинското общество предизвикали пътуващите софисти, когато започнали да твърдят, че не съществуват абсолютни норми за справедливост и несправедливост. За разлика от тях обаче Сократ се опитвал да докаже, че някои норми са наистина абсолютни и общовалидни.

КОЙ Е БИЛ СОКРАТ?

Сократ (470–399 г. пр.н.е.) е може би най-загадъчната личност в цялата история на философията. Не е написал нито ред. Въпреки това е един от онези, които са оказали най-силно влияние върху европейския начин на мислене. Фактът, че за него знаят и хора, които не се занимават с философия, вероятно може да се обясни с драматичната му смърт.

Знаем, че е роден в Атина и че прекарал живота си предимно по пазарища и улици, където разговарял с всякакви люде. Не виждал какво може да научи в полската шир или сред дървесата. Способен бил да остане дълги часове в дълбок размисъл.

Още приживе го смятали за загадъчна личност, а много скоро след смъртта му започнали да го сочат като основоположник на различни философски течения. Твърде различни школи успявали да „пришият“ името му към своите възгледи тъкмо защото бил загадъчен и многозначен.

Сигурно е, че бил грозен като жаба. Нисък, дебел, с изцъклени очи и вирнат нос. Но вътрешният му мир, казвали, бил „съвършен и прекрасен“. Говорело се и друго: равен нему няма нито в съвременността, нито в миналото.

Въпреки това заради философската му активност го осъдили на смърт.

Животът на Сократ ни е известен предимно благодарение на Платон — негов ученик и един от най-великите философи в историята. Платон съчинил многобройни диалози, иначе казано — философски разговори, чийто герой е Сократ.

Макар че предавал думите на Сократ, не можем да бъдем сигурни, че Сократ е изрекъл точно тези слова. Затова не е лесно да се разграничи Сократовото учение от това на Платон. Същото важи за неколцина други исторически личности, които не са ни оставили свои писмени съчинения. Най-известният пример, разбира се, е Исус Христос. Не можем да знаем дали исторически съществувалят Исус наистина е изричал думите, които му приписват Матей или Лука. По същата причина завинаги ще остане загадка какво наистина е говорел „историческият“ Сократ.

При все това не е толкова важно кой всъщност е бил Сократ. Образът му, нарисуван от Платон, вдъхновява западните мислители над 2400 години.

ОРАТОРСКОТО ИЗКУСТВО

Същината на Сократовото дело била, че не се стремял да поучава хората. Вместо това създавал впечатлението, че самият той желае да научи нещо от събеседника си. Значи не преподавал като обикновен учител. Не, той водел разговор.

И все пак ако само е слушал другите, нямало да стане толкова прочут философ. Само заради такива разговори, разбира се, нямало да го осъдят на смърт. В началото той повече задавал въпроси и предпочитал да се преструва, че нищо не знае. В хода на разговора принуждавал събеседника си сам да осъзнае слабите места в своите разсъждения. Често събеседникът попадал в задънена улица и накрая бил принуден да разбере кое е справедливо и кое несправедливо.

Според преданието майката на Сократ била акушерка, а самият той сравнявал дейността си с изкуството да израждаш деца. Вярно, не акушерката ражда детето — тя само присъства и помага при раждането. Сократ смятал, че призванието му е да помага на хората при раждането на правилния възглед. Защото истинското познание трябва да дойде отвътре. То не може да бъде нахлупено като шапка. Само познанието, което идва отвътре, е истинско „прозрение“.

Уточнявам: способността да раждаш деца е естествено качество. По същия начин всички хора могат да осъзнават философските истини, стига само да си послужат с разума си. Когато човек „се вразумява“, той сам стига до познание.

Затова като се представял за невеж, Сократ принуждавал хората да си служат с разума. Той умее да се преструва на неук или на глупав. Това наричаме *сократовска ирония*. По този начин разкривал все нови и нови слабости в мисленето на атиняните. Понякога това ставало насред пазарния площад, пред очите на всички. Разговор с него можел да те изложи и да те направи смешен пред очите на много хора.

И никак не е чудно, че накрая Сократ започнал да досажда и да дразни — особено властниците. Атина прилича на мудна кобила, казвал Сократ, а себе си оприличавал на стършел, който я жили по хълбока, за да поддържа будно съзнанието ѝ. (Как обаче постъпват със стършелите, Софи? Можеш ли да ми кажеш?)

ЕДИН БОЖЕСТВЕН ГЛАС

Сократ продължавал да жили своите ближни не просто защото му харесвало да ги измъчва. Съзнанието не му оставяло друг избор. Все твърдял, че чува в себе си божествен глас. Протестираше например срещу смъртните присъди, отказвал да прави доноси за политически противници. И накрая заплатил с живота си.

През 399 г. пр.н.е. го обвинили, че „покварява младежта“ и „не признава боговете“. Съд от 500 съдебни заседатели с нищожно мнозинство го провъзгласил за виновен.

Можел, разбира се, да проси помилване. А при готовност да напусне Атина, щял поне да спаси живота си. Но щял да измени на себе си, ако постъпи така — Сократ смятал собствената си съвест и истината за по-важни от своя живот. Заявил, че е действал само за доброто на държавата. Въпреки това го осъдили на смърт. Не след дълго, обкръжен от най-близките си приятели, пресушил чашата с отрова, станала по-късно нарицателна.

Защо, Софи? Защо е трябвало Сократ да умре? Хората и досега си задават този въпрос. Той обаче не е единственият в историята, който стигнал до крайност и заплатил за убежденията си с цената на живота си. Вече споменах Христос, а между него и Сократ действително съществуват паралели. Ще спомена само няколко.

И двамата се славели като загадъчни личности сред своите съвременници. Нито един от тях не е записал посланията си. Следователно ние сме принудени да се доверим на образа, който ни представят техните ученици. Сигурно е също така, че и двамата майсторски владеели изкуството на разговора. Освен това говорели самоуверено, което можело да очарова, но и да обърка. Нещо повече, и двамата вярвали, че проповядват истини в името на цел, по-велика от живота им. Предизвиквали властниците в обществото, защото критикували всички неправди и злоупотреби с властта. И не на последно място: за дейността си и двамата заплатили с живота си.

Процесите срещу Исус Христос и Сократ също много си приличат. И двамата имали възможност да просят милост и така може би да спасят живота си. Но те вярвали, че ще изменят на мисията си, ако не стигнат докрай. А това, че приели смъртта с високо вдигната глава, накарало хората да им вярват и след тяхната смърт.

Спрях се на приликите не защото искам да ги равнопоставя, а да посоча, че и двамата носели послание, което не може да бъде отделено от личната им храброст.

ЕДИН ЖОКЕР В АТИНА

Сократ, Софи! Още не сме приключили с него, разбираш ли? Дотук говорихме за неговия метод. Но какъв е бил основният философски проблем, с който се е занимавал?

Сократ бил съвременник на софистите и точно като тях се занимавал с хората и с човешкия живот, а не с проблемите на натурфилософите. Римският философ Цицерон казал стотици години по-късно, че Сократ е върнал философията от небето на земята, настанил я в градовете и домовете и принудил хората да размишляват за битието и нравите, за доброто и злото.

Но между Сократ и софистите имало много съществена разлика. Самият той не се смятал за софист — с други думи, за учена и мъдра особа. За разлика от софистите не приемал да му плащат за уроците. Не, Сократ наричал себе си философ в истинския смисъл на думата. „Фи-ло-соф“ всъщност означава „любител на мъдростта“, човек, който се стреми да я постигне.

Удобно ли си седнала, Софи? За успеха на целия курс от тук нататък е особено важно добре да разбереш разликата между софиста и философа. Софистите вземали пари за повече или по-малко остроумните си разсъждения — подобни „софисти“ се появявали и изчезвали в различни етапи от световната история. Имам предвид всички учители или всезнайковци, които или са доволни от малкото, което знаят, или се хвалят, че знаят страхотно много, а в действителност нищо не разбират. Макар че още си млада, положително вече си срещала много такива „софисти“. Истинският философ, Софи, е нещо съвсем различно, пълна противоположност.

Философът знае твърде добре, че всъщност знае твърде малко. Тъкмо затова все се опитва да постигне

истинско познание. Сократ бил точно от този рядко срещан вид хора. Наясно бил, че не знае нищо за живота и света. И сега идва важното: дори се измъчвал, че знае толкова малко.

Значи философът е човек, който осъзнава, че има много неща, които не разбира. И това го измъчва. Така погледнато, той пак е далеч по-умен от всички останали, които се хвалят с мнимите си знания. „Най-умен е онзи, който знае какво не знае“, казах аз. Самият Сократ обаче повтарял, че знае само едно — а именно, че нищо не знае. Запомни

това признание, защото дори сред философите то е рядкост. Освен това публичното му разгласяване е толкова опасно, че може да ти струва живота. Защото питащите винаги са най-голямата заплаха. Не е опасно да отговаряш. Един-единствен въпрос може да съдържа повече запалени фитили от хиляда отговора.

Слушала ли си приказката за новите дрехи на царя? В действителност той бил чисто гол, но никой от поданиците му не се осмелил да го изрече на глас. Но едно дете извикало, че царят е гол. Смело дете, Софи. По същия начин и Сократ дръзнал да даде на хората да разберат колко малко знаят. Вече споменахме за приликата между децата и философите.

Уточнявам: човечеството е изправено пред важни въпроси, чиито отговори не се намират лесно. И ето че се озоваваме пред две възможности: да заблуждаваме себе си и останалия свят и да се преструваме, че знаем всичко, което си струва да знаем; или да си затворим очите пред великите въпроси и веднъж завинаги да се откажем да напредваме. Така човечеството се разделя на две. Повечето хора са или непоклатимо убедени, или равнодушни. (И двата вида пъплят и пълзят надълбоко в заешката козина!) Същото става и когато играеш на карти и ги подреждаш по бои, мила Софи. Трупаш черните на една купчинка, а червените — на друга. От време на време от тестето излиза по някой жокер, който не е нито купа, нито спатия, нито

каро, нито пика. В Атина Сократ бил точно такъв жокер. Не бил нито непоклатимо убеден, нито безразличен. Само знаел, че нищо не знае — и това го измъчвало. Ето защо станал философ — човек, който не се предава, който неуморно се стреми да добие знания.

Разказват, че веднъж един атинянин запитал Делфийския оракул кой е най-умният мъж в Атина. Оракулът отговорил: Сократ. Когато Сократ узнал това, бил, меко казано, учуден. (Мисля, че дори се разсмял, Софи!) Веднага отишъл в града и потърсил човек, когото самият той и познатите му смятали за умен. Ала когато се оказало, че този човек не е в състояние да отговори ясно на въпросите му, той най-сетне осъзнал, че оракулът има право.

За Сократ било важно да намери сигурна основа за нашите познания. Вярвал, че тази основа се крие в човешкия разум. Силната му вяра в човешкия разум следователно ясно го определя като рационалист.

ПРАВИЛНОТО ПОЗНАНИЕ ВОДИ ДО ПРАВИЛНО ПОВЕДЕНИЕ

Както вече споменах, Сократ вярвал, че чува вътре в себе си божествен глас и тази „съвест“ му сочи кое е правилно. Който знае какво е добро, той ще върши добро, смятал той. Вярвал, че правилното познание води към правилно действие. А само който действа правилно, казвал Сократ, става праведен човек. Ако постъпваме неправилно, то е, понеже не знаем как да се справим по-добре. Затова е толкова важно да умножаваме знанията си. Сократ се стремил именно към ясни и общовалидни дефиниции: какво е справедливост и какво — несправедливост. За разлика от софистите той смятал, че способността да различаваме правдата от неправдата се основава на разума, а не на обществото.

Може би няма да осмислиш толкова лесно последното изречение, Софи. Ще опитам пак: Сократ смятал, че е невъзможно да бъдеш щастлив, ако постъпваш в разрез със своите убеждения. А който знае как да стане

щастлив човек, той ще се опита да го постигне. Затова човек, който знае какво е правилно, ще постъпи правилно. Защото кой човек иска да бъде нещастен?

Как мислиш ти, Софи? Можеш ли да живееш щастливо, ако непрестанно вършиш неща, които дълбоко в сърцето си не смяташ за редни? Много хора постоянно лъжат, крадат и оклеветяват други хора. Е, добре! Те сигурно знаят, че това не е правилно — или справедливо, ако предпочиташ. Но мислиш ли, че това ги прави щастливи? Според Сократ не е така.

Щом прочете писмото за Сократ, Софи бързо го пхна в кутията и изпъlja в градината. Искаше да се прибере преди майка ѝ да се върне от пазар, за да си спести въпросите къде е изчезнала. Освен това беше обещала да измие чиниите.

Тъкмо пусна кранчето и майка ѝ се появи на прага с две гигантски найлонови торби в ръце. Може би затова рече:

— Май в момента не си съвсем на себе си, миличка.

Софи не разбра защо го каза, думите сами изскочиха от устата ѝ:

— Сократ се е чувствал по същия начин!

— Сократ ли!

Майката ококори очи.

— Жалко само, че е трябвало да плати с живота си — продължи Софи замислено.

— Наистина, Софи! Вече не зная какво да правя!

— И Сократ не е знаел. Единственото, което е знаел, било, че нищо не знае. Въпреки това бил най-умният човек в Атина.

Майката изгуби ума и дума. Накрая попита:

— Това в училище ли го учихте?

Софи енергично поклати глава.

— Там нищо не учим... Голямата разлика между учителя и философа е, че учителят вярва, че знае сума неща, които постоянно се опитва да налее в главите на своите ученици. Философът заедно с учениците си се стреми да проучи проблемите из основи.

— Аха, пак говорим за бялото зайче. Знаеш ли, май ми се ще да видя на какъв приятел си налетяла. Ако не ми го покажеш, ще

помисля, че може би не е съвсем наред с главата.

Сега бе ред на Софи да обърне гръб на мивката. Насочи четката към майка си:

— Главата му си е съвсем в ред. Но той прилича на стършел, който нарушава спокойствието на другите. И то, за да ги изтръгне от мухлясалото им мислене.

— Хайде, престани! Според мен той е нафукан многознайко.

Софи отново се наведе над мивката.

— Нито е нафукан, нито е многознайко. Но се стреми към солидни знания. Това е голямата разлика между жокера и всички останали карти за игра.

— Жокер ли каза?

Софи кимна и продължи:

— Някога замисляла ли си се, че в колодата карти има много купи и кари, както и много пики и спатии. Но жокерът е само един.

— Какви ги приказваш, дете!

— Ти пък какви ги питаш!

Майката вече беше прибрала всички покупки. Сега взе вестника и се отправи към хола. На Софи ѝ се стори, че затваря вратата малко грубо...

Изми чиниите и веднага се качи в стаята си. Беше прибрала червената копринена кърпа заедно с легото в най-горното отделение на гардероба. Сега я извади и я огледа внимателно.

Хилде...

АТИНА

*... и от развалините се издигнаха високи
постройки...*

Привечер майката на Софи отиде на гости у приятелка. Още не бе излязла, когато Софи изтича в градината и влезе в пещерата в стария хрусталак. До кутията от бисквити откри дебел пакет и тутакси разкъса хартията. Беше видеокасета!

Върна се тичешком в къщата. Видеокасета! Това беше нещо съвсем ново. Но откъде философът знаеше, че Софи има видеокасетофон? И какъв беше записът?

Софи пъкна касетата във видеото и скоро на екрана се появи голям град. Явно беше Атина, защото показаха Акропола в едър план. Софи често беше виждала снимки на древните развалини, но това беше жива картина. Сред храмовите останки сновяха леко облечени туристи с фотоапарати през врата. Стори й се, че един дори носи някакъв плакат. Ето, плакатът пак се появи. Не пишеше ли на него „Хилде“?

След малко пред камерата в едър план се изправи мъж на средна възраст. Беше нисичък, със старателно подстригана черна брада и синя барета. Веднага погледна в обектива и каза:

— Добре дошла в Атина, Софи. Сигурно вече си се сетила, че аз съм Алберто Кнокс. Ако още не си си го помислила, ще повторя само, че все още изваждат белия заек от черния цилиндър на вселената. Намираме се на Акропола. Тази дума означава „градска крепост“, или по-точно „град върху хълмове“. Тук горе още в каменната епоха са живели хора. Разбира се, това се дължи на особеното местоположение. Лесно е било да се защитава това високо плато от врагове. Когато Атина започнала да се разраства все по-надолу, към подножието на платото, започнали да използват Акропола като крепост и място за строеж на храмове. През първата половина на четвъртото столетие

преди новата ера бушувала отчаяна война срещу персите, а през 480 година персийският цар Ксеркс заповядал да плякосат Атина и да опожарят всички дървени постройки на Акропола. Следващата година обаче персийците били разгромени и тогава започнал златният век на Атина, Софи.

Акрополът бил издигнат наново, по-горд и по-красив откогато и да било, и се превърнал в чисто храмово пространство. Точно по това време Сократ кръстосвал атинските улици и пазарища и разговарял с атиняните. Така наблюдавал възстановяването на Акропола и издигането на всички величествени сгради, които виждаме наоколо. Ех, каква строителна площадка е била! Зад мен виждаш най-големия храм. Нарича се Партенон, или „дом на девата“, и е издигнат в чест на богинята Атина, покровителката на града. Този мраморен паметник почти няма права линия — и четирите му стени са леко заоблени. Така сградата трябвало да изглежда по-разчупена. Въпреки че размерите му са внушителни, храмът не изглежда потискащо огромен. Причината е именно в оптичката измама. Дори колоните са леко наведени навътре и ако бяха достатъчно дълги, за да се срещнат в една точка високо над покрива, щяха да образуват пирамида с височина 1500 метра. В тази гигантска постройка нямало нищо друго, освен дванадесетметрова статуя на Атина. Трябва да добавя, че белият мрамор, боядисван в ярки цветове, бил докарван от една планина на шестнадесет километра оттук...

Сърцето на Софи биеше лудо. Наистина ли нейният учител по философия ѝ говореше от видеокасетата? Беше го видяла бегло само веднъж в мрака. Напълно възможно беше това да е същият мъж, когото виждаше изправен на Акропола в Атина.

Учителят закрачи покрай дългата стена на храма и камерата го проследи. Накрая той стъпи на ръба на скалата и посочи към пейзажа. Камерата фиксира старинен амфитеатър в подножието на платото.

— Виждаш древния театър на Дионисий — продължи мъжът с баретата. — Това вероятно е най-старият театър в Европа. Тук били поставяни драмите на великите трагици Есхил, Софокъл и Еврипид, докато още бил жив Сократ. Споменах трагедията за злощастния цар Едип. Тук е била нейната премиера. Играели се обаче и комедии. Най-известният комедиограф бил Аристофан, който между другото написал и една хаплива комедия за градския чудак Сократ. В дъното виждаш

каменната стена, пред която играели актьорите. Наричала се сцене и от нея произхожда сегашната дума „сцена“. Думата „театър“ пък води произхода си от древногръцката дума „гледам“. Скоро обаче ще се върнем към философията, Софи. Ще направим една обиколка на Партенона и слизаме надолу през входното пространство...

Сега нисичкият мъж заобиколи големия храм, като остави вдясно няколко по-малки светилища. После заслиза по стълба, опасана с високи колони. Когато достигна подножието на платото, изкачи се на малка височина и посочи към Атина:

— Малкият хълм, на който се намираме, се нарича Ареопаг. Тук върховният атински съд гледал дела за убийства. Стотици години по-късно тук застанал апостол Павел и разказал на атиняните за Христос и християнството. По-късно ще ни се удаде случай да се върнем на тази негова реч. Долу вляво виждаш развалините на атинския пазарен площад. С изключение на големия храм на бога ковач Хефест са останали само мраморни блокове. Слизаме надолу...

В следващия момент учителят отново се появи сред древните развалини. Високо под небето, в горния край на екрана, се виждаше големият храм на Атина върху Акропола. Учителят по философия седна върху един мраморен блок, погледна към обектива и каза:

— Намираме се в края на атинския пазарен площад. Тъжна гледка, а? Искам да кажа — днес. Но някога тук се издигали горди храмове, съдебни сгради и други обществени постройки, магазини, концертна зала и дори голям гимнастически салон. Всичко това обграждало тържището — просторен четириъгълен площад... Тук, сред това ограничено пространство, били положени основите на цялата европейска цивилизация. Думи като *политика и демокрация, икономика и история, биология и физика, математика и логика, теология и философия, етика и психология, теория и метод, идея и система* и още много други са създадени от този сравнително малък народ, чието всекидневие било съсредоточено на това място. Тук Сократ разговарял с хората, които срещал. Може би е улавял за ръката някой роб, понесъл делва със зехтин, и му задавал философски въпрос. Защото според Сократ робът притежавал същия разум като гражданина. Може би водел оживен спор с някой гражданин или бил вгълбен в тиха беседа с младия си ученик Платон. Изглежда странно, като се замисли човек. Все още говорим за „сократическа“ и

„платоническа“ философия, но съвсем различно е да си бил Сократ или Платон.

Софи, естествено, се съгласи, че тази мисъл е странна. Но не по-малко странно според нея беше как изведнъж философът ѝ заговори от видеофилма, донесен в тайното ѝ градинско скривалище от едно загадъчно куче.

Ето че философът се надигна от мраморния блок, върху който бе седнал, и съвсем тихо каза:

— Отначало възнамерявах да приключа дотук, Софи. Исках да ти покажа Акропола и развалините на древния атински пазарен площад. Но не съм сигурен дали наистина осъзнаваш колко величествено е било всичко наоколо в античността... и затова се изкушавам... да направя нещо повече. Разбира се, то е против всякакви правила... но все се надявам, че ще си остане между нас... е, както и да е, един кратък поглед трябва да ти е достатъчен...

Повече нищо не каза, известно време се взираше в камерата. Веднага след това на екрана се яви съвсем различен образ. От развалините се издигнаха няколко високи постройки. Сякаш невидима ръка бе възстановила старите руини. На хоризонта Софи все още виждаше Акропола, но сега сградите отпред и долу на тържището бяха чисто нови, позлатени и украсени в ярки багри. По големия четириъгълен площад вървяха хора в пъстри премени. Едни бяха препасали мечове, други крепяха на главите си делви, виждаше се и човек с папирусов свитък под мишница.

Едва сега Софи разпозна своя учител по философия. Все още носеше синята си барета, но беше облечен в жълта дреха като на останалите люде. Приближи се към Софи, погледна в обектива и каза:

— Така. Сега се намираме в древна Атина, Софи. Исках самата ти да дойдеш тук, разбираш ли? Годината е четиристотин и втора преди новата ера, само три лета преди смъртта на Сократ. Надявам се, ще оцениш това изключително посещение, понеже никак не бе лесно да се наеме видеокамера...

Софи усети как ѝ се завива свят. Как може това да е снимано в Атина преди 2400 години? Как бе възможно тя да гледа видеозапис от отминала епоха? Естествено, знаеше, че в древността не е имало видео. Дали пък не беше откъс от игрален филм? Многобройните мраморни постройки обаче изглеждаха съвсем истински. Да се

възстановят целият атински пазарен площад и целият Акропол — не, скъпичко биха им излезли такива декори. Твърде висока цена, само за да получи Софи представа за античната Атина.

Човекът с баретата вдигна очи.

— Виждаш ли двамата мъже в дъното на колонадата?

Софи съзря възрастен мъж в поокъсана дреха. Имаше дълга сплъстена брада, сплескан нос, пронизващи сини очи и румени бузи. Редом с него стоеше красив младеж.

— Това са Сократ и младият му ученик. Разбираш ли, Софи? Но запознай се лично с тях.

Учителят по философия се запъти към двамата мъже, застанали под висока стряха. Щом стигна до тях, повдигна баретата си и каза нещо, което Софи не разбра. Сигурно говореше на гръцки. След малко отново се втренчи в камерата и каза:

— Казах им, че една млада норвежка иска да се запознае с тях. Платон ще ти зададе няколко въпроса, върху които да поразмишляваш. Трябва обаче да побързаме, за да не ни открият стражите.

Софи усети напрежение в слепоочията, защото младият мъж пристъпи напред и се взря в обектива:

— Добре дошла в Атина, Софи — рече той с мек глас. Говореше норвежки със силен акцент. — Казвам се Платон и искам да ти поставя четири задачи. Първо, помисли си как един хлебар може да изпече петдесет напълно еднакви кифлички. После се запитай защо всички коне са еднакви. Освен това размисли дали според теб човешката душа е безсмъртна. И накрая отговори на въпроса дали жените и мъжете са еднакво разумни. Успех!

В следващия миг образът изчезна. Софи превъртя касетата напред и назад, но това бе целият запис.

Опита се да събере мислите си, ала непрекъснато скачаше в съвсем друга посока, изоставяйки незавършена предишната си мисъл.

Отдавна бе разбрала, че методите на учителя ѝ по философия са твърде оригинални. Но да използва за обучение метод, който прави на пух и прах всички известни природни закони — това вече преминава всякакви граници, реши тя.

Дали наистина бе видяла Сократ на екрана? Не, естествено, беше абсолютно невъзможно. Но не беше и рисуван филм.

Софи извади касетата от видеото и я занесе в стаята си. Там я сложи на най-горния рафт на гардероба при легото. После се отпусна изтощена на леглото и заспа.

Няколко часа по-късно в стаята влезе майка ѝ, побутна Софи и попита:

— Ама какво ти става, Софи?

— Ммм...

— Легнала си с дрехите!

Софи едва отвори очи.

— Бях в Атина — промърмори тя.

Повече не успя да каже, само се обърна и продължи да спи.

ПЛАТОН

... копнеж към същинското обиталище на душата...

На следващата сутрин Софи се сепна и отвори очи. Беше едва пет и нещо, но тя бе бодра като кукуряк, затова седна на леглото.

Защо беше с рокля? Изведнъж си спомни. Стъпи на табуретката и надникна в най-горното отделение на гардероба. Да — видеокасетата беше там. Значи не е било сън, поне не всичко.

Въпреки това нямаше начин наистина да е видяла Платон и Сократ. Софи реши, че повече не ѝ се мисли за това. Може би майка ѝ бе права — в момента сякаш не беше съвсем на себе си.

Но със сигурност повече не ѝ се спеше. Дали да не провери в пещерата донесло ли е кучето ново писмо?

Софи се прокрадна надолу по стълбите, нахлузи маратонките и излезе навън.

В градината бе необикновено ясно и тихо. Птичките чуруликаха тъй усърдно, че Софи почти се разсмя. Утринната роса се стичаше по стръковете трева на малки кристални капчици. Момичето за пореден път осъзна какво невероятно чудо е светът.

Влажно беше и в стария храсталак. Софи не откри ново писмо от философа, но въпреки това избърса едно възлесто коренище и седна.

Спомни си, че видео-Платон ѝ бе поставил няколко задачи. Първата бе да помисли как един хлебар може да изпече петдесет еднакви кифлички.

Размисли се сериозно, защото това ѝ се стори прекомерно трудна задача. Когато майка ѝ се наканеше да изпече тава стафидени месечинки, а това не се случваше често, нямаше дори две еднакви. Наистина, освен че не беше професионална сладкарка, майка ѝ бе и царица на грешките. Но дори сладкишите, които купуваха в магазина,

не бяха напълно еднакви. Нали ръцете на пекаря оформяха поотделно всеки сладкиш.

Изведнъж по лицето на Софи цъфна хитра усмивчица. Тя си бе припомнила как веднъж ходи с баща си в града, докато майка ѝ остана да пече коледните сладки. Когато се върнаха у дома, масата бе отрупана с човечета от медено тесто. Макар че не всички бяха изваяни еднакво съвършено, изглеждаха някак еднакви. И защо ли? Защото майка ѝ бе използвала една и съща формичка, разбира се.

Софи тъй се зарадва, че си е спомнила за коледните човечета, че просто обяви първата задача за решена. Ако хлебарят изпече петдесет еднакви кифлички, то за всичките е използвал една и съща форма и край!

След това видео-Платон бе погледнал в невидимия обектив и бе попитал защо всички коне са еднакви. Това обаче не беше вярно. Ако питаха Софи, беше тъкмо обратното: няма два еднакви коня, както няма и еднакви хора.

Тя почти се бе отказала от задачата, когато се сети какво си бе помислила при вида на коледните човечета. И сред тях нямаше две напълно еднакви — някои бяха по-дебели от другите, някои бяха дори счупени, но беше ясно, че по нещо необикновено си приличат.

Може би Платон е искал да попита защо конят винаги е кон, а не например хибрид между кон и прасе. Защото макар някои коне да са кафяви като мечки, а други — бели като агънца, всички те имат общи белези. Софи например никога не бе виждала кон с шест или осем крака. Но едва ли философът е искал да каже, че всички коне са еднакви, понеже сякаш са излети по един и същ калъп?

Сетне Платон бе поставил големия и действително труден въпрос. Безсмъртна ли е човешката душа? Софи почувства, че е неспособна да отговори. Знаеше само, че след като погребат или изгорят мъртвото тяло, човек няма бъдеще. Ако притежава безсмъртна душа, човекът би трябвало да е съставен от две коренно различни части: тяло, което след години се изхабява, и душа, която действа повече или по-малко, независимо от процесите в тялото. Веднъж бабата на Софи бе казала, че сякаш само тялото ѝ старее. Вътрешно си била останала същото младо момиче.

Това с „младото момиче“ ѝ припомни последния въпрос: еднакво разумни ли са жените и мъжете? Наистина не беше сигурна. Зависеше

от това, какво разбира Платон под „разумен“.

Изведнъж си припомни разказа на учителя по философия за Сократ, който твърдял, че всички хора са способни да осъзнаят философските истини, стига да си послужат с разума си. Освен това вярвал, че робът може да решава философските въпроси точно толкова разумно, както и благородникът. Сократ вероятно е твърдял също, че жените и мъжете са еднакво разумни, заключи Софи.

Докато седеше, потънала в размишления, чу, че нещо в храсталака шумоли, после се разнесе пръхтене и пухтене като от локомотив. В следващия миг жълтото куче се шумугна в пещерата. В муцуната си носеше голям плик.

— Хермес! — зарадва се Софи. — Много ти благодаря!

Кучето пусна плика в скута ѝ, а тя протегна ръка и го погали по врата.

— Добро куче!

В отговор кучето легна и доволно се остави да го погали. След няколко минути обаче се надигна и тромаво се отправи през храсталака обратно към пътеката, по която бе дошло.

Софи го последва с плика в ръка. Пропълзя на лакти през гъстия шубрак и миг по-късно излезе от градината.

Хермес се насочи към края на гората и Софи го последва на няколко метра разстояние. Два пъти кучето се обърна и изръмжа, но Софи не се уплаши. Искаше да открие философа веднага — дори ако трябваше да тича чак до Атина.

Кучето забърза и скоро стигна до тясна пътека.

Софи също ускори ход, но след малко Хермес се обърна и излая свирепо. Тя не се отказа, дори използва случая, за да се приближи още повече. Хермес продължи да препуска по пътеката. Накрая Софи бе принудена да признае, че няма да успее да го настигне. Дълго стоя и слуша как кучето се отдалечава. Накрая всичко затихна.

Софи седна на един пън сред малка поляна. В ръката си още държеше големия жълт плик. Отвори го, извади изписаните листове и се зачете.

Приятно ми беше да те видя, Софи! Имам предвид, разбира се, да те видя в Атина. С това всъщност вече се представих, нали? А тъй като ти представих и Платон, можем да започнем веднага.

Платон (427–347 г. пр.н.е.) бил на 29 години, когато Сократ бил принуден да пресуши чашата с отрова. Дълго време учил при Сократ и внимателно следял процеса срещу него. Фактът, че Атина осъдила на смърт най-благородния си гражданин, не само оставил неизлично впечатление у него, но и определил посоката на философската му активност.

За Платон смъртта на Сократ била кристално ясен израз на противоречието между действителните условия в обществото, реалното, и истинското, или идеалното.

Първото действие на Платон като философ било да публикува защитната реч на Сократ пред големия съд. Сигурно си спомняш, че самият Сократ не е написал нищо. Писали са много предсократици, но повечето от писмените им съчинения не са съхранени за поколенията. Смятаме обаче, че са запазени всичките основни произведения на Платон. (Освен защитната реч на Сократ, той написал забележителни писма и над тридесет и пет философски диалога.) Запазването на тези съчинения дължим не на последно място на идеята на Платон да открие собствена философска школа в горичка край Атина, която носела името на гръцкия митичен герой Академос. Затова философската школа на Платон била наречена Академия. (Оттогава по света са открити хиляди академии. И днес говорим за академици и за академични предмети.)

В академията на Платон преподавали философия, математика и гимнастика. Макар че „преподавали“ може би не е точната дума. Там *живият разговор* бил най-важен. Затова не е случайно, че Платон избрал *диалога* за форма, под която да записва своята философия.

ВЕЧНО ИСТИННОТО, ВЕЧНО КРАСИВОТО

и вечно доброто

В началото на този курс по философия ти казах, че често е полезно да питаме за основната философска насока в заниманията на даден философ. Затова сега питам: какво се стремял да изследва Платон?

Накратко, Платон се интересувал от връзката между вечното и неизменното, от една страна, и „течащото“, от друга. (Значи също като предсократиците!)

Вече узнахме, че софистите и Сократ отхвърлили тезите на натурфилософите и все повече се занимавали с човека и обществото, макар че и софистите, и Сократ по свой начин също изследвали отношението между вечното и трайното и онова, което „тече“. Разсъждавали по този въпрос и когато ставало дума за човешкия морал и за идеалите и добродетелите на обществото. Най-общо казано, софистите смятали, че отговорът на въпроса кое е справедливо и кое не, се променя от полис на полис и от поколение на поколение. Въпросът за справедливостта и несправедливостта следователно бил от нещата, които „текат“. Сократ не приемал това. Той вярвал, че има вечни правила или норми за човешкото поведение. Стига да си служим с разума си, смятал той, можем да разпознаем всички тези неизменни норми, защото тъкмо човешкият разум е нещоечно и неизменно.

Тук ли си още, Софи? А сега идва Платон. Той се интересувал както от вечното и неизменното в природата, така и от вечното и неизменното в морала и обществото. Дори смятал, че по същество те са едни и същи неща. Опитвал да изгради своя собствена „действителност“ — вечна и неизменна. Честно казано, нали затова са философите. Тяхната цел не е да коронясат красавицата на годината или да изберат най-евтините домати на пазарния ден. (Затова и невинаги са обичани!) Философите се стараят да не обръщат внимание на подобни злободневни неща и славолубие. Те се опитват да посочат кое е „вечно истинно“, „вечно красиво“ и „вечно добро“.

Това ще ни даде поне приблизителна представа за обхвата на Платоновата философска мисъл. Но да вървим

поред. Ще се опитаме да вникнем в едно непознато дотогава мислене, което обаче е оставило дълбоки следи в цялата по-късна европейска философия.

СВЕТЪТ НА ИДЕИТЕ

Още Емпедокъл и Демокрит бяха посочили, че всички природни явления „текат“, ала въпреки това съществува „нещо“, което е неизменно (*четирите корена или атомите*).

Със същата проблематика се занимава и Платон, ала с коренно различен подход. Според него в природата „тече“ всичко, което можем да пипнем и да усетим. Следователно няма градивни вещества, които да се разпадат. Абсолютно всичко, което принадлежи на „сетивния свят“, се състои от *материя*, подвластна на времето. Но същевременно всяко нещо е създадено по една независима от времето *форма*, която е вечна и неизменна.

Разбра ли? Е, ако не си, не е чак толкова важно...

Защо всички коне са еднакви, Софи? Може би мислиш, че това просто не е вярно. Има обаче нещо общо между всички коне, поради което никога няма да имаме проблеми да разпознаем един кон. Отделният кон, разбира се, „тече“. Може да остарее и да окуцее, след време се разболява и умира. Същинската „конска форма“ обаче е вечна и неизменна.

Така че според Платон вечното и неизменното не е физическо „първично вещество“. Вечното и неизменното са духовни, или иначе казано — абстрактни модели, според които са оформени всички явления.

Уточнявам: предсократиците бяха дали едно доста сполучливо обяснение за промените в природата, без да им се налага да предпоставят, че нещо действително се „променя“. В сърцевината на природния кръговрат съществуват вечни и постоянни най-малки частици, които никога не се разпадат, смятали те. Е, добре, Софи. Казвам: *е, добре!* Но те не успели да дадат приемливо обяснение как тези най-малки частици, някога градивни елементи на

един кон, четири или пет столетия по-късно изведнъж ще се съчетаят в абсолютно нов кон! Или в слон, или пък в крокодил. Платон искал да докаже, че Демокритовите атоми никога не могат да създадат „крокослон“ или „слонодил“. И тъкмо това дало тласък на философските му разсъждения.

Ако вече си разбрала какво искам да кажа, можеш да прескочиш този абзац. За по-сигурно ще поясня: имаш кутия с Лего и си строиш лего-кон. После го разваляш и прибираш частите от Лего обратно в кутията. Не можеш да очакваш, че само ако раздрусаш кутията, ще се получи нов кон. Може ли тухличките Лего сами да създадат нов кон? Не, *ти* трябва да направиш новия кон, Софи. И ще успееш, защото в съзнанието си носиш *образа* на коня. Лего-конят следователно е създаден по образ-модел, който съществува неизменно откакто има коне.

Успя ли да решиш задачата с петдесетте еднакви кифлички? Нека си представим, че падаш от космоса на земята и никога преди това не си виждала хлебарница. Значи нахълтваш в една изкусителна хлебарница и съзираш тава с петдесет абсолютно еднакви коледни човечета. Вероятно ще се почешеш по главата и ще се запиташ как е възможно всичките да бъдат еднакви. При това съвсем не е изключено на някое да му липсва ръка, на друго — парче от главата, а трето да има прекалено дебело шкембе. След задълбочен размисъл обаче стигаш до извода, че между всички коледни човечета има нещо общо. Макар някое да не е свършено, ти подозираш, че имат *общ произход*. Разбираш, че всички сладки са изпечени в една и съща форма.

И още нещо, Софи. Сега ще изпиташ желание да видиш тази форма. Защото е ясно, че формата трябва да е неопикуемо по-свършена, а в известен смисъл и по-красива, отколкото което и да било от крехките ѝ копия.

Ако си решила тази задача сама, разрешила си един философски проблем по същия начин, както и Платон. Подобно на повечето философи, и той сякаш е паднал от

небето. (Настанил се е на върха на някой от фините косъмчета на заешкото кожухче.) Учудил се как е възможно всички природни явления да си приличат и стигнал до заключението, че „над“ или „зад“ всичко, което виждаме около себе си, съществуват ограничен брой форми, които нарекъл *идеи*. Зад всички коне, прасета и хора съществуват „идеята кон“, „идеята прасе“, „идеята човек“. (Затова в споменатата хлебарница, освен коледни човечета, сигурно предлагат и коледни свинчета или коледни кончета. Нали всяка уважаваща себе си пекарница разполага с повече от една форма за печене. Но една форма за всеки *отделен вид* коледни бисквити е достатъчна.)

Заклучение: Платон вярвал, че зад „сетивния свят“ съществува друг вид действителност, която той нарекъл *идеален свят* — вечните и неизменни модели, първообразите, които стоят в основата на различните природни явления, с които се сблъскваме. Този забележителен възглед наричаме Платоново учение за *идеите*.

СИГУРНО ЗНАНИЕ

Досега сигурно си успявала лесно да ме разбираш, мила Софи. Но може и да попиташ: Платон сериозно ли е вярвал, че такива форми *съществуват* в една съвсем друга действителност?

Определено Платон не е мислел буквално по този начин през целия си живот, но в някои от своите диалози просто няма как да бъде разбран другояче. Нека се опитаме да проследим доводите му.

Както вече казахме, философът се опитва да улови нещо, което е вечно и неизменно. Едва ли ще има смисъл например да съчинява философски трактат за битието на даден сапунен мехур. Първо, няма да може да го изследва обстойно, преди — пук! — мехурът да изчезне. Второ, по всяка вероятност ще е трудно да се продаде философски трактат за нещо, което никой друг не е виждал и което е съществувало само няколко секунди.

Платон смятал, че всичко, което виждаме в природата около нас, дори онова, което можем да докоснем или да опипаме, може да се сравни със сапунен мехур. Защото нищо, което съществува в сетивния свят, не е трайно. Ясно ти е, разбира се, че рано или късно всички хора и животни се разпадат, умират. Разпада се и бавно се раздробява дори мраморната канара. (Акрополът е в руини, Софи! Скандално, ако питаш мен. Уви, така е.) Платон иска да каже, че е абсолютно невъзможно да добием сигурно знание за нещо, което постоянно се променя. За нещата, принадлежащи към сетивния свят, които можем да вземем и да пипнем, ние притежаваме само *несигурно мнение* или *предположение*. *Сигурно знание* можем да получим само за онова, което виждаме с разума си.

Добре, добре, Софи, ще ти го обясня по-подробно. Докато месиш тестото, докато го чакаш да втаса или го печеш, някое от коледните човечета може така сериозно да пострада, че дори да не си личи какво е. Но след като съм видял двайсет-трийсет коледни човечета, които — както вече казахме — могат да бъдат повече или по-малко свършени, аз с голяма сигурност зная как изглежда формичката за сладки. Правя си изводи за вида ѝ, макар никога да не съм я виждал. Дори не е сигурно, че е по-добре да съм видял формата с просто око. Защото невинаги можем да разчитаме на сетивата си. При различните хора зрението е различно. Обаче можем да се доверим на онова, което ни припомня разумът, защото разумът е еднакъв у всички хора.

Ако седиш в класната стая заедно с тридесетина други ученици и учителят попита коя е най-красивата багра в дъгата, той ще получи много различни отговори. Но ако запита колко прави три по осем, целият клас би трябвало да назове един и същ резултат. Защото в този случай отсъжда разумът, а разумът в известен смисъл е точно обратното на мнението и чувството. Можем да кажем, че разумът е вечен и универсален, именно защото се изказва само за вечни и универсални дадености.

Платон изобщо живо се е интересувал от математика. И то, защото математическите величини никога не се променят. Затова за тях можем да добием сигурно знание. Необходим ни е обаче пример: представи си, че в гората намериш кръгла шишарка. Ти можеш да кажеш, че „мислиш“, че тя е кръгла като топка, а пък Юрун да твърди, че от едната страна е по-скоро сплескана. (После ще се скарате!) И все пак вие не притежавате сигурно знание за това, което виждате с очите си. Но с пълна сигурност знаете, че сумата на ъглите в една окръжност е 360 градуса. В такъв случай говорите за *идеален кръг*, който не съществува в природата, но който за компенсация съвсем ясно виждате с *вътрешното си око*. (Виждате скритата някъде форма за сладки, а не някое случайно коледно човече, забравено на кухненската маса.)

Кратко обобщение: За това, което *възприемаме* или *изпитваме*, можем да имаме само несигурни мнения. Но за онова, което *опознаваме* с разума си, знанието ни е сигурно. Сборът на ъглите в един триъгълник е и завинаги ще бъде 180 градуса. Така както и „идеята“, че всички коне стоят на четири крака, ще продължи да е валидна дори, ако някой ден конете в сетивния свят окуцаят всичките до един.

БЕЗСМЪРТНА ДУША

И така, Платон смятал, че действителността е разделена на две. Едната част е *сетивният свят*, за който можем да добием само приблизително и непълно познание, като използваме нашите пет (относителни и несъвършени) сетива. За всичко в сетивния свят важи образният израз „тече“ и следователно не е трайно. Нищо в сетивния свят не е, там просто има много неща, които възникват и изчезват.

Другата част е *идеалният свят*, за който можем да добием сигурно знание, ако си послужим със своя разум. Този идеален свят следователно не може да бъде възприет

със сетивата. Като компенсация — идеите или формите са вечни и неизменни.

Според Платон и самият човек е „раздвоен“. Притежаваме тяло, което „тече“. То е неразривно свързано със сетивния свят и осъдено на същата съдба като всичко друго само там (например сапунения мехур). Всичките ни сетива са свързани с тялото и следователно на тях не може да се разчита. Обаче ние притежаваме *безсмъртна душа* — тя е гнездото на разума. И точно защото не е материална, душата е способна да хвърли поглед в света на идеите.

Почти свърших. Но има и още, Софи. Казвам: има и още!

Платон разсъждавал по-нататък, че душата е съществувала още, преди да се всели в нашето тяло: някога тя се намирала в идеалния свят. (Заедно с другите „форми за сладки“ била прибрана най-горе в кухненския шкаф.) Но щом душата се събуди в човешкото тяло, тя напълно е забравила свършените идеи. А после се случва нещо особено, започва чуден процес: докато човекът се запознава с формите в природата, в душата му постепенно се ражда смътен спомен. Човек вижда кон — но несвършен кон (да, може да е коледна бисквита кон!). Това обаче е достатъчно, за да събуди смътен спомен за свършения кон, който душата някога е видяла в идеалния свят. Така се поражда и копнеж по същинското обиталище на душата. Платон нарекъл този копнеж Ерос — а това означава любов. Следователно душата изпитва „любовен копнеж“ по същинския си произход. От този момент нататък за нея тялото и всичко сетивно ще бъдат несвършени и несъществени. Върху крилата на любовта душата се стреми да отлети „у дома“, в идеалния свят. Тя жадува за избавление от затвора на тялото.

Трябва веднага да подчертая, че тук Платон описва идеалната биография. Защото съвсем не всички хора даряват на душата си свободата да поеме обратния път към идеалния свят. Повечето се вкопчват в „огледалните отражения“ на идеите в сетивния свят. Те виждат кон и още

един кон, но не виждат онова, чиято лоша имитация са всички коне. (Все едно че се втурват в кухнята и се нахвърлят на коледните сладки, без да попитат как са се появили.) Платон описва *пътя на философите*.

Когато видиш сянка, Софи, знаеш, че има нещо, което хвърля тази сянка. Виждаш сянка на животно. Може би е кон, мислиш си, но не си съвсем сигурна. Затова се обръщаш и виждаш истинския кон — който, естествено, е безкрайно по-красив и с по-ясни очертания от неясната конска сянка. **Затова Платон смятал, че всички неща в природата са обикновени сенки на вечните форми или идеи.** Повечето хора обаче са доволни от своя живот сред сенките. Те не се замислят, че всъщност има неща, които хвърлят сенките. Смятат, че освен сенките не съществува нищо — ето защо не възприемат сенките като сенки. Затова и забравят безсмъртието на своите души.

ИЗБАВЛЕНИЕТО ОТ МРАКА НА ПЕЩЕРАТА

Платон разказва една притча, която онагледява тъкмо тези разсъждения. Наричаме я *притчата за пещерата*. Ще ти я предам със свои думи.

Представи си хора, които живеят в подземна пещера. Обърнали са гръб към входа, ръцете и краката им са вързани и те не виждат нищо друго, освен пещерната стена пред себе си. Зад тях се издига висок зид и зад него преминават човекоподобни фигури, вдигнали високо над зида различни изображения. А зад върволицата с изображенията гори огън и хвърля трептящи сенки върху пещерната стена. Единственото, което могат да видят вързаните хора, е този театър на сенките. Те са в пещерата, откакто са се родили, и следователно смятат сенките за единственото, което изобщо съществува.

Представи си сега, че един от пещерните обитатели успява да се избави от пленничеството. Първо ще се запита откъде идват сенките върху стената на пещерата. Какво според теб ще се случи, когато се обърне към изображенията, които стърчат над зида? Разбира се, първо

ще го заслепят ярката светлина и резките контури на фигурите — нали до този момент е виждал само сенки. Ако би могъл да прескочи зида, да мине покрай огъня и да излезе под открито небе, ще бъде още по-силно заслепен. Но след като разтърка очи, ще види колко красиво е всичко наоколо. За първи път ще съзре багри и отчетливи очертания. Ще види истински животни и цветя, чиито лоши имитации са били онези отражения в пещерата. Сега ще се запита и откъде идат животните и цветята. Ще види слънцето на небето и ще разбере, че то дарява живот на цветята и на животните в природата, така както в пещерата доскоро е виждал сенките благодарение на огъня.

От тук нататък щастливият пещерен обитател би могъл да тръгне из природата и да се радва на новопридобитата си свобода. Но той си спомня за хората долу в мрака. Затова се връща и се опитва да обясни на останалите пещерни обитатели, че сенките на стената са само трептящи имитации на действителността. Ала никой не му вярва. Хората сочат стената на пещерата и твърдят, че не съществува нищо друго, освен онова, което виждат. Накрая го пребиват до смърт.

В притчата си за пещерата Платон описва пътя на философа от неясните представи към истинските идеи зад природните явления. Вероятно намеква и за Сократ — когото пещерните обитатели са убили, защото се опитал да ги накара да се замислят върху обичайните си представи и да им посочи пътя към истинското познание. Така притчата за пещерата се превръща в разказ за смелостта и отговорността на философа като будител.

Целта на Платон е да покаже, че съотношението между пещерния мрак и природата отговаря на съотношението между формите в природата и идеалния свят. Той не твърдял, че природата е мрачна и тъжна, а че е мрачна и тъжна *в сравнение* с яснотата на идеите. Картината, изобразяваща красиво момиче, не е нито мрачна, нито навява тъга, по-скоро обратното. Но все пак е само картина.

Платон е включил притчата си за пещерата в своя диалог „Държавата“. В него той описва идеалната държава, тоест представя си държава еталон, нещо, което наричаме утопична държава. Накратко, Платон смятал, че държавата трябва да бъде управлявана от философи. Доказал това, като започнал от отделния човек.

Според Платон човешкото тяло се състои от три части, а именно глава, гърди и корем. На всяка от тези части отговаря по едно качество на характера. На главата съответства разумът, на гърдите — волята и на корема — сладострастието или желанието. На всяко от тези характерни качества пък отговаря един идеал или добродетел. Разумът се стреми към мъдрост, волята — към показване на смелост, а желанието трябва да бъде овладявано, за да може човек да постига умереност. Едва когато трите части действат като едно цяло, се създава хармонична или порядъчна личност. В училище децата първо трябва да се научат да овладяват желанията си, после се развива смелостта им и накрая трябва да добият разум и мъдрост.

Платон си представя устройството на държавата като точно подобие на човека. Така както тялото притежава глава, гръд и корем, държавата има управници, стражи (или воители) и търговско съсловие (към което освен търговците се числят занаятчиите и земеделците). Ясно личи, че Платон използва постиженията на гръцката медицинска наука. Така както един здрав и хармонично развит човек проявява уравновесеност и умереност, отличителната черта на една справедлива държава е всеки да знае своето място в нея.

Както и цялата му философия, представата на Платон за държавата е белязана от *рационализъм*. Решаващо за създаването на добра държава, смята той, е тя да се ръководи с разум. Така както главата управлява тялото, философите трябва да управляват обществото.

Ще се опитаме да представим опростено отношението между трите части на човека и на държавата:

тяло	душа	добродетел	държава
глава	разум	мъдрост	владетели
гръд	воля	смелост	стражи
корем	желание	умереност	търговци

Идеалната държава на Платон напомня на древноиндийското кастово общество, където отделният човек имал специална функция, подчинена на общото благо. В индийското кастово общество от времето на Платон, пък и още по-рано, срещаме точно това триделение между управляващата (или жреческа) каста, кастата на воините и търговската каста.

Днес бихме могли да определим Платоновата държава и като тоталитарна — това дава основания на някои философи остро да го критикуват. Трябва обаче да помним, че той е живял в коренно различна епоха. Все пак смятал, че жените биха управлявали държавата толкова добре, колкото и мъжете. И то, защото властниците трябва да управляват държавата с разум. Платон вярвал, че жените притежават същия разум като мъжете, при условие че са получили еднакво образование и са освободени от задълженията да гледат децата и да домакинстват. Затова Платон искал да се премахнат частната собственост и семействата за управниците и стражите на държавата. Възпитанието на децата, смятал той, е прекалено важно, за да бъде оставено в ръцете на отделните хора — то трябва да бъде отговорност на цялата държава. (Платон бил първият философ, който се застъпил за обществени детски градини и за целодневни училища.)

След като преживял няколко големи политически разочарования, Платон написал диалога „Законите“. В него описва „държавата на законите“, поставя я на второ място в класацията и отново въвежда частната собственост и семейните взаимоотношения, което ограничава свободата

на жените. Обаче категорично заявява, че една държава, която не възпитава и не обучава жените, е като човек, който тренира само дясната си ръка.

Всъщност можем да кажем, че Платон имал положително отношение към жените — поне за времето си. В диалога „Пир“ една жена — Диотима — помага на Сократ да достигне до философско прозрение.

Та такъв е бил Платон, Софи. Повече от две хилядолетия хората разискват и критикуват странното му учение за идеите. Първият му критик бил негов ученик от академията. Наричал се Аристотел — третият велик атински философ. Повече тайни не разкривам за днес!

Докато Софи четеше, слънцето се бе издигнало високо над гористите хълмове на изток. Беше надникнало иззад хоризонта точно когато зачете как Сократ се изкатерила от пещерата и присвил очи срещу ярката светлина под открито небе.

Самата тя се чувстваше като изпъзляла от подземие. Сега, след като бе прочела за Платон, и се струваше, че вижда природата по съвсем нов начин. Сякаш преди това не бе различавала цветовете. Гледала бе сенки, но не бе виждала ясните идеи.

Не беше съвсем сигурна дали Платон е напълно прав с теорията си за вечните еталони, но ѝ хареса мисълта, че всичко живо е само несъвършено копие на вечната си форма в света на идеите. В крайна сметка наистина цветята и дърветата, хората и животните са „несъвършени“.

Всичко, което виждаше наоколо, беше тъй красиво и живо, че Софи разтърка очи. Но нищо от това великолепие нямаше да трае вечно. И въпреки това — след сто години тук пак щяха да съществуват цветя и животни. Дори всяко отделно животно и всяко отделно цвете да бъдат изличени и забравени, щеше да има нещо, което да си „спомня“ как е изглеждало всичко наоколо.

Внезапно една катеричка заподскача нагоре по ствола на висок смърч. Преметна се два пъти, после изчезна сред клоните. Теб вече съм те виждала, помисли Софи. Ясно беше, че по всяка вероятност не е виждала същата катеричка — виждала беше, така да се каже,

„формата“. Защо тогава Платон да не е прав в твърдението си, че някога, в света на идеите, Софи е виждала вечната „катеричка“ дълго преди душата ѝ да се всели в нейното тяло?

Възможно ли бе да е живяла вече веднъж? Съществувала ли бе душата ѝ, преди да е получила тяло, което сега е принудена да влачи след себе си? Можеше ли да е вярно, че носи у

себе си късче злато — скъпоценност, пред която времето е безсилно, душа, която щеше да продължи да живее, когато тялото ѝ остарее и умре?

МАЙОРСКАТА ХИЖА

... момичето в огледалото примигна с двете очи...

Беше едва седем и петнайсет. Нямаше причина Софи да бърза да се прибира. Вероятно майка ѝ щеше да поспи поне още два часа, в неделя винаги мързелуваше.

Дали да не навлезе по-навътре в гората, за да открие Алберто Кнокс? Но защо кучето му ръмжеше срещу нея толкова злобно?

Софи стана от пънчето и пое по пътеката, по която бе изчезнал Хермес. В ръката си държеше жълтия плик с дългото писмо за Платон. Пътеката се разклони още два пъти и тя предпочете по-широките разклонения.

Птички чуруликаха навред — по дърветата и във въздуха, в храстите и в шубраците. Усърдно се посвещаваха на утринния си тоалет — за тях нямаше празници и делници. Но кой ги бе научил на всичко това? Дали пък във всяка от тях не се криеше малък компютър с програма, която определя действията ѝ?

Отначало пътеката се изви нагоре през скалиста височинка, сетне устремно се спусна сред високи смърчове. Тук гората бе толкова гъста, че Софи виждаше само на няколко метра между дърветата.

Изведнъж съзря нещо синьо сред стволите на смърчовете. Приличаше на езеро. Нататък пътеката свиваше в друга посока, но Софи продължи между дърветата. Не знаеше защо го прави — краката ѝ сами я поведоха натам.

Езерото не бе по-голямо от футболно игрище. Отсреща, на другия бряг, Софи видя боядисана в червено къщичка в средата на малка, сякаш обточена с брези, поляна. От комина се издигаше тънка струйка дим.

Софи се доближи до водата. Почвата наоколо бе подгизнала, но скоро тя откри лодка, полуизтеглена на брега. В лодката имаше чифт

гребла.

Озърна се. Видя ѝ се невъзможно да заобиколи езерото и да достигне колибата по суша. Тя решително се отправи към лодката и я избута във водата. После се прехвърли през борда, пъхна веслата в гривните и загреба през езерото. Скоро се озова на отсрещния бряг. Скочи на земята и се опита да изтегли лодката. Тук брегът бе много по-стръмен.

Софи хвърли само един поглед назад, после се заизкачва към хижата.

Ужаси се от самата себе си. Нима наистина се осмеляваше да постъпва така? Не разбираше — сякаш я направляваше нещо извън нея. Приблужи до вратата и почука. Изчака малко, ала никой не отвори. Тогава внимателно докосна бравата и вратата поддаде.

— Ало! — каза Софи. — Има ли някой?

Пристъпи в просторна дневна. Не посмя да затвори вратата след себе си.

Ясно бе, че къщата е обитавана. Софи чу старото кюмбе да пращи. Значи до неотдавна тук е имало човек.

На голямото бюро бяха струпани стара пишеща машина, няколко книги, две химикалки и куп хартия. Пред прозореца с изглед към езерото имаше само маса и два стола. Останалата мебелировка бе оскъдна, но едната стена бе от горе до долу закрыта с рафтове, отрупани с книги. А над един нисък шкаф бе окачено голямо кръгло огледало с масивна месингова рамка. Изглежда беше ужасно старо.

На друга стена висяха две картини. Първата — маслено платно — изобразяваше бяла къща на един хвърлей от малък залив с червен навес за лодки. Между нея и навеса се простираше полегата, на места камениста градина с ябълково дърво и гъсти шубраци. Градината бе обрамчена с венец от брези. Картината се наричаше „Бяркели“^[1].

До пейзажа бе окачен портрет на мъж, седнал с книга в скута в кресло до прозорец. Картината сигурно бе на няколкостотин години и се наричаше „Бъркли“. Името на художника бе Смиберт. Бъркли и Бяркели. Не беше ли странно?

Софи продължи да разглежда хижата. Малка врата водеше от дневната в кухнята. Съдовете бяха току-що измити. Чинийките и чашите бяха натрупани върху ленена кърпа, по няколко чинийки още

се виждаше пяна. На пода имаше тенекиена купа с остатъци от храна. Явно тук гледаха домашно животно, куче или котка.

Софи се върна в дневната. Втора врата водеше към малка спалня. На пода пред леглото бяха проснати две смачкани одеяла. По тях Софи откри жълти косми. Ето доказателството — сега Софи окончателно се убеди, че в хижата живееха Алберто Кнокс и Хермес.

Отново отиде в дневната и застана пред огледалото, окачено над ниския шкаф. Стъклото бе мътно и набраздено, а отражението ѝ — неясно. Софи започна да прави гримаси на самата себе си, както правеше понякога у дома в банята. Огледалният ѝ образ послушно повтаряше всичко, но друго не можеше и да се очаква.

И тогава се случи нещо странно. Неочаквано, за част от секундата, Софи съвсем ясно видя как момичето в огледалото ѝ намигна с двете очи. Уплашено отстъпи назад. Нали самата тя бе примигнала с двете очи — как тогава бе видяла примигването на другата? Но ето пак: стори ѝ се, че момичето в огледалото отново ѝ смигна. Сякаш казваше: виждам те, Софи. Аз съм тук, от другата страна.

Сърцето ѝ заби лудо. В същия миг отдалеч се разнесе кучешки лай. Сигурно беше Хермес! Трябваше да изчезва.

Едва сега забеляза зелен портфейл върху ниския шкаф под месинговото огледало. Взе го и внимателно го отвори. В портфейла имаше една стотачка, петдесетачка и... ученическа карта. Върху картата бе залепена снимка на русо момиче, а под снимката пишеше „Хилде Мьолер Кнаг“ и „Училище Лилесанд“.

Софи изстина. После отново чу кучешки лай. Крайно време бе да се маха оттам.

Минавайки покрай масата, съзря малък бял плик сред купа книги и хартия. На плика пишеше „Софи“.

Без да мисли, грабна писмото и го напъха в жълтия плик при дългото писмо за Платон. После изхвърча от хижата и затвори вратата.

Навън кучето лаеше още по-тревожно. Софи откри, че лодката е изчезнала, но само след миг-два я забеляза точно в средата на езерцето. Край лодката се носеше и едното гребло.

Ето каква бея бе станала, защото не бе изтеглила напълно лодката на сушата. Софи отново чу кучешки лай, после долови, че нещо се движи между дърветата на отсрещния бряг на езерото.

Не се колеба нито миг. С големия плик в ръка се шмугна в храстите зад къщурката. Скоро на пътя ѝ се изпречи тресавище и тя нагази във вода до колене. Но дори не помисли да спре. Просто трябваше да се прибере у дома.

След известно време, препъвайки се, стъпи на някаква пътека. Дали бе същата, по която бе дошла? Софи спря и изстиска водата от роклята си. Едва сега очите ѝ плузнаха в сълзи.

Как можа да постъпи толкова безразсъдно? А най-лошо се получи с лодката. Натрапчиво ѝ се привиждаха лодка и весло, които се носеха посред езерото. Всичко това бе толкова неприятно, че ѝ се щеше да потъне в земята от срам...

Учителят по философия сигурно бе излязъл на езерния бряг. Лодката му трябваше, за да се прибере у дома. Софи направо не можеше да се понася. Но не беше го сторила нарочно!

Ами пликът с писмото! Ето нещо още по-лошо. Защо бе прибрала плика? Естествено, понеже върху него бе написано името ѝ — това ѝ даваше поне известно право на собственост. И все пак се чувстваше като крадла. На всичко отгоре това бе сигурно доказателство, че в колибата е била точно тя.

Извади листчето от плика. На него пишеше:

Кое е първично — кокошката или идеята „кокошка“?

Човекът има ли вродени идеи?

Коя е разликата между растение, животно и човек?

Защо вали дъжд?

Какво е необходимо на човека, за да живее добре?

Точно в момента ѝ бе невъзможно да разсъждава по тези въпроси, но тя предположи, че са подготовка за следващия философ. Не се ли казваше Аристотел?

Когато след безкрайно тичане из гората най-сетне съзря своя храсталак, се почувства като корабкрушенка, доплувала до сушата. Видя ѝ се странно да наблюдава шубраците от другата страна. Погледна часовника едва след като се промъкна обратно в пещерата. Беше десет и половина. Софи остави големия плик при другите в кутията от сладки. Бележката с новите въпроси натъпка в чорапа си.

Влезе вкъщи и видя майка си до телефона. Тя остави слушалката.

— Къде се беше запиляла, Софи?

— Ами... разхождах се... в гората.

— Да, ясно е, личи ти.

Софи забеляза, че от роклята ѝ капе вода.

— Реших да звънна у Юрун...

После донесе сухи дрехи. Софи едва успя да скрие бележката на учителя по философия. Седнаха в кухнята и майка ѝ свари какао.

— С него ли беше? — попита тя.

— С него?

Софи мислеше само за учителя по философия.

— С твоя... заек.

Софи поклати глава.

— Какво правите, когато сте заедно? Защо си мокра?

Софи седеше съвсем сериозна и се бе втренчила в плота на масата, ала дълбоко вътре в нея нещо се смееше. Бедната мама, намерила за какво да се тревожи!

Тя отново поклати глава. Затрупаха я много нови въпроси.

— Искам да чуя цялата истина! През нощта ли излезе? Промъкнала си се скришом, след като си легнах, нали? Ти си само на четиринайсет години, Софи! Сега искам да знам с кого си била.

Софи заплака. И после заразказва. Още се боеше, а когато се страхува, човек обикновено казва истината. Разказа как се е събудила рано сутринта и е тръгнала на разходка из гората. Разказа за хижата и за лодката, и за загадъчното огледало. Но успя да премълчи всичко, свързано с тайнствения курс с писма. Не спомена и за зеления портфейл. Не знаеше точно защо, просто пожела да запази в тайна историята с Хилде.

Майка ѝ я прегърна. Софи разбра, че ѝ вярва.

— Нямам никакъв приятел — подсмръкна тя. — Казах го, само за да не се тревожиш толкова заради белия заек.

— Значи ти действително си стигнала чак до Майорската хижа...

— До Майорската хижа? — Софи ококори очи.

— Къщичката, която си открила в гората, се нарича Майорската хижа. Преди много, много години там е живял възрастен майор. Бил малко саможив и странен. Но да не мислим повече за това. Сигурно хижата отдавна стои празна.

— Само така си мислиш! Сега там живее един философ.

— Не, не започвай отново с фантазиите.

Софи седеше в стаята си и размишляваше над своите преживелици. В главата ѝ сякаш бе в разгара си шумно цирково представление с тромави слонове, весели смешници, смели акробати и дресирани маймуни. Един образ обаче натрапчиво се повтаряше: малка лодка и весло плават сред езеро навътре в гората — а в същото време някой се нуждае от лодката, за да се прибере у дома...

Сигурна бе, че учителят по философия не искаше да ѝ стори нищо лошо, и щом разбере, че е посетила хижата му, може би ще ѝ прости. Но тя бе нарушила уговорката. Ето как се отблагодаряваше за това, че непознатият мъж се бе заел да ѝ преподава философия. Можеше ли да поправи стореното?

Тя грабна розовата си хартия за писма и написа:

Скъпи философе!

Бях в колибата в неделя сутринта. Толкова исках да те видя, за да обсъдим по-подробно някои философски въпроси. Засега съм привърженик на Платон, макар да не съм сигурна дали е прав, че идеите или моделите съществуват в друга действителност. Разбира се, те съществуват в душата ни, но поне засега смятам, че това е нещо съвсем различно. За жалост трябва да призная — още не съм напълно убедена, че човешката душа е наистина безсмъртна. Лично аз поне нямам спомен за предишните си животи. Ако можеш да ме убедиш, че душата на покойната ми баба се чувства добре в света на идеите, бих била много благодарна.

Всъщност не заради философията започнах това писмо, което ще сложа в розов плик заедно с бучка захар. Исках само да помоля за извинение заради непослушанието си. Опитах се да изтегля лодката на суша, но очевидно не са ми достигнали сили. Освен това е възможно някоя мощна вълна да е повлякла лодката в езерото.

Надявам се, че си се прибрал сух. Ако ли не, можеш да се утешиш с това, че и аз се измокрих до кости и вероятно ще отнеса стабилна настинка. Но сама съм си виновна.

Не съм пипала нищо в колибата, но за съжаление се поддадох на изкушението, когато видях плика с моето име. Не защото исках да открадна — името ми беше на плика и в продължение на няколко мига объркване помислих, че писмото ми принадлежи. Искрено моля за извинение и обещавам да не те разочаровам повече.

П. П. Ще размисля внимателно над всички въпроси.

П. П. П. Месинговото огледало над белия шкаф обикновено ли е, или е вълшебно? Питам, защото не съм свикнала моето отражение да ми намига с двете очи.

Поздрави от твоята искрено предана ученичка Софи

Софи препрочете два пъти писмото, преди да го пъкне в плика. Поне не звучеше толкова официално, колкото първото ѝ послание. Преди да се прокрадне в кухнята, за да отмъкне бучка захар, извади листчето с въпросите.

Кое е първично — кокошката или идеята „кокошка“? Въпросът бе почти толкова труден, колкото и старата гатанка с кокошката и яйцето. Без яйце няма кокошка, но без кокошка няма яйце. Наистина ли е толкова сложно да се разбере кое е било първичното — кокошката или идеята за кокошка? Софи знаеше, какво би казал Платон — че идеята за кокошка е съществувала в идеалния свят много преди кокошката да съществува в сетивния свят. Според Платон душата е видяла идеята за кокошка, преди да се всели в някое тяло. Но не си ли бе помислила Софи тъкмо на това място, че Платон може и да е сгрешил? Един човек, който никога не е виждал жива кокошка или изображение на жива кокошка, не би могъл да има идея за кокошка. Така Софи опря до следващия въпрос.

Човекът има ли вродени идеи? Твърде съмнително, помисли си Софи. Едва ли някой ще се съгласи, че новороденото бебе разполага с богата гама от идеи. Разбира се, не можеше да бъде напълно сигурна, защото макар че детето не притежава способността да говори, това не

означава, че в главата му няма идеи. Но нали първо трябва да видим нещата, преди да узнаем нещо повече за тях?

Каква е разликата между растение, животно и човек? Софи веднага разбра, че разликите в случая са твърде ясни. Едно растение например едва ли има сложен духовен живот. Никога не бе чувала за камбанка, топяща се от любовна мъка. Растението се развива, приема храна и произвежда семенца, с чиято помощ се размножава. С това като че ли се изчерпва цялата негова същност. Софи отсъди, че всичко, което бе казала за растенията, важи и за животните, и за хората. Животните обаче имат и други качества. Умеят например да се движат (Кога една роза би участвала в бягане на сто метра?). Значително по-трудно бе да се посочат разликите между животното и човека. Хората умеят да мислят, ала това могат и животните. Софи бе убедена, че котката й Шерекан е способна да мисли. Във всеки случай действаше твърде пресметливо. Но можеше ли да размишлява над философски въпроси? Може ли котката да разсъждава за разликата между животно, растение и човек? Едва ли! Котката вероятно е способна да изпитва радост или тъга — но пита ли се безсмъртна ли е котешката душа и дали съществува бог? Софи реши, че това е страшно съмнително. Въпросът напомняше онзи за бебето с вродените идеи. Да се говори за тези идеи с котката е точно толкова невъзможно, колкото и с новородено бебе.

Защо вали дъжд? Софи сви рамене. Вали, защото морето се изпарява и облаците се сгъстяват в дъждовни капки. Беше го учила още в трети клас. Може, разбира се, и да се изразим така: дъждът вали, за да пораснат животните и растенията. Но така ли е наистина? Дъждът има ли определена цел?

Последният въпрос съвсем не беше безцелен. *Какво е необходимо на човека, за да живее добре?* Учителят по философия бе писал за това още в самото начало на курса. Всички хора се нуждаят от храна, топлина, любов, грижа. Това поне са основните условия за добър живот. После бе посочил, че хората изпитват необходимост да получат отговори на определени философски въпроси. Освен това, допълни Софи, е доста важно да имаш хубава професия, която да обичаш. Ако например мразиш уличното движение, едва ли ще си твърде щастлив като таксиметров шофьор. А при положение че писането на домашни не е любимото ти занимание, учителската

професия няма да е най-сполучливият избор за теб. Софи обичаше животни, затова ѝ се струваше, че би станала добра ветеринарна лекарка. Поне не смяташе, че е задължително да спечели един милион от тотото, за да живее добре. По-скоро обратното. Ненаправно хората казват, че леността поражда всички грехове.

Софи остана в стаята си, докато майка ѝ я извика за обяд. Беше приготвила котлети и картофи. Вкусно! На масата гореше свещ. За десерт имаше плодов крем.

Разговаряха за какво ли не. Майката попита Софи как смята да отпразнува своя петнадесети рожден ден. Дотогава оставаха само няколко седмици.

Софи сви рамене.

— Няма ли да си поканиш гости? Искам да кажа, да направиш купон?

— Може би...

— Бихме могли да поканим Марте и Ане-Мари... и Хеге... и Юрун, разбира се. И може би Йорген... Но ти сама трябва да решиш. Знаеш ли, много добре си спомням как аз навърших петнайсет. И съвсем не ми се струва отдавна. Още тогава се чувствах възрастна, Софи. Не е ли странно? Не смятам, че оттогава съм се променила особено.

— Наистина не си, нищо не се променя. Само си се развила, станала си по-възрастна...

— Хм... да, колко зряло звучи. Само че според мен всичко стана прекалено бързо.

[1] Бреза. — Бел.ред. ↑

АРИСТОТЕЛ

*... педантичен почитател на реда, който
искал да подреди понятията на хората...*

Следобед майка ѝ се качи да подремне, а Софи се запъти към пещерата. Беше сложила бучка захар в розовия плик и го бе надписала „За Алберто“.

Ново писмо нямаше, но след няколко минути Софи чу, че кучето се приближава.

— Хермес! — извика тя и в следващия миг то се вмъкна в пещерата с голям жълт плик в муцуната.

— Добро куче!

Софи го прегърна, а животното пуфтеше и скимтеше. Тя извади розовия плик и го напъха в устата на Хермес, който се измъкна от пещерата и изчезна в гората.

Софи нетърпеливо отвори плика. Дали пишеше нещо за хижата и за лодката?

Съдържанието се състоеше от обичайните захванати с кламер листи. Имаше обаче и отделна бележка. Прочете:

Мила детективке! Или мила взломаджийке, ако трябва да бъдем точни. По случая вече е подадена жалба в полицията...

Не, не съм особено сърдит. Ако ще си толкова любопитна и когато търсиш отговори на философски загадки, това е многообещаващо. Глупавото е само, че сега трябва да се преместя. Е, разбира се, вината е моя. Трябваше да знам, че ти обичаш да изясняваш нещата докрай.

Сърдечни поздрави от Алберто

Софи въздъхна облекчено. Значи Алберто не ѝ се сърдеше. Но защо трябваше да се мести?

Тя взе големите листове и се върна в стаята си. По-добре да е вкъщи, когато майка ѝ се събуди. Настани се удобно на леглото — щеше да чете за Аристотел.

ФИЛОСОФ И УЧЕН

Мила Софи, сигурно си се чудила на Платоновото учение за идеите. И не си първата. Не зная дали си приела всичко за чиста монета, или има неща, с които не можеш да се съгласиш. Ако имаш възражения, трябва да те осведомя, че сериозни критични забележки към учението на Платон е направил още Аристотел (384–322 г. пр.н.е.). Цели двадесет години той учил в неговата Академия.

Самият Аристотел не бил атинянин. Произхождал от Македония и постъпил в Академията, когато Платон бил на 61 години. Баща му бил виден лекар — следователно учен естественик. Това подсказва каква е била философската насоченост на Аристотел. Живата природа го интересувала най-много. Той бил не само последният велик гръцки философ, но и първият велик биолог в Европа.

Ако засилим фокуса, можем да кажем, че Платон бил толкова погълнат от вечните форми или „идеи“, че трудно приемал промените в природата. Аристотел обаче се интересувал тъкмо от промените — или от това, което днес наричаме природни процеси.

Ако още повече засилим фокуса, можем да кажем, че Платон се е отвърнал от сетивния свят и твърде бегло възприемал онова, което виждаме около нас. (Искал да избяга от пещерата. Стремил се да надникне във вечния свят на идеите.) Аристотел направил точно обратното: излязъл сред природата и под открито небе изучавал рибите и жабите, анемониите и маковете.

Няма да сбъркаш, ако кажеш, че Платон е използвал само разума си, докато Аристотел си служел и със своите сетива.

Ясни разлики откриваме не на последно място в литературния им стил. Докато Платон бил поет и митотворец, съчиненията на Аристотел са сухи и обстоятелствени като справочник. Като компенсация обаче много от трудовете му са изградени върху неуморно изучаване на природата.

Древните източници говорят за не по-малко от 170 заглавия, приписвани на Аристотел. До днес са запазени 47 негови съчинения. Но те не са завършени книги — повечето от съчиненията на Аристотел се състоят от бележки за лекции. Защото и по негово време философията си оставала предимно устно занимание.

Значението на Аристотел за европейската култура се състои не на последно място в това, че е създал специализиран стил, с който различните науки продължават да си служат и сега. Той бил великият систематизатор и основоположник на много от днешните науки.

Тъй като Аристотел е писал за всички науки, ще се ограничи да разгледам само най-важните му изяви.

Понеже подробно разказах за Платон, искам първо да чуеш как Аристотел се обосновава като противник на Платоновото учение за идеите. После ще видим как извайва своята натурфилософия. В заключение Аристотел обобщил ученията на натурфилософите преди него. Ще видим как слага ред в нашите понятия и дава начало на науката логика. Накрая ще разкажа накратко за възгледите на Аристотел за човека и обществото.

Ако приемаш предложението, да започваме.

НЯМА ВРОДЕНИ ИДЕИ

Подобно на философите преди него, и Платон се стремил да види вечното и неизменното в промените около себе си. Затова се насочил към съвършените идеи,

издигнати над сетивния свят, и смятал, че тези идеи са по-действителни от всички природни явления. Първична според него е идеята „кон“; след нея всички коне в сетивния свят галопират по пещерната стена във вид на сенки. Идеята „кокошка“ пък предшества кокошката и яйцето.

Аристотел заявил, че Платон е обърнал всичко наопаки. Бил съгласен с учителя си, че конят „тече“ и че никой кон не живее вечно. Бил съгласен също, че формата кон е вечна и неизменна. Но за него „идеята“ кон е само понятие, което ние, хората, сме създали, след като сме видели с очите си известен брой коне. Следователно идеята или формата „кон“ не предшества нашия опит, а е съставена от характеристиките и качествата на коня — на съвременен език това се нарича животинският вид кон.

Уточнявам: под формата кон Аристотел разбира свойствата, общи за всички коне. При това положение примерът с коледните сладки и формите за коледни бисквити вече не е валиден, защото сладкарските форми съществуват абсолютно независимо от отделната бисквита. Аристотел не вярва, че такива форми съществуват, образно казано, в някое от кухненските чекмеджета на природата — според него „формите“ се съдържат в самите неща като техни особени качества.

Следователно и идеята „кокошка“ не предшества самата кокошка. Това, което Аристотел нарича „формата“ кокошка, се състои от специалните кокоши свойства на всяко от тези пернати — например снасянето на яйца. Значи кокошката сама по себе си и „формата“ кокошка са също така неразделни, както душата и тялото.

Това в общи линии изчерпва критиката на Аристотел към Платоновото учение за идеите. Но забележи, че всъщност говорим за драматичен обрат в мисленето. За Платон най-висшата степен на действителност е плод на разума, а според логиката на Аристотел най-висшата степен на действителността е плод на възприятията и сетивата. Платон смята, че природата около нас е само за

отражение на нещо, което съществува в света на идеите — а следователно и в човешката душа. Аристотел мисли точно обратното: в човешката душа има само отражения на предметите в природата. Според него Платон е затънал в митологичен светоглед и обърква представите на човека с действителния свят.

Аристотел сочел, че нищо не съществува в съзнанието, преди първо да е било усетено чрез сетивата. Платон би могъл да каже, че в природата няма нищо, което преди това да не е съществувало в идеалния свят. По този начин Платон удвоява броя на нещата, възразява Аристотел. Обяснява отделния кон, като се позовава на идеята „кон“. Но що за обяснение е това, Софи? Искам да кажа, откъде идва „идеята кон“? Дали не съществува и трети кон, чието отражение да е идеята кон?

Аристотел учел, че съвкупността от нашите мисли и идеи се е загнездила в съзнанието ни чрез всичко онова, което сме видели и чули. Ала ние притежаваме и вроден разум. Притежаваме вродена способност да подреждаме всичките си сетивни възприятия в различни групи и класове. По този начин възникват *понятията* — за камък, растение, животно, човек. Или за кон, омар и канарче.

Така че Аристотел не отричал, че човекът притежава вроден разум. Напротив, според него именно разумът е най-важният отличителен белег на човека. Ала докато не започнем да усещаме, нашият разум е съвършено „празен“. Следователно човекът не притежава вродени „идеи“.

ФОРМИТЕ СА КАЧЕСТВАТА НА НЕЩАТА

След като е изяснил отношението си към учението на Платон, Аристотел установява, че действителността се състои от отделни обекти, в които формата и веществото са слети в единство. Веществото е материята, от която е направен предметът, докато формата определя неговите специфични характеристики.

Пред очите ти пърха кокошка, Софи. Формата на кокошката означава да пърха, да кудкудяка и да снася яйца,

следователно тя отбелязва особените родови белези на кокошката — с други думи, онова, което тя върши. Ако кокошката умре и престане да кудкудяка, тогава и формата на кокошката престава да съществува. Единственото, което остава, е веществото на кокошката (печално, нали?), но то вече не е кокошка.

Както споменахме, Аристотел се интересувал от промените в природата. На материята, или веществото, винаги е присъща възможност да постигне определена форма. Условно казано, веществото се стреми да осъществи една своя присъща възможност. Всяка промяна в природата според Аристотел е преобразуване на материята от възможност към действителност.

Чакай, ще обясня, Софи. Ще се опитам да направя това с една шеговита история. Имало едно време един скулптор, приведен над огромен гранитен блок. Всеки ден дялал и дълбаел безформения камък, докато веднъж го посетило едно малко момче. „Какво търсиш в камъка?“ — запитало то. „Изчакай“ — отвърнал скулпторът. След няколко дни момчето се върнало и видяло, че скулпторът е изваял от гранитния блок красив кон. Момчето безмълвно впило поглед в коня, после се обърнало към скулптора и запитало: „Откъде знаеше, че се крие вътре в камъка?“.

Да, откъде е знаел? В известен смисъл скулпторът виждал формата кон в гранитния блок. Защото тъкмо на този гранитен блок била присъща възможността да се превърне в кон. Аристотел смятал, че възможността да осъществят определена форма е присъща на всички неща в природата.

Да се върнем към кокошката и яйцето. Във всяко яйце се крие възможността да се превърне в кокошка. Това обаче не означава, че от всички кокоши яйца стават кокошки — някои се озовават на масата за закуска под формата на рохки яйца, омлет или просто бъркани, без да осъществят присъщата на яйцето форма. Обаче също така е ясно, че едно кокоше яйце никога не може да се превърне в гъска — тази възможност не е присъща на кокошето яйце. Формата

на един предмет следователно ни разкрива както неговите възможности, така и границите му.

Когато Аристотел говори за „форма“ и „вещество“, той има предвид не само живите организми. Така както формата на кокошката се изразява в кудкудякане, пърхане с криле и снасяне на яйца, формата на камъка е падане към земята. Както кокошката не може да се въздържи да кудкудяка, така и камъкът не може да се въздържи да пада. Разбира се, можеш да вдигнеш камък и да го хвърлиш високо във въздуха, но тъй като в природата на камъка е да пада на земята, не ще успееш да го хвърлиш на луната. (Всъщност ако решиш да осъществиш този експеримент, съветвам те да внимаваш, защото камъкът лесно може да си отмъсти. Той се стреми да се върне на земята колкото може по-бързо — и тежко на онзи, който се изпречи на пътя му!)

ЦЕЛЕВА ПРИЧИНА

Преди да приключим с темата, че всички живи и мъртви обекти притежават форма, която разкрива нещо за възможностите им, искам да добавя, че Аристотел имал твърде забележителен възглед за причинно-следствените връзки в природата.

Във всекидневието, когато говорим за *причините* за едно или друго събитие, имаме предвид как точно е станало така, че то се е случило. Прозорецът се счупва, защото Петер е метнал камък към него. Обувката се създава, защото обуцарят съшива няколко парчета кожа. Ала Аристотел смятал, че в природата съществуват няколко вида причини. Преди всичко е важно да разберем какво е искал да каже с понятието *целева причина*.

В случая със счупения прозорец, разбира се, е оправдано да поставим въпроса защо Петер е хвърлил камъка. Значи питаме какво е било намерението му, каква цел е преследвал. Няма съмнение, че и при изработването на една обувка важна роля играят намерението или целта. Но Аристотел търсел подобна целесъобразност и при

недотам живи природни процеси. Ще се задоволим със следния пример:

Защо вали дъжд, Софи? В училище сигурно си учила, че вали, защото водните пари в облаците се охлаждат и се съгъстват до водни капки, които поради силата на земното притегляне падат на земята. Аристотел би кимнал в знак на съгласие. Ала би добавил, че досега ти си изредила само три причини. „Веществената“ или материална причина е фактът, че съответната водна пара или облаците са били налице тъкмо когато въздухът се е охладил. „Въздействащата“ или задвижваща причина е, че водната пара се охлажда, а „формалната“ или същностна причина е, че формата или природата на водата е да се изсипва на земята. Ако ти мълчиш, Аристотел би добавил, че вали, защото растенията и животните се нуждаят от дъждовната вода, за да растат. Това е разбирал под целева причина. Както виждаш, Аристотел приписва на водните капки нещо като житейска мисия или „умисъл“.

Ние пък бихме обърнали всичко с главата надолу и бихме казали, че растенията растат, защото има влага. Долавяш ли разликата, Софи? Аристотел смятал, че навсякъде в природата съществува целесъобразност. Дъждът вали, за да растат растенията, а портокалите и гроздето растат, за да нахранят хората.

Днешните учени не разсъждават така. Според нас хранителната среда и влагата са предпоставки, за да могат да живеят хората и животните. Без тези условия не бихме съществували. Но портокалите и водата не притежават намерението да ни хранят.

Що се отнася до неговото учение за причините, изкушаваме се да твърдим, че Аристотел е сбъркал, но нека не прибързваме. Много хора вярват, че светът е създаден от бог, за да живеят в него животните и хората. В тази връзка, разбира се, може да се твърди, че в реките тече вода, защото хората и животните се нуждаят от влагата, за да живеят. Но тогава говорим за божи промисъл или

намерение — не дъждовните капки или речната вода са благоразположени към нас.

ЛОГИКА

Разликата между форма и материя е важна и при описанието на Аристотел как човекът опознава нещата на този свят.

В процеса на опознаване ние подреждаме нещата в различни групи или категории. Виждам кон, след това втори и трети. Конете не са напълно еднакви, но има нещо общо между всички коне и то е „формата“ на коня. Останалото — различното или индивидуалното — е част от „материята“ на коня.

Така ние, хората, бродим по света и разпределяме нещата по разни чекмеджета. Изпращаме кравите в обора, конете в конюшната, свинете в кочината, а кокошките в курника. Същото е, когато Софи Амундсен разтребва стаята си. Тя поставя книгите на етажерката, пъха учебниците в чантата си, а вестниците — в чекмеджето на шкафа. Дрехите сгъва старателно, бельото подрежда в едно отделение, пуловерите в друго, чорапите в чекмедже. Запомни, че в главите си вършим същото: правим разлика между предмети от камък, предмети от вълна и предмети от гума. Различаваме мъртви и живи предмети, различаваме растения, животни и хора.

Успяваш ли да следваш хода на мисълта ми, Софи? Та Аристотел имал намерение да разтреби основно моминската стая на природата. Опитвал се да докаже, че всичко в нея принадлежи към отделна група и подгрупа. (Хермес е живо същество, по-точно казано — животно; по-точно казано — гръбначно; по-точно казано — бозайник, по-точно казано — куче; по-точно казано — лабрадор, по-точно казано — самец лабрадор.)

Иди в стаята си, Софи. Вдигни от пода някакъв предмет. Каквото и да вземеш, каквото и да докоснеш, ще откриеш, че то принадлежи към една по-висша йерархия. В мига, когато видиш нещо, което не се поддава на

класификация, ще изпаднеш в шок. Ако например откриеш някакво предметче, за което не би могла да твърдиш със сигурност дали принадлежи към растителния, животинския или минералния свят — тогава, сигурен съм, няма да се осмелиш да го докоснеш.

Растителният, животинският и минералният свят — казах току-що. Спомням си една колективна игра: изпращат навън някоя клета душица, докато останалите намислят нещо, което клетата душица да отгатне, когато влезе обратно в стаята. Решават то да е котката Монс, която в момента се въргала в градината на съседа. После клетата душица влиза и започва да гадае. Позволено е да ѝ отговарят само с „да“ или с „не“. Ако клетата душица обаче е на ти с Аристотел, а в такъв случай не е никаква клета душица, то разговорът би протекъл горе-долу по следния начин: Конкретно ли е? (Да!) Принадлежи ли към минералния свят? (Не!) Живо ли е? (Да!) Принадлежи ли към растителния свят? (Не!) Животно ли е? (Да!) Птица ли е? (Не!) Бозайник ли е? (Да!) Цялото животно ли е? (Да!) Котка ли е? (Да!) Монс ли е? (Даааа! Смях...)

Авторът на тази занимателна игра следователно е Аристотел. На Платон се пада честта да е измислил играта на сляпа баба. Вече отдадохме дължимото на Демокрит за откритието на легото.

Аристотел бил педантичен човек на реда, затова решил да подреди понятията на хората. Така основал и науката логика. Посочил няколко строги правила за това кои заключения или доказателства са логически валидни. Един пример трябва да ни е достатъчен: ако първо установя, че всички живи същества са смъртни (първо доказателство), и после установя, че Хермес е живо същество (второ доказателство), мога да направя елегантния извод, че Хермес е смъртен.

Този пример показва, че целта на логиката на Аристотел е да се установи отношението между понятията, в този случай „живо същество“ и „смъртен“. Дори ако се съгласиш с Аристотел, че цитираният извод е сто процента

правилен, би трябвало да признаем, че той не ни разкрива нищо ново. В крайна сметка вече сме знаели, че Хермес е „смъртен“. (Нали е куче, а кучетата са „живи същества“ и „следователно смъртни“, обратно на скалите в планината.) Да, Софи, вече сме знаели това. Но отношението между групи или обекти невинаги ни се струва тъй ясно. От време на време възниква необходимост да сложим ред в нашите понятия.

Отново ще се задоволя с един пример: действително ли малките мишлета, подобно на агнетата или прасетата, бозаят мляко от своите майки? Безспорно доста странно и необичайно, но нека разсъдим. Мишките не снасят яйца. (Всъщност кога за последен път видях мише яйца?) Значи раждат живи малки — също като овцете и свинете. Но животните, които раждат живи малки, наричаме бозайници, а бозайниците сучат мляко от своите майки. Ето че постигнахме целта си. Притежавахме отговора, но първо трябваше да размислим. В бързината бяхме забравили, че мишките наистина бозаят мляко от майките си. Може би причината е, че никога не сме виждали малки мишлета да бозаят. А това се дължи, разбира се, на обстоятелството, че мишките изпитват известно неудобство да хранят децата си в чуждо присъствие.

СТЪЛБИЦАТА НА ПРИРОДАТА

В стремежа си да „сложи ред“ в битието Аристотел най-напред отбелязва, че всичко, което срещаме в природата, може да се раздели на две основни групи. Първо, има неодушевени предмети — камъни, водни капки или буци пръст. На тях не им е присъща възможност за промяна. Според Аристотел неодушевените предмети могат да се променят само под външно въздействие. От друга страна, има живи същества, на които е присъща възможността да се променят.

Природата според Аристотел постепенно се движи от неодушевените предмети към живите същества. След царството на неодушевените предмети идва царството на

растенията, „които по отношение на неодушевените предмети изглеждат почти одушевени, но по отношение на животните — почти неодушевени“. Най-накрая Аристотел дели живите същества на две подгрупи, а именно на животни и хора.

Трябва да признаеш, че това деление — въпреки осезаемото колебание по отношение на растенията — е ясно и прегледно. Между живите и неживите предмети има съществена разлика. Разликата Между растенията и животните също е важна, например между розата и коня. Уверен съм, че разликата между коня и човека е не по-малко съществена. Но в какво точно се състоят тези разлики? Можеш ли да ми отговориш?

За жалост не разполагам с време да чакам да напишеш отговора си и да го пъхнеш в розов плик заедно с бучка захар, затова е по-добре да ти отговоря веднага. Разделяйки обектите в природата на различни групи, Аристотел се ръководи от техните качества, по-точно от това, което те *могат* или *вършат*.

Всичко живо (растения, животни и хора) притежава способността да приема храна, да расте и да се размножава. Освен това всички живи същества притежават усет за околната среда и се движат сред природата. Нещо повече, всички хора притежават способността да мислят, или с други думи — да подреждат сетивните си възприятия в различни групи или класове.

Поради това в природата не съществуват рязко изразени граници. Наблюдаваме плавен преход от прости към сложни растения, от прости към сложни животни, а на върха на тази стълбица стои човекът. Според Аристотел той всъщност живее целия живот на природата: расте и приема храна като растенията, притежава чувствителност и способност да се движи като животните, но освен всичко друго има и едно особено качество, присъщо само нему — способността да мисли рационално.

Ето защо човекът притежава искрица от божествения разум, Софи. Да, казах божествен. На няколко места

Аристотел заявява, че трябва да има бог, който е дал тласък на движението в природата. И ето как богът става абсолютен връх в стълбицата на природата.

Аристотел си представял, че движенията на звездите и планетите ръководят развитието тук, на нашата планета. Обаче все нещо трябва да задвижва и небесните тела. Тъкмо него Аристотел нарекъл първодвигател или бог. Самият първодвигател не се движи, но е първопричина за движението на небесните тела и отгук — за цялото движение в природата.

ЕТИКА

Да се върнем към човека, Софи. „Формата“ на човека според Аристотел включва притежаването както на „душа на растение“, така и на „душа на животно“ и „разумна душа“. И тук философът пита: как да живее човек? Какво е необходимо на човека, за да живее добре?

Мога да отговоря кратко и ясно: човек е щастлив само тогава, когато може да развие и използва всичките си способности и възможности.

Аристотел смятал, че съществуват три форми на щастието — първата е живот сред наслади и удоволствия, втората е живот като свободен, но отговорен гражданин, а третата е живот като изследовател и философ.

Мислителят подчертава, че за да води човек щастлив живот, тези три форми трябва да се обединят. Следователно той отхвърля всякаква едностранчивост. Ако живееше в наше време, вероятно би казал, че някой, който се грижи само за тялото си, живее точно толкова едностранно — и следователно непълноценно, колкото друг, който използва само главата си. И двете крайности са избор на погрешен начин на живот.

Аристотел препоръчвал „златната среда“ и по отношение на добродетелите. Не бива да бъдем нито страхливци, нито безразсъдни, а просто смели. (Недостигащата смелост е страхливост, прекомерната — безразсъдство.) Не бива да сме нито скъперници, нито

прахосници, а просто щедри. (Прекалено малко щедрост е скъперничество, прекомерната — прахосничество.)

По същия начин стои въпросът с храната. Опасно е да не си дояждаме, ала опасно е и да преяждаме. *Етиката* на Платон и Аристотел напомня принципа на гръцката медицинска наука: само чрез уравновесеност и умереност ще стана щастлив и „хармоничен“ човек.

политика

Схващането, че човек не бива с нищо да прекалява в живота, проличава и във възгледа на Аристотел за обществото. Философът определял човека като „политическо животно“. Без обществото около нас ние не сме пълноценни хора, смятал той. При това семейството и поселището могат да задоволят само по-прости житейски нужди — храна, топлина, дом и възпитание на децата. Най-висшата форма на човешка общност според Аристотел може да бъде само държавата.

Възниква обаче въпросът, как трябва да е уредена държавата? (Положително си спомняш Платоновата теза за управлявана от философи държава.) Аристотел посочва няколко добри форми на държавна уредба. Една от тях е *монархията* — само с един върховен държавен ръководител. За да бъде обаче тази държавна форма добра, тя не бива да се изражда в тирания, при която едноличният владетел управлява народа само с оглед на собствената си изгода. Друга добра държавна форма е *аристокрацията*, при която управляват по-малки или по-големи групи хора. При тази държавна форма трябва да внимава, за да не се стигне до владичество на малцинството, което днес вероятно бихме окарачили като „хунта“. Трета добра държавна форма е *демокрацията*. Но и тя си има обратна страна. Една демокрация лесно може да се изроди до управление на плебеите. (Дори тиранинът Хитлер да не бе станал държавен глава на Германия, множеството редови нацисти биха могли да изградят ужасно „плебейско владичество“.)

Накрая трябва да кажем нещо за възгледите на Аристотел за жените. За съжаление те не са тъй окуражаващи като тези на Платон. Аристотел смятал, че всъщност на жената нещо ѝ липсва. Тя е, твърди той, „непълноценен мъж“. При продължаването на рода тя е пасивна и приемаща, докато мъжът е активен и даряващ. Затова детето наследявало само качествата на мъжа, смятал Аристотел. Той вярвал, че всички качества на детето са предварително заложили в семето на мъжа. Жената за него е като почвата, която приема и възпроизвежда семето, докато мъжът е сеячът. Или, казано буквално по аристотеловски: мъжът дава формата, а жената — материята.

Разбира се, изненадващо и освен това изключително жалко е, че един иначе тъй умен мъж като Аристотел ще сбърка толкова сериозно по отношение на половете. Но то показва две неща: първо, че Аристотел едва ли е имал богат практически опит за живота на жените и децата. И второ, че ако мъжете узурпират едноличната власт във философията и науката, опасността от провал е голяма.

Погрешният Аристотелов възглед за жената се оказал особено зловреден, защото именно той, а не Платоновият, се превърнал в основен през Средновековието. Така и църквата наследила възглед за жената, за който не намираме основания в Библията. При най-добро желание не можем да наречем Христос женомразец.

Стига за днес. Но пак ще ти се обадя.

Софи препрочете главата за Аристотел, после пъкна листовите в жълтия плик и огледа стаята си. Веднага забеляза колко е разхвърляно. На пода се търкаляха книги и папки. От гардероба се подаваха къси чорапи и блузи, чорапогачи и джинси. На стола пред писалището бяха безразборно струпани дрехи за пране.

Софи изпита непреодолимо желание да подреди. Първо изпразни всички рафтове в гардероба. Нахвърля дрехите на пода. Важно беше да започне съвсем отначало и се захвана с уморителната работа старателно да сгъне всички дрехи и да ги разпредели по рафтовете. Гардеробът имаше седем отделения. Софи запази едно за бельо, едно за чорапи и чорапогащи и едно за дълги панталони. Така напълни поред всички рафтове. Нито веднъж не изпита съмнение къде е мястото на някоя дреха. Нещата за пране напъха в пластмасова торба, която бе намерила в най-долното отделение.

Затрудни се само веднъж, и то с най-обикновен бял три четвърти чорап — втория от чифта липсваше, а на всичкото отгоре точно този чорап изобщо не беше неин.

Няколко минути тя старателно оглежда белия чорап. По него нямаше име, ала Софи изпита силно подозрение кому принадлежи. Запрати го в най-горното отделение заедно с един плик с елементи от Лего, една видеокасета и една червена копринена кърпа.

Дойде ред на пода. Софи сортира книгите и папките, списанията и плакатите — точно както бе описал учителят по философия в главата за Аристотел. Когато свърши с пода, оправи леглото си, после се нахвърли на писалището.

Накрая старателно подреди на купчина листовете за Аристотел. Взе една празна папка и машинка за дупчене, продупчи листите и ги класира. Постава папката горе при белия чорап. По-късно щеше да донесе от пещерата и кутията за сладки.

От сега нататък трябваше да се въдвори ред, и то не само за предметите в стаята ѝ. След като бе прочела за Аристотел, тя знаеше, че не по-малко важно е да държи в ред понятията и представите си. За тях бе запазила самостоятелен рафт. Това бе единственото място в стаята, върху което още нямаше цялостен поглед.

Два часа майка ѝ не бе издала нито звук. Софи слезе долу, но преди да я събуди трябваше да нахрани своите животни. В кухнята се надвеси над аквариума със „златните“ рибки. Едната рибка беше черна, втората оранжева, а третата бяло-червена. Затова ги бе кръстила Черен Петър, Златна къдрица и Червена шапчица. Докато ръсеше храна, Софи им говореше:

— Вие сте част от живата природа. Следователно можете да приемате храна, да растете, да се размножавате. По-точно, вие сте част

от животинското царство. Значи можете да се движите и да гледате какво става в стаята. За да бъдем най-точни, вие сте риби, значи можете да дишате с хриле и да плувате напред-назад във водите на живота.

Софи завинти капака на буркана с рибешката храна. Беше доволна от класирането на златните рибки в природния ред — и преди всичко от израза „водите на живота“. Сега бе ред на вълнистите папагалчета. Тя сипа храна в паничката им и заяви:

— Мили Том и мили Джери! Вие сте станали две сладки малки вълнисти папагалчета, защото сте се излюпили от две сладки малки яйчица на вълнисти папагалчета и тъй като формата на тези яйца е била вълнисти папагалчета, за щастие не сте се превърнали в големи бърбиви папагали.

После влезе в банята, където в големия си сандък лежеше ленивата костенурка. При всяко трето или четвърто влизане в банята майка ѝ се заканваше, че някой ден ще види сметката на това животно. Но това си оставаха празни заплахи. Софи взе салатено листо от голям стъклен буркан и го пусна в сандъка.

— Скъпа Говинда — рече тя, — ти не си от най-бързите животни. Но все пак си създание, което може да усети малка частица от големия свят, в който живеем. Утеши се с това, че не си единствената, която не може да излезе изпод черупката си.

Шерекан сигурно бе навън да лови мишки — нали такава е котешката природа. Софи прекоси хола към майчината си спалня. Върху ниската масичка бе поставена ваза с нарциси. Жълтите цветчета сякаш почтително се поклониха, когато Софи мина покрай тях. Тя се спря за миг и погали с два пръста красивите им главички.

— И вие сте част от живата природа — каза тя. — Така погледнато, имате известно предимство пред вазата, в която сте натопени. Но за съжаление не сте способни да почувствате това.

После Софи се промъкна в спалнята на майка си. Тя спеше дълбоко и Софи положи длан върху главата ѝ.

— Ти си сред най-щастливите — прошепна тихо. — Защото не си просто жива като полските лилии. И не си просто живо същество като Шерекан или Говинда. Ти си човек и следователно притежаваш рядката способност да мислиш.

— Какво казваш, Софи?

Майка ѝ се събуди стреснато.

— Казвам само, че приличаш на ленива костенурка. Освен това мога да ти съобщя, че си подредих стаята. Работих с философска задълбоченост.

Майка ѝ се приповдигна в леглото.

— Идвам — каза тя. — Ще сложиш ли кафето?

Софи прояви послушание и не след дълго двете седяха в кухнята на кафе, сок и какао. След малко Софи попита:

— Замисляла ли си се някога защо живеем?

— О, ти просто не се отказваш!

— Напротив, сега зная отговора. На тази планета живеят хора, за да има кой да даде имена на всички неща.

— Така ли? Никога не съм се сеццала за това.

— Тогава си изправена пред сложен проблем, защото човекът е мислецо същество. Ако не мислиш, значи не си човек.

— Софи!

— Представи си, че тук живеят само растения и животни. Тогава никой не би различавал котки и кучета, лилии и татарско грозде. Растенията и животните също живеят, но само ние можем да ги разпределяме на групи или класове.

— Ти наистина си най-странната дъщеря, която съм виждала — отговори майката.

— И таз хубава! — рече Софи. — Всички хора са повече или по-малко странни. Аз съм човек, значи съм повече или по-малко странна. А ти имаш само една дъщеря, значи аз съм най-странната.

— Исках да кажа, че ме плашиш с всичките тези... приказки.

— Много лесно се плашиш.

По-късно следобед Софи се върна в пещерата. Тайно от майка си успя да пренесе голямата кутия от сладки в стаята си.

Подреди последователно всички листи, продупчи ги и ги класира преди главата за Аристотел. Накрая надписа поредните страници в горния десен ъгъл на всеки лист. Бяха повече от петдесет страници. Софи осъзна, че си прави собствен учебник по философия. Не го пишеше сама, но го съчиняваха специално за нея.

Не ѝ беше останало време да се захване с домашните си за понеделник. По вероучение може би щеше да има контролно, но нали учителят винаги казваше, че личното съпричастие и собствените

разсъждения са по-важни. Софи имаше чувството, че лека-полека придобива и двете.

ЕЛИНИЗМЪТ

... искрица от огъня...

Макар че учителят по философия вече изпращаше писмата си право в хралалака, в понеделник сутринта по стар навик Софи провери и в пощенската кутия.

Беше празна, но друго не можеше да се очаква. Софи пое по Кльовервейен.

Изведнъж съзря на пътеката снимка. Виждаше се бял джип със син флаг, на който пишеше „UN“. Дали това бе знамето на ООН?

Софи обърна снимката и едва сега разбра, че всъщност държи пощенска картичка. Адресирана до „Хилде Мьолер Кнаг, чрез Софи Амундсен...“. Картичката имаше норвежка пощенска марка и бе подпечатана от Корпуса на ООН в петък, 15 юни 1990.

15 юни! Това бе рожденият ден на Софи!

На картичката пишеше:

Мила Хилде! Предполагам, че още празнуваш петнадесетия си рожден ден. Или вече е денят след него? Е, няма значение колко ще трае подаръкът. В известен смисъл той ще ти служи цял живот. Но нека те поздравя още веднъж. Сега вече може би разбираш защо изпращам картичката до Софи. Сигурен съм, че тя ще ти я предаде.

П. П. Мама ми съобщи, че си загубила портфейла си. Обещавам да ти възстановя сто и петдесетте крони. От училище сигурно ще ти издадат нова ученическа карта още преди лятната ваканция.

Сърдечни поздрави, татко

Софи спря като закована. Кога беше подпечатана предишната картичка? Нещо дълбоко в съзнанието ѝ подсказваше, че и честитката с плажа носеше юнска дата — макар че дотогава имаше още цял месец. Но не бе обърнала внимание...

Погледна часовника си и се втурна обратно към дома. Нищо че щеше да закъснее!

Затвори вратата и изтича в стаята си. Намери първата картичка под червената копринена кърпа на Хилде. Ето — и тя бе подпечатана на 15 юни. На рождения ден на Софи, в самото навечерие на лятната ваканция!

Докато тичаше към супера, където имаше среща с Юрун, главата ѝ щеше да се пръсне от мисли.

Коя беше Хилде? Как можеше баща ѝ да бъде толкова сигурен, че Софи ще я открие? Нямаше никаква логика да изпраща картичките до Софи, а не до дъщеря си. Не беше възможно да не знае адреса на дъщеря си. Дали пък всичко не е само шега? Може би бащата иска да изненада дъщеря си за рождения ден, като изпрати вместо пощальон едно непознато момиче? Затова ли бе получила един месец преднина? Възможно ли бе един баща да иска да дари дъщеря си с нова приятелка за рождения ден и да е избрал Софи? Може би това бе подаръкът, който ще ѝ „служи цял живот“?

Но ако този странен човек наистина се намираще в Ливан, как беше изнамерил адреса на Софи? И това не бе всичко: Софи и Хилде имаха поне две общи неща. Ако и Хилдиният рожден ден беше на 15 юни, значи бяха родени в един и същи ден. И двете имаха бащи, които обикаляха света.

Софи почувства, че я въвличат в магически свят. Може би не е чак толкова глупаво да вярваш в съдбата. Все пак не биваше да прибързва с изводите, всичко можеше да се разреши съвсем естествено. Но как Алберто Кнокс бе намерил портфейла, когато Хилде живееше в Лилесанд — на повече от сто километра! И защо Софи откри пощенската картичка на земята? Нима бе изпаднала от чантата на раздавача, преди да стигне до пощенската кутия? Но защо бе загубил тъкмо нея?

— Ама ти си абсолютно изперкала! — възкликна Юрун, когато Софи се появи край супера.

— Съжалявам!

Юрун я изгледа строго като учителка.

— Надявам се, имаш подходящо обяснение.

— Свързано е с ООН — отговори Софи. — В Ливан ме задържаха вражески части.

— Глупости! Просто си влюбена.

Те затичаха към училището колкото ги държаха четирите им крака.

Третия час им раздадоха въпроси за контролно по вероучение, за което Софи не беше учила. На листа пишеше:

Житейски възгледи и толерантност

1. Състави списък от неща, които един човек може да знае. После посочи неща, в които можем само да вярваме.

2. Изброй няколко фактора, които определят житейските възгледи на човека.

3. Какво разбираме под съвест? Вярваш ли, че всички хора имат еднаква съвест?

4. Какво разбираме под приоритет на ценностите?

Софи дълго размишлява, преди да започне да пише. Можеше ли да използва нещо от наученото от Алберто Кнокс? Май щеше да се наложи, все пак от доста време не бе отваряла учебника по вероучение. Но щом хвана химикалката, изреченията сякаш бликнаха сами.

Можем да знаем, че луната не е голяма пита кашкавал и че на обратната ѝ страна има големи кратери, написа Софи, че и Сократ, и Христос са били осъдени на смърт, че всички хора рано или късно трябва да умрат, че големите храмове на Акропола са построени около 400 г. пр.н.е., след персийските войни, и че най-важният гръцки оракул бил Делфийският. За пример на неща, в които може или не може да се вярва, тя посочи: съществува ли живот на други планети или не, съществува ли бог или не, съществува ли живот след смъртта или не, бил ли е Исус Христос Син Божи или просто един умен човек.

„Във всеки случай не можем да знаем откъде е произлязъл светът — написа тя в заключение. — Вселената може да се сравни с огромен заек, който изваждат от гигантски цилиндър. Философите се опитват да се изкатерят нагоре по тънките косъмчета на заешката

козина, за да погледнат Великия магьосник в очите. Въпросът дали някога ще успеят остава открит. Но ако един философ се покатери на гърба на друг, те ще се изкачват все по-нагоре в заешката козина и тогава според мен съществува известна възможност някой ден да успеят.

П. П. В Библията се говори за нещо, което би могло да е едно от тънките косъмчета на заешката козина. Този косъм се нарича Вавилонската кула. Била е изравнена със земята, защото на Магьосника не му харесало, че хората се катерят по белия заек, който току-що е сътворил.“

Дойде ред на следващия въпрос. „Изброй няколко фактора, които определят житейските възгледи на човека.“ Важни фактори бяха, разбира се, възпитанието и околната среда. Житейските възгледи на хората, живели по времето на Платон, се различавали от тези на нашите съвременници просто защото са на хора от друга епоха и с друго обкръжение. Освен това е важно какъв опит е натрупал човек. Но и човешкият разум е решаващ в оформянето на житейския миروглед. А разумът не се определя от околната среда, той е общ признак за всички хора. Вероятно разумът и обществените условия може да се сравнят с условията, господстващи долу, в Платоновата пещера. Като използва разума, отделният човек може да се опита да излази нагоре, надалеч от мрака на пещерата. Подобна разходка обаче изисква голяма доза смелост. Сократ е добър пример за човек, който с помощта на разума се е освободил от господстващите възгледи на своето време.

В заключение Софи написа: „В днешно време хората от различни държави и култури влизат във все по-тесен контакт. Затова в един и същ жилищен блок може да живеят християни, мюсюлмани и будисти. В такъв случай по-важно е да толерираш вярата на другите, отколкото да питаш защо всички не вярват в едно и също“.

Ето — Софи реши, че с помощта на философските уроци се е справила доста добре. Значи можеше да добави още една порция разум, гарнирана с това, което бе чела или слушала по различни поводи.

Зае се с третия въпрос. „Какво разбираме под съвест? Вярваш ли, че всички хора имат еднаква съвест?“ В клас бяха разговаряли надълго и нашироко по този въпрос. Софи написа: „Под съвест разбираме

способността на хората да откликват на справедливостите и несправедливостите. Според мен всички хора притежават тази способност, което означава, че съвестта е вродена. Сократ би казал същото. Но точно гласът на съвестта може да е твърде различен у отделните хора. Въпросът е дали софистите не са попаднали на важна следа. Те вярвали, че средата, в която израства всеки отделен човек, определя какво той ще смята за правилно и какво — за погрешно. Сократ, напротив, вярвал, че съвестта у всички хора е еднаква. Може би и двете страни са имали право. Макар че не всички имат угризения на съвестта да се показват голи, повечето изпитват угризения, ако се отнесат подло към друг човек. Освен това трябва да се изтъкне, че не е едно и също нещо да притежаваш съвест и да се вслушваш в нея. В отделни случаи може да ни изглежда, че хората действат абсолютно безсъвестно, но според мен дори тези хора притежават някакъв вид съвест, макар да е скрита дълбоко. Също така може да ни се стори, че някои хора нямат разум, но това се дължи само на обстоятелството, че не го използват.

П. П. Разумът и съвестта могат да се сравнят с мускул. Ако не използваме мускула, той все повече отслабва“.

Остана последният въпрос: „Какво разбираме под приоритет на ценностите?“. За това също бяха разговаряли надълго. Може например за теб да е ценно да управляваш кола, защото стигаш бързо от едно място на друго. Но когато карането на кола причинява изчезване на горите и трови природата, човек се изправя пред „избор на ценности“. След задълбочени разсъждения Софи бе стигнала до извода, че здравите гори и чистата природа са по-важни, отколкото да стигаш бързо на работа. Тя изброи и други примери. Накрая написа: „Личното ми мнение е, че философията е по-важна от английската граматика. Затова би било разумен приоритет на ценностите, ако в учебната програма бъде включен предметът философия, а да се ограничи обучението по английски“.

В последното междучасие учителят извика Софи настрана.

— Прочетох контролното ти по вероучение — каза той. — Беше от първите в купчината.

— Надявам се да ви е харесало.

— Точно затова исках да говоря с теб. В много отношения си отговорила твърде зряло. Изненадващо зряло, Софи. Но учила ли си

вкъщи?

Софи заизвърта.

— Вие казахте, че самостоятелните разсъждения са по-важни.

— Е, да, но съществуват граници.

Софи погледна учителя право в очите. Можеше да си го позволи след всичко, което бе преживяла през последните дни.

— Започнах да се занимавам с философия — обясни тя. — Дава добра основа за собствено мнение.

— Няма да е лесно да оценя работата ти. Всъщност мога да ти пиша или шестица, или двойка.

— Искате да кажете, защото съм отговорила или абсолютно правилно, или абсолютно грешно?

— Да речем, шестица — заяви учителят. — Но следващия път да си научиш урока.

Следобед, щом се прибра от училище, Софи захвърли чантата си на стълбите и незабавно изтича в пещерата.

Тук, върху дебелия кореница, вече я чакаше жълт плик. Ръбовете му бяха съвършено сухи — Хермес явно беше идвал доста отдавна.

Софи взе плика и влезе вкъщи. Първо нахрани животните, после се качи в стаята си. Излегна се на леглото, отвори писмото на Алберто и зачете.

ЕЛИНИЗМЪТ

Радвам се на срещата ни, Софи! Вече знаеш за натурфилософите, за Сократ, Платон и Аристотел, така че познаваш основите на европейската философия. Затова от сега нататък ще си спестим въвеждащите мисловни задачи, които досега получаваше в белите пликове. Предполагам, че задачите и контролните в училище са ти достатъчни.

Ще ти разкажа за продължителния период между Аристотел в края на четвърти век преди новата ера до началото на Средновековието — около 400 година от новата ера. Знаеш, че нашето летоброене е преди и след

рождението на Исус Христос. Именно християнството е едно от най-важните и най-загадъчните явления в този период.

Аристотел починал през 322 година преди новата ера, а междувременно Атина загубила водещата си роля. Това се дължало не на последно място на големите политически промени вследствие на завоеванията на Александър Велики (356–323 г. пр.н.е.).

Александър Велики бил цар на Македония. Аристотел също произхождал от Македония, дори известно време е бил негов учител. Та Александър Македонски извоювал последната, решаващата победа над персите. Нещо повече, Софи — със своите походи той свързал гръцката цивилизация с Египет и целия Ориент чак до Индия.

Започнала съвсем нова епоха в историята на човечеството. Създадена се международна общност, в която гръцката култура и гръцкият език играели доминираща роля. Този период, продължил около триста години, често се нарича епохата на елинизма. Под *елинизъм* разбираме доминиращата гръцка култура, господствала в трите големи елински царства — Македония, Сирия и Египет.

От около 50 г. пр.н.е. Рим поел политическото и военното господство. Новата велика сила завладяла всички елински империи и оттогава римската култура и латинският език разпрострели властта си от Испания на запад до вътрешността на азиатския континент. Започнала *римската епоха*, която наричаме и късна античност. Но трябва да запомниш едно: още преди римляните да завладеят елинския свят, самият Рим се бил превърнал в културна провинция на Гърция. По този начин на гръцката култура — и на гръцката философия — било съдено да запазят важната си роля дори когато политическата мощ на гърците отдавна била потънала в забрава.

РЕЛИГИЯ, ФИЛОСОФИЯ, НАУКА

Отличителна черта на елинизма станало заличаването на границите между различните страни и култури. В миналото гърци, римляни, вавилонци, сирийци и перси почитали свои богове в рамките на своята религия. Сега различните култури се смесили като във врящо гърне от религиозни, философски и научни представи.

Можем да се изразим и така: градското тържище отстъпило пред световната арена. Древният пазарен площад също отеквал от гласове, които предлагали за продан ту стоките си, ту различни мисли и идеи. Новото било само, че сергиите се отрупали със стоки и идеи от цял свят. Затова се носела глъч от гласове, говорещи на различни езици.

Вече споменахме, че гръцките възгледи са разпрострели влиянието си далеч извън границите на древногръцките области. Но сега из цялото Средиземноморие започнали да се молят на други богове. Възникнали няколко нови религии, които заели своите богове и религиозни представи от различни древни култури. Говорим за смесица на религиите или *синкретизъм*.

В миналото хората се чувствали привързани към собствения си народ и град държава. След като границите и разделителните линии все повече се размивали, мнозина започнали да изпитват съмнения и неувереност в житейските си възгледи. Цялата късна античност е белязана от религиозни съмнения, културно разложение и песимизъм. „Светът е остарял“, казвали някои.

Възникналите нови религии си приличали по това, че учили как човек може да се спаси от смъртта. Много от тези учения се пазели в тайна. Чрез принадлежността към тайни общества и чрез участие в определени ритуали човек можел да се надява на безсмъртие на душата и вечен живот. А спасението на душата — да познаваш истинската природа на вселената — се оказало също толкова важно, колкото и ритуалите.

Като цяло можем да кажем, че философията на елинизма не проявила особена оригиналност. Не се появили нов Платон или нов Аристотел. Но тримата велики атински философи се превърнали във важен източник на вдъхновение за различните философски течения, които ще ти обрисувам накратко.

Науката през елинизма също носела белега на смесицата от различния културен опит. Египетският град Александрия играел ключова роля като допирна точка между Изтока и Запада. Докато Атина останала столица на философията с основаните от Платон и Аристотел философски школи, Александрия се превърнала в метрополия на науката. С огромната си библиотека този град станал център за развитие на математиката, астрономията, биологията и медицината.

Елинистичната култура може успешно да се сравни с днешния свят. Двадесети век също се отличава с все по-отварящо се световно общество. И в наше време това доведе до коренни промени в религията и житейските възгледи. Така както в началото на новата ера в Рим се срещали гръцки, египетски и източни представи за божественото, в края на 20-и век във всички големи европейски градове съжителстват религиозни представи от петте континента.

И в наше време виждаме как от пъстрата смес от стари и нови религии, философии и науки се създават нови „стоки“, предлагани на „пазара на светогледите“.

Много голяма част от това „ново знание“ всъщност са стари разсъждения, чиито корени откриваме чак при елинизма.

Както вече споменахме, елинистичната философия продължила да разработва проблемите, повдигнати от Сократ, Платон и Аристотел. Общото между тях било желанието да намерят отговор на въпроса как най-добре да живее и да умре човек. По този начин на дневен ред изпъкнала етиката. Тя се превърнала в най-важната философска тема на новата международна общност.

Въпросът бил в какво се състои истинското щастие и как да бъде постигнато.

Ще разгледаме четири от тези философски течения.

ЦИНИЦИТЕ

Разправят, че веднъж Сократ се спрял пред една сергия, отрупана с разнообразни стоки и възкликнал: „Ето от колко много неща не се нуждая!“.

От тази негова позиция тръгва *философията на циниците*, основана около 400 г. пр.н.е. в Атина от Антистен. Той бил ученик на Сократ.

Циниците подчертавали, че истинското щастие не зависи от външни фактори като материален лукс, политическа власт или добро здраве. Истинското щастие означава да не попадаш под властта на подобни случайни и преходни неща. Тъкмо защото не зависи от тях, щастие може да постигне всеки. А когато веднъж го постигнеш, не може да го изгубиш отново.

Най-известният циник бил Диоген, ученик на Антистен. За него разказват, че живеел в бъчва и не притежавал нищо друго, освен наметка, тояга и торба за хляб. (При това положение не било лесно да му се отнеме щастие!) Веднъж, докато се припичал на слънце пред бъчвата си, при него дошъл Александър Македонски. Пълководецът застанал пред мъдреца и го попитал дали има някакво желание — веднага щял да го изпълни. А Диоген отговорил: „Бих искал да отстъпиш една крачка встрани, за да не ми правиш сянка“. Така Диоген показал, че е по-богат и по-щастлив от великия пълководец. Нали имал всичко, което желяел.

Циниците смятали, че човек не бива да се тревожи за здравето си. Дори страданията и смъртта не трябва да го натъжават. Безсмислено е да се измъчва от горест заради чужди неволи. Когато днес използваме думите „циничен“ и „цинизъм“, в повечето случаи имаме предвид само този аспект: безчувственост към страданията на другите.

СТОИЦИТЕ

Циниците изиграли важна роля за появата на философията на стоиците около 300 година преди новата ера в Атина. Основателят ѝ бил Зенон, който произхождал от Кипър, но след корабкрушение попаднал в Атина. Събирал слушателите си под една колонада. Името стоици идва от гръцката дума за колонада (стоа). По-късно стоицизмът щял да изиграе голяма роля за римската култура.

Подобно на Хераклит стоиците смятали, че всички хора имат достъп до един и същ световен разум — „логоса“. Те гледали на всеки човек като на миниатюрен свят — микрокосмос, който се отразява в макрокосмоса.

Това ги навело на мисълта за общовалидното право, така нареченото *естествено право*. То се основава върху вечния разум на човека и във вселената и затова не се променя в зависимост от мястото и времето. По този въпрос стоиците взели страната на Сократ срещу софистите.

Естественото право важи според стоиците за всички хора, включително и за робите. Законите в различните държави те смятали за непълноценни имитации на едно право, основоположено в самата природа.

Така както заличили разликата между отделния човек и вселената, стоиците отрекли и противоречието между „духа“ и „материята“. Съществува само една природа, разсъждавали те. Подобен възглед наричаме *монизъм* (в противовес например на ясения Платонов *дуализъм* — възглед за раздвоението на действителността).

Като истински деца на своето време стоиците били ярко изразени космополити. Затова били по-отворени към съвременната култура, отколкото „бъчвените философи“ — циниците. Позовавали се на общността между хората, интересували се от политика, някои от тях били активни държавници, например римския император Марк Аврелий (121–180). Благодарение на тях, и особено на прочутия

оратор, философ и политик Цицерон (106–43 г. пр.н.е.), в Рим се разпространили гръцката култура и философия. Именно той придал смисъл на понятието *хуманизъм* — възглед, който поставя в центъра на вниманието отделния човек. Няколко години по-късно стоикът Сенека (4 г. пр.н.е.-65 г. н.е.) написал, че човек за човека трябва да е свещен. Поколението възприели мисълта му като своеобразен девиз на хуманизма.

Освен това стоиците подчертавали, че всички природни процеси — например болестта и смъртта — следват неизменни природни закони. Затова човек трябва да се научи да се примирява със съдбата си. Нищо не става случайно, казвали те. Всичко се случва по необходимост и няма смисъл да оплакваш бедите си, когато съдбата чука на вратата ти. Но човек трябва да приема с велико спокойствие и радостните моменти в живота. Тук съзираме родство с циниците, които проявявали равнодушие към външните фактори. И днес говорим за „стоическо спокойствие“, когато човек не се поддава на порива на чувствата си.

ЕПИКУРЕЙЦИТЕ

Както видяхме, Сократ се стремил да открие как човек може да живее добре. Според циниците и стоиците това означавало, че човек трябва да се освободи от материалния лукс. Но Сократ имал и един ученик на име Аристип. Та този Аристип смятал, че целта на живота е да постигнеш колкото е възможно повече чувствена наслада. Най-голямата ценност е насладата, твърдял той, а най-голямото зло — болката. Затова искал да създаде изкуство да се живее, което избягва болките под всякаква форма. (Целта на циниците и стоиците била да могат да издържат на всякаква болка. Съвсем различно е да правиш всичко възможно, за да избягваш болките.)

Около 300 г. пр.н.е. Епикур (341–270) основал в Атина философската школа на епикурейците. Той доразвил

Аристиповата етика на насладата и я комбинирал с учението на Демокрит за атомите.

Разказват, че епикурейците се срещали в една градина, затова ги наричали „градински философи“. Над портата на градината пишело: „Страннико, тук ще се чувстваш добре. Тук насладата е най-висшето благо“.

Епикур подчертавал, че носещият наслада резултат на едно действие винаги трябва да се сравнява с евентуалните му странични ефекти. Ако някога си прекалявала с яденето на шоколад, ще разбереш какво искам да кажа. Ако не си, ще ти задам следното домашно: отвори спестовната си касичка и си купи шоколад за сто крони. (Предполагам, че обичаш шоколад.) Задачата е да изядеш целия шоколад наведнъж. Половин час след като си погълнала съответното количество прекрасен на вкус шоколад ще разбереш какво е имал предвид Епикур под „странични ефекти“.

На същия принцип Епикур сравнявал краткотрайния сладостен резултат с по-голяма, по-трайна и по-интензивна наслада. (Възможно е например да решиш, че цяла година няма да хапнеш шоколад, защото искаш да спестиш парите си за екскурзия в чужбина или за нов велосипед.) За разлика от животните, човек има възможност да планира своя живот. Той притежава способността да „пресмята“ насладите си. Вкусният шоколад без съмнение е ценност, но ценности са и велосипедът и пътуването до Англия.

Епикур обаче подчертавал, че насладата — например шоколадът — не е непременно сетивно удоволствие. Да изпитваш приятелство или да се любоваш на творение на изкуството също може да донесе наслада. Предпоставка за изпитване на наслада от живота са и древните гръцки идеали като себеvlадеене, умереност и душевно спокойствие. Защото желанията трябва да се овладяват. По този начин душевното спокойствие ще ни помогне да понасяме болките.

Хора с религиозни страхове често посещавали градината на Епикур. В тази връзка Демокритовото учение

за атомите било полезно средство срещу религията и суеверията. За да живеем приятно трябва — не на последно място по значение — да преодолеем страха от смъртта. По този въпрос Епикур се възползвал от учението на Демокрит за „душевните атоми“. Може би си спомняш, че Демокрит не вярвал в живот след смъртта, защото при нашата смърт „атомите на душата“ се разпиляват на всички страни.

„Защо да се страхуваме от смъртта? — питал Епикур. — Докато ние съществуваме, смъртта я няма, а когато тя дойде, ние вече не съществуваме.“ (Така погледнато, никой човек досега не е страдал заради това, че е мъртъв.)

Самият Епикур обобщава философията си с измисленото от него понятие *четворен лек*:

Нямаме основание да се боим от боговете. Не бива да се тревожим заради смъртта. Доброто лесно се постига. Ужасното лесно се понася.

За Гърция не било нещо ново задачата на философа да се сравнява с тази на лекаря. Съгласно това сравнение човек трябва да си набави философска пътническа аптечка, която, както вече казахме, съдържа четири важни лекарства.

За разлика от стоиците, епикурейците слабо се интересували от политиката и обществото. „Живей скришом!“ — гласял съветът на Епикур. Можем да сравним неговата градина със съвременния обичай на няколко млади хора да делят едно жилище и домашните задължения. И в наше време мнозина търсят остров или „спасително пристанище“ сред голямото общество.

След Епикур епикурейците развили едностранчива мания за удоволствия. Девизът им станал „Живей за мига!“. Думата „епикуреец“ днес често се използва като обобщение за човек, отдал се на насладите на живота.

НЕОПЛАТОНИЗМЪТ

Видяхме, че циниците, стоиците и епикурейците избрали за основа учението на Сократ. Освен това са се

позовавали на предсократиците Демокрит и Хераклит. Най-забележителното философско течение на късната античност обаче било вдъхновено най-вече от Платоновото учение за идеите. Затова го наричаме *неоплатонизъм*.

Най-важният неоплатонист бил Плотин (ок. 205–270 г. н.е.), който следвал философия в Александрия, но по-късно се преместил в Рим. Струва си да запомним, че произхождал от Александрия — града, който от дълги столетия бил средище и пресечна точка на гръцката философия и ориенталската мистика. Плотин донесъл в Рим учение за спасението, на което било съдено да стане сериозен конкурент на утвърждаващото се тогава християнство. Но неоплатонизмът щял да повлияе силно и върху християнската теология.

Спомняш си Платоновото учение за идеите, нали? Не си забравила, че той различавал идеалния свят от сетивния. Същата отлика виждал и между душата на човека и неговото тяло. Така човекът се превърнал в двойствено същество: според Платон, подобно на всичко останало в сетивния свят, тялото ни се състои от земя и прах, но ние притежаваме безсмъртна душа. Тази представа била широко разпространена в Гърция много преди Платон. Освен това Плотин познавал и подобни азиатски представи.

Той виждал света заключен между два полюса. В единия край е божествената светлина, която наричал Единното. Понякога я наричал и Бог. В другия край цари абсолютен мрак, до който не достига светлината на Единното. Но всъщност този мрак не съществува, подчертава Плотин. Той е само липса на светлина, той дори не е. Единственото, което съществува, е „Бог“ или „Единното“, ала подобно на светлинен източник, който постепенно избледнява в тъмнината, божествените лъчи могат да стигнат само до определен предел.

Според Плотин светлината на Единното озарява душата, докато веществото, материята е мракът, който

всъщност не съществува. Но и формите в природата слабо отразяват светлината на Единното.

Представи си, мила Софи, как буен огън лумти в нощта и пръска искри във всички посоки. Той озарява нощта надалеч, а слабото му зарево се вижда от километри. Отдалечим ли се още, различаваме само миниатюрна светла точица, сякаш фенер, мъждукащ в нощта. Ние обаче не спираме, вървим нататък, и ето че вече не съзираме никаква светлина. Лъчите се губят нейде в нощта, после настъпва пълен мрак и ние не виждаме нищо. Вече няма нито сенки, нито очертания.

Представи си сега, че действителността е буен огън. Онова, което гори, е Бог, а мракът навън е студената материя, от която са направени хората и животните. Близко до Бога са вечните идеи, те са първичните форми на всички създания. Човешката душа е „искрица от огъня“. Но и всичко друго в природата отразява отблясъци на божествената светлина. Откриваме я у всички живи същества, дори розата или камбанката поемат от божественото сияние. Най-далече от огъня са земята, водата и камъните.

Тоест във всичко, което виждаме, се таи частица от божествената мистерия. Съзираме я да блещука в слънчогледа или полския мак. Още по-силно долавяме неразгадаемата мистерия в пеперудата, хвъркнала от цветчето, или в златната рибка, плуваща из своя аквариум. Най-голяма близост до Бога обаче постигаме ние в душата си. Само там намираме единение с великата тайна на живота. В редки моменти дори усещаме, че самите ние сме божествената мистерия.

Образността на Плотин напомня Платоновата притча за пещерата. Колкото повече доближаваме пещерния вход отвътре, толкова по-близо сме до първоизточника на всичко съществуващо. Но за разлика от ясното раздвоение на действителността у Платон, ходът на мисълта у Плотин създава усещане за цялост. Всичко е едно — защото всичко

е Бог. Дори сенките долу, в Платоновата пещера, излъчват слабо отражение на Единното.

На няколко пъти в живота си Плотин усетил, че душата му се слива с бога. Наричаме това *мистично откровение*. Подобни изживявания имали и други — хора от всички времена и култури са разказвали за това. Колкото и различно да описват своето преживяване, описанията им си приличат в много важни моменти. Ще разгледаме някои от тях.

МИСТИКА

Мистично откровение означава да изживееш себе си в единство с бога или „световната душа“. Много религии учат, че между бога и неговото творение зее пропаст, ала за мистика тя не съществува. Мистиците, мъже и жени, се сливат със своя бог.

Въпросът е, че онова, което обикновено наричаме „аз“, не е нашият истински Аз. В редки, мимолетни мигове ни се случва да усетим себе си идентични с един по-велик Аз. Някои мистици го наричат бог, други — световна душа, всеобща природа или космос. В момента на сливането мистикът чувства, че „губи себе си“, изчезва или се разтваря в бога подобно на капка вода, която се слива с морето. Един индийски мистик се е изразил така: „Когато бях аз, Бог не беше. Сега е Бог, а аз вече не съм“. Християнският мистик Ангелус Силезиус (1624–1677) казва: „Капчицата е море, щом морето я поеме, а душата става бог, когато Господ я приеме“.

Може би ще възразиш, че не е особено приятно да „загубиш себе си“. Спокойно, Софи, разбирам те. Но въпросът е, че онова, което губиш, е безкрайно понищожно от това, което печелиш. Губиш себе си в образа, в който се превръщаш в момента, но същевременно осъзнаваш, че в действителност си нещо безмерно по-велико. Ти си цяла вселена. Ти дори си световната душа, скъпа Софи. Ти си бог. Макар да губиш себе си като Софи Амундсен, утешаваш се, че един ден така и така ще трябва

да се разделиш с твоя „всекидневен Аз“. Според мистиците истинският ти Аз, който можеш да познаеш, само ако успееш да се освободиш от себе си, е чародеен огън, пламтящ във вечността.

Мистичното откровение обаче не настъпва от само себе си. За да се срещне с бога, мистикът трябва да измине „пътя на освобождаването от греховете и пречистването“. Същността на този път е скромен живот и медитация. И в един момент мистикът неочаквано постига целта си и възкликва „Аз съм бог!“ или „Аз съм ти!“.

Мистични течения срещаме във всички големи световни религии. А описанията на мистичните откровения показват очевидни прилики въпреки културалните различия на авторите им. Едва когато мистикът премине към религиозно или философско тълкуване на своето мистично откровение, изпъква фонът на културата, към която принадлежи.

В *западната мистика*, а именно в юдейството, християнството и исляма, мистикът подчертава, че изживява среща с персонифициран бог. Макар да е вездесъщ в природата и в човешката душа, бог все пак е възвисен над света. Докато в *източната мистика* — хиндуизма, будизма и китайската религия — най-важно е мистикът да изживее пълно сливане с бога и „световната душа“. „Аз съм световната душа“, казва мистикът, или „Аз съм Бог“. Защото бог е вездесъщ само в света и никъде другаде.

Могъщи мистични течения съществували в Индия много преди Платон. Свами Вивекананда, с чиято помощ идеите на хиндуизма били пренесени на Запад, е казал: „Подобно на определени религии, които наричат атеист човека, който не вярва в персонифицирания бог извън самия себе си, ние твърдим, че атеист е човек, който не вярва в самия себе си. Отказа да вярваш във великолепието на собствената си душа наричаме атеизъм“.

Мистичното откровение има голямо значение в етиката. Един бивш индийски президент, Раджакришнан, е

казал: „Обичай своя ближен като себе си, защото ти си твоят ближен. Илюзия е да вярваш, че твоят ближен е друг, а не самият ти“.

Дори модерни хора, необвързани с религия, разказват за мистични откровения. Случва се неочаквано да изживеят нещо, което определят като „космическо съзнание“ или „океанско чувство“. Изпитват чувството, че са откъснати от времето, изтръгнати и усещат света от „гледната точка на вечността“.

Софи се изправи в леглото си. Провери дали все още притежава тяло. Докато четеше за Плотин и мистиците, я обхвана чувството, че се възнеса, литва през прозореца и се рее високо над града. Видя хората долу на пазарния площад и продължи полета си над планетата, на която живееше, над Северно море и Европа, чак до Сахара и просторните африкански степи.

Целият глобус се бе превърнал в една-единствена жива личност и това сякаш бе самата Софи. Аз съм светът, помисли си тя. Цялата огромна вселена, която често ѝ бе изглеждала неразгадаема и всяваща страх, бе собственият ѝ Аз. Вселената продължаваше да е необозрима и царствена, ала сега самата Софи бе станала като нея.

Великолепното чувство скоро отшумя, но Софи бе убедена, че никога няма да го забрави. Сякаш нещо бе изскочило от челото ѝ и се бе сляло с всичко останало, подобно на капка боя, която оцветява цяла чаша вода.

Когато всичко отмина, Софи изпита усещането, че се събужда с главоболие след приказен сън. Леко разочарована, установи, че притежава тяло, което се опитва да се повдигне на леглото. Болеше я гърбът, понеже бе чела дългото писмо на Алберто Кнокс, легнала по корем. Но бе изживяла нещо, което никога нямаше да забрави.

Накрая се изправи на крака. Продупчи листите и ги заципа в папката при предишните лекции. После излезе в градината.

Тук птичките чуруликаха, сякаш светът току-що бе сътворен. Светлозелените одежди на брезите зад старите зайчарници бяха тъй ярки, като че ли Създателят още разбъркваше боите.

Да вярва ли наистина, че всичко е едно божествено Аз? Наистина ли притежава душа, която е „искрица от огъня“? Ако бе вярно, тогава самата тя бе божествено създание.

ПОЩЕНСКИТЕ КАРТИЧКИ

„сам си налагам строга цензура“...

Изминаха няколко дни без вести от учителя по философия. 17 май — норвежкият национален празник — се падаше в четвъртък. 18 също не беше учебен ден.

В сряда на път от училище към дома Юрун изведнъж попита:
— Искаш ли да направим излет и да нощуваме на палатка?

Първата мисъл на Софи беше, че не може да отсъства дълго от къщи. После се стегна:

— С удоволствие, ако питаш мен.

Два часа по-късно Юрун се яви у Софи, натоварена с голяма раница. Софи вече бе стегнала своята, както и палатката. Взеха спални чували и топли дрехи, гумени постелки и фенерчета, големи термоси с чай и внушително количество лакомства.

Към пет се прибра майката на Софи и момичетата изслушаха подробна лекция какво да правят и какво — не. Майката пожела да узнае къде точно възнамеряват да опънат палатката.

Отвърнаха, че смятат да се отправят към връх Тюртопен. Може би на сутринта щяха да чуят песента на тетревите.

Софи не бе избрала мястото на бивака случайно. Ако не се лъжеше, Тюртопен бе недалеч от Майорската хижа. Нещо я влечеше натам, но тя бе сигурна, че никога няма да посмее да се върне сама.

Прекошиха площадката за обръщане на коли пред градинската порта и се отправиха към горската пътека. Бъбреха за какво ли не и Софи с удоволствие си отпочина от всичко, свързано с философията.

Към осем вече бяха разпънали палатката си на едно плато близо до върха. Пригответяха се да нощуват, разгънаха спалните чували. След разточителната вечеря Софи попита:

— Чувала ли си някога за Майорската хижа?

— Майорската хижа?

— Наблизо в гората има една хижа... край малко езеро. Някога там живял един странен майор, затова я наричат Майорската хижа.

— А сега живее ли някой?

— Искаш ли да проверим?

— Но къде се намира?

Софи посочи дърветата.

Юрун не беше много въодушевена, но накрая все пак потеглиха. Слънцето клонеше към залез.

Отначало вървяха сред високи смърчове, после се наложи да се провират из гъсти шубраци. Накрая стъпиха на пътеката. Дали бе същата, по която Софи бе минала в неделната утрин?

Точно така — не след дълго Софи посочи нещо, което проблясваше сред дърветата вдясно от пътя.

— Ето я!

Скоро се озоваха на езерния бряг. Софи хвърли поглед към хижата. Сега капците на прозорците бяха затворени. Червената къщичка бе най-самотната гледка, която човек можеше да си представи.

Юрун се озърна.

— Май ще трябва да ходим по водата? — попита тя.

— Не, ще гребем.

Софи посочи тръстиката. Там, както и миналият път, чакаше лодката.

— Да не би да си идвала вече тук?

Софи поклати глава. Прекалено сложно щеше да стане, ако разкаже на приятелката за посещението си тук. Как би могла да премълчи за Алберто Кнокс и курса по философия?

Прекошиха езерото с гребане, шеги и закачки. На отсрещния бряг Софи се постара да изтегли лодката както трябва. Не след дълго застанаха пред вратата. Юрун натисна бравата.

— Залючено е. Да не би да си очаквала нещо друго?

— Може би ще намерим ключ — предположи Софи.

И тя заоглежда пролуките между камъните в основите на къщата.

— Я по-добре да се връщаме в палатката — каза Юрун след няколко минути.

Но тъкмо тогава Софи възкликна:

— Ето го! Ето го!

Тържествуващо вдигна ръка, в която държеше ключа. После го пъхна в ключалката и вратата се отвори.

Двете приятелки се вмъкнаха, сякаш бяха престъпнички. Вътре бе студено и мрачно.

— Нищо не се вижда — установи Юрун.

Но Софи беше помислила и за това. Тя измъкна от джоба си кутия кибрит и драсна една клечка. Преди клечката да загасне, успя да види само, че хижата е празна. Софи запали нова клечка и откри малка свещ в един от чугунените свещници край камината. Поднесе трета клечка към свещта и това им позволи да огледат стаичката.

— Не е ли странно, че една малка свещ може да разпръсне тъй непрогледен мрак? — попита Софи.

Приятелката ѝ кимна.

— Но светлината се губи някъде в мрака — продължи Софи. — Всъщност мракът не съществува. Той е само липса на светлина.

— Господи, що за странни неща говориш! Хайде да си тръгваме.

— Първо да погледнем в огледалото.

Софи посочи месинговото огледало, което все още висеше над шкафа.

— Колко е красиво!

— Това е вълшебно огледало.

— Огледалце, огледалце, не се бави, най-красивата в страната ти ми посочи.

— Не се шегувам, Юрун. Мисля, че през това огледало можеш да видиш нещо от другата страна.

— Не каза ли, че никога преди не си идвала тук? И защо изпитваш такова удоволствие да ме плашиш?

Софи не можеше да отговори на този въпрос.

— Съжалявам.

Но в този миг Юрун съзря нещо на пода в единия ъгъл. Вдигна го.

— Илюстрирани картички — каза тя.

Софи се задъха.

— Не ги докосвай! Чуваш ли, не бива да ги докосваш!

Юрун се дръпна назад като опарена. Кутията полетя на земята и картичките се разпиляха по пода. След още няколко секунди Юрун прихна:

— Но това са съвсем обикновени изгледи.

Тя седна на пода и събра картичките. До нея се настани и Софи.

— Ливан... Ливан... Ливан... всичките имат печат от Ливан — установи Юрун.

— Знам. — Софи едва не се разхълца.

— Значи си идвала тук и преди.

— Да, идвала съм.

Софи реши, че ще е по-лесно да си признае. Едва ли щеше да навреди, ако донякъде посвети приятелката си в тайнствените събития от последните дни.

— Искан да ти го разкрия едва тук.

Юрун се зачете в картичките.

— Всичките са адресирани до някоя си Хилде Мьолер Кнаг.

Софи не бе докоснала картичките:

— Това ли е пълният адрес?

Юрун прочете:

— Хилде Мьолер Кнаг, чрез Алберто Кнокс, Лилесанд, Норвегия.

Софи облекчено въздъхна. Опасяваше се да не чуе „чрез Софи Амундсен“. Едва сега се вгледа по-внимателно в картичките.

— 28 април... 4 май... 6 май... 9 май... Подпечатани са едва преди няколко дни!

— Но това не е всичко. Печатите са норвежки. Виж тук — „Корпус на ООН“. И марките са норвежки...

— Мисля, че винаги е така. Нали сините каски трябва да са неутрални, затова си имат собствен норвежки пощенски клон.

— Но как изпращат пощата у дома?

— С военни самолети, предполагам.

Софи остави свещта на пода и двете приятелки се заеха да прочетат картичките. Юрун ги подреди по дати и прочете текста на първата картичка:

Мила Хилде! Сигурно си представяш колко се радвам, че се прибирам у дома в Лилесанд. По всяка вероятност ще кацнем в Хйевик рано вечерта на 23 юни. Страшно ми се искаше да си дойда за петнадесетия ти

рожден ден, но нали съм под военно командване! За компенсация ти обещавам, че ще вложа цялото си старание в голям подарък, който ще получиш на рождения си ден.

Сърдечни поздравии от човека, който винаги е загрижен за бъдещето на своята дъщеря.

П. П. Изпращам копие от тази картичка на една обща позната. Ще ме разбереш, Хилденце. Постъпвам доста загадъчно, но положително ще го разбереш.

Софи вдигна следващата картичка:

Мила Хилде! Тук, на юг, дните си приличат. Ако запазя спомен за всички тези месеци в Ливан, той ще е безкрайното очакване. Но се старая да ти направя възможно най-хубавия подарък за петнадесетия рожден ден. Засега не мога да разкрия нищо повече. Сам си налагам строга цензура.

Сърдечни поздравии, татко

Двете приятелки едва дишаха от напрежение. Никоя не проговори, потънали бяха в текста на честитките.

Мило мое дете! Бих желал да ти изпратя послание с бял гълъб. Но в Ливан няма бели гълъби. Ако тази опустошена от войната страна се нуждае от нещо, това са именно бели гълъби. Дано ООН наистина някога дари мир на света!

П. П. Може би ще споделиш подаръка за рождения си ден с други хора? Ще видим, когато си дойда у дома. Но ти все още нямаш понятие за какво говоря.

Сърдечни поздравии от един, който разполага с много време, за да мисли за нас двамата

Прочетоха шест картички, оставаше само една.

Мила Хилде! Направо ще се пръсна заради всичките тайни около рождения ти ден. Едва се сдържам да не ти се обадя и да издам всичко. Подаръкът расте ли расте, сякаш от само себе си. А ти знаеш, че когато нещо става все по-голямо, е трудно да го запазим само за нас.

Сърдечни поздрави, татко

П. П. Ще се запознаеш с едно момиче на име Софи. За да понаучите нещичко една за друга, преди да се срещнете, започнах да ѝ изпращам копия от всички мои картички до теб. Дали тя скоро ще отгатне каква е връзката, Хилденце? Досега Софи не знае нищо повече от теб. Има приятелка на име Юрун. Може би тя ще помогне?

Когато Юрун и Софи дочетоха текста, впериха очи една в друга. Юрун стискаше китката на Софи.

— Страх ме е — призна тя.

— И мен.

— Кога е подпечатана последната картичка?

Софи погледна повторно.

— На 16 май. Значи днес.

— Невъзможно! — възрази Юрун, почти разярена.

Внимателно провериха печата, нямаше грешка. Датата бе 16.05.90.

— Просто не е възможно! — настояваше Юрун. — И не мога да разбера кой е писал това. Трябва да е някой познат. Но откъде ще знае, че точно днес ще дойдем тук?

Юрун се страхуваше повече от Софи, за която историята с Хилде и нейния баща не беше нова.

— Мисля, че има някаква връзка с месинговото огледало.

Юрун отново се сепна.

— Нима искаш да кажеш, че след като ги подпечатат в Ливан, картичките изпадат от това огледало?

— Да имаш по-добро обяснение?

— Не.

— Но това не е единствената загадка тук.

Софи стана и вдигна свещта към двете картини на стената. Юрун се наведе напред.

— Бъркли и Бяркели. Какво означава това?

— Нямам понятие.

Свещта почти догаряше.

— Тръгваме — рече Юрун. — Ела!

— Искам само да взема огледалото.

С тези думи Софи се изправи и свали от стената голямото месингово огледало, което висеше над белия шкаф. Юрун понечи да възрази, но Софи не позволи да я спре.

Когато излязоха, навън беше толкова тъмно, колкото може да бъде в една майска нощ. Едва се различаваха неясните очертания на храстите и дърветата. Езерцето напомняше огледално отражение на небето. Двете приятелки бавно загребаха към отвъдния бряг.

По обратния път не говориха много, и двете бяха сигурни, че и главата на другата се пръска от мисли. От време на време подплашваха някоя птичка, на два пъти чуха кукумявка.

Намериха палатката и се напъхаха в спалните чували. Юрун не позволи на Софи да прибере огледалото в палатката. Преди да заспят, си довериха, че то ги плаши дори когато е отвън. Софи бе взела и пощенските картички. Мушна ги в страничния джоб на раницата.

На следващата сутрин се събудиха рано. Софи първа се измъкна от спалния чувал. Нахлузи ботушите си и излезе от палатката. Навън, в тревата, лежеше голямото месингово огледало. Беше покрито с роса. Софи избърса росата с пуловера си и се вгледа в своето отражение. За щастие не откри нови картички от Ливан.

Над платото, което се издигаше зад палатката, плуваше разпокъсана утринна мъгла, напомняща топчици памук. Малки птички чуруликаха усърдно, а големи нито се виждаха, нито се чуваха.

Двете приятелки навлякоха по още един пуловер и закусиха пред палатката. Скоро разговорът се завъртя около Майорската хижа и тайнствените пощенски картички.

След закуска прибраха палатката и се отправиха към града. Софи носеше голямото месингово огледало. На няколко пъти спира да си

отдъхне, понеже Юрун отказа да се докосне до него.

Когато наближиха първите къщи, дочуха откъслечни гърмежи. Софи си спомни какво бе написал бащата на Хилде за опустошената от войната страна. Осъзна колко голямо щастие е да живее в толкова мирна държава. Оказа се, че гърмят невинни увеселителни бомбички.

Софи покани Юрун на чаша какао. Майка ѝ упорито любопитстваше откъде са взели голямото огледало. Софи обясни, че го е намерила в Майорската хижа и майка ѝ отново каза, че къщичката е необитаема от много, много години.

След като Юрун си тръгна, Софи облече червена рокля. Остатъкът от националния празник протече твърде нормално. Във вечерните новини излъчиха репортаж как са празнували норвежките сини каски в Ливан. Софи се втренчи в екрана. Някой от мъжете, които видя, можеше да е бащата на Хилде.

Последното нещо, което Софи направи на този паметен 17 май, бе да окачи голямото месингово огледало в своята стая. Предобед на следващия ден намери нов жълт плик в пещерата. Разкъса го и веднага прочете написаното на листовете.

ДВЕ КУЛТУРНИ ОБЩНОСТИ

... само така няма да блуждаеш в празното пространство...

Не остана много време до срещата ни, Софи. Очаквах да се върнеш в Майорската хижа, затова оставих там картичките от Хилдиния баща. Само така ще стигнат до Хилде.

Не бива да се тревожиш как точно ще ги получи. До 15 юни ще изтече още много вода.

Видяхме, че философите от епохата на елинизма са „предъквали“ разсъжденията на древногръцките си предшественици. Освен това са се опитали да основат нови религии — Плотин едва не обожествил Платон като спасител на човечеството.

Но както знаем, точно в средата на епохата, която разглеждаме, се родил друг спасител — и то извън гръцко-римския културен кръг. Говоря за Исус от Назарет. В тази глава ще видим как християнството постепенно проникнало в гръцко-римския свят — горе-долу така, както Хилдиният свят полека започна да се вмъква в нашия.

Исус бил евреин, а евреите принадлежат към семитската културна общност. Гърците и римляните спадат към индоевропейската културна общност. Следователно установяваме, че европейската цивилизация има два корена. Преди да разгледаме по-отблизо как християнството постепенно се смесва с гръцко-римската култура, нека огледаме по-внимателно тези два корена.

ИНДОЕВРОПЕЙЦИТЕ

Индоевропейски наричаме страните и културите, в които се говорят индоевропейски езици. Към тях принадлежат всички европейски езици, с изключение на угро-финските (саамски, фински, естонски и унгарски) и баския. Повечето от индийските и иранските езици принадлежат към индоевропейското езиково семейство.

Преди около четири хиляди години древните индоевропейци вероятно са обитавали района около Черно и Каспийско море. Скоро индоевропейските племена поели на големи вълни на югоизток към Иран и Индия, на югозапад към Гърция, Италия и Испания, на запад през средна Европа към Англия и Франция, на северозапад към Скандинавия и на север към източна Европа и Русия. Навсякъде индоевропейците се смесили със заварените там култури, но наложили индоевропейската религия и език.

Ето защо древноиндийските веди, гръцката философия и дори божествените сказания на Сноре са написани на сродни езици. Сродните езици обаче често изразяват сродни мисли. Затова говорим за индоевропейска културна общност.

Културата на индоевропейците носела най-вече отпечатъка на вярата в много различни богове. Наричаме това политеизъм. В целия индоевропейски район се срещат сходни имена на богове, а и многобройни важни религиозни понятия и изрази си приличат. Ще посоча няколко примера.

Древните индийци почитали небесния бог Дяус. На гръцки този бог се нарича Зевс, на латински Юпитер (всъщност *Iov-pater*, което значи татко Йов), а на староскандинавски Тюр. Имената Дяус, Зевс, Йов и Тюр следователно са различни варианти на една и съща дума.

Може би си спомняш, че северноевропейските викинги наричали боговете, които почитали, аси. Тази дума за богове срещаме в целия индоевропейски район. На староиндийски (санскрит) боговете се наричали асура, на ирански ахура. Друга дума за бог на санскрит е *дева*, на

ирански **ДАЕВА**, на латински **деус**, на староскандинавски **ТИВУР**.

В Северна Европа имало отделна група богове на плодородието (например Нюрд, Фрей и Фрея). Тези богове се наричали **вани**. Думата е сродна с името на латинската богиня на плодородието Венера. В санскритския съществува сродната дума **вани**, която означавала желание или удоволствие.

Отделните митове в целия индоевропейски район също разкриват очевидно родство. Някои разкази на Сноре за старите северни богове напомнят индийски митове отпреди две-три хиляди години. Разбира се, митовете на Сноре са белязани от суровата северна природа, а индийските — от индийската, но сърцевината говори за общия им произход. Подобно ядро ясно изпъква в митовете за питието, даряващо безсмъртие, и за борбата на боговете срещу чудовището, олицетворяващо хаоса.

Самото мислене ясно разкрива връзките между индоевропейските култури. Една от типичните им общи черти е възприемането на света като драма, в която добрите и злите сили си противостоят в непримирима борба. Затова индоевропейците често се опитвали да „предскажат“ какво ще се случи със света.

Неслучайно гръцката философия е възникнала тъкмо в индоевропейската област. Индийската, гръцката и скандинавската митологии сочат ясни наченки на философски, или иначе казано — **СПЕКУЛАТИВЕН** начин на мислене.

Индоевропейците се опитвали да „прозрат“ световния ход. Едно точно определено понятие за **ПРОЗРЕНИЕ** или **ЗНАНИЕ** може да се проследи в различните култури по целия индоевропейски район. На санскрит тази дума е **видя**. Тя е идентична с гръцката дума **иде**, която, както знаеш, е изиграла важна роля в Платоновата философия. В латинския срещаме думата **видео**, която за римляните означавала просто „виждам“. (Виждането или гледането се отъждествява с взирането в телевизионния

екран едва в наши дни.) В английския има думи като wise (мъдър) или wisdom (мъдрост), в немския — weise (мъдър) и Wissen (знание). На норвежки думата е viten. Следователно норвежката дума viten има същия корен като индийската дума „видя“, гръцката „иде“ и латинската „видео“.

Най-общо казано, индоевропейците смятали, че виждането или зрението е най-важното сетиво. Литературата у индийците и гръците, иранците и германците носела отпечатъка на велики космически визии. (Ето я отново същата дума: визия или виждане произхожда от латинския глагол video.) В индоевропейските култури било прието да се рисуват или извайват картини и изображения на боговете и митичните събития.

Освен това индоевропейците си изградили възглед за цикличността на историята, тоест смятали, че историята протича в кръгове или цикли, напомнящи смяната на годишните времена от зима на лято. Следователно историята няма същинско начало и същински край. Разпространен е възгледът за светове, които възникват и изчезват във вечния кръговрат между раждането и смъртта.

Двете големи източни религии — хиндуизмът и будизмът — имат индоевропейски произход. Същото се отнася и за гръцката философия, затова съзираме редица ясни прилики между тях и гръцката философия. Източните религии и до днес са силно повлияни от философските размишления и самонаблюдение.

Нерядко в хиндуизма и будизма се подчертава, че божеството е вездесъщо (пантеизъм) и че с религиозно прозрение човек може да достигне единение с бога. (Спомни си Плотин, Софи!) За целта в повечето случаи са необходими вглъбяване и медитация. Затова на Изток пасивността и усамотението често се смятат за религиозен идеал. И в Гърция мнозина смятали, че за да спаси душата си, човек трябва да живее аскетично или в религиозно

усамотение. Тези гръко-римски представи са в основата на някои правила за живота в средновековните манастири.

В много индоевропейски култури вярата в прераждането на душите била от огромно значение — така е например в хиндуизма, където цел на всеки вярващ е един ден да се освободи от постоянното прераждане. Знаем, че и Платон вярвал в прераждането на душата.

СЕМИТИТЕ

Ред е на семитите, Софи. Говорим за напълно различна културна общност със съвършено друг език. Семитите произхождат от Арабския полуостров, но семитската културна общност се разпростряла в обширни райони на света. Повече от две хиляди години евреите живеят далеч от своята прародина. С християнството семитската религия и семитската история се отдалечават от географските си корени. Разпространявайки се из целия свят, ислямът спомага да се популяризира семитската култура.

Трите западни религии — юдаизъм, християнство и ислям — имат семитска основа. Коранът, свещеното писание на исляма, и Старият завет са написани на сродни семитски езици. Затова и една от думите, с които се означава Бог в Стария завет, има същия езиков корен като мюсюлманската аллах. (Думата „аллах“ означава чисто и просто бог.)

При християнството въпросът се усложнява. И то има семитска основа, обаче Новият завет е написан на гръцки и докато се оформяла християнската *теология* или вероучение, тя била повлияна от гръцкия и латинския език и чрез тях от елинската философия.

Видяхме вече, че индоевропейците са вярвали в много различни божества. Удивителното при семитите е твърде ранното възприемане на вярата в единен бог. Това наричаме *монотеизъм*. Основна мисъл в юдаизма, християнството и исляма е, че съществува само един бог.

Друг характерен възглед на семитите е идеята за *линеарност на историята*. Това означава, че историята се разглежда като права линия. Някога Бог сътворил света и така започнала историята. Но един ден историята ще свърши, и то със „Страшния съд“, на който Бог ще съди живите и мъртвите. Отношението към историята е особено показателно — според трите религии Бог се намесва в историята — нещо повече, историята съществува само за да може Бог да налага волята си в света. Така, както някога отвел Авраам в „обетованата земя“, той ръководи живота на хората в историята чак до Страшния съд, когато цялото зло на света ще бъде унищожено.

Упоритото подчертаване на Божията воля в историята е причина семитите да се занимават с описание на исторически събития отпреди хиляди години. Именно историческите корени са ядрото, около което са изградени свещените им писания.

Град Йерусалим и днес е важен религиозен център за евреи, християни и мюсюлмани. Това също потвърждава общата историческа основа на трите религии. В този град се намират важни еврейски синагоги, християнски църкви и мюсюлмански джамии. Затова е още по-трагично, че точно Йерусалим се превърна в ябълка на раздора, че хиляди хора се избиват взаимно, защото не могат да се споразумеят чие владение е вечният град. Дано един ден ООН се погрижи той да се превърне в религиозен център за мирни срещи на трите религии! (Засега няма да разкриваме нищо повече за тази практическа част на курса по философия. Ще предоставим това на Хилдиния баща. Нали знаеш, че той е наблюдател на ООН в Ливан? Осведомявам те, че военният му чин е майор. Ако се досещаш нещо във връзка с тази дума, на прав път си. От друга страна, не бива да изпреварваме хода на събитията.)

Определихме зрението като най-важното сетиво за индоевропейците. Не по-малко удивително е колко съществена роля играе слухът в семитския регион. Ненапразно еврейското верую започва с думите „Чуй,

Израил!“. В Стария завет четем, че хората „чули“ словото господне, а еврейските пророци започвали проповедите си с думите „Тъй казва Яхве“ (Бог). Християнството също поставя ударението върху „слушането“ на божиято слово. И еврейското, и християнското, и ислямското богослужение се изграждат около четенето на свещените писания.

Споменах, че индоевропейците рисували и извайвали своите богове. За семитите обаче е типично, че въвели нещо като художествена възбрана да се създават изображения или скулптури на Бога или на всичко свято. И Старият завет заповядва на хората да не си правят кумир или никакво изображение на онова, що е на небето. Това правило важи и до днес за исляма и юдаизма. Ислямът проявява неприязън към фотографията и изобразителното изкуство — хората не трябва да се съревновават с Бога като „творци“.

Може би ще възразиш, че християнските църкви са пълни с изображения на Бог и Исус Христос. Така е, Софи, и това е пример как християнството е било повлияно от гръко-римския свят. (В ортодоксалната църква — Гърция и Русия — все още съществува забрана на резбовани изображения, тоест скулптури и разпятия със сцени от библейските притчи.)

За разлика от източните, трите западни религии изтъкват пропастта между Бога и неговото творение. Целта не е да освободиш душата си от прераждане, а да избегнеш греха и вината. Освен това религиозният живот дава предимство на молитви, проповеди и четене на Библията, а не на самовглъбяване и медитация.

ИЗРАИЛ

Не си поставям за цел да съпернича на твоя преподавател по вероучение, мила Софи. Но нека разгледаме накратко юдейската основа на християнството.

Всичко започнало с това, че Бог създал света. Как точно е станало, можеш да прочетеш на първите страници

на Библията. Сетне хората се вдигнали срещу Бога. За наказание Адам и Ева били прокудени от Райската градина, но не само това. Появила се Смъртта.

Непокорството на хората спрямо Бога минава през Библията като червена нишка. Разгръщаме Първа книга Мойсеева и научаваме за потопа и Ноевия ковчег. Нататък узнаваме как Бог сключил договор с Авраам и рода му. Този договор или завет изисквал от Авраам и неговите потомци да спазват Божиите заповеди. По-късно договорът бил подновен — навръх планината Синай Мойсей получил скрижалите (Мойсеевите закони!). Това станало около 1200 години преди новата ера. По онова време израилтяните от столетия живеели като роби в Египет, но с Божията помощ народът се завърнал в Израил.

Около двеста години по-късно, следователно много преди зараждането на гръцката философия, в Израил царували трима велики владетели. Първият бил Саул, последвал го Давид, а след него дошъл ред на Соломон. Целият израилтянски народ бил обединен в едно царство и преживял политически, военен и културен разцвет при царуването на цар Давид.

Когато встъпвали в длъжност, царете били миропомазвани от народа. Затова носели титлата месия, което означава миропомазан. В религиозно отношение те били смятани за посредници между Бога и народа. Затова понякога наричали царете Божии синове, а страната — царство Божие.

Но скоро Израил започнал да запада. Империята се разделила на Северно царство (Израил) и Южно царство (Юдея). През 722 г. пр.н.е. асирийците опустошили Северното царство и то загубило всякакво политическо и религиозно значение. Вавилон завладял Южното царство през 586 година преди новата ера, храмът в Йерусалим бил разрушен, а голяма част от хората — отвлечени във Вавилон. Вавилонското робство продължило чак до 539 година. Народът получил позволение да се завърне в Йерусалим и да възстанови великия си храм. Но през

вековете до началото на нашето летоброене евреите продължили да бъдат под чуждо владичество.

Защо, питали се те, се разпаднало Давидовото царство, защо злините една подир друга сполетявали народа? Нали Бог обещал да простре закриляща десница над Израил? Ала и народът бил дал клетва да спазва Божиите заповеди. Накрая се разпространило схващането, че Бог наказал Израил заради непокорството му.

От около 750 година преди рождението на Христос се явили редица *пророци*, които възвестявали Божие наказание над Израил, защото народът не спазвал неговите заповеди. Подобни предричания ние наричаме пророчества за Страшния съд.

Скоро след това други пророци възвестили, че Бог ще спаси част от народа и ще изпрати „княз на мира“ или цар от рода Давидов, който ще донесе мир, да съгради наново старата Давидова империя и да дари щастливо бъдеще на народа.

„Народът, който ходи в тъмнина, ще види голяма светлина — писал пророк Исаия, — върху живеещите в страната на смъртната сянка ще блесне светлина.“ Тези пророчества наричаме пророчества за спасението.

Уточнявам: народът на Израил живял щастливо при цар Давид. Когато положението на израилтяните се влошило, пророците възвестили идването на нов цар от Давидовия род. Този „месия“ или „син Божи“ щял да „спаси“ народа, да превърне Израил отново във велика сила и да установи царството Божие.

исус

Дотук, предполагам, всичко е ясно. Ключовите думи са месия, син Божи, спасение и царство Божие. В началото всичко това имало политически смисъл. Дори по времето на Христос мнозина си представяли новия месия като политически, военен и религиозен водач от величината на цар Давид. На Спасителя следователно се гледало преди

всичко като на национален освободител, който да сложи край на страданията на евреите под римското владичество.

Но се надигнали и други гласове. Още двеста години преди рождението на Христос някои пророци възвестявали, че обещаният месия ще е спасител на целия свят. Той нямало да избави само израилтяните от чуждото иго, а да освободи всички хора от греха и вината и не на последно място — от смъртта. Надеждата за спасение се разпространила из целия елински свят.

И ето че се явява Исус Христос. Той не е единственият, който твърди, че е очакваният месия, и подобно на другите употребява понятията син Божи, царство Божие, месия и спасение, което го свързва с по-ранни пророчества. Влиза в Йерусалим, възседнал осел, и позволява на множеството да го слави като народен спасител. Така намеква за древните царе, които се възкачвали на престола с подобен ритуал. Исус се оставя да бъде миропомазан от народа. „Времето настъпи — казва той. — Дошло е до вас царството Божие“.

Важно е да запомниш всичко това. Но внимавай: Исус се различавал от всички останали, които се представяли за месиини, по това, че категорично отричал да е военен или политически водач. Задачата му била много по-велика. Той възвестявал спасение и Божие опрощение за всички хора. Бродел сред народа и казвал: „Прощават ти се греховете“. Нечувано било да се изричат подобни слова. Затова не минало много време, и книжниците се надигнали срещу Христос, а накрая започнали приготовления за екзекуцията му.

Уточнявам: хората по времето на Христос очаквали месия, който с гръм и трясък (тоест с огън и меч) да възстанови царството Божие. Този израз е червената нишка и в Исусовите проповеди — но с невероятно разширено значение. Исус обявил, че царството Божие е любов към ближните, грижа за слабите и опрощение за всички, които са грешили.

Виждаме как драматично се измества значението на един стар полувоенен израз. Хората чакат военачалник, който да прокламира царството Божие. Вместо него се явява Исус Христос с широка риза и сандали и обявява новото значение на царството Божие или „новия съюз“: „Обичай ближния си като самия себе си“. Но това не е всичко, Софи. Той заявил, че трябва да обичаме враговете си. Ако ни ударят, да не отвърщаме със същото, а да си дадем и другата буза. И да прощаваме — не седем пъти, а седем пъти по седемдесет.

Със собственото си поведение Христос показал, че не смята за недостойно да разговаря с проститутки, корумпирани митничари и политически врагове на народа. Но той отива по-далеч: казва, че нехранимайкото, пропилял цялото си богатство, или пропадналият митар, присвоявал пари с измама, могат да станат праведници пред Бога, стига да се обърнат към Него с молба да им прости. Ето колко великодушен е Бог в милостта си.

И това още не е всичко. Сега се дръж здраво. Христос казвал, че такива „грешници“ са по-праведни пред Бога и следователно повече заслужават опрощението му от безупречните фарисеи, които се гордеят със собственото си съвършенство.

Христос подчертавал, че няма човек, който да си е заслужил Божията милост. Ние не можем да се спасим сами. (Много гърци вярвали в същото!) Когато в планинската си проповед излага своите строги етически правила, той се стреми не само да ни запознае с Божията воля, а и да покаже, че никой човек не е праведен пред Бога. Божията милост е безкрайна, но трябва да я изпросим с молитви.

По-обстойните коментари за личността на Исус и проповедите му преотстъпвам на твоя преподавател по вероучение. Задачата му никак не е лека. Надявам се, че ще успее да ви накара да разберете какъв уникален човек е бил Исус Христос. Той по гениален начин борави с езика на своята епоха и същевременно влага в старите лозунги по-

широк и невероятно новаторски смисъл. Нищо чудно, че е свършил на кръста. Радикалното му учение за спасението застрашавало толкова много интереси и управленски позиции, че се налагало да бъде премахнат.

Случаят Сократ вече ни показва колко опасно може да бъде призоваването на човешкия разум. Исус ни демонстрира колко опасно може да бъде изискването на безусловна любов към ближния и безусловно опрощение. И днес могъщи държави започват да „скърцат със зъби“, ако се сблъскат с простичките искания за мир, любов, храна за бедните и опрощение за държавните врагове.

Спомняш си гнева на Платон, че най-справедливият мъж в Атина трябвало да заплати с живота си. Според християнството Исус Христос е единственият справедлив човек, живял някога. Въпреки това е бил осъден на смърт и умрял заради хората. Наричат това Исусовото „заместващо страдание“. Христос бил „страдащият слуга“, поел върху себе си вината на всички хора, за да ни помири с Бога и да ни спаси от неговото наказание.

ПАВЕЛ

Няколко дни след като разпънали на кръст Исус Христос и го погребали, плъзнали слухове, че той възкръснал от мъртвите. Така показал, че наистина е повече от обикновен човек. Показал, че наистина е „син Божи“.

Можем да кажем, че началото на християнската църква е положено със слуховете за Исусовото възкресение в онова далечно великденско утро. Още Павел заявил: „Ако обаче Христос не е възкръснал, проповедта ни е всуе^[1], всуе е и вашата вяра“.

От този момент хората можели да се надяват на „възкресението на плътта“. Нали заради спасението ни Исус е бил разпънат на кръста. И сега, мила Софи, трябва да запомниш, че тук, на еврейска почва, не става дума само за „безсмъртието на душата“ или за някаква форма на „прераждане на душата“. Това са гръцки — тоест

индоевропейски — представи. Християнството обаче учи, че у човека не съществува нищо — дори и „душа“, — което да е безсмъртно само по себе си. Църквата вярва във възкресението на плътта и във вечния живот, но това, че можем да бъдем спасени от смъртта и проклятието, е Божие чудо. То не е наша заслуга и не става благодарение на естествено или придобито качество.

И ето че първите християни започнали да проповядват „благата вест“ за спасението чрез вярата в Исуса Христа. Благодарение на неговото спасително дело настъпвало царството Божие. Сега целият свят можел да бъде спечелен за Христа. (Думата „Христос“ е гръцки превод на еврейската дума „месия“ и следователно означава „миропомазаният“.)

Няколко години след смъртта на Исус фарисеят Павел приел християнството и при многобройните си мисионерски пътешествия из целия гръко-римски свят го превърнал в световна религия. Научаваме това от „Деяния на светите апостоли“. Проповедите на Павел и наставленията му към християните се разпространявали и чрез многобройните писма, които той изпращал до първите християнски общини.

Един ден Павел се появил и в Атина. Обиколил тържището в столицата на философията и духът му се възмутил при вида на „тоя град, пълен с идоли“. Павел беседвал в еврейската синагога в Атина, препирал се с епикурейците и стоиците. Те го отвели в Ареопага и попитали: „Може ли да знаем какво е това ново учение, което проповядваш? Защото нещо странно влагаш в ушите ни. Затова искаме да знаем какво е то“.

Представяш ли си, Софи? Един евреин се явява на пазарния площад в Атина и разказва за Спасителя, прикован на кръста, който сетне възкръснал от мъртвите. Още при посещението на Павел в Атина предусещахме сблъсъка между гръцката философия и християнското учение за спасението. Но очевидно Павел е накарал атиняните да се разприказват. Изправен сред Ареопага,

заобиколен от гордите храмове на Акропола, той изнесъл следната реч^[2]:

„Мъже атиняни, по всичко виждам, че сте особено набожни. Защото като минавах и разглеждах светините ви, намерих и жертвеник, на който бе написано: Незнайному Богу. За тогава, прочее, когото вие, без да знаете, почитате, за него аз ви проповядвам.

Бог, който сътвори света и всичко, що е в него, Той, бидейки Господ и на небето и на земята, не живее в ръкотворни храмове, нито приема служение от човешки ръце, като да се нуждае от нещо, но сам дава на всички живот, и дишане, и всичко.

Той произведе от една кръв целия род човешки да обитава по цялото земно лице, като назначи предопределени времена и граници на тяхното обитаване, за да търсят Господа, та не биха ли го някак усетили и намерили, макар Той да не е далеч от всекиго измежду нас: защото ние чрез него живеем, и се движим, и съществуваме, както и някои от вашите стихотворци са казали: «Негов сме и род».

И тъй, ние, бидейки род Божий, не бива да мислим, че божеството прилича на злато, или сребро, или камък — на изделие, излязло от човешко изкуство и измислица...

Бог, прочее, като презря времената на незнанието, сега заповядва вредом на всички човеци да се покаят; защото определи ден, когато ще съди праведно вселената чрез предопределения от него мъж, като даде уверение на всички с възкресяването му от мъртвите.“

Павел в Атина, Софи! Говорим за това, как християнството бавно попива в гръко-римския свят. То е нещо друго, нещо твърде различно от епикурейската, стоическата или неоплатоническата философия. Въпреки това обаче Павел намира твърда опора в тази култура. Той изтъква, че търсенето на Бога е присъщо на всички хора. Това не е било нещо ново за гърците. Новото в неговите проповеди е, че Бог се е разкрил пред хората и наистина се е срещнал с тях. Следователно това не е само „философски

господ“, към когото хората могат да се стремят с разума си. Той не прилича и на изображение от „злато, сребро или камък“ — горе, на Акропола, и долу, на тържището, имало предостатъчно. Бог обаче не живее в ръкотворни храмове. Той е олицетворен Бог, който се намесва в историята и умира на кръста заради хората.

След речта на Павел в Ареопага, разказват „Деяния на светите апостоли“, някои слушатели му се присмели, защото казал, че Христос е възкръснал от мъртвите. Но други промълвили: „Друг път щем те послуша за това“. Трети пък се присъединили към него и станали християни. Сред тях била жената Дамара, да запомним това. По онова време се покръствали много жени.

А Павел продължил да мисионерства. Едва няколко десетилетия след рождението на Христос вече съществували християнски общности във всички важни гръцки и римски градове — Атина, Рим, Александрия, Ефес, Коринт. За три-четири века бил християнизиран целият гръко-римски свят.

ИЗПОВЕДАНИЕТО

Павел се смята за един от основоположниците на християнството, не само защото бил мисионер. Имал огромно влияние вътре в християнските общности. Необходимостта от духовни напътствия била голяма.

Един от важните въпроси през първите години след смъртта на Исус е бил дали неевреите първо трябва да се приобщат към юдаизма. Трябвало ли, например, един грък да спазва Мойсеевите закони? Павел не смятал, че това е необходимо. Християнството било нещо повече от юдейска секта. То се обръщало към всички хора с универсално послание за спасение. Старият завет, или съюз, между Бог и Израил бил заместен от Нов завет — нов съюз, който Исус Христос сключил между Бога и хората.

Но християнството не било единствената нова религия в онази епоха. Видяхме, че елинизъмът се характеризира със смесица от религии. Затова църквата

трябвало ясно да очертае християнското учение. Важно било да се разграничи от другите религии и да предотврати разцеплението на християнската църква. По този начин се създали първите *изповедания*. Изповеданието обхваща най-важните християнски *догми*, или правила.

Едно от тези важни правила гласи, че Исус Христос е бил едновременно и Бог, и човек. Следователно не само действията му го превърнали в син Божи — самият той бил Бог. Бил обаче и истински, реален човек, който споделял живота на хората и наистина изтърпял страданията на кръста.

Това може би ти се струва противоречиво. Но нали църковното послание гласи, че Бог станал човек. Исус не е бил полубог (полубожество и получовек). Вярата в подобни полубожества била доста разпространена в гръцките и елинските религии. Църквата учела, че Христос е „напълно Бог и напълно човек“.

ПОСЛЕПИС

Опитвам се да обясня взаимните зависимости, мила Софи. Навлизането на християнството в гръко-римския свят представлявало драматична среща на две културни общности. То било и една от великите културноисторически промени.

Вече напускаме древността. От времето на първите гръцки философи са изминали почти хиляда години. Пред нас е християнското Средновековие. То също продължило около хиляда години.

Германският поет Йохан Волфганг Гьоте^[3] е написал:

*Тоз, който сметка не си дава
за миналите триста века,
той в тъмнината си остава —
живее ден за ден човекът.*

Не искам, Софи, ти да си от тези хора. Старая се да те запозная с твоите исторически корени. Само така ще станеш човек. Само така ще бъдеш нещо повече от гола маймуна. Само така няма да блуждаеш в празното пространство.

„Само така ще станеш човек. Само така ще бъдеш нещо повече от гола маймуна...“

Софи продължи да се взира втренчено в градината през пролуките в храсталака. Постепенно осъзнаваше колко е важно да познаваш историческите си корени. Така смятал народът на Израил.

Самата тя бе просто един случаен човек. Но с познаването на историческите си корени ставаше малко по-малко случайна. Самата тя живееше на тази планета едва от няколко години. Ала щом историята на човечеството бе нейната собствена история, тя в известен смисъл ставаше на хиляди години.

Софи събра листовете и изпълзя от пещерата. Прекоси градината, подскачайки весело, и се качи в стаята си.

[1] Напразна. — Бел.ел.кор. ↑

[2] Виж Деяния на светите апостоли, гл. 17. — Бел.ел.кор. ↑

[3] Превод Александър Миланов. — Б.пр. ↑

СРЕДНОВЕКОВИЕТО

*... да изминеш част от пътя не е същото,
като да се залуташ...*

През следващата седмица Софи не получи ни вест, ни кост от Алберто Кнокс. Известията от Ливан също спряха, но двете с Юрун непрекъснато говореха за пощенските картички, които бяха намерили в Майорската хижа. Юрун направо не беше на себе си. Ала нищо повече не се случи и първоначалната ѝ уплаха избледня покрай домашните и федербала.

Софи постоянно препрочиташе писмата на Алберто и търсеше нещо, което да изясни загадката с Хилде. Така изучи из основи античната философия и вече не се затрудняваше да различи Демокрит от Сократ, Платон от Аристотел.

В петък, 25 май, Софи се въртеше край печката и приготвяше вечерята, защото майка ѝ скоро щеше да се прибере от работа. Такава беше обичайната им уговорка за петък вечер. Този път Софи готвеше рибена супа с кнедли и моркови. Лесно и вкусно.

Навън бе излязъл вятър. Докато разбъркваше супата, Софи се обърна и погледна през прозореца. Брезите се огъваха като житни класове.

Изведнъж нещо се блъсна в стъклото. Софи отново се извърна и се стресна — на стъклото се беше залепил къс хартия.

Тя се доближи до прозореца и видя, че е картичка с изглед. Прочете през стъклото: „Хилде Мьолер Кнаг, чрез Софи Амундсен...“.

Това и очакваше! Софи отвори прозореца и прибра картичката. Положително не беше прелетяла сама целия път от Ливан дотук.

И на тази картичка имаше дата: „Петък, 15.6.“.

Софи свали тенджерата от печката и седна до кухненската маса. На картичката пишеше:

Мила Хилде! Не зная дали вече няма да е минал рожденият ти ден; когато прочетеш честитката. Все пак се надявам да не са изминали много дни. Ако за Софи минават една-две седмици, това не означава същото за нас. Прибирам се на 23.6. Тогава дълго ще седим заедно в градинската люлка и ще гледаме езерото. Хилде, имаме да си кажем много неща. Поздрави от татко, когото понякога дълбоко потиска хилядолетната вражда между евреи, християни и мюсюлмани. Не мога да забравя, че и трите религии тръгват от Авраам. Но тогава би трябвало да се молят на един и същи бог? Тук, при нас, Каин и Авел все още не са престанали да се избиват взаимно.

П. П. Би ли поздравила Софи? Клетото дете, още не е разбрало как стоят нещата! За разлика от теб може би?

Останала без сили, Софи се надвеси над кухненския плот. Вярно, тя наистина не проумяваше как стоят нещата. Нима ще се окаже, че Хилде разбира?

Щом Хилдиният баща я моли да поздрави Софи, то Хилде знае повече за Софи, отколкото Софи за нея. Всичко беше тъй заплетено, че Софи предпочете да се посвети отново на тенджерата.

Картичка, която от само себе си се лепва на кухненския прозорец. Въздушна поща в буквалния смисъл...

Едва бе върнала тенджерата на печката, и телефонът иззвъня.

Ех, да беше баща й! Само да си дойде у дома, Софи щеше да му разкаже всичко, което преживя през последните седмици. Но вероятно бе да е Юрун или майка й... Тя се втурна към апарата.

— Софи Амундсен?

— Аз съм — каза глас на другия край на жицата.

Софи веднага разбра три неща: не е баща й, но гласът е мъжки и бе убедена, че вече е чувала този глас.

— Кой е? — попита тя.

— Аз съм Алберто.

— О...

Софи загуби ума и дума. Познаваше гласа от видеозаписа за Атина.

— Добре ли си?

— Да, разбира се...

— От сега нататък няма да има писма. Трябва да се срещнем, Софи. Губим време, разбираш ли?

— Защо?

— Бащата на Хилде се готви да ни обсади.

— Как така да ни обсади?

— От всички страни, Софи. Трябва да се подкрепяме.

— Как...

— За жалост можеш да ми помогнеш чак след като ти разкажа за Средновековието. Предстои ни да минем през Ренесанса и седемнадесети век. Ключовата роля по това време е на Бъркли.

— Май негов портрет висеше в Майорската хижа?

— Точно така. Може би битката се върти именно около неговата философия.

— Ти сякаш говориш за война?

— Бих го нарекъл по-скоро битка на духа. Трябва да се опитаме да привлечем вниманието на Хилде и да я спечелим на наша страна, преди баща ѝ да се завърне в Лилесанд.

— Сякаш ми говориш на китайски.

— Но може би философите ще ти отворят очите. Ще се срещнем утре сутринта в четири в църквата „Света Богородица“. Но ела сама, дете.

— Да дойда сама посред нощ?

Щрак!

— Ало!

Проклетия! Беше затворил. Софи се втурна обратно към печката. Супата тъкмо кипваше. Тя изсипа рибените кнедли и морковите в тенджерата и намали градусите.

В църквата „Света Богородица“? Това бе средновековна каменна черква. Софи знаеше, че я използват за концерти и само в особени случаи за богослужения. През лятото от време на време я отваряха за туристите. Но посред нощ сигурно щеше да е заключена?

Когато майка ѝ се върна, Софи вече бе скрила картичката от Ливан при другите неща от Алберто и Хилде. След вечеря прескочи до Юрун.

— Трябва да направим една малко странна уговорка — започна тя, когато приятелката ѝ отвори вратата.

И не каза нищо повече, докато не се затвори в стаята на Юрун.

— Малко е сложно — продължи Софи.

— Хайде, казвай.

— Ще трябва да съобщя на майка си, че днес ще спя при теб.

— Страхотно!

— Но само ще ѝ кажа така, разбираш ли? Ще бъда на съвсем друго място.

— Олеле! Да не би да е свързано с някое момче?

— Не, с Хилде.

Юрун тихичко подсвирна.

Софи издържа погледа ѝ.

— Довечера ще дойда — каза тя. — Но трябва да се измъкна към три. Ще се наложи да ме прикриваш, докато се върна.

— Но къде ще ходиш? Какво си си наумила, Софи?

— Съжалявам. Наистина не бива да казвам нищо.

Да пренощува у Юрун не беше проблем, по-скоро обратното. Понякога Софи имаше чувството, че майка ѝ няма нищо против да остане сама у дома.

— Но нали утре ще си дойдеш за закуска? — беше единствената майчина заръка, преди Софи да тръгне.

— Ако не успея, знаеш къде съм.

Защо ѝ трябваше да казва това? Нали тъкмо тук бе слабото ѝ място.

Гостуването с преспиване започна, както и предишните — с поверителен разговор, продължил до среднощ. Разликата беше само, че към един, когато най-сетне притихнаха, Софи нагласи часовника да звъни в три и петнайсет.

Два часа по-късно Юрун в просъница я чу да спира будилника.

— Внимавай! — помоли тя.

И Софи тръгна. До църквата „Света Богородица“ имаше няколко километра, но макар да бе спала само два часа, Софи бе бодра като кукуряк. Алена лента искреше над хълмовете на изток.

Наближаваше четири, когато застана пред входа на старинната църква и докосна тежката порта. Беше отворена!

Църквата бе пуста и безлюдна. През витражите струеше синкава светлина, сред която изпъкваха хиляди прашинки. Прахът сякаш образуваше дебели клони, които пресичаха църковния кораб надлъж и нашир. Софи седна на една пейка в средата и впи поглед в олтара и в старинното разпятие, оцветено в матови тонове.

Изминаха няколко минути. Изведнъж прозвуча орган. Софи не смееше да се обърне. Музиката напомняше старинен хорал — сигурно бе средновековен.

Не след дълго отново се възцари тишина. Но после Софи дочу зад гърба си приближаващи стъпки. Дали да не се обърне? Предпочете все така да пронизва с поглед разпънатия Христос.

Стъпките преминаха покрай нея и тя видя една фигура в кафяво монашеско расо да прекосява църквата. Софи би се заклепа, че е средновековен монах.

Боеше се, но не изгуби самообладание. Монахът заобиколи молитвената пейка пред олтара и се изкачи на амвона. Надвеси се над парапета, погледна надолу към Софи и каза на латински:

— *Gloria patri et filio et spirito sancto. Sicut erat in principio et nunc et semper in saecula saeculorum.*

— Говори на норвежки, глупчо! — извика Софи.

Думите отекнаха в старинната каменна църква. Ясно беше, че монахът е Алберто Кнокс, и Софи съжали, че се е изразила тъй неуважително в църква. Но тя се боеше, а когато човек се страхува, може да си помогне, като нарушава табута.

— Шшт!

Алберто вдигна ръка подобно на свещеник, който приканва паството си да седне.

— Колко е часът, дете мое? — попита той.

— Четири без пет — отвърна Софи, която вече не се страхуваше.

— Значи е време. Започва Средновековието.

— Средновековието започва в четири часа? — попита Софи учудено.

— Горедолу в четири часа, да. А после станало пет, шест и седем часът. Но времето сякаш било спряло. Станало осем, и девет, и десет. Средновековието продължавало, разбираш ли? Време е за

ставане, за среща с новия ден, би си помислила ти. Да, разбирам те. Само че бил краят на седмицата, разбираш ли, един-единствен дълъг уикенд. Станало единайсет, дванайсет, тринайсет — наричаме тази епоха късно Средновековие. Тогава били построени големите катедрали в Европа. Едва към четиринайсет часа тук-там пропели петли. И сега — едва сега, дългото Средновековие започнало да клони към своя край.

— Следователно Средновековието е продължило десет часа — заключи Софи.

Алберто отметна глава над кафявото монашеско расо и се вгледа в паството си, което в момента се състоеше от едно четиринайсетгодишно момиче.

— Ако сметнем, че един час трае сто години, така е. Нека си представим, че Христос е роден в полунощ. Павел тръгнал да мисионерства малко след дванайсет и половина и починал в Рим четвърт час по-късно. До три часа християнската църква малко или повече била забранена и чак през 313 година християнството било признато като религия в Римската империя. Това станало по времето на император Константин. Благочестивият владетел се покръстил на смъртното си ложе много години по-късно. През 380 година християнството станало държавна религия на цялата Римска империя.

— Но нали Римската империя паднала?

— Основите ѝ вече се клатели, да. Изправени сме пред една от най-важните културни промени в историята. През четвърти век Рим бил заплашен както от напиралците от север племена, така и от вътрешно разцепление. През 330 година император Константин преместил столицата на империята в Константинопол — град, основан от самия него на пролива към Черно море. Започнали да смятат новия град за „втори Рим“. През 395 година Римската империя се разделила на Западна с център Рим и Източна, чиято столица бил новият град Константинопол. През 410 година Рим бил плячкосан от варварски племена, а през 476 погинала цялата Западна римска държава. Източната империя просъществувала до 1453 година, когато турците завладели Константинопол.

— И оттогава градът се нарича Истанбул?

— Правилно. Следващата паметна година е 529. Тогава била закрыта Платоновата Академия в Атина и бил основан

Бенедиктинският орден. Това бил първият голям монашески орден. Така тази година се превръща в символна — християнската църква „захлупила“ гръцката философия и манастирите получили монопола върху обучението, аналитичните размишления и самовглъбяването. Стрелките приближават пет и половина...

Софи отдавна бе разбрала Албертовия намек за часовете. Полунощ бе годината 0, един часът — стотната година от новата ера, шест часът — шестстотната година, а четиринайсет часът — 1400 година след новата ера...

Алберто продължи:

— Под Средновековие всъщност разбираме периода между две други епохи. Самият израз се появил през Ренесанса. Тогава хората оприличавали Средновековието на „хилядолетна нощ“, потопила в мрак Европа между античността и Ренесанса. Думата „средновековен“ продължаваме да употребяваме в отрицателен смисъл — за всичко, което ни се струва авторитарно и закостеняло. Ала има и хора, които гледат на Средновековието като на хилядолетен растеж. През Средновековието например възникнали училищата — първите били манастирски училища. През дванадесети век се появили и катедралните училища, а към 1200 година били основани първите университети. Както през Средновековието, университетските предмети и до днес са разпределени по групи, или „факултети“.

— Хиляда години са много време.

— Но за да проникне сред народа, християнството се нуждаело точно от време. Освен това през Средновековието се обособили нациите — с градове и крепости, народна музика и народно творчество. Как щяха да изглеждат приказките и народните песни без Средновековието? Какво щеше да е Европа без Средновековието, Софи? Римска провинция? Та откликът, който предизвикват имена като Норвегия, Англия или Германия, се е породил именно в бездънната дълбина, наречена Средновековие. В тази бездна плуват множество едри риби, макар и невидими за нас. Сноре обаче е бил средновековен човек. Също и свети Олаф. И Карл Велики. Да не говорим за Ромео и Жулиета, за нибелунгите, Снежанка и троловете от норвежките лесове. Плюс цяло ято горди князе и величествени царе, храбри рицари и красиви девици, безименни стъклописци и гениални майстори на

органи. Не мога да не спомена манастирските братя, кръстоносците или мъдрите старици.

— Не забравяй свещениците.

— Вярно. Християнството проникнало в Норвегия едва след като превалило първото хилядолетие и въпреки това ще е преувеличено да твърдим, че след битката при Стиклеста, Норвегия станала християнска страна. Старите езически представи продължавали да живеят под християнския похлупак, много предхристиянски елементи се смесили с християнските нрави. В норвежките коледни празници например и до днес християнските и древните скандинавски обичаи съжителстват в мир и любов. Те потвърждават старото правило, че застаряващите съпрузи започват да си приличат. Въпреки това трябва да подчертаем, че накрая християнството се превърнало в господстващ светоглед. Затова говорим за единна християнска култура.

— Значи онова време не е било само мрачно и печално?

— Първото столетие след четиристотната година действително довело до културен упадък. Римската епоха била високоразвита култура, с големи градове, които разполагали с обществена канализация, бани и библиотеки. Да не говорим за величествената архитектура. През първите две столетия на Средновековието цялата тази култура западнала. Същото сполетяло търговията и финансовото дело. През Средновековието отново се появили натуралното стопанство и разменната търговия. В стопанството, се наложил така нареченият *феодализъм* — няколко едри земевладелци притежавали земята, която земеделците били принудени да обработват, за да изкарват прехраната си. През първите столетия рязко намаляло и населението. В античността Рим бил милионен град, но още през седми век населението на някогашната световна метрополия се стопило до четиридесет хиляди жители — десетократно по-малко. Малобройното население блуждаело сред величествените останки от златната епоха на града. Когато се нуждаели от строителни материали, хората просто си избирали сред изобилието от древни руини. Това, разбира се, вбесява днешните археолози, които биха предпочели средновековните хора да не бяха закачали античните архитектурни паметници.

— Лесно се дават съвети със задна дата.

— Рим изгубил политическото си величие още към края на четвърти век. Ала скоро след това римският владика оглавил цялата римокатолическа църква. Нарекли го *papa* — или „баща“ — и по-късно започнали да го смятат за наместник на Исус Христос на земята. Рим останал църковна столица почти през цялото Средновековие. Малцина се осмелявали да вдигнат глас против Рим. Постепенно обаче кралете и князете в новите национални държави станали толкова могъщи, че дръзнали да се опълчат срещу силната църковна власт. Един от тях бил нашият норвежки крал Свере...

Софи се взря в учения монах.

— Ти каза, че църквата затворила Платоновата академия в Атина. Забравени ли били гръцките философи?

— Само отчасти. Едни познавали съчиненията на Аристотел, други били чели нещичко от Платон. Но постепенно старата Римска империя се разпаднала на три различни културни общности. Западна Европа получила латиноезична християнска култура със столица Рим. В източна Европа се оформила гръкоезична християнска култура със столица Константинопол. По-късно Константинополската империя била назована с гръцкото име Византия, затова и говорим за византийско Средновековие като противовес на римокатолическото Средновековие. Ала северна Африка и Средният изток също принадлежали към Римската империя. През Средновековието в тези области се развила арабскоезична мюсюлманска култура. След смъртта на Мохамед през 632 година ислямът се наложил в средния Изток и в Северна Африка. Скоро дори Испания била включена в мюсюлманската културна общност. Свещени места на исляма станали Мека, Медина, Йерусалим и Багдад. В културно-исторически аспект е важно да запомниш, че арабите завладели древния елински град Александрия. През цялото Средновековие арабите били водещи в някои науки — математика, химия, астрономия и медицина. И днес си служим с арабските числа. Така в някои области арабската култура превъзхождала християнската.

— Исках да разбера каква била съдбата на гръцката философия.

— Можеш ли да си представиш река, която за известно време се разделя на три отделни ръкава и после отново се събира в едно широко корито?

— Да, представям си.

— Тогава можеш да си представиш как гръцко-римската култура преминала през вековете като част от римокатолическата култура на запад, от източноримската култура на изток и от арабската култура на юг. Макар да е твърде опростено, можем да кажем, че на запад оцелял неоплатонизмът, на изток — Платон, а на юг, при арабите, Аристотел. Важното е, че в края на Средновековието в северна Италия трите реки отново се слели. Арабите и испанците допълнили арабско влияние, Гърция и Византия — гръцко. Започва Ренесансът, започва възраждането на античната култура, която по своеобразен начин оцеляла през Средновековието.

— Разбирам.

— Но да не изпреварваме събитията. Първо ще поговорим за философията на Средновековието, дете мое. И то не от амвона. Слизам долу.

Очите на Софи пареха от недоспиването. Странният монах, който слизаше от амвона на църквата „Света Богородица“, ѝ се стори съновидение.

Алберто се отправи към молитвената банка пред олтара. Първо вдигна поглед към старинното разпятие, сетне се обърна към Софи, приближи се с бавни стъпки и седна до нея на пейката.

Толкова близо до учителя Софи се почувства особено. Изпод качулката я гледаха две кафяви очи, до нея седеше мъж на средна възраст с остра брадичка.

„Кой си ти? — помисли си момичето. — И защо се намеси в моя живот?“

— Ще се опознаем по-добре — успокои я той, сякаш бе прочел мислите ѝ.

И докато седяха — а светлината струеше през пъстрите витражи и бавно ставаше все по-ярка — Алберто Кнокс заговори за средновековната философия.

— Християнството е равнозначно на истината — средновековните философи приемали това като даденост — започна той. — Въпросът бил дали е задължително да вярваме в християнското откровение, или можем да се докоснем до християнските истини и с помощта на разума. Как се отнасяли гръцките философи към библейското учение? Съществува ли противоречие между Библията и разума, или вярата и знанието могат

да се обединят? Почти цялата средновековна философия кръжала около този въпрос.

Софи нетърпеливо кимна. Нали бе отговорила на въпроса за вярата и знанието още в контролното си по вероучение.

— Ще видим как изглежда този проблем при двамата най-значими средновековни философи. Нека започнем с Августин, живял от 354 до 430 година. Животът му може да послужи за пример на прехода от късната античност към ранното Средновековие. Августин се родил в градчето Тагаст в северна Африка, но още шестнайсетгодишен отишъл да учи в Картаген. По-късно живял в Рим и Милано и прекарал последните години от живота си като епископ на Хипон — на трийсет-четирийсет километра западно от Картаген. Но не през целия си живот е бил християнин. Преди да се покръсти, Августин опознал много религии и религиозни течения.

— Кои например?

— Известно време бил манихеец. *Манихейството* било типично за късната античност учение, което проповядвало полурелигиозни и полуфилософски възгледи за спасението. Деляло света на добро и зло, светлина и мрак, дух и материя. Според манихейците със силата на духа си хората могат да превъзмогнат материалния свят и така да положат основите за спасението на душата си. Но рязката граница между добро и зло не давала покой на Августин. Като млад той задълбочено се занимавал с това, което наричаме „проблематика на злото“, тоест търсене на неговите корени. Известно време Августин бил под влиянието на философите стоици, а те отричали рязкото разграничаване между доброто и злото. Но най-голямо въздействие върху Августин оказало второто важно философско течение през Средновековието — неоплатонизмът. Повлияла му мисълта, че цялото съществуване има божествена природа.

— И после станал неоплатонически владика?

— Да, може да се изразиш и така. Преди това обаче станал християнин, макар че християнството на Августин е до голяма степен повлияно от платоническото мислене. И затова, Софи, пристъпим ли прага на християнското Средновековие, не откриваме никакво драматично скъсване с гръцката философия. Църковни отци като Августин пренесли големи части от нея в новото време.

— Искаш да кажеш, че Августин бил наполовина християнин и наполовина неоплатоник?

— Самият той, разбира се, се смятал за стопроцентов християнин — всъщност просто не виждал рязко противоречие между християнството и Платоновата философия. Паралелите му се стрували толкова очебийни, че се питал дали Платон не е познавал поне откъси от Стария завет. Разбира се, това е крайно съмнително. По-скоро можем да твърдим, че Августин е „християнизирал“ Платоновото учение.

— Във всеки случай не е отхвърлял всичко, свързано с философията, макар да е вярвал в християнството?

— Посочил е обаче, че за разума, който иска да вникне в религиозните въпроси, съществуват граници. За Августин християнството е божествена мистерия, до която можем да се докоснем само чрез вяра. Но ако вярваме в християнството, Бог ще „просветли“ душата ни и тогава ще добием един вид свръхестествено знание за Бога. Августин лично установил, че възможностите на философията са ограничени. Едва когато станал християнин, душата му намерила покой. „Неспокойно е сърцето ни, докато у Теб не намери покой“ — писал той.

— Не ми е съвсем ясно как Платоновото учение за идеите може да се обедини с християнството — вметна Софи. — Как стои въпросът с вечните идеи?

— От една страна, Августин заявява, че Бог е сътворил света от нищото, и това е библейско твърдение. Гърците клонят по-скоро към възгледа, че светът винаги е съществувал. Но преди Бог да създаде света, идеите съществували в божествения разум, смятал Августин. Той приписвал вечните идеи на Бога и така спасил платоническата представа за вечната идея.

— Доста хитро!

— То обаче разкрива и отчаяните усилия на Августин и на други църковни отци да обединят гръцкото и юдейското мислене. В известен смисъл те били граждани на две култури. Във възгледа си за злото Августин също си служи с неоплатонизма. Подобно на Плотин той смятал, че злото се състои в „отсъствието“ на Бог. Злото не притежава собствено битие, то е нещо, което не е. Защото Божието творение е само добро. Злото се поражда от човешкото непокорство, смятал

Августин. Или казано с неговите думи: „добрата воля е Божие дело, злата воля е отпадък от Божието дело“.

— Вярвал ли е, че човекът има безсмъртна душа?

— И да, и не. Августин заявява, че между Бога и света зее непреодолима пропаст. Стъпил твърдо на библейска основа, той отхвърля Платиновото учение, че всичко е единно. Но същевременно Августин подчертава, че човекът е духовно същество. Той притежава материално тяло, което принадлежи към физическия свят, подвластен на молците и ръждата, но притежава и душа, способна да познае Бога.

— Какво става с душата, когато умрем?

— Според Августин целият човешки род бил прокълнат след първородния грях. Въпреки това Бог решил да спаси неколцина от вечното проклятие.

— Та какво му е пречело да реши никой да не остане прокълнат?
— възрази Софи.

— Точно на това място Августин отрича правото на човека да критикува Бога. И цитира Павел в писмото му до римляните^[1]: „Ами ти, човече, кой си, та спориш с Бога? Изделието нима ще каже на майстора си: защо си ме тъй направил? Или грънчарят не е властен над глината, та от едно и също месиво да направи един съд за почетна употреба, а друг — за долна?“.

— Значи Бог си седи на небето и си играе с хората? И ако нещо от собственото му творение не му харесва, го захвърля на боклука?

— Августин иска да покаже, че никой човек не заслужава Божието спасение, но въпреки това Бог е избрал неколцина, които ще бъдат избавени от проклятието. Значи за Бога не е тайна кой ще бъде спасен и кой — прокълнат. Това е предопределено. Следователно: да, ние сме глина в Божията десница. Напълно сме зависими от милостта му.

— Тогава Августин се е върнал към старата вяра в съдбата.

— Може би си права. Но за него това не е основание да освободи човека от отговорността за собствения му живот. Съветът му е да живеем така, че по собственото си житие да познаем, че принадлежим към избраниците. Защото Августин не отрича, че притежаваме свободна воля. Само че Бог предварително е „видял“ как ще живеем.

— Това не е ли малко несправедливо? — попита Софи. — Сократ вярвал, че всички хора имат еднакви възможности, защото

всички ние притежаваме еднакъв разум. Но Августин делеял хората на две групи. Едните ще бъдат спасени, другите — прокълнати.

— Да, с теологията на Августин се поотдалечихме от атинския хуманизъм. Но не Августин делеял човечеството на две групи. Той се уповава на библейското учение за спасението и проклятието. Обяснява всичко най-подробно в голямата си творба „За Божия град“.

— Разказвай!

— Изразът „Божия град“ или „Божие царство“ идва от Библията и от проповедите на Христос. Августин вярвал, че важното в историята е как ще завърши битката между Божието царство и „земното“ или „светското царство“. Това не е като рязко разграничени политически държави — те се борят за надмощие у всеки отделен човек. Но повече или по-малко Божието царство изпъква в църквата, а светското — в политико-държавните образувания, например в Римската империя, която се разпадала тъкмо по времето на Августин. На фона на борбите за власт между църквата и държавата през цялото Средновековие това схващане се обособявало все по-ясно. „Няма спасение извън църквата“, бил актуалният „лозунг“. Едва по време на Реформацията през шестнадесети век се надигнал протест срещу схващането, че за да спечели божията милост, човек трябва да поеме църковния път.

— Ами крайно време е било.

— Нека отбележим също, че Августин пръв включил историята в своята философия. Предположението за борба между доброто и злото не било нещо ново. Новото при Августин е, че тази борба се води на полето на историята. В това отношение не откриваме особени прилики с платонизма. Августин се придържа непоклатимо към линейния възглед за историята, който срещаме в Стария завет. Той иска да ни убеди, че Бог се нуждае от цялата история, за да изгради своето царство. Историята е необходима, за да възпита хората и да унищожи злото. На едно място Августин казва, че божественото предопределение води историята на човечеството от Адам до нейния край, подобно живота на отделния човек, който постепенно върви от детство към старост.

Софи погледна часовника си.

— Вече е осем — каза тя. — Трябва да изчезвам.

— Преди това ще ти разкажа за втория велик философ на Средновековието. Искаш ли да седнем отвън?

Алберто се надигна от пейката. Сбра молитвено длани и закри по централната пътека. Сякаш се молеше или размишляваше за духовните истини. Софи го последва, друго не ѝ оставаше.

Навън талази мъгла все още се стелеха над земята. Макар да бе изгряло преди часове, слънцето още не беше успяло да ги разсее. Църквата „Света Богородица“ се издигаше в края на стария град. Алберто се отпусна на една пейка пред входа. Софи се замисли какво ли би станало, ако сега покрай тях мине някой. Бездруго беше необичайно да седиш на пейка в осем часа заранта, а фактът, че съседът ти е средновековен монах, не беше особено насърчителен.

— Осем часът е — заговори Алберто. — От времето на Августин са изминали четиристотин години, сега започва дългият учебен ден. До десет часа манастирските училища притежават монопол върху обучението. Между десет и единадесет възникват първите катедрални училища, към дванайсет се основават първите университети. Освен това започва строежа на големите катедрали. И тази църква е построена към дванайсет часа — или през така нареченото развито Средновековие. Жителите на този град не можели да си позволят по-голяма катедрала.

— Едва ли е било необходимо — прекъсна го Софи. — Празните църкви са просто ужасни.

— Но големите катедрали не са строени само за да побират много енориаши. Издигани за Божия слава, самите те представлявали един вид богослужение. През развитото Средновековие обаче се случило и нещо друго, което е от особен интерес за философите.

— Разказвай!

Алберто продължи:

— Проявило се арабското влияние в Испания. През цялото Средновековие арабите запазили жива традицията на Аристотел, а след 1200 година по покана на тамошните князе, арабски учени започнали да се стичат в северна Италия. Добили известност и много Аристотелови съчинения, които впоследствие били преведени от гръцки и арабски на латински език. Това от своя страна породило нов интерес към природонаучните въпроси. Освен това с нова сила бил поставен въпросът за отношението на християнското откровение към гръцката философия. В природонаучната област никой не можел да се

справи без Аристотел. Но кога човек да слуша „философа“ и кога да се придържа строго към Библията? Разбираш ли ме?

Софи бързо кимна и монахът продължи:

— Най-великият и най-важен философ през развитото Средновековие е бил Тома Аквински, живял от 1225 до 1274 година. Произхождал от малкото градче Аквино между Рим и Неапол, но работил и като доцент в Париж. Наричам го философ, но в същата степен той е бил и теолог. По онова време не съществувало реално деление между философията и теологията. С две думи, Тома Аквински християнизирал Аристотел по същия начин, както постъпил Августин с Платон в началото на Средновековието.

— Не е ли малко странно да се християнизират философи, живели столетия преди Христа?

— И още как! Ала „християнизиране“ на двамата велики гръцки философи означава, че престанали да ги тълкуват и разбират като заплаха за християнското учение. За Тома Аквински казвали, че „хванал бика за рогата“.

— Наистина не проумявам какво общо може да има философията с бикоборството.

— Тома Аквински принадлежал към онези, които искали да помирят философията на Аристотел с християнството. Казваме, че е създал великия синтез между вяра и знание. А успял, защото вникнал във философията на Аристотел и се хванал за думите му.

— Или за рогата му. За съжаление почти не съм спала, затова, боя се, трябва да ми обясниш по-подробно.

— Тома Аквински не вярвал, че има неизбежно противоречие между това, което ни нашепват философията или разумът и онова, което ни говорят християнското верую или вярата. Много често християнството и философията изразяват едно и също. Затова с помощта на разума можем да достигнем до същите истини, за които четем в Библията.

— Как е възможно? Може ли разумът да ни съобщи, че Бог е създал света за седем дни? Или че Христос е бил син Божи?

— Не, до подобни чисто верски истини имаме достъп само чрез вярата и християнското откровение. Но Тома смятал, че съществуват редица естествени теологични истини. Имал предвид истини, които могат да се постигнат както чрез християнско откровение, така и чрез

вродения ни естествен разум. Такава истина за него например е била, че Бог съществува, следователно вярвал, че има два пътя, които отвеждат към Бога. Първият минава през вярата и откровението, вторият — през разума и сетивата. По-сигурният от двата пътя е този през вярата и откровението, защото човек лесно може да се заблуди, ако се доверява само на разума. Но нали целта на Тома е да докаже, че не е нужно да се противопоставят християнската вяра и философ като Аристотел!

— Значи с еднакъв успех можем да следваме както Аристотел, така и Библията?

— Не, не. Аристотел изминава само част от пътя, защото не е познавал християнското откровение. Но да изминеш част от пътя не е същото, като да се заблудиш. Например не е погрешно да кажем, че Атина е в Европа. Обаче не е и особено точно. Ако прочетеш в някоя книга, че Атина е европейски град, не е лошо да разгърнеш атласа. Той ще ти разкрие пълната истина: Атина е столица на Гърция, малка страна в югоизточна Европа. Ако имаш късмет, може да научиш нещо и за Акропола. Да не говорим за Сократ, Платон и Аристотел.

— Но първата информация за Атина също е вярна.

— Точно така! Тома се стреми да покаже, че съществува само една истина. Когато Аристотел твърди нещо, за което разумът ни говори, че е вярно, то не противоречи на християнското учение. Следователно с помощта на разума и наблюденията си ние можем да постигнем част от истината — за подобни истини говори Аристотел, като описва растителния и животинския свят. Втората част от истината Бог ни разкрива чрез Библията. Но двете части се припокриват в много важни моменти. Има няколко въпроса, на които Библията и разумът ни отговарят еднакво.

— Например че съществува Бог?

— Точно така. Философията на Аристотел също е предпоставяла, че съществува бог — или първопричина, която задвижва всички природни процеси. Но тя не описва бога подробно. По този въпрос трябва да се обърнем към Библията и проповедите на Христос.

— Наистина ли е толкова сигурно, че съществува бог?

— Може да се спори, разбира се. Но дори и днес повечето хора признават, че нашият разум не е в състояние да докаже, че няма бог.

Тома отишъл по-далеч. Той вярвал, че може да докаже съществуването на бог, опирайки се на Аристотеловата философия.

— Не е зле!

— Дори с разума си можем да познаем, че съществува първопричина за всичко, разсъждавал Тома. Бог, според него, се явява на хората и чрез Библията, и чрез разума. Следователно съществуват „явна“ и „естествена“ теология. Същото важи и за областта на морала. В Библията пише как трябва да живеем според Божията воля. Но освен това Бог ни е дарил съвест, а тя ни дава естествената способност да различаваме между справедливост и несправедливост. Следователно и към моралния живот водят два пътя. Можем да знаем, че не бива да причиняваме болка на други хора и без да сме прочели в Библията, че както искаме да постъпват с нас хората, така и ние трябва да постъпваме с тях. Въпреки това библейските заръки са най-сигурният пътеводител.

— Мисля, че разбирам — каза Софи. — Горедолу по същия начин съдим, че има буря, когато видим светкавици и чуем гръмотевици.

— Вярно. Дори да сме слепи, чуваме гръмотевиците. Дори да сме глухи, виждаме бурята. Най-добре, разбира се, е и да виждаме, и да чуваме. Но не съществува противоречие между това, което виждаме, и това, което чуваме. Тъкмо обратното — и двете впечатления ни обогатяват.

— Разбирам.

— Нека си послужи с още един образ. Да предположим, че четеш роман, например „Виктория“ на Кнут Хамсун...

— Вече съм го чела!

— Не узнаваш ли същевременно и нещо за автора просто поради факта че четеш написан от него роман?

— Поне зная със сигурност, че съществува автор, който е написал книгата.

— Можеш ли да научиш нещо повече за него?

— Има твърде романтична представа за любовта.

— Когато четеш този роман — всъщност творбата на Хамсун, — узнаваш нещо и за самия Хамсун. Не очакваш обаче романът да ти разкрие нищо по-подробно за писателя. Можеш ли например от

„Виктория“ да познаеш на колко години е бил творецът, когато е писал, къде е живял и колко деца е имал?

— Не, разбира се.

— Но една биография на Кнут Хамсун би ти дала подобни сведения. Само от биография — или автобиография — ще се запознаеш по-отблизо с личността на автора.

— Така е.

— Горедолу подобно е и отношението между Божието творение и Библията. Когато вървим из природата, познаваме, че съществува Бог. Узнаваме, че той вероятно обича цветята и животните, иначе не би ги създал. Но сведения за Бога можем да намерим само в Библията — неговата биография.

— Хитър пример.

— Ммм...

За първи път Алберто потъна в мисли и не отговори.

— Да не би това да е свързано с Хилде? — изпусна се Софи.

— Та ние дори не сме сигурни дали Хилде съществува.

— Но нали открихме следите ѝ. Пощенски картички, копринена кърпа, зелено портмоне, три четвърти чорап...

Алберто кимна.

— От бащата на Хилде зависи колко следи ще остави. Досега обаче знаем само, че съществува личност, която пише пощенски картички. Според мен той би трябвало да напише нещо и за себе си. Но ще се върнем на това.

— Вече е дванайсет. А аз на всяка цена трябва да се прибера у дома, преди да свърши Средновековието.

— Ще приключа с няколко думи за това, как Тома Аквински възприел философията на Аристотел във всички области, които не се сблъскват с църковната теология. Става дума за неговата логика, за неговата философия на познанието и не на последно място за натурфилософията му. Спомняш ли си например как Аристотел бе описал възходящата стълбица на живота от растенията и животните до човека?

Софи кимна.

— Още Аристотел вярвал, че тази стълбица говори за съществуването на бог, който олицетворява един вид екзистенц максимум. Лесно било схемата да се пригоди към християнската

теология. Тома вярвал във възходяща екзистенциална степен от растенията към животните, от животните към хората, от хората към ангелите и от ангелите към Бога. Човекът, подобно на животните, притежава тяло със сетивни органи, ала притежава и „последователно мислещ“ разум. Ангелите нямат нито тяло, нито сетива, но затова пък притежават непосредствена и мигновена интелигентност. Те не са принудени да размишляват като човека, не са принудени да правят изводи. Те знаят всичко, което могат да знаят и хората, но не са принудени да вървят напред опипом стъпка по стъпка, както правим ние. Тъй като ангелите нямат тела, те никога няма да умрат. Макар че не са вечни като Бога, защото някога били създадени от Него, но просто нямат тяло, от което да бъдат отделени.

— Звучи чудесно.

— Ала над ангелите царува Богът, Софи. Той в една-единствена взаимносвързана визия вижда и знае всичко.

— Тогава вижда и нас сега.

— Да, може би ни вижда. Но не сега. За Бога времето не съществува така, както за нас. Нашето „сега“ не е Божието „сега“. Това, че за нас изминават няколко седмици, не означава, че те изминават за Бога.

— Но това е страшно! — неволно възкликна Софи. Тя закри устата си с ръка и когато Алберто я погледна, обясни:

— Получих нова картичка от Хилдиния баща. Беше написал нещо подобно — че макар за Софи да минават седмици, не е задължително и за Хилде да минава същото време. Та ти каза почти буквално същото за Бога!

Софи видя как лицето под кафявата качулка се сгърчи в гримаса.

— Не го е срам!

Софи не разбра какво искаше да каже Алберто, може би беше просто начин на изразяване. Той продължи:

— За съжаление Тома Аквински възприел и възгледите на Аристотел за жената. Спомняш си, че Аристотел смятал жената за нещо като несъвършен мъж. Освен това е вярвал, че децата наследяват само качествата на бащата. Защото жената според него е пасивна и зачеваща, а мъжът — активен и формиращ. Тома сметнал, че тези мисли отговарят на библейското слово, например че жената е създадена от реброто на мъжа.

— Глупости!

— Може би е важно да добавим, че едва през 1827 година се е доказало съществуването на женската яйцеклетка. Затова не бива да се учудваме, че според тях мъжът формира и дарява живот за продължаването на рода. Добре е освен това да запомним, че Тома смятал жената за по-нисша от мъжа само като природно същество — според него женската душа е също толкова ценна, колкото и мъжката. На небето съществува равноправие между половете, просто защото там вече няма разлика между половете.

— Доста мизерна утеха. Нима през Средновековието не е имало философи?

— През Средновековието църквата била „в мъжки ръце“. Но това не означава, че е нямало мислителки. Една от тях била Хилдегард фон Бинген...

Софи ококори очи:

— Тя има ли нещо общо с Хилде?

— Ама че въпроси задаваш! Хилдегард живяла от 1098 до 1179 година в Рейнска област като монахиня. Въпреки че е била жена, се е изявила като проповедница, писателка, лекарка, ботаничка и естествоизпитателка. Тя е пример, че жените през Средновековието често били по-земни и по-учени от мъжете.

— Попитах дали има нещо общо с Хилде!

— Съществува древна християнска и юдейска представа, че Бог не е само мъж. Че той притежава и женска страна или „майчинска природа“. Защото и жената е създадена по образ и подобие божие. На гръцки тази женска страна на Бога се наричала *софия*. София, или Софи, означава мъдрост.

Софи объркано поклати глава. Защо никой никога не ѝ бе казал това? И защо никога не бе питала?

Алберто продължи:

— При евреите и в средновековната гръцко православна църква София — или Божията майчина природа — играела определена роля. На Запад потънала в забвение. Но ето че идва Хилдегард. Тя разказва, че София ѝ се явила във видение. Носела туника, украсена със скъпоценни камъни...

Софи скочи от пейката. София се явявала на Хилдегард във видения...

— Може би и аз се явявам на Хилде.

Тя пак седна. За трети път Алберто положи ръка върху рамото ѝ.

— Налага се да разберем това. Но вече приближава един часът. Ти трябва да се върнеш вкъщи за обяд, а ни предстои и нова епоха. Ще те извикам на урок за Ренесанса. Хермес ще те вземе от градината.

Странният монах се изправи и се запъти към църквата. Софи остана на пейката и се замисли за Хилдегард и София, за Хилде и Софи. Изведнъж се сепна. Скочи и извика към преоблечения като монах учител по философия:

— Имало ли е през Средновековието и някой Алберто?

Алберто позабави крачка, извърна глава и рече:

— Тома Аквински имал прочут учител по философия. Наричал се Албертус Магнус!

После сведе глава пред входа на църквата „Света Богородица“ и изчезна.

Софи не се задоволи с това. Върна се в църквата. Но храмът бе пуст. Алберто сякаш бе потънал в земята.

На излизане погледът ѝ се спря върху образа на дева Мария. Софи се приближи до иконата и я разгледа внимателно. Изведнъж забеляза под окото на Девата малка водна капчица. Нима бе сълза?

Софи изтича навън и се втурна към дома на Юрун.

[1] Послание на апостол Павел до римляните, гл. 9, стихове 20–21 — Бел.ел.кор. ↑

РЕНЕСАНСЪТ

... о, божествен род в обвивка човешка...

Към един и половина, останала без дъх, Софи пристигна пред градинската порта и видя, че Юрун я чака до жълтата къща.

— Нямахте те повече от единайсет часа — извика тя.

Софи поклати глава.

— Нямахте ме повече от хиляда години.

— Но къде изчезна?

— Имах среща с един средновековен монах. Забавен тип.

— Ти не си добре! Майка ти звъня преди половин час.

— Какво ѝ обясни?

— Че си отишла до будката.

— А тя?

— Каза да се обадиш, когато се върнеш. С моите родители обаче не беше тъй лесно. Към десет и половина ни донесоха какао и хлебчета. А едното легло беше празно.

— Ти какво каза?

— Ужасно неудобно се получи. Заявих, че сме се скарали и ти си се прибрала вкъщи.

— Тогава по най-бързия начин трябва да се сдобрим. А родителите ти няколко дни не бива да говорят с майка ми. Мислиш ли, че ще успеем?

Юрун сви рамене. В следващия момент в градината се появи баща ѝ, тикайки градинска количка. Беше с работен комбинезон. Очевидно още не си беше уредил сметките с шумата от миналата есен.

— Е, отново ли цари мир и любов? — попита той. — Във всеки случай сега пред прозореца на избата няма нито лист.

— Колко хубаво! — отговори Софи. — Тогава какво ни пречи да излочим какаото там, а не в леглото?

Бащата се засмя насила, а Юрун се сепна. В дома на семейството на финансовия съветник Ингебиргтсен и съпруга държаха да се изразяват изискано.

— Съжалявам, Юрун. Искях само и аз да дам своя дял в историята.

— Ще ми разкажеш ли нещичко?

— Ако ме изпратиш до нас. Тази история не е за ушите на финансови съветници и попрезрели кукли Барби.

— Колко си гадна! Нима е по-добре да крепиш един полуразпаднал се брак, който прокужда единия от съпрузите по моретата?

— Със сигурност не. Само че тази нощ почти не съм спала и освен това започвам да се питам дали случайно Хилде не ни наблюдава отнякъде.

Двете приятелки бавно се запътиха към Кльовервейен.

— Искаш да кажеш, че тя е ясновидка?

— Може би... А може би не.

Юрун очевидно не беше във възторг от цялата тази тайнственост.

— Това обаче не обяснява защо баща ѝ изпраща идиотски картички в една изоставена горска хижа.

— Признавам, точно тук е слабото място.

— Няма ли да ми разкажеш къде си била?

И Софи разказа всичко. Описа своя тайнствен курс по философия. В замяна на това накара Юрун да обещае тържествено, че между тях двете всичко ще продължи така, както досега.

Дълго крачиха една до друга, без да продумат.

— Това не ми харесва — каза Юрун, когато приближиха. Тя спря пред портата на Софи и понечи да поеме обратно.

— Никой не го иска от теб. Но философията е важна. Стреми се да изясни кои сме ние, откъде сме дошли. Да не би да учим нещо за тези неща в училище?

— И без това никой не може да ти отговори на тези въпроси.

— Но ние дори не се научаваме да ги задаваме!

Софи влезе в кухнята и видя, че обядът вече е сервиран на масата. Тъй като не беше се обадила от Юрун, коментар нямаше.

След като се нахрани, ѝ се доспа. Призна, че почти не е мигнала. Но това не беше необичайно, когато оставаше да спи у приятелки.

Преди да си легне Софи застана пред голямото месингово огледало, което бе окачила на стената. Отначало видя само собственото си изморено и бледо лице. Но после иззад него сякаш изплуваха неясните черти на някакъв друг образ.

Веднъж, после още веднъж... Софи дълбоко си пое дъх. Не биваше да си въобразява. Виждаше ясно своето бледо лице, оброчено от черни коси, негодни за никаква друга прическа, освен „висящи право надолу“. Но под или зад лика ѝ призрачно прозираше друг.

Внезапно непознатата бодро смигна с двете очи. Сякаш искаше да даде знак, че наистина съществува от другата страна на огледалото. Всичко трая само няколко секунди. После изчезна.

Софи седна на леглото. Беше абсолютно сигурна, че в огледалото е разпознала лицето на Хилде. Беше го зърнала за няколко мига на снимката от ученическата ѝ карта в Майорската хижа. Трябваше да е същото момиче, което сега ѝ се бе явило в огледалото.

Странно: тайнствените неща ѝ се случваха винаги, когато бе уморена до смърт. А после се чудеше дали не си е въобразявала.

Софи метна дрехите си на стола и се мушна под одеялото. Веднага се унесе. И сънува необичайно реалистичен и ясен сън.

Сънува, че се намира в просторна градина, спускаща се в слаб наклон към червен навес за лодки. На кея край навеса стоеше русо момиче, загледано в езерото. Софи се приближи и седна до него. Но непознатата сякаш не забеляза присъствието ѝ. „Казвам се Софи!“ Непознатата нито я чуваше, нито я виждаше. „Ти сигурно си глуха и сляпа“ — продължи Софи. И непознатата действително остана глуха за нейните думи. Внезапно Софи чу глас, който викаше: „Хилденце!“. Момичето скочи от кея и се втурна към къщата. Значи не беше глухо и сляпо! Иззад къщата към нея се запъти мъж на средна възраст. Носеше униформа и синя барета. Непознатата се хвърли на шията му и той я завъртя два пъти във въздуха. Тогава Софи откри на ръба на кея, където бе седяло момичето, верижка с малко златно кръстче. Вдигна го и го стисна в дланта си. После се събуди.

Погледна часовника. Беше спала два часа. Изправи се в леглото и се замисли за странния сън. Беше почти осезаем и ясен като действително преживяване. Софи бе сигурна, че къщата и кеят, които

бе видяла насън, съществуваха и наяве. Нима не напомнях пейзажа край Майорската хижа? Сигурно бе поне, че момичето от съня ѝ беше Хилде Мьолер Кнаг, а мъжът — нейният баща, който се връщаше от Ливан. Насън бегло приличаше на Алберто Кнокс...

Софи стана да оправи леглото си и откри под възглавницата верижка със златно кръстче. На обратната му страна бяха гравирани три букви — ХМК. Софи, естествено, не за първи път намираще съкровище насън, но никога досега то не бе оставало и наяве.

— Ама че работа! — извика тя високо на самата себе си.

Беше толкова ядосана, че отвори вратата на гардероба и безцеремонно запрати хубавата верижка при копринената кърпа, белия три четвърти чорап и пощенските картички от Ливан.

В неделя сутринта майка ѝ я събуди за пищна закуска с топли хлебчета, портокалов сок, яйца и италианска салата. Обикновено в почивни дни майка ѝ рядко ставаше първа. Но когато се случеше, бе въпрос на чест да приготви солидна неделна закуска, преди да събуди Софи.

На масата тя съобщи:

— В градината има чуждо куче. Цял предобед обикаля стария храсталак. Имаш ли понятие откъде се е взело?

— Да, разбира се — възкликна Софи и в същия миг прехапа устни.

— Идвало ли е и друг път?

Софи вече се бе изправила и застана до прозореца на гостната. Точно така — Хермес се бе разположил пред тайния вход към пещерата.

Какво да каже сега? Не можеше да измисли свестен отговор, а ето че и майка ѝ застана до нея.

— Значи е идвало и друг път, така ли?

— Вероятно е заровило кокал наоколо и иска да си прибере съкровището. Кучетата също имат памет...

— Да, може би. Ти най-много разбираш от психология на животните.

Софи усилено размишляваше.

— Ще го заведе у дома — каза тя най-сетне.

— Нима знаеш къде живее?

Софи сви рамене.

— Сигурно адресът му е написан върху нашияника.

Две минути по-късно Софи тичаше през градината. Щом я забеляза, Хермес се втурна към нея, лудо замахна с опашка и заподскача.

— Добро куче, Хермес! — успокои го тя.

Знаеше, че майка ѝ я наблюдава от прозореца. Дано само кучето да не се вмъкне в пещерата! То обаче изтича по чакълената пътека пред къщата, прекоси предния двор и се отправи към градинската порта.

След като Софи я затвори след себе си, Хермес продължи да тича на два метра пред нея. Последва дълга разходка из улиците на квартала. Не бяха единствените пешеходци. Разхождаха се цели семейства и Софи усети лек пристъп на завист.

От време на време Хермес се подушваше с друго куче или завираше носа си в канавката, но щом Софи му заповядаше „Тук!“, незабавно тръгваше редом с нея.

Скоро загърбиха старото кварталче с малките градински парцели, просторното игрище и детската площадка. Навлязоха в по-оживен район. Широка павирана улица с трамвайни релси водеше към града.

Когато стигнаха в центъра, Хермес поведе Софи през пазарния площад по Църковната улица. Прекосиха стария град с огромните му жилищни „казарми“ от началото на века. Наближаваше един и половина.

Озоваха се в другия край на града. Софи рядко идваше тук. Докато беше малка, бе посещавала някаква леля, която живееше някъде из района.

Скоро стъпиха на малък площад, обграден от стари къщи с апартаменти под наем. Колкото и старо да бе всичко тук, площадът се наричаше „Нюторге“ — Нов площад. Стар бе и самият град, основан някъде през Средновековието.

Хермес се отправи към входа на дом номер 14, спря и зачака. Софи усети, че стомахът ѝ се свива.

Край стълбището имаше редица от зелени пощенски кутии. Софи забеляза, че върху една от кутиите на горния ред е залепнала картичка. Пощенски печат известяваше, че получателката е неизвестна. А тя бе: „Хилде Мьолер Кнаг, Нюторге 14...“. Печатът на

картичката бе с дата 15.6. Дотогава имаше още две седмици, но очевидно това не бе направило впечатление на раздавача.

Софи отлепи картичката от пощенската кутия и прочете:

Мила Хилде! В този миг Софи влиза в дома на учителя по философия. Тя скоро ще навърши петнайсет, докато твоят рожден ден може би е бил вчера. Или е днес, Хилденце? Ако е днес, надявам се, че не е прекалено късно. Часовниците ни невинаги вървят еднакво. Едно поколение остарява, докато друго израства. Междувременно историята продължава своя ход. Замисляла ли си се някога, че европейската история може да бъде сравнена с човешки живот? Античността е детството на Европа. После идва дългото Средновековие — това са ученическите години на Европа. А сетне настъпва Ренесансът. Дългите години на учение са завършили, младата Европа жадува най-сетне да се потопи в живота. Можем да определим Ренесанса и като петнадесетия рожден ден на Европа. Средата на юни, дете мое, е „божествено е да си тук! О, колко прекрасен е животът!“...

П. П. Съжалявам, че си загубила златното си кръстче. Трябва повече да внимаваш за нещата си.

Сърдечни поздрави от татко, който ще си дойде много скоро

В това време Хермес вече бе изкачил стълбите. Софи грабна пощенската картичка и го последва. За да не изостане, се затича, а кучето лудо махаше с опашка. Отминаха първия, втория, третия и четвъртия етаж. Оттук нагоре водеше само тясна стълбичка. Да не би да отиваха на покрива? Но Хермес продължаваше. Спря пред тясна врата и задраска с лапи по нея.

Скоро Софи дочу как отвътре приближават стъпки. После вратата се отвори и пред нея застана Алберто Кнокс. Беше сменил дрехите, но отново бе предрешен. Носеше бели три четвърти чорапи, широк и къс червен панталон и жълта дреха с дебели подплънки на

раменете. Софи си помисли, че прилича на жокер от колода карти. Ако не се лъжеше, това бе типично ренесансова премяна.

— Клоун такъв! — възкликна Софи, отмести го и влезе в жилището. Още не бе дошла на себе си от шока заради картичката, която намери на стълбището.

— Спокойно, дете мое! — рече Алберто и затвори вратата след нея.

— Ето я и пощата — каза Софи и му подаде картичката, сякаш вината бе негова.

Алберто остана прав, прочете картичката поклати глава.

— Този става все по-нахален. Казвам ти, той ни използва в нещо като забавление за рождения ден на дъщеря си.

Сетне накъса картичката на множество парченца и ги хвърли в кошчето за отпадъци.

— В картичката пишеше, че Хилде е изгубила златното си кръстче — рече Софи.

— Прочетох го.

— Точно това кръстче открих днес в леглото си. Обясняваш ли ми как е попаднало там?

Алберто я изгледа тържествено.

— Може и да ти се струва впечатляващо, но това е само евтин трик, който не му струва никакво усилие. По-добре да се съсредоточим върху едрия заек, който изтеглят от черния цилиндър на вселената.

Влязоха в гостната — Софи никога не бе виждала толкова странна гостна.

Алберто живееше в просторна мансарда със скосен таван. В средата бе избита капандура, през която струеше ярката небесна светлина. В стаята имаше и друг прозорец с изглед към града. Погледът на Софи се плъзна над покривите на многобройните стари жилищни сгради.

Най-удивителна обаче бе подредбата на гостната. Стаята бе претрупана с мебели и предмети от най-различни епохи. Канапето вероятно беше от тридесетте години, старото писалище — от началото на века, а един от столовете трябва да бе на няколко века. Но де да бяха само мебелите! Рафтовете и етажерките бяха безредно отрупани с порцеланови фигурки, стари часовници и кани, хаванчета и колби, кинжали и кукли, пачи пера и стойки за книги, октанти и секстанти,

компаси и барометри. Цяла стена бе закрыта с книги, ала не от обикновените, дето могат да се купят в книжарница. Книжната сбирка приличаше на музейна експозиция за книгопечатането през вековете. По стените висяха графики и акварели, някои бяха от последните десетилетия, други — много стари. Имаше и няколко старинни карти. На едната от тях Согнефьорд бе разположен в Трьонделаг, а фиордът Трондхайм бе изместен далеч на север.

Софи поспря безмълвна. После се обърна и не помръдна от мястото си, докато не разгледа стаята до най-дребните подробности.

— Доста боклуци си натрупал — заключи тя.

— Хайде, хайде! Само си помисли колко века от историята са запазени в тази стая. Не бих ги нарекъл боклук.

— Да нямаш антикварен магазин или нещо подобно?

Алберто направи гримаса на мъченик.

— Не на всички хора е дадено да се носят просто ей тъй по течението на историята, Софи. Някои трябва да спират и да събират наносите, които остават край бреговете на реката.

— Колко странно се изразяваш!

— Такава е истината, дете мое. Ние не живеем само в своето собствено време. Ние носим със себе си и своята история. Не забравяй, че всичко, което виждаш наоколо, някога е било чисто ново. Тази малка дървена кукла от шестнайсети век навярно е била направена за петия рожден ден на някое момиченце. Може би от неговия дядо... По-късно момичето станало девойка, Софи. А още по-късно пораснало и се омъжило. Може би е родило дъщеря, която е наследила куклата. После и тя остаряла и един ден вече я нямало. Може и да е живяла дълго, но вече я нямало. И никога не ще се върне. Всъщност тя само се е отбила на този свят. Но куклата ѝ — ето я там, на рафта.

— Описваш всичко тъй печално и тържествено.

— Та животът е печален и тържествен! Някой ни пуска в един прекрасен свят, ние се срещаме, представяме се един на друг и известно време вървим заедно. После се разделяме и изчезваме също така внезапно и необяснимо, както сме се появили.

— Позволяваш ли да те попитам нещо?

— Вече не играем на криеница.

— Защо се нанесе в Майорската хижа?

— За да не бъдем далеч един от друг, докато още разговаряхме с писма. Знаех, че старата колиба е празна.

— И ти просто се нанесе?

— Просто се нанесох.

— Тогава вероятно можеш и да обясниш откъде Хилдиният баща е знаел, че живееш там?

— Ако не се лъжа, той знае почти всичко.

— Въпреки това не разбирам как е накарал раздавача да доставя поща вдън гората?

Алберто се усмихна хитро.

— За Хилдиния баща това е дреболия. Евтин фокус-мокус, мизерна комедия. По всяка вероятност ние с теб сме най-строго наблюдаваните личности в света.

Софи усети, че се вбесява.

— Само да го пипна, ще му издера очите!

Алберто тръгна към канапето и седна. Софи последва примера му и се отпусна в едно дълбоко кресло.

— Философията може да ни доближи до бащата на Хилде — продължи Алберто. — Днес ще ти разкажа за Ренесанса.

— Давай.

— Само няколко години след смъртта на Тома Аквински в единната досега християнска култура настъпили разногласия. Философията и науката постепенно се освобождавали от влиянието на църковната теология, а това довело до по-свободно отношение на религията към разума. Все повече мислители подчертавали, че не можем да постигнем бог с разума си, защото той при всяко положение е необхватен за нашето мислене. За човека, казвали те, е важно не да разбира християнската мистерия, а да се подчинява на Божията воля.

— Разбирам.

— Отношенията между религията и науката са се разкрепостили и това породило нов научен метод и ново религиозно съкровение. По този начин са били положени основите за два важни прелома през петнайсети и шестнайсети век, а именно за *Ренесанса* и *Реформацията*.

— Нека ги разгледаме един по един.

— Ренесансът е всеобхватен период на културен разцвет, започнал към края на четиринайсети век. Той се зародил в северна

Италия и бързо се разпространил на север.

— Не каза ли, че ренесанс означава възраждане?

— Точно така, а онова, което е трябвало да бъде възродено, е било изкуството и културата на античността. Затова и говорим за ренесансов хуманизъм: защото отново човекът бил в центъра на вниманието, след като завършило дългото Средновековие, което представляло живота само в божествена светлина. Лозунгът бил „Да се върнем към изворите!“, а най-важният извор — античния хуманизъм. Да се изравят стари скулптури и антични ръкописи се превърнало едва ли не в своеобразен народен спорт. Станало модерно да се изучава гръцки език. И не на последно място възраждането на гръцкия хуманизъм имало педагогическа цел: изучаването на хуманитарните предмети родило „класическото образование“, призвано да издигне човека до по-високо стъпало на съществуване. „Конете се раждат — казвали, — за разлика от тях хората не се раждат, а се образуват.“

— Значи трябва да ни възпитават да бъдем хора?

— Да, така са мислели по онова време. Но преди да разгледаме по-отблизо идеите на ренесансовия хуманизъм, ще поговорим за политическия и културния фон за възникването на Ренесанса.

Алберто се изправи и закръстосва из стаята. Изведнъж спря и посочи старинен инструмент на един от рафтовете.

— Какво е това? — запита той.

— Прилича на стар компас.

— Правилно.

После посочи старинна пушка, окачена на стената над канапето.

— А това?

— Много стара пушка.

— Е, добре, а това?

— Старинна книга.

— По-точно, инкунабула.

— Инкунабула?

— Думата всъщност означава люлка, начало. Така наричат книгите, отпечатани, когато книгопечатането още било в пелени — тоест преди 1500 година.

— Наистина ли е толкова стара?

— Наистина. Именно трите открития, които виждаш пред теб — компасът, барутът и книгопечатането, — са важни предпоставки за

новата епоха, която наричаме Ренесанс.

— Трябва да ми обясниш по-подробно.

— Компасът улеснявал навигацията. С други думи, бил важна предпоставка за великите откривателски пътешествия. Което, между другото, се отнася и за барута. Новите оръжия дарили европейците с превъзходство над американските и азиатските култури. В Европа барутът добил голямо значение, а благодарение на книгопечатането били разпространени новаторските идеи на ренесансовия хуманизъм. Не на последно място то допринесло църквата да загуби монопола си като разпространителка на знания. Постепенно, сякаш от конвейер, са се появили нови инструменти и нови помощни средства. Един от важните инструменти например е далекогледът. Той създал напълно нови условия за астрономията.

— А накрая дошли ракетите и луноходите?

— Избързваш. Да, по времето на Ренесанса действително започнал процес, който щял да изпрати хората на Луната. Но и да ги доведе до Хиросима и Чернобил. Преди това обаче настъпили редица промени в икономическата и културната сфера. Една от важните предпоставки бил преходът от натурално към финансово стопанство. Към края на Средновековието съществували градове с процъфтяващи занаяти и усърдни търговци, с финансово стопанство и банково дело. По този начин се създала буржоазия, която с цената на своя труд, спечелила известна независимост от естествените условия на живот. Жизненонеобходимите неща вече можели да се купуват с пари. Това развитие насърчавало усърдието, въображението и съзидателността на отделния човек. Към индивида се поставяли съвършено нови изисквания.

— Това напомня за създаването на древногръцките градове две хиляди години по-рано.

— Може и да е тъй. Разказах ти как гръцките философи са се освободили от митологичните представи, властвали при земеделския начин на живот. По същия начин гражданите от ренесансовата епоха започнали да се освобождават от властта на феодалите и църковното господство. Същевременно, поради по-близкия контакт с арабите в Испания и с византийската култура на Изток, била преоткрита гръцката култура.

— Трите речни ръкава от античността се обединили в една широка река.

— Ти си внимателна ученичка, Софи! Мисля, че казаното ще ти е достатъчно като фон за възникването на Ренесанса. Сега ще ти разкажа за новото мислене.

— Давай! Но трябва да се прибера за вечеря.

Преди да заговори, Алберто отново седна на канапето.

— Ренесансът създал нов възглед за човека. Ренесансовите хуманисти развили напълно нова вяра в човека и неговата ценност в рязко противоречие със Средновековието, когато едностранчиво се изтъквала греховната човешка природа. Сега на човека се гледало като на нещо безкрайно велико и скъпоценно. Една от централните фигури при Ренесанса бил Марсилио Фичино. Той възкликнал: „Познай себе си, о, божествен род в обвивка човешка!“. Джовани Пико дела Мирандола пък написал похвално слово „За достойнството на човека“ — което би било невъзможно през Средновековието. Тогава виждали всяко начало в Бога, а ренесансовите хуманисти започнали да виждат началото в самия човек.

— Но точно така е станало и с древногръцките философи!

— Затова и говорим за възраждане на античния хуманизъм. Ренесансовият хуманизъм обаче бил далеч по-силно подвластен на индивидуализма. Ние не сме само хора, учел той, ние сме уникални индивиди.

Тази мисъл довела до почти безмерна почит към гения. В идеал се превърнал ренесансовият човек — това е човек, който се интересува и се занимава с всички области на живота, на изкуството и науката. Новият възглед за човека породил интерес и към анатомията на човешкото тяло. Както и в античността, започнали да разрязват мъртъвци, за да научат как е устроено тялото. От това се интересували и медицината, и изкуството, където се завърнали изображенията на голи тела. След хиляда години свян, така да се каже. Човекът отново се осмелил, дръзнал да бъде самият себе си. Вече не се срамувал от нищо.

— Звучи опияняващо — рече Софи и се надвеси над масичката, която я разделяше от учителя ѝ по философия.

— Без съмнение. Новият възглед за човека породил *нов възглед за живота*. Човекът вече не съществувал само за да служи на бога. Бог, казвали, е създал човека и заради самия човек. Затова човекът

може да се радва на живота тук и сега. А ако може да се развива свободно, той притежава безгранични възможности. Целта му е да прекрачи отвъд всички граници. И тук има разлика с античния хуманизъм. Нали античните хуманисти настоявали, че човек се нуждае от душевно спокойствие, умереност и въздържаност.

— Да не би ренесансовите хуманисти да са изгубили мярката?

— Поне не проявявали особена умереност. Те смятали, че светът едва ли не се е събудил за нов живот. Така се породило съзнанието за епоха. За вековете, които разделяли античността от собственото им време, въвели понятието Средновековие. Във всички области настъпил невидан разцвет: в изкуството и архитектурата, литературата и музиката, философията и науката. Ще посоча конкретен пример. Говорихме за античния Рим, който носел гордото име „град на градовете“. През Средновековието градът западнал и през 1417 година някогашният милионен град наброявал едва седемнайсет хиляди жители.

— Колкото Лилесанд.

— Ренесансовият хуманизъм си поставил културнополитическата цел да възстанови Рим. Над гроба на апостол Петър издигнали голямата катедрала „Свети Петър“. А катедралата „Свети Петър“ изобщо не внушава умереност или въздържание. Няколко велики ренесансови дейци се заели с най-огромния строителен проект в света. Работите започнали през 1506 и продължили точно сто и двадесет години, а едва петдесет години покъсно бил завършен и величественият площад „Свети Петър“.

— Сигурно е доста внушителна църква.

— Дълга е повече от двеста метра, висока е сто и тридесет. Но достатъчно говорихме за дързостта на ренесансовия човек. Много е важно, че Ренесансът създал *нов възглед за природата*. Схващането, че човек се чувства добре, съществувайки в мирозданието, че не гледа на земния живот само като на подготовка за небесния, създало съвсем ново отношение към физическия свят. Вече смятали природата за нещо положително. Мнозина вярвали, че бог се крие в своето творение. Нали богът е безкраен — би трябвало и да е вездесъщ. Този възглед се нарича *пантеизъм*. Средновековните философи не преставали да напомнят за непреодолимата пропаст между Бог и неговото творение. Сега обаче окачествявали природата като божествена, дори като божие

проявление. Но църквата невинаги приемала с благоволение новото мислене. Драматично доказателство е съдбата на Джордано Бруно. Той твърдял, че богът присъства в природата и че вселената е безкрайна. Затова го наказали строго.

— Как?

— Бил изгорен на клада на Площада на цветята в Рим през 1600 година...

— Отвратително! И глупаво. Това ли наричаш хуманизъм?

— Не, не това. Хуманистът бил Бруно, не палачите му. В епохата на Ренесанса процъфтявало и нещо, което наричаме антихуманизъм. Имам предвид авторитарната държавна и църковната власт. По онова време се водели и процеси срещу вещици, имало клади, магии и суеверие, кървави религиозни войни и не на последно място — бруталното завладяване на Америка. Никоя епоха обаче не е само добра или само лоша. Доброто и злото пронизват като червена нишка цялата история на човечеството. И често се преплитат. Същото се отнася и за следващата ни тема. Ще ти разкажа как Ренесансът развил *нов научен подход*.

— Тогава ли са построени първите фабрики?

— Не веднага. Но новият научен подход станал основа за цялото техническо развитие, започнало през Ренесанса. Това означава нов подход към същността на историята. Техническите плодове на новия метод узрели постепенно.

— Какъв е бил този нов метод?

— Целта му била преди всичко да се научим да изучаваме природата със собствените си сетива. Още в началото на четиринайсети век все повече гласове предупреждавали да не се вярва сляпо в старите авторитети. За такива авторитети били смятани, както църковните постулати, така и Аристотеловата натурфилософия. Подложили на съмнение и убеждението, че всеки проблем може да се реши само с размисъл. Такова прекомерно доверие във възможностите на разума господствало през цялото Средновековие. Сега вече се твърдяло, че изучаването на природата трябва да се основава върху наблюдение, опит и експеримент. Този подход наричаме *емпиричен*.

— Какво означава?

— Означава да извличаме знанията си от собствения си опит, а не от прашасали свитъци или нечии бълнувания. През античността

също са практикували емпирическа наука. Аристотел например извършил много важни наблюдения на природата. Но системните експерименти били нещо свършено ново.

— Обаче хората не са разполагали с днешните технически апарати.

— Естествено, нямали нито изчислителни машини, нито електронни везни. Но имали математиката, имали и обикновени везни. Разбрали колко е важно да изразяваш научните си наблюдения на точен математически език. Трябва да измерваме онова, което може да се измери, а онова, което не може — да направим измеримо, казвал Галилео Галилей, един от най-големите учени през седемнайсети век. Казвал още, че книгата на природата е написана на езика на математиката.

— Значи многобройните изследвания и измервания разчистили пътя към нови открития?

— Първият етап бил възникването на нов научен подход. Той създал условия за техническата революция, а техническият пробив пък създал основа за всички открития, направени досега. Затова казваме, че хората започнали да се откъсват от природните условия. Човекът вече не бил само част от природата — природата се превърнала в нещо, което човекът можел да опознава и да експлоатира. „Знанието е сила“ — казал английският философ Франсис Бейкън и така изтъкнал практическата полза от знанието, а това било нещо ново. И така хората се намесили в природата, завладели я.

— Това обаче не било само положително?

— Не, и ето че отново опираме до добрата и злата нишка, които се преплитат във всичко, свързано с делата човешки. Като резултат от техническия прелом, започнал през Ренесанса, се появили предачните машини и безработицата, медикаментите и новите болести, по-ефективното селско стопанство и опустошаването на природата, новите практични помощни средства, като перални машини и хладилници, но и замърсяването на околната среда и планините с отпадъци. Днес съзнаваме колко силно е застрашена нашата околна среда, затова мнозина смятат, че техническият прелом е опасно отклонение от условията на живот, дадени ни от природата. Според тях ние сами сме дали ход на процес, който от един момент нататък не можем да контролираме. По-големите оптимисти вярват, че все още

живеем в детската възраст на техниката. Действително техническата цивилизация изживява своите детски болести, смятат те, ала накрая хората ще се научат да владеят природата, без да я застрашават.

— Ти как мислиш?

— Може би и двете мнения до известна степен са основателни. В някои области хората не бива да се намесват повече в природата, в други можем спокойно да го правим. Във всеки случай е сигурно, че няма път назад към Средновековието. От Ренесанса насам човекът вече не е само част от сътворението. Той сам се намесва в природата и ѝ въздейства според собствените си представи. Ето това ни разкрива колко удивително съществува човекът.

— Вече кацнахме на Луната. Кой средновековен човек би повярвал, че е възможно?

— Никой, можеш да се обзаложеш. И ето че стигаме до *новата представа за света*. През цялото Средновековие хората ходели под небето и вдигали взор към Слънцето, Луната, звездите и планетите. Ала никой не се съмнявал, че Земята е център на вселената. Никакви наблюдения не поставяли под съмнение възгледа, че Земята стои на едно място, а „небесните тела“ кръжат около нея. Тази представа наричаме *геоцентричен светоглед*. А християнската догма, че Бог царува над всички небесни тела, го подкрепяла.

— Бих искала да е толкова просто!

— Но през 1453 година се появило съчинение, озаглавено „Шест книги за орбитите на небесните тела“. Написал го полският астроном Коперник, починал в деня, в който излязла книгата му. Коперник твърдял, че не Слънцето се върти около Земята, а Земята около Слънцето. Направил този извод въз основа на извършените дотогава наблюдения над небесните тела. Вярата, че Слънцето се върти около Земята, обяснявал той, се дължи единствено на факта, че Земята се върти около собствената си ос. Коперник посочвал, че всички наблюдения на небесните тела могат да се разгадаят много по-лесно, ако приемем, че Земята и другите планети се движат около Слънцето в концентрични орбити. Този възглед наричаме *хелиоцентричен светоглед*, което означава, че всичко се върти около Слънцето.

— И този светоглед е верният?

— Не съвсем. Най-важната теза на Коперник — че Земята се върти около Слънцето — разбира се, е правилна. Но той смятал

Слънцето за център на вселената. Днес знаем, че Слънцето е само една от безбройните звезди и че всички звезди около нас образуват само една от многото милиарди галактики. Коперник освен това вярвал, че Земята и другите планети се движат около Слънцето по орбити с форма на окръжност.

— Не е ли вярно?

— Не, за кръговите движения Коперник нямал никакво доказателство, освен древната представа, че небесните тела са обли като топки и описват окръжности просто защото са „небесни“. Още по времето на Платон кълбото и кръгът се смятали за съвършените геометрични фигури. Но в началото на седемнайсети век немският астроном Йоханес Кеплер представил резултатите от пространните си наблюдения, които доказвали, че планетите се движат около Слънцето по елиптични или овални орбити. Кеплер доказал също, че най-бързо се движат планетите, които са най-близо до Слънцето. Накрая доказал и че колкото повече се отдалечава от Слънцето една планета, толкова по-бавно се движи. Най-напред Кеплер изяснил недвусмислено, че Земята е планета като всички останали. Освен това подчертал, че навсякъде във вселената важат едни и същи физически закони.

— Как е могъл да бъде толкова сигурен?

— Сигурен бил, защото изследвал движенията на планетите със собствените си очи и разум, вместо сляпо да вярва на античните предания. Горедолу по едно и също време с Кеплер живял италианският учен Галилео Галилей. И той наблюдавал небесните тела през далекоглед. Разучил кратерите на Луната и установил, че подобно на Земята и там има планини и долини. Освен това Галилей открил, че планетата Юпитер има четири луни. Следователно Земята не била единствената планета с луна. Но и това е най-важното, Галилей открил така наречения закон за инерцията.

— Какво гласи?

— „Всяко тяло остава в състояние на покой или на равномерно движение по права линия, докато действащи отвън сили не го принудят да промени това състояние.“ Само че не го е формулирал така. Това е сторил по-късно Исак Нютон.

— Нямам нищо против.

— От античността насам един от най-важните аргументи срещу възгледа, че светът се върти около собствената си ос, бил следният: в

такъв случай Земята би трябвало да се върти толкова бързо, че камък, подхвърлен отвесно нагоре, би паднал обратно на много метри разстояние от мястото, където е подхвърлен.

— А защо не е така?

— Представи си, че седиш във влак и изпуснеш ябълка — тя няма да падне на разстояние от теб само защото влакът се движи. Ябълката пада точно пред теб. И това се обяснява със закона на Галилей. Ябълката запазва същата скорост, която е имала, преди да си я изпуснала.

— Мисля, че разбирам.

— По времето на Галилей обаче нямало влакове. Но ако търкаляш по пода кълбо и внезапно го пуснеш...

— ... кълбото ще продължи да се търкаля...

— ... защото скоростта му се запазва и след като си го пуснала.

— Но ако стаята е достатъчно дълга, накрая кълбото ще спре.

— Защото други сили намаляват скоростта му. Първо го спира подът, особено ако е грапав и неизлъскан дървен под. Земното притегляне също рано или късно ще спре кълбото. Почакай, нека ти покажа нещо.

Алберто Кнокс се изправи и се приближи до старинното писалище. Извади нещо от едно чекмедже и го сложи на масичката. Беше обикновена дървена плоскост — от едната страна дебела няколко милиметра, а от другата бе тънка като хартия. До дървената плоскост, която почти покриваше масичката, Алберто постави едно стъклено топче.

— Това тук се нарича наклонена равнина — каза той. — Какво според теб ще се случи, ако пусна топчето от мястото, където е най-дебела?

Софи въздъхна.

— Обзалагам се на десет крони, че ще се търкулне по масата и ще падне на земята.

— Да видим.

Алберто пусна топчето и стана точно както бе предсказала Софи. То се търкулна на масата, продължи по плота, тихо тупна на пода и накрая спря до прага.

— Впечатляващо — призна Софи.

— Нали? Галилей правел такива експерименти, разбираш ли?

— Наистина ли е бил толкова шантав?

— По-спокойно. Искал да изследва всичко със собствените си сетива, а ние сме още в началото. Първо ми обясни защо топчето се търкаля по наклонената плоскост.

— Търкаля се, защото е тежко.

— Е, добре. А какво всъщност е тежестта, дете мое?

— Сега наистина задаваш тъпи въпроси.

— Не наричай така въпросите, само защото не можеш да отговориш. Защо топчето се изтърколи на пода?

— Заради земното притегляне.

— Правилно. Или както казваме — заради гравитацията. Следователно тежестта е свързана със земното притегляне. Тази сила е задвижила топчето.

Алберто вече бе вдигнал топчето от пода. Надвеси се с него над наклонената плоскост.

— Сега ще се опитам да търкулна топчето напъряко по кривата равнина. Гледай внимателно как ще се движи.

Той се наведе и се опита да търкульне топчето през наклонената плоскост, на то незабавно зави и отново пое по наклона.

— Какво стана? — попита Алберто.

— Търкулна се накриво, защото плоскостта е наклонена.

— Сега ще го боядисам с флумастер... и после можем да помислим какво си искала да кажеш с „накриво“.

Алберто взе флумастер и оцвети топчето в черно. После отново го търкулна. Софи ясно различи траекторията на топчето по наклонената плоскост, защото то остави черна следа.

— Как би описала движението на топчето? — попита Алберто.

— Като дъга... прилича на част от окръжност.

— Право в десетката!

Алберто я погледна и вдигна вежди.

— Макар че не е точно окръжност. Тази фигура се нарича парабола.

— Както кажеш.

— Но защо топчето се движи така?

Софи размисли внимателно. Накрая каза:

— Тъй като плоскостта има наклон, земното притегляне привлича топчето към пода.

— Така е. И това ако не е сензация! Каня на тавана си някакво случайно момиченце и още след първия опит то стига до изводите на Галилей.

Той плесна с ръце и за миг Софи се побоя, да не би да е полудял. Алберто продължи:

— Видя какво се случи, когато две сили въздействат едновременно на един предмет. Галилей открил, че същото се отнася например и за оръдейно гюле. Изстрелват го във въздуха и то лети, но накрая пада на земята. И описва траектория, която точно отговаря на описаната от нашето топче върху кривата плоскост. По времето на Галилей това било истинско ново откритие. Аристотел вярвал, че хвърлен във въздуха камък описва лека дъга и после пада право към земята. Това не е вярно. Но хората узнали, че Аристотел се е заблуждавал, едва когато проверили на практика.

— От мен да мине. Но наистина ли е толкова важно?

— И още как! Това е от космическо значение, дете мое — едно от най-важните научни открития на човечеството в цялата история.

— Знам, че веднага ще ми обясниш защо.

— Идва ред на английския физик Исак Нютон, живял от 1642 до 1727 година. Нему дължим окончателното описание на Слънчевата система и на движението на планетите. Но той не само описал как планетите се движат около Слънцето, а и обяснил и точно защо го правят. Успял, между другото, позовавайки се на Галилей и неговия закон за инерцията, който сам формулирал в окончателния му вид.

— Нима планетите са стъквени топчета върху наклонена плоскост?

— Горедолу да. Но потърпи още миг, Софи.

— Май че нямам друг избор.

— Още Кеплер твърдял, че трябва да съществува сила, която създава силата на привличане между планетите. Слънцето например би трябвало да е източник на сила, която задържа планетите в техните орбити. Подобна сила би обяснила и защо в близост до Слънцето планетите се движат по-бързо, отколкото далеч от него. Кеплер освен това смятал, че приливът и отливът — тоест издигането и спадането на морската повърхност — зависят от сила, присъща на Луната.

— И това е вярно.

— Да, вярно е. Но Галилей го отричал. Подигравал се с Кеплер и неговата, както я наричал, налудничавата идея, че „Луната владее водата“. Галилей отхвърлял предположението, че подобни сили могат да действат на далечни разстояния и следователно между планетите.

— Лъгал се е.

— Да, по този въпрос се е лъгал. И това е твърде странно, защото иначе задълбочено изследвал земното притегляне и падането на телата. Освен това изяснил как няколко сили управляват движенията на едно тяло.

— Но ти спомена Нютон?

— Да, после се явил Нютон. Той формулирал така наречения *закон за всеобщата гравитация*. Този закон гласи, че всяко тяло привлича друго тяло със сила, която се увеличава в зависимост от големината на телата, и намалява, ако разстоянието между тях се увеличава.

— Мисля, че разбирам. Между два слона например съществува по-силно привличане, отколкото между две мишки. Освен това привличането между два слона в зоологическата градина е по-силно, отколкото между един индийски слон в Индия и един африкански слон в Африка.

— Значи си разбрала всичко. Сега обаче идва ред на най-важното. Нютон подчертава, че тази сила на привличане — или *гравитация* — е *универсална*. Това означава, че тя е общовалидна дори в Космоса и сред небесните тела. Разказват, че стигнал до това прозрение, докато седял под едно ябълково дърво. Видял как една ябълка пада на земята и се запитал дали същата сила не привлича Луната към Земята и дали това не е причината, че тя обикаля около Земята за вечни времена.

— Хитро. Но не чак толкова.

— Защо не, Софи?

— Ако Земята привлича Луната със същата сила, която кара ябълката да пада, то Луната би паднала на Земята, вместо да обикаля като котка около горещата каша.

— Лека-полека стигаме до *Нютоновия закон за движението на планетите*. В това, което казваш за земното притегляне и Луната, си наполовина права, но и наполовина грешиш. Защо Луната не пада на Земята, Софи? Земното притегляне наистина ѝ въздейства с огромна

мощ. Само си помисли какви исполински сили са необходими, за да вдигнат с един-два метра равнището на морето при прилив.

— Не, не разбирам.

— Спомни си за наклонената равнина на Галилей. Какво се случи, когато търкулнах топчето по наклонената плоскост?

— Нима върху Луната действат две различни сили?

— Точно така. При възникването на Слънчевата система Луната била изхвърлена с огромна сила от орбитата си — следователно надалеч от Земята. Тази сила ще действа вечно, защото Луната се движи без противодействие в безвъздушно пространство...

— Но същевременно силата на земното притегляне я дърпа обратно към Земята?

— Точно така. Двете сили са постоянни и действат едновременно. Затова Луната ще продължи да обикаля около Земята.

— Наистина ли е толкова просто?

— Толкова е просто, и именно тази „простота“ била най-важното за Нютон. Той доказал също така, че някои физически закони, например законът за инерцията, действат навсякъде във вселената. Дори при описването на движението на планетите приложил само два природни закона, за които говори и Галилей: закона за инерцията и закона, че тяло, върху което действат две сили, се движи по елипсовидна траектория — както показаха Галилеевото топче по наклонената плоскост.

— С тяхна помощ Нютон изяснил защо всички планети обикалят около Слънцето.

— Правилно. Всички планети се движат около Слънцето по елиптични орбити и при това съчетават две различни движения: първо, движението по права линия, което са придобили при възникването на Слънчевата система, и второ, движението спрямо Слънцето — породено от гравитацията.

— Доста умно.

— Имаш основание за тази оценка. Нютон доказал, че тези закони са валидни за движението на телата навсякъде във вселената. Така премахнал старите средновековни представи, че на небето важат закони, различни от действащите на Земята. Хелиоцентричната представа за света била потвърдена и окончателно обоснована.

Алберто се изправи и върна наклонената плоскост в шкафа. Наведе се и вдигна стъкленото топче, но го постави на масата между себе си и Софи. Тя си помисли, че е невероятно колко много неща се научават с една крива дъска и едно стъклено топче. Докато оглеждаше малката зелена сфера, все още почернена от флумастера, се замисли за земното кълбо и попита:

— Значи хората е трябвало да се примирят, че обитават една случайна планета в огромния космос?

— Да, новата представа за света в много отношения била тежко бреме. Да не говорим за ситуацията, когато Дарвин доказал, че човекът произхожда от животно. И в двата случая човекът изгубил част от привилегированото си място в мирозданието. И в двата случая църквата енергично се възпротивила.

— Разбирам защо. Та къде остава Бог? Докато Земята била в центъра, а Бог и всички небесни тела — един етаж по-високо, нещата са били някак по-прости.

— Но това все още не е най-голямото предизвикателство. Сигурно допускаш, че след като доказал, че едни и същи физически закони действат навсякъде във вселената, Нютон изгубил вярата си във всемогъществото на Бога. Не, Нютоновата вяра не се пропукала. Той гледал на природните закони като на доказателство за съществуването на великия всемогъщ Бог. По-зле стоял въпросът с автопортрета на човека.

— Какво искаш да кажеш?

— От Ренесанса насам човекът трябвало да свиква с мисълта, че живее на случайна планета в огромния Космос. Никак не съм сигурен, че вече сме привикнали съвсем към тази мисъл. Но още през Ренесанса някои твърдели, че човекът вече е в центъра на вниманието повече от когато и да било.

— Не разбирам.

— Представи си — доскоро Земята била център на света. Но когато астрономите заявили, че във вселената няма абсолютен център, възникнали толкова центрове, колкото са хората.

— Разбирам.

— Ренесансът донесъл и *нова представа за бога*. След като философията и науката се отделили от теологията, постепенно се оформило и ново християнско благочестие. После започнал

Ренесансът с новата му представа за човека. Това оказало влияние и върху практикуването на религията. Личната връзка между отделния човек и бога станала по-важна от отношението към църквата като към институция.

— Личната вечерна молитва например?

— Да, и тя. Литургията на латински и ритуалните молитви например били гръбнакът на богослужението в средновековната католическа църква. Само свещениците и монасите можели да четат Библията, защото тя била на латински. Но през Ренесанса Библията била преведена от арамейски и гръцки на езиците на народите. Това било от огромно значение за така наречената Реформация...

— Мартин Лутер...

— Да, Лутер е важен, ала той не бил единственият реформатор. Имало и църковни реформатори, които при все това оставали вътре в римокатолическата църква. Един от тях бил Еразъм Ротердамски.

— Нали Лутер скъсал с католическата църква, защото не искал да плаща, за да му опрощават греховете?

— И заради това, но всъщност ставало дума за нещо много по-важно. Според Лутер не е необходимо човек да получи божие опрощение чрез църквата или нейните свещеници. Той съвсем не смятал, че прошката зависи от плащането на църковните индулгенции. Но тъй или иначе католическата църква забранила търговията с индулгенции в средата на шестнайсети век.

— Бог сигурно много се е зарадвал.

— Лутер изобщо се дистанцирал от много религиозни обичаи и постулати, които църквата развила през Средновековието. Искал да се върнем назад към ранното християнство от Новия завет. „Само свещеното писание!“ — казал той, защото се стремял да се върне към „изворите“ на християнството, така както ренесансовите хуманисти искали да се върнат към античните извори на изкуството и културата. Той превел Библията на немски и така създал основата за писмения литературен немски език. Искал всеки човек да чете Библията и така да се каже — да бъде свой личен пастор.

— Свой личен пастор? Това не е ли прекалено?

— Лутер твърдял, че свещениците нямат особено добро отношение към Бога. От практически съображения лютеранските енории също назначавали пастори — те отслужвали богослуженията и

се грижели за всекидневните църковни дела. Но според Лутер човек се домогва до Божието опрощение и спасение от греховете не чрез църковните ритуали. Човек получава опрощение съвършено безплатно, само с вярата си, казвал той. Стигнал до това прозрение, като четял Библията.

— Значи Лутер бил типичен ренесансов човек?

— Да и не. Типична ренесансова черта била значението, което придавал на отделния човек и личната му връзка с бога. На 35-годишна възраст научил гръцки и се заел с изтощителната задача да преведе Библията на немски. Типично за Ренесанса било, че говоримите езици заместили латинския. Но Лутер не бил хуманист като Фичино или Леонардо да Винчи. Някои хуманисти, например Еразъм Ротердамски, го критикували заради, по тяхно мнение, прекалено отрицателното му схващане за човека. Защото Лутер подчертавал, че заради грехопадението си човек е тотално унищожен. Само божията милост можела да „оправдае“ човека, казвал той. Защото отплатата за греха е смъртта.

— Това наистина звучи тъжно, да.

Алберто Кнокс се изправи. Той взе от масата черно-зеленото топче и го пъкна в горния си джоб.

— Вече минава четири! — възкликна Софи.

— А следващата голяма епоха в историята на човечеството е Барокът. Но него ще запазим за друг ден, мила Хилде.

— Какво каза?

Софи подскочи.

— Ти каза мила Хилде.

— Непростима грешка на езика.

— Човек никога не греша безпричинно.

— Може би си права. Хилдиният баща вече ни слага и думите в устата. Мисля, че се възползва от положението, когато сме уморени. Тогава ни е по-трудно да се защитим.

— Ти каза, че не си Хилдиният баща. Потвърждаваш ли, че е истина?

Алберто кимна.

— Но няма аз съм Хилде?

— Уморен съм, Софи. Трябва да ме разбереш. Седим тук повече от два часа и аз през цялото време говорих. Не трябва ли да се

прибираш въщи за вечеря?

Софи бе почти сигурна, че Алберто иска да я изпъди. Докато се отправяше към изхода, усилено размишляваше защо беше сбъркал. Алберто я последва.

Под малката закачалка, на която висяха множество странни облекла, прилични на театрални костюми, лежеше Хермес и спеше. Алберто кимна към кучето и рече:

— Той ще дойде да те вземе.

— Благодаря за днешния урок — каза Софи.

Тя подскочи и прегърна Алберто.

— Ти си най-усърдният и най-милият учител по философия, когото някога съм имала.

После отвори външната врата.

Преди вратата да хлопне, Алберто рече:

— Скоро ще се видим, Хилде.

И с тези думи остави Софи сама със себе си.

Алберто пак бе сбъркал, негодникът. На Софи ѝ се доця да почука отново, но нещо я накара да се откаже.

На улицата си спомни, че не носи пари. Ах, да му се не види! Майка ѝ сигурно ще побеснее и много ще се страхува, ако Софи не се прибере до шест.

Ала само след няколко метра изведнъж забеляза на тротоара една десетачка. Билетът с прекачване струваше точно десет крони.

Софи се запъти към спирката и изчака следващия автобус до Пазарния площад. Оттам се качи на друг, който стигаше почти до дома ѝ.

Едва на Пазарния площад помисли, че е извадила голям късмет като намери десетачката точно когато така отчаяно се нуждаеше от пари.

Не беше възможно да я е оставил Хилдиният баща. Макар че той несъмнено бе майстор в изкуството да подхвърля разни предмети на най-абсурдните местенца.

Как обаче успяваше, щом като беше в Ливан?

И защо Алберто беше сбъркал името ѝ? Не само веднъж, а два пъти.

Софи усети хладни тръпки да полазват гърба ѝ.

БАРОКЪТ

... направени сме ние от сънища...

В следващите дни Алберто не се обади, но Софи по няколко пъти на ден поглеждаше към градината и търсеше Хермес. На майка си каза, че кучето само намерило пътя за вкъщи и собственикът му, възрастен учител по физика, я поканил на чаша кафе. Разказал на Софи за Слънчевата система и за новата наука, възникнала през шестнайсети век.

Пред Юрун разкри повече. Описа ѝ посещенията си у Алберто, пощенската картичка на стълбището, банкнотата от десет крони, която бе намерила на път за вкъщи. Но премълча съня за Хилде и историята със златното кръстче.

Във вторник, 29 май, Софи стоеше в кухнята и бършеше съдовете, докато в гостната майка ѝ гледаше новините. Когато сигналната мелодия замлъкна, Софи дочу, че майор от норвежкия корпус на ООН е бил убит от граната. Снимката на майора от сините каски просветна за две-три секунди на екрана, после новините продължиха.

— О, не! — възкликна Софи.

Майка ѝ се обърна.

— Да, войната е ужасна...

Софи се разплака.

— Но, миличка, чак пък толкова...

— Съобщиха ли името му?

— Да... но не го запомних. Бил от Гримста.

— Това не е ли същото като Лилесанд?

— Не, ти се шегуваш.

— Но ако си от Гримста, можеш да ходиш на училище в Лилесанд.

Софи вече не плачеше. Сега пък майка ѝ реагира. Изправи се и изключи телевизора.

— Що за глупости са това, Софи?

— Ах, нищо...

— Не, има нещо! Ти имаш приятел и лека-полека започвам да мисля, че е много по-възрастен от теб. Сега ми отговори: познаваш ли някакъв мъж в Ливан?

— Не, не точно...

— Познаваш ли сина на някого в Ливан?

— Ама чакай малко! Аз дори не познавам дъщеря му!

— За кого говориш?

— Не те засяга.

— Така ли?

— Може би аз би трябвало да те поразпитам. Защо татко никога не си е вкъщи? Защото сте прекалено страхливи, за да се разведете ли? Може би ти имаш приятел, за когото татко и аз не знаем? И тъй нататък, и тъй нататък. И двете имаме въпроси.

— Смятам, че трябва да поговорим.

— Може и да е така. Но сега съм толкова изморена, че предпочитам да си легна. Освен това съм в цикъл.

Софи избяга от стаята, все още със сълзи на очи.

Тъкмо се изми и се пъкна под завивката, когато майка ѝ влезе. Софи се престори, че спи, макар да знаеше, че пред майка такива номера не минават. Знаеше, че майка ѝ знае, че Софи знае, че такива номера не минават. Въпреки това и майката се престори, че вярва, че Софи спи. Тя седна на ръба на леглото и погали главата ѝ.

Софи размисли колко трудно се води двойствен живот. Вече се радваше, че приближава края на курса по философия. Може би щеше да свърши до рождения ѝ ден — или поне до деня на лятното слънцестоене, когато Хилдиният баща щеше да се прибере от Ливан...

— Искам празненство за рождения си ден — каза тя.

— Добре. И кого ще поканиш?

— Много хора... Може ли?

— Разбира се. Нали имаме голяма градина. Може би времето ще се задържи хубаво.

— Иска ми се да празнувам едва в Средлетната нощ^[1].

— Тогава така ще направим.

— Това е важен ден — каза Софи, но нямаше предвид рождения си ден.

— Аха...

— Смятам, че в последно време доста пораснах.

— Не е ли хубаво?

— Не знам.

Докато майка ѝ говореше, Софи бе заровила глава във възглавницата. Сега майката каза:

— Но, Софи, трябва да ми обясниш, защо в момента си така... толкова неуравновесена.

— Ти не си ли била такава на петнайсет години?

— Положително. Но ти знаеш какво имам предвид.

Софи се извърна.

— Кучето се нарича Хермес — каза тя.

— Да?

— Принадлежи на един мъж на име Алберто.

— Аха.

— Живее долу, в стария град.

— Нима си го придружила толкова далеч?

— Но то съвсем не е опасно!

— Каза, че кучето често идвало тук.

— Наистина ли?

Наложи се Софи да размисли. Искаше да разкаже колкото е възможно повече, но не всичко.

— Ти почти не си стоиш вкъщи — започна тя.

— Така е, имам много работа.

— Алберто и Хермес често идват.

— Но защо? Влизали ли са в къщата?

— Не можеш ли поне да задаваш въпросите последователно? Не са влизали в къщата. Но често се разхождат в гората. Толкова ли е чудно?

— Не, никак не е чудно.

— Както всички хора, и те по време на разходките си минават покрай нашата порта. Веднъж, когато си идвах от училище, Хермес душеше наоколо. Така се запознах с Алберто.

— А за белия заек и всичко останало?

— Това го каза Алберто. Понеже той е истински философ. Разказва ми за философите.

— Просто така, през градинската ограда?

— Не, разбира се, седнахме. Но той ми писа и писма, и то много. Понякога пристигаха по пощата, друг път просто ги пъхаше в пощенската ни кутия, когато минаваше насам.

— Значи, такива били „любовните писма“, за които разговаряхме?

— Само че не бяха любовни.

— Писал ти е само за философи?

— Да, представи си. И от него научих повече, отколкото за осем години в училище. Чувала ли си например за Джордано Бруно, който загинал през 1600 година на кладата? Или за Нютоновия закон за гравитацията?

— Не, много неща не знам...

— Доколкото те познавам, дори не знаеш защо Земята се върти около Слънцето, а не обратното.

— Той на каква възраст е горе-долу?

— Нямам понятие. Към петдесет.

— А какво общо има с Ливан?

Това бе по-труден въпрос. Софи прецени десет обяснения едновременно. После избра единственото подходящо.

— Братът на Алберто е майор в корпуса на ООН. И е от Лилесанд. Сигурна съм, че той е човекът, живял в миналото в Майорската хижа.

— Алберто не е ли малко странно име?

— Може би.

— Звучи като италианско.

— Знам. Почти всичко значимо произхожда от Гърция или от Италия.

— А той говори ли норвежки?

— Чисто и перфектно.

— Знаеш ли какво си мисля, Софи? Смятам, че трябва да поканиш у дома твоя Алберто. Досега не съм срещала истински философ.

— Ще видим.

— Може да го поканим за големия ти празник. Весело е, когато поколенията се смесят. Тогава може би ще ми позволиш да присъствам и аз. Мога да сервирам. Това не е ли добра идея?

— Добре, ако той е съгласен. Всъщност ми е много по-интересно да говоря с него, отколкото с момчетата от моя клас. Но... сигурно всички ще помислят, че Алберто ти е приятел.

— Просто ще им отговориш, че не е вярно.

— Ще видим.

— Да, ще видим. И още нещо. Вярно е, че невинаги всичко между татко и мен е вървяло гладко. Но никога не съм имала друг...

— Искам да спя. Страшно ме боли коремът.

— Искаш ли един аспирин?

— Да, добре.

Когато майката се върна с хапчето и чаша вода, Софи вече спеше.

31 май се падаше в четвъртък. Софи с мъка издържа последните учебни часове. Откакто започна курсът по философия, беше станала по-силна по някои предмети. Повечето ѝ оценки винаги се колебаеха между „много добър“ и „отличен“, но през последните месеци бе получила твърда шестица на класното и на едно домашно по обществознание. При математиката обаче положението не бе никак розово...

През последния час им раздадоха прегледаните съчинения. Софи бе избрала темата „Човекът и техниката“. Бе започнала да пише устремно за Ренесанса и научния прелом, за новата представа за природата, за Франсис Бейкън, който казал, че знанието е сила, и за новия научен подход. Старателно бе изяснила, че емпиричният подход е по-древен от техническите открития. После бе написала всичко, което си спомняше за лошите страни на развитието на технологиите. Всичко, което правят хората, може да донесе добро или зло, бе заключила накрая. Доброто и злото са като бяла и черна нишка, които непрестанно се преплитат. Понякога двете нишки са така усукани, че е невъзможно да ги разделиш.

Докато раздаваше тетрадките със съчиненията, учителят погледна към Софи и ѝ кимна със закачлив блясък в очите.

Беше ѝ писал шест плюс и сега я попита:

— Откъде си научила всичко това?

Софи взе един флумастер и написа с едри букви в тетрадката си: „Изучавам философия“.

Тъкмо понечи да затвори тетрадката, и нещо изпадна от средата. Беше картичка от Ливан.

Софи се наведе над чина и прочете:

Мила Хилде! Когато четеш тези редове, вече ще сме разговаряли по телефона за трагичния смъртен случай тук, на юг. Понякога се питам дали войната и насилието не биха могли да се предотвратят, ако хората умееха да мислят малко по-добре. Може би най-доброто средство срещу войната и насилието би бил един кратък курс по философия. Какво ще кажеш за „Малък учебник на ООН по философия“ — всички нови жители на нашата планета да получат по един екземпляр на родния си език. Ще представя пред генералния секретар тази идея.

По телефона ми разказа, че сега повече пазиш нещата си. Това е хубаво, защото ти наистина си най-страшната немарливка, която познавам. Добре е, че от последния ни разговор насам си загубила само една десетачка. Ще направя всичко възможно да ти помогна в търсенето. Наистина, далеч съм от дома, но все пак разчитам на някой и друг помощник там. (Ако намеря десетачката, ще я сложа в подаръка за рождения ти ден.)

Поздрави от татко, който има чувството, че вече е поел по дългия път към дома

Тъкмо когато Софи дочете картичката часът свърши. Отново в главата ѝ се разбушува ураган от мисли.

Както винаги, в училищния двор я чакаше Юрун. По пътя за вкъщи Софи показа на приятелката си пощенската картичка.

— Кога е подпечатана? — попита Юрун.

— Положително на 15 юни...

— Не, чакай малко... тук пише 30.05.1990.

— Но това беше вчера! Значи в деня след нещастния случай в Ливан.

— Аз пък не вярвам, че пощенската картичка може да стигне от Ливан до Норвегия само за един ден — размисли Юрун.

— И още по-малко, ако е надписана до Хилде Мьолер Кнаг, чрез Софи Амундсен, училище Фурулиа...

— Да не мислиш, че е дошла по пощата? И учителят просто я е сложил в тетрадката ти?

— Нямам понятие. И не знам дали мога да попитам.

Повече не говориха за картичката.

— Ще правя голямо градинско парти в нощта на тайнствата — съобщи Софи.

— С момчета ли?

Софи сви рамене.

— Не сме длъжни да каним най-тъпите.

— Но ще поканиш Йорген, нали?

— Ако искаш. На градинско парти не бива да липсва и катеричка. Може да покания и Алберто Кнокс.

— Ти си пълно куку!

— Знам.

Разговорът им приключи и при супера се разделиха.

Първата грижа на Софи, след като се прибра, бе да потърси Хермес в градината. Днес той действително се мотаеше под ябълковите дървета.

— Хермес!

Кучето притихна за миг. Софи знаеше точно какво става през тази секунда. Кучето я чу, позна гласа ѝ и реши да провери дали е там, откъдето бе дошъл звукът. Едва сега я откри и хукна да се метне отгоре ѝ. Четирите му крака се задвижиха светкавично като палки в ръцете на барабанист.

Не беше малко за една-единствена секунда.

Хермес се втурна към Софи, махайки бясно с опашка, и скочи.

— Добро куче, Хермес! Е, е... не, не ме ближи, разбираш ли. Така, седни... ето така!

Софи отключи вратата. В същия момент Шерекан се появи изпод храстите. Котката подозрително следеше чуждото животно. Но Софи му сложи храна, сипа зрънца в купичката на птичките, остави на костенурката едно листо от салата и написа бележка на майка си.

Съобщи ѝ, че ще заведе Хермес у дома и ще се обади по телефона, ако не успее да се прибере до седем часа.

После поеха из града. Този път Софи бе взела пари. Поразмисли дали да не се качи с Хермес на автобуса, но после се сети, че не знае дали Алберто ще одобри постъпката ѝ.

Докато вървеше зад Хермес, размишляваше какво нещо е животното. Каква е разликата между кучето и човека? Помнеше какво бе казал Аристотел по въпроса. Според него хората и животните са живи природни създания с много важни общи черти. Но Аристотел посочвал и една съществена разлика между човека и животното, а именно разумът.

На какво се е основавала увереността му, че тази разлика съществува?

Демокрит, обратното, не виждал голяма разлика между хората и животните, тъй като и едните, и другите са съставени от атоми. Той не вярвал, че хората носят безсмъртна душа. Според него и душата е изградена от мънички атоми, които след смъртта се разпиляват в разни посоки. Следователно за него душата на човека е неразривно свързана с мозъка.

Но как е възможно душата да се състои от атоми? В крайна сметка душата не може да бъде докосната, за разлика от останалите части на тялото. Тя е нещо „духовно“.

Прекошиха Пазарния площад и приближиха стария град. Когато стигнаха мястото, където Софи беше намерила десетачката, погледите им инстинктивно се сведоха към земята. И там — на същото място, където тогава се беше навела заради банкнотата от десет крони — сега лежеше илюстрирана картичка с картинката нагоре. На снимката личеше градина с палми и портокалови дървета.

Софи се наведе и я вдигна. В същия миг Хермес заръмжа. Изглежда не му хареса, че Софи докосна картичката. На нея пишеше:

Мила Хилде! Животът е просто една дълга верига от случайности. Не е съвсем невероятно, че десетачката, която ти загуби, попадна тъкмо тук. Може би една стара дама, чакаща автобуса за Кристиансанд, я е намерила на Пазарния площад в Лилесанд. После е продължила с влак от Кристиансанд, за да посети внуците си, и няколко часа по-късно е изгубила банкнотата тук. Възможно е още по-късно през деня десетачката да е била прибрана от едно момиче, което спешно се е нуждаело от десет крони, за да се прибере у дома с автобуса. Човек никога не знае, Хилде, но ако действително е станало така, трябва наистина да се запитаме дали зад всичко това не се крие някаква божия промисъл.

Поздрави от татко, който в мислите си вече седи на
кея в Лилесанд

П. П. Нали ти обещах, че ще ти помогна в търсенето на десетачката!

Вместо адрес на картичката беше написано: „Хилде Мьолер Кнаг, чрез една случайна минувачка...“. Картичката бе подпечатана на 15 юни.

Софи изкачи стълбите на бегом, следвайки Хермес. Когато Алберто отвори, тя рече:

— Махни се от пътя, старче. Пощата идва!

Точно в този момент имаше пълното право да е кисела.

Алберто я пусна. Както и миналия път, Хермес легна под закачалката.

— Както разбирам, майорът ни е оставил нова визитна картичка, дете мое?

Софи вдигна поглед към Алберто. Едва сега откри, че е с нови одежди.

Първо забеляза дълга къдрава перука. Освен нея носеше широк провиснал костюм с пищни дантели. Около врата си бе завързал шутовски копринен шал, над костюма бе праметнал червен плащ, а краката си бе обул в бели чорапи и фини лачени обувки с джуфки.

Цялото му облекло напомняше на Софи картините от двора на Луи XIV.

— Глупчо! — каза тя и му подаде картичката.

— Хм... Наистина ли намери десетачката на мястото, където днес е била картичката?

— Точно там.

— Той става все по-нагъл и по-нагъл. Но може би е за добро.

— Защо пък?

— По-лесно ще го разобличим. Но цялото представление е надуто и противно. Намирам, че вони на евтин парфюм.

— Парфюм?

— На пръв поглед е неоспоримо елегантно, но всичко това е просто майтап. Не виждаш ли как си позволява да сравнява мизерните си полицейски методи с божия промисъл?

Той посочи картичката. После я накъса на парченца, както бе постъпил с предишната. За да не му развали настроението още повече, Софи премълча за картичката, която получи в училище в тетрадката със съчинението.

— Ще седнем в гостната, скъпа ученичко. Колко е часът?

— Четири.

— Днес ще говорим за седемнайсети век.

Те влязоха в стаята със скосения таван и капандурата. Софи забеляза, че Алберто е подменил някои предмети. На масата имаше малка кутийка с истинска колекция от различни стъкла за очила. До нея лежеше разтворена книга. Беше много стара.

— Какво е това? — попита Софи.

— Първото издание на прочутото съчинение на Рене Декарт „Беседа върху метода“. От 1637 година е — едно от най-скъпите ми притежания.

— А кутийката...

— ... съдържа изключителна колекция от лещи — или оптически стъкла. Шлифовани са някъде към средата на седемнайсети век от нидерландския философ Спиноза. Струваха ми твърде много — и те са сред най-ценните ми съкровища.

— Сигурно щях да разбера много по-добре колко ценни са книгата и кутийката, ако знаех нещо за Декарт и Спиноза.

— Разбира се. Но първо да се опитаме да се вживеем малко в тяхната епоха. Да седнем.

Разположиха се като последния път — Софи в дълбоко кресло, а Алберто Кнокс на канапето. Разделяше ги масата с книгата и кутийката. Когато седнаха, Алберто свали перуката и я остави на писалището.

— Този век е времето, което често наричаме *барок*.

— Барок? Не е ли странно име?

— Произхожда от дума, която първоначално означавала перла с неправилна форма. Типични за изкуството на барока били пищните, богати на контрасти форми — пълна противоположност на изчистеното и хармонично ренесансово изкуство. Седемнайсети век изобщо бил белязан от напрежението между непримирими противоречия. Все още нашироко властвал жизнеутвърждаващият светоглед на Ренесанса, но мнозина изпаднали в другата крайност — отричане от света и религиозно усамотение. В изкуството и в реалния живот царял помпозен и пищен разцвет, но възникнали манастирски общности, които се отвърнали от света.

— Хем величествени замъци, хем закътани манастири.

— Можеш да се изразиш и така. Една от ключовите фрази по време на барока била латинската поговорка „*Care diem*“ — използвай деня! Друга често цитирана поговорка гласи „*Memento mori*“, а това означава: Помни, че ще умреш! В живописата една и съща картина може да изобразява пищен разкош, но в долния ѝ ъгъл да е нарисуван скелет. В много отношения барокът бил белязан от суета и глупост. Но пък мнозина се задълбочавали и в обратната страна на медала — преходността на нещата, тоест че всичко красиво около нас все някога ще умре и ще се разложи.

— И това е вярно. Според мен е печално, че нищо не е вечно.

— Тогава мислиш като много хора от онази епоха. И в политическо отношение барокът бил време на велики противоречия. Европа била опустошавана от войни. Най-страшна била Тридесетгодишната война, която бушувала почти из целия континент между 1618 и 1648 година. В действителност това е събирателно название на множество по-дребни войни, от които пострадала най-вече Германия. Франция постепенно станала господстваща сила в Европа

— не на последно място вследствие именно на Тридесетгодишната война.

— И за какво воювали?

— Преди всичко войната била между протестанти и католици, но всъщност битката се водела и за политическа власт.

— Горедолу като в Ливан.

— Освен това векът носел белезите на огромни класови различия. Сигурно си чувала за френската аристокрация и двора във Версай. Не зная дали си учила и за бедността на народа. Но небивалият разкош бил резултат от небивала дотогава власт. Твърдят, че политическата ситуация по време на барока прилича на изкуството и архитектурата от онова време. Бароковите архитектурни паметници са претрупани с финтифлюшки и извивки, а за политиката били характерни коварни сложни интриги, заговори и убийства.

— Нали през онази епоха един шведски крал бил застрелян в театъра?

— Имаш предвид Густав Трети и това много точно илюстрира моята мисъл. Наистина Густав Трети бил убит едва през 1792 година, ала при твърде „барокови“ обстоятелства. Убили го по време на голям маскарад.

— Аз пък мислех, че в театъра.

— Маскарадът бил в операта. Всъщност шведският барок завършва именно с убийството на краля. По негово време властвал *просветеният абсолютизъм* — горедолу така, както сто години порано при Луи Четиринайсети. Освен това Густав бил много суетен човек, който обичал изисканата реч и френските церемонии. И друго запомни — обичал театъра...

— И това предопредило смъртта му.

— Но по време на барока театърът бил нещо повече от вид изкуство. Бил основният символ на епохата.

— И какво символизираше?

— Живота, Софи. Кой знае колко пъти през седемнайсети век са повтаряли: „Животът е театър“. Във всеки случай — твърде често. Точно по това време възникнал модерният театър — с всичките му кулиси и театрални машини. Изобразявали на театралната сцена една илюзия — за да разобличат играта на сцената като илюзия. По този

начин театърът се превърнал в огледално отражение на човешкия живот изобщо. Безмилостно изобразявал нищожността човешка.

— Уилям Шекспир в епохата на барока ли е живял?

— Написал е големите си пиеси около 1600 година. Така хем бил още ренесансов човек, хем вече пристъпил в барока. Но още в неговите творби се появява сравнението на живот с театъра. Искаш ли да чуеш няколко примера?

— С удоволствие.

— В пиесата „Както ви харесва“ се казва:

*Да, този свят е сцена,
където всички хора са актьори
и всеки има миг, в който трябва
да влезе и излезе; и играе
различни роли, тъй като живота
е в седем действия...^[2]*

А в „Макбет“ се казва:

*Тоз живот е само
една нещастна, движеща се сянка,
актьор бездарен, който се явява,
измъчва и изпъчва своя час
на сцената и след това изчезва.
История, разказана от луд,
с много шум и бяс, в която няма
ни капка смисъл...^[3]*

— Ама че песимистично!

— Сериозно го е занимавала темата, че животът е кратък.

Сигурно си чувала най-известния Шекспиров цитат?

— „Да бъдеш или да не бъдеш — в туй е въпросът“...

— Да, думи на Хамлет. Днес ходим по земята — утре сме прах.

— Благодаря, имах достатъчно време да го разбера.

— Когато не го сравнявали с театър, бароковите поети сравнявали живота със сън. Още Шекспир е казал: „Направени сме ние от сънища и сън отворед обгръща тоз малък наш живот...“.

— Колко поетично!

— Испанският поет Калдерон, роден около 1600 година, написал пиеса, озаглавена „Животът е сън“. В нея казва:

Какво животът е? Бълнуване. И блян.

Какво животът е? Илюзия. Забрава.

Измамна сянка. Тъжна слава.

Напразно са богатства, почести, монетен звън.

Защото целият живот е сън.

А сънищата — сънища остават.^[4]

— Може би е прав. В училище учихме една пиеса. Казва се „Йепе от планината“.

— От Лудвиг Холберг. Величествена фигура в прехода между барок и Просвещение тук, на север.

— Йепе заспива в един крайпътен ров... а после се събужда в леглото на барона. И мисли, че само е сънувал, че е бил беден селяк. После го отнасят спящ обратно в рова и той се събужда отново. Но сега вярва, че само е сънувал, че е лежал в леглото на барона.

— Холберг е възприел този мотив от Калдерон, а Калдерон го е взел от арабските приказки от „Хиляда и една нощ“. Но сравнението между живота и съня е мотив, който можем да проследим много подалеч в миналото — до Индия и Китай. Още древният китайски мъдрец Чжуанцзъ, живял около 350 година преди новата ера, веднъж сънувал, че е пеперуда. Когато се пробудил, се запитал, дали е човек, който е сънувал, че е пеперуда, или е пеперуда, която продължава да сънува, че е човек.

— Във всеки случай не е възможно да се докаже кое е вярно.

— Тук, в Норвегия, имало един типично бароков поет на име Петер Дас. Живял от 1647 до 1707 година. От една страна, той се стремял да описва живота тук и сега, от друга — подчертавал, че само бог е вечен и постоянен.

— „Бог е бог, макар да опустее всичко. Бог е бог, макар и всички да умрат...“

— Но в същия хорал той описва севернонорвежката култура — пише за щипоците и лакердата, за съомгата и треската. Това е типично за барока. В един и същи текст се описват земното, нещата от отсамната страна, и небесното, нещата отвъд. Всичко това напомня Платоновото разделение между конкретния сетивен свят и неизменния свят на идеите.

— А какво станало с философията?

— Тя също носела белезите на яростни борби между противоречиви насоки на мислене. Както вече чухме, някои философи смятали, че съществуването, или битието, всъщност има душевна или духовна природа. Подобна гледна точка наричаме *идеализъм*. Противоположният възглед се нарича *материализъм* — философия, която се стреми да обоснове всички явления на битието с конкретни материални величини. През седемнайсети век и материализмът имал много последователи. Може би най-влиятелен от тях бил английският философ Томас Хобс. Всички явления, следователно и хората, и животните, твърдял той, се състоят изключително от материални частици. Дори човешкото съзнание — или душата — възниква според него от движението на миниатюрни частици в мозъка.

— Значи е мислел като Демокрит две хилядолетия преди него.

— Идеализмът и материализмът минават през цялата история на философията като червени нишки. Но рядко двете схващания са се изявявали така силно и едновременно, както през барока. С развитието на новите естествени науки материализмът всекидневно получавал нови потвърждения. Нютон посочил, че навсякъде във вселената важат едни и същи закони за движението. Той постановил, че всички промени в природата — било то на Земята или в космоса — се дължат на законите за земното притегляне и за движението на телата. Следователно всичко се направлява от една и съща неизменна закономерност — с други думи, от една и съща механика. Затова по принцип можем да изчислим с математическа точност всяка промяна в природата. Така Нютон доставил последните тухли за градежа на така наречената механистична картина на света.

— Представял си е света като голяма машина?

— Точно така. Думата „механичен“ произлиза от гръцката дума за машина. Но би трябвало да запомним, че нито Хобс, нито Нютон виждали противоречие между механистичната представа за света и вярата в Бога. Това обаче не се отнася за всички материалисти от осемнайсети и деветнайсети век. В средата на осемнайсети век френският лекар и философ Ламетри написал книгата „L’homme plus que machine“. Това означава: „Човекът — свършена машина“. Така както кракът е снабден с мускули, за да ходи, пишел той, мозъкът притежава „мускули“, за да мисли. По-късно френският математик Лаплас дал израз на крайно механистичните си схващания със следната мисъл: ако има интелект, комуто да е известно положението на всички материални частици в определен момент, нищо няма да е несигурно, а бъдещето и миналото биха се разкрили пред очите му. Тогава „картите“ биха показвали какво ще се случи. Такъв вид възглед наричаме *детерминизъм*.

— Но в такъв случай човек не притежава свободна воля!

— Не, тогава всичко е резултат на механични процеси — дори мислите и мечтите ни. През деветнайсети век немски материалисти твърдели, че мисловните процеси се отнасят към мозъка така, както урината към бъбреците и жлъчката към черния дроб.

— Обаче урината и жлъчката са материални, а мислите не са.

— Казваш нещо много важно. Нека да ти разкажа една история в същия смисъл. Веднъж руски космонавт и руски специалист по изучаване на мозъка спорили за религия. „Много пъти съм излизал в космоса — похвалил се космонавтът, — но досега не съм видял нито бога, нито ангелите.“ — „А аз съм оперирал много умни мозъци — отговорил мозъчният хирург, — но в нито един не открих дори една-единствена мисъл.“

— Което обаче не означава, че мислите не съществуват.

— Не. Просто става ясно, че мислите са нещо съвсем различно от органите, които могат да бъдат ампутирани, или от нещата, които се делят на все по-малки частици. Как например ще отстраниш оперативно една налудничава идея? Прекалено дълбоко е вкоренена. Един от важните философи на седемнайсети век на име Лайбниц сочи, че голямата разлика между всичко веществено и всичко духовно е именно, че веществото може да се разделя на все по-малки частици. Душата обаче не може да се разсича на парчета.

— Да, интересно с какъв ли нож бихме направили този опит?

Алберто само поклати глава. Сетне посочи масата помежду им и рече:

— Двамата най-значими философи през този век били Декарт и Спиноза. Те също се интересували от въпроси като отношението между душата и тялото. Ще се занимаем с тях по-подробно.

— Хайде. Но ако не свършим до седем, трябва да се обадя на мама.

[1] Нощта срещу 24 юни (у нас — Еньовден) — известна в целия свят като нощта на тайнствените сили; тогава езическото „раждане“ на плодовитостта съвпада с раждането на християнския светец Йоан Кръстител. В древния Рим — ден на Фортуна, богинята на съдбата. — Б.р. ↑

[2] Превод Валери Петров. — Б.пр. ↑

[3] Превод Валери Петров. — Б.пр. ↑

[4] Превод Валентин Дарев и Корнелия Дарева. — Б.пр. ↑

ДЕКАРТ

*... заел се да разчисти строителната
площадка от всички стари материали...*

Алберто бе станал и бе свалил червения си плащ. Просна го върху един стол и пак се настани на канапето.

— Рене Декарт е роден през 1596 година и през целия си живот обикалял Европа надлъж и шир. Още като младеж изпитал горещо желание да прозре природата на човека и на вселената. Но след като завършил философия, осъзнал най-вече собственото си невежество.

— Като Сократ ли?

— В общи линии да. Подобно на Сократ бил убеден, че само разумът може да ни даде сигурни познания. Не бива да се осланяме на писаното в старите книги. Не можем да се доверяваме дори на сетивата си, смятал той.

— Същото мислел и Платон. Според него само разумът дава сигурно знание.

— Точно така. От Сократ и Платон една пряка линия води през Августин право до Декарт. Всички те били изявени рационалисти. Смятали разума за единствения сигурен източник на познание. След обстояйни изследвания Декарт стигнал до извода, че невинаги може да се разчита на знанията, наследени от Средновековието. Можеш да го сравниш със Сократ, който не се доверявал на общоприетите възгледи, които чувал на атинското тържище. А как се постъпва в такъв случай, Софи? Знаеш ли отговора?

— Започваш да философстваш на своя глава.

— Точно така. И ето че Декарт решил да обиколи Европа — така както Сократ прекарал живота си в разговори с атиняни. Самият той пише, че от този момент ще търси само знанията, които може да открие в себе си или „в голямата световна книга“. Записал се във войската и това му дало възможност да посети много места в

централна Европа. По-късно прекарал няколко години в Париж. През май 1629 година отпътувал за Нидерландия, където останал двадесет години и се трудил над философските си съчинения. През 1649 година кралица Кристина го поканила в Швеция. Там обаче заболял от белодробно възпаление, от което починал през зимата на 1650 година.

— Значи живял едва 54 години!

— Но след смъртта му делото му било високо оценено. Без преувеличение можем да кажем, че Декарт е основоположник на философията на по-новото време. След като Ренесансът издигнал на пиедестал човека и природата, отново възникнала необходимост съвременните насоки на мислене да се обединят в една-единствена свързана философска система. Първият велик строител на тази система бил Декарт, последвали го Спиноза и Лайбниц, Док и Бъркли, Хюм и Кант.

— Какво разбираш под „философска система“?

— Основополагаща система от философски възгледи, която се опитва да отговори на всички важни философски въпроси. Великите систематизатори в античността били Платон и Аристотел. През Средновековието такъв бил Тома Аквински, който се стремил да прехвърли мост между Аристотеловата философия и християнската теология. После дошъл ред на Ренесанса — с цял лабиринт от стари и нови идеи за природата и науката, за бога и човека. Едва през седемнайсети век философията отново се опитала да обедини новите идеи във философска система. Първ Декарт направил този опит. Той дал стартовия сигнал за нещо, което щяло да се превърне в най-важната философска програма, така да се каже, на идните поколения. Привличал го най-вече въпросът какво можем да узнаем, тоест за степента на сигурност на човешкото познание. Вторият голям проблем, с който се занимавал, бил отношението между тялото и душата. Тези два проблемни кръга щели да владеят философския спор през следващите сто и петдесет години.

— В такъв случай Декарт е изпреварил своето време.

— Но тези въпроси са били на дневен ред и през неговата епоха. В отговор на въпроса как можем да постигнем сигурно знание, мнозина изразявали тотален философски скептицизъм. Според тях хората просто трябвало да се примирят, че не знаят нищо. Декарт обаче не се предавал — в противен случай нямало да е истински

философ. Ето нова прилика със Сократ, който не се задоволил със скептицизма на софистите. Точно по времето на Декарт новите естествени науки разработили метод, който щял да даде съвършено сигурно и точно описание на природните процеси. Декарт се видял принуден да се запита дали не съществува също толкова сигурен и точен метод за философска рефлексия.^[1]

— Разбирам.

— Това обаче бил само един от проблемите. Новата физика поставила и въпроса за естеството на материята, с други думи — кое определя физическите процеси в природата. Все повече хора подкрепяли материалистическото разбиране за природата. Но колкото по механистично и по физически се възприемал светът, толкова по-настойчиво изпъквал въпросът за отношението между тялото и душата. Преди седемнайсети век описвали душата най-често като някакъв „дух на живота“, присъщ на всички живи създания. Първоначалното значение на „душа“ и „дух“, между другото, е „дъх на живота“ или „дишане“. Така е в почти всички индоевропейски езици. Аристотел смятал, че душата присъства навсякъде в организма като негов „жизнен принцип“ — и следователно не е възможна отделно от тялото. Затова говорел за „душа на растение“ и „душа на животно“. Едва през седемнайсети век философите въвели категорично разделение между тялото и душата. И то, защото всички физически обекти, в това число телата на животните и хората, били обяснени като механични процеси. Нима човешката душа е част от тази „телесна машинария“? Не? Но какво е тогава? Трябвало да се обясни още по какъв начин нещо „духовно“ може да задвижи един механичен процес.

— Това е доста странна мисъл.

— Защо така смяташ?

— Решавам например да вдигна ръка — и ръката ми се повдига. Или решавам да догоня автобуса — и в следващия миг краката ми се втурват като навити. Случва се да си помисля за нещо печално — и очите ми веднага се пълнят със сълзи. Следователно трябва да съществува някаква тайнствена връзка между тялото и съзнанието.

— Точно този проблем провокирал разсъжденията на Декарт. Подобно на Платон, и той бил убеден, че между духа и материята съществува рязка граница. Но Платон не успял да отговори на въпроса как духът — или душата — въздейства на тялото.

— Нито пък аз — затова съм нетърпелива да чуя какво е измислил Декарт.

— Нека чуем как разсъждавал.

Алберто посочи книгата на масичката и продължи.

— В тази малка книжка — „Беседа върху метода“ — Декарт поставя въпроса с кой философски метод философът трябва да решава философския проблем. Нали естествените науки вече били развили новия си метод...

— Повтаряш се.

— Първо, Декарт обяснява, че не бива да смятаме нищо за вярно, докато ясно и категорично не се убедим в неговата истинност. А за да постигнем тази цел, трябва да разделим сложния проблем на колкото е възможно повече отделни части. Тогава трябва да започнем с най-простичките мисли. Иначе казано, всяка мисъл бива „претеглена и измерена“ — така както Галилей искал да измери всичко и да направи неизмеримото измеримо. Декарт смятал, че философът трябва да върви от простото към сложното. По този начин може да се изгради едно ново познание, казвал той. Но до самия край трябва постоянно да пресмятаме и да проверяваме дали не сме пропуснали нещо. Само така можем да стигнем до философски изводи.

— Изглежда като математическа задача.

— Да, Декарт искал да приложи „математически метод“ във философската рефлексия. Искал да доказва философските истини, както се доказва математическо правило. Искал да използва средството, с което си служим и при боравенето с числа, а именно разума. Защото само разумът може да ни даде сигурно познание. Съвсем не е доказано, че можем да се осланяме на сетивата си. Вече ти обърнах внимание върху сходствата между Декарт и Платон. Нали и Платон бе казал, че математиката и числата могат да ни дадат по-сигурно познание, отколкото наученото с помощта на сетивата.

— Но нима е възможно по същия начин да се отговаря и на философски въпроси?

— Да се върнем към заключението на Декарт. Неговата цел е да получи сигурни познания за естеството на битието. Той още в началото заявява, че трябва да започнем, като се съмняваме във всичко. Защото не желал да изгради философската си система върху пясъчни основи.

— Понеже ако основата поддаде, ще се срути цялата къща.

— Благодаря за помощта, Софи. Не че Декарт смята за правилно да се съмняваме във всичко, но според него по принцип е възможно да се съмняваме във всичко. Първо, никак не е сигурно, че ще напреднем във философските си търсения, ако четем Платон или Аристотел. Може и да разширим историческите си познания, но едва ли ще научим повече за света. Декарт смятал, че преди да започне собствените си философски проучвания, трябва да изхвърли през борда старите мисли.

— Искал да разчисти всички стари материали от строителната площадка, преди да се залови с градежа на новата къща?

— Да, искал да използва само нови и солидни строителни материали, за да бъде съвсем сигурен, че новото мисловно построение ще е трайно. Съмненията му обаче стигат още по-надълбоко. Ние не можем да се осланяме на онова, което ни говорят сетивата, казвал той. Може би те просто ни мамят.

— Как е възможно?

— Нали дори когато сънуваме, вярваме, че преживяването ни е действително? Какво различава усещанията ни наяве от онези насън? „Ако размисля съсредоточено, не откривам нито един сигурен белег, който би различил будуването от съня — пише Декарт. — Двете състояния си приличат до такава степен, че се обърквам и дори не знам дали не сънувам в същия този миг.“

— Нали и Йебе от планината си въобразявал, че сънува, че лежи в баронското легло.

— А докато лежал в баронското легло, смятал живота си като беден селянин за сън. И така, Декарт започва да се съмнява във всичко. В такава ситуация мнозина други философи преди него сложили край на философските си наблюдения.

— Значи не са напреднали особено.

— Декарт обаче се опитал да се придвижи отвъд тази нулева позиция. Сигнал до прозрението, че всичко трябва да се поставя под съмнение и че това е единственото, в което може да бъде сигурен. После му хрумва още нещо: съществува факт, в който той може да бъде напълно сигурен, а именно — че се съмнява. Но ако е сигурно, че се съмнява, трябва да е сигурно, че мисли, а ако мисли, трябва да е мислещо създание. Или както казва самият той: „Cogito, ergo sum“.

— Което означава?

— Мисля, следователно съществувам.

— Не ме учудва особено, че е стигнал до подобен извод.

— Вероятно. Но не забравяй с каква интуитивна сигурност той внезапно разбира, че е мислещ Аз. Може би си спомняш, че Платон смятал онова, което разбираме с разума си, за по-действително от онова, което обхващаме със сетивата си. Декарт разсъждавал по подобен начин. Той не само осъзнал, че е мислещ Аз, а същевременно разбрал, ще мислещият Аз е наистина по-действителен от физическия свят, който възприемаме със сетивата си. Но не спрял дотук, Софи. Съвсем не е приключил философското си проучване.

— Препоръчвам ти да последваш примера му.

— Сега Декарт се пита дали със същата интуитивна сигурност не осъзнава и нещо повече от факта, че е човешко същество. Разбира, че притежава ясна и отчетлива представа за съвършено същество. Винаги е имал тази представа, затова Декарт смята за неоспоримо, че тя не произтича от него самия. Следователно представата за едно съвършено същество трябва да идва от самото съвършено същество, с други думи — от бога. Ето защо за Декарт фактът, че съществува бог, е също толкова непосредствено логичен, колкото и обстоятелството, че някой, който мисли, е мислещ Аз.

— Според мен той е прибързал със заключенията си. В началото беше по-предпазлив.

— Да, мнозина сочат това за най-голямата слабост на Декарт. Но ти сама каза: заключения. Всъщност тук не става дума за доказателство. Декарт просто разсъждавал, че всички ние имаме представа за съвършеното същество и че присъщо на тази представа е това същество да съществува. Защото едно съвършено същество не би било съвършено, ако не съществуваше. Освен това, ако съвършеното същество не съществуваше, ние нямаше да имаме представа за него. Самите ние сме несъвършени, затова не е възможно идеята за съвършеното да произтича от нас. Идеята за бога, според Декарт, е вродена идея, заложена у нас с раждането ни, „подобно на печат, с който творецът бележи творбата си“ — както сам пише.

— Но ако аз имам представа за слонодил, това не означава, че той съществува в действителност.

— Декарт би ти отговорил, че присъщо на понятието „слонодил“ е, че той не съществува. На понятието „съвършено същество“ обаче е присъщо, че съществува. За Декарт това е толкова сигурно, колкото и фактът, че в идеята за окръжността е заложено всички точки в нея да са еднакво отдалечени от центъра ѝ. Следователно ако не изпълнява дадените изисквания, тя няма да е окръжност. И съвършеното същество не би било съвършено, ако му липсва най-важното от всички негови свойства, а именно съществуването.

— Доста специален начин на разсъждение.

— Извънредно рационалистичен начин на разсъждение. Подобно на Сократ и Платон, Декарт виждал зависимост между мисленето и съществуването. Колкото по-логично е едно нещо според мисленето, толкова по-сигурно е съществуването му.

— Дотук той откри, че е мислеца личност и че съществува съвършено същество.

— Това е само изходната му позиция. Всичките ни представи за външната действителност — например за Слънцето и Луната — може съвсем спокойно да са илюзорни. Обаче и външната действителност има свойства, които могат да се познаят с разума. А именно — математическите отношения, с други думи, онова, което може да се измери, дължината, широчината и дълбочината. Разумът ми възприема тези количествени свойства толкова ясно, колкото и факта, че съм мислецо същество. За разлика от тях, качествените свойства като цвят, мирис и вкус, зависят от сетивата ни и всъщност не описват външната действителност.

— Значи все пак природата не е сън?

— Не, и на това място Декарт отново се връща към представата ни за съвършеното същество. Ако разумът ни ясно и отчетливо познава нещо, какъвто е случаят с математическите съотношения във външната действителност, то със сигурност наистина е такова. Защото един съвършен бог не може да бъде измамник. Декарт се позовава на „Божията гаранция“, че всичко, което познаваме с разума си, е действително.

— Е, добре. Установил е значи, че е мислецо същество, че съществува бог и че освен това съществува външна действителност.

— Между външната и мисловната действителност обаче има съществена разлика. Затова по-нататък Декарт предполага, че

съществуват две различни форми на действителността — или две субстанции. Първата субстанция е мисленето, или душата, втората е протяжността, или материята. Душата е само в съзнанието, тя не заема място в пространството, затова не може да се дели на все по-малки части. За разлика от нея, материята е само протяжна, тя заема място в пространството и затова се дели на все по-малки части — ала тя не е съзнателна. Декарт учи, че и двете субстанции произхождат от бога, защото само бог съществува, независимо от нещо друго. Ала при все, че мисленето и протяжността произхождат от бога, двете субстанции са напълно независими една от друга. Мисленето е свободно в отношението си към материята и обратното — материалните процеси действат също напълно независимо един от друг.

— Така божиеото сътворение било разделено на две.

— Именно. Определяме Декарт като *дуалист* и това означава, че той рязко разграничава духовната от пространствената действителност. Например: само човекът притежава душа. Животните принадлежат изцяло към пространствената действителност. Животът и движенията им са абсолютно механични. Декарт гледал на животните като на един вид сложни автомати. Възгледът му за пространствената действителност също е последователно механистичен, като при материалистите.

— Силно се съмнявам, че Хермес е машина или автомат. Декарт положително никога не е обичал животно. А ние? Нима ние сме автомати?

— Да и не. Декарт стигнал до заключението, че човекът е двойствено същество, което едновременно мисли и заема пространство. Следователно човек притежава душа и пространствено тяло. Нещо подобно са формулирали още Августин и Тома Аквински. Те вярвали, че човек притежава тяло, подобно на животните, и дух, подобно на ангелите. За Декарт човешкото тяло е изделие на фината механика, но човешката душа действа, независимо от тялото. Телесните процеси не притежават подобна свобода, те следват свои собствени закони. Онова, което мислим с разума си, обаче не се разиграва в нашето тяло. Негово поле на действие е душата, която е независима от пространствената действителност. Може би трябва да добавя, че Декарт не изключвал възможността и животните да мислят.

Но ако притежават тази способност, и за тях важи разделението между мислене и протяжност.

— Вече говорихме за това. Щом реша да догоня автобуса, се задвижва целият „автомат“. А ако въпреки това го изпусна, напират сълзите.

— Дори Декарт не можел да отрече, че душата и тялото често си влияят взаимно. Докато душата е в тялото, смятал той, тя е свързана с него чрез един специален мозъчен орган, жлеза, в която духът и материята постоянно си влияят. По този начин, продължава Декарт, душата непрестанно бива заблуждавана от чувства и усещания, породени от нуждите на тялото. Целта обаче е ръководството да се поеме от душата. Защото независимо колко страшно те боли коремът, сборът от ъглите в един триъгълник винаги е 180 градуса. По този начин можем да издигнем мисленето над телесните нужди и да постъпваме „разумно“. Така погледнато, душата е напълно независима от тялото. Нозете ни могат да остарееят и да отслабнат, гърбът ни да се превие, зъбите ни да изпадат, но две и две ще си остане четири, докато притежаваме разум. Защото разумът нито остарява, нито отслабва. За разлика от него телата ни стареят. За Декарт разумът е самата душа. По-ниските афекти и настроения, като алчност или омраза, са тясно свързани с телесните функции — и оттук с пространствената действителност.

— Не мога да преглътна толкова лесно, че Декарт е сравнил тялото с машина или автомат.

— Просто по времето на Декарт хората били тотално омаяни от машини и часовникови механизми, които привидно действали от само себе си. Нали думата „автомат“ означава нещо, което се движи само. Естествено, било илюзия, че се движат сами. Нали човек е конструирал и навил астрономическия часовник. Декарт подчертава, че подобни изкуствени апарати са прости устройства, съставени от малко на брой части, в сравнение с огромния брой мускули, нерви, вени и артерии, от които са изградени телата на хората и животните. Но защо бог да не създаде животинското или човешкото тяло именно въз основа на механичните закони?

— Днес мнозина говорят за изкуствен интелект.

— Имат предвид съвременните автомати. Построихме машини, които понякога наистина ни убеждават, че са интелигентни. Декарт

сигурно би изпаднал в паника при вида им. Вероятно би се запитал дали човешкият разум е наистина толкова свободен и самостоятелен, колкото си е мислел. Защото има философи, които смятат, че душевният живот на човека е също толкова лишен от свобода, колкото и телесните процеси. Разбира се, човешката душа е безкрайно по-сложна от една компютърна програма, но някои хора вярват, че по принцип тя е толкова несвободна, колкото и тези програми. Виж, искам да ти покажа нещо, Софи.

Алберто включи компютъра и не след дълго в десния горен ъгъл на монитора светна прозорче. Той написа „Лайла“ и обясни:

— Това е програма за разговор.

На екрана се появи текст:

„Здравей, името ми е Лайла. Удобно ли си седнал?“

Софи чукна две букви:

„Да“ — написа тя, макар още да не бе седнала. Но Алберто вече ѝ поднасяше стол.

„Как се казваш?“ — се изписа на екрана.

„Софи Амундсен“ — натрака Софи, а компютърът отговори:

„Кльовервейен 3. Приятно ми е да се запознаем, Софи. Радваш ли се, че скоро ще имаш рожден ден?“

Софи подскочи. Алберто сложи ръка на рамото ѝ и каза:

— Дадох на Лайла името, адреса и рождената ти дата. Представи си, че ти предлагам да те запозная с някого. Сигурно и ти ще полюбопитстваш да узнаеш предварително нещо за него.

„Не е лошо“ — написа Софи.

„Нима ти е лошо, Софи? Трябва да се стараеш да говориш с пълни изречения.“

„Благодаря, много съм добре. Мога ли да те попитам нещо?“

„Радвам се, че си добре. Моля, попитай ме нещо.“

„На колко години си?“ — написа Софи.

„Създадена съм на 8 август 1988 година в Атланта, а на норвежки съм преведена на 28 март 1990 в Норвежкото висше техническо училище.“

„Пирати!“

„Казах, че трябва да говориш с пълни изречения.“

„Говоря за софтуерни пирати.“

„Не разбирам жаргон. Знам повече от сто хиляди думи, но думата пират познавам само в контекста на морски битки. Искаш ли да разговаряме за мореплаватели?“

„Не знам.“

„Незнанието по принцип е етап по пътя към ново познание.“

„Същото би казал Сократ. Или, от мен да мине — Декарт.“

„Сократ е бил древногръцки философ, живял от 470 до 399 преди новата ера. Ако искаш да научиш повече, натисни F7. Декарт е бил френски философ, живял от 1596 до 1650. Ако искаш да научиш повече, натисни F8.“

„Благодаря, достатъчно. Мога ли да те попитам нещо друго?“

„Радвам се, че ти е достатъчно. Питай нещо друго.“

Алберто се подсмиваше. Софи написа:

„Коя е Хилде Мьолер Кнаг?“

„Хилде Мьолер Кнаг живее в Лилесанд и е на същата възраст както Софи Амундсен.“

„Откъде знаеш това?“

„Не зная откъде, но го открих в своя харддиск.“

Софи усети ръката на Алберто върху рамото си.

— Въведох малкото, което знаем за Хилде.

„Какво още знаеш за Хилде?“ — натрака Софи.

„Баща ѝ е наблюдател от силите на ООН в Ливан. Има майорски чин и праща пощенски картички на дъщеря си.“

„Искам да го откриеш.“

„Не мога. Не го намирам в никоя директория, а не съм свързана с друга база данни.“

„Казах: открий го!!!!!!“

„Сърдиш ли се, Софи? Толкова много удивителни са израз на силни чувства.“

„Искам да разговарям с бащата на Хилде!“

„Имаш проблеми да овладееш волята си. Ако искаш да разговаряш за своето детство, натисни F9.“

Алберто отново постави ръка на рамото ѝ.

— Тя е права. Това е компютърна програма, Софи, не е кристално кълбо на ясновидка.

„Гледай си работата!“ — написа Софи.

„Както желаяш, Софи. Познанството ни трая само тринадесет минути и петдесет и две секунди. Ще запамята всичко, което си казахме. Прекъсвам програмата.“

На екрана се появи прозорчето.

— А сега да пристъпим отново към работа — рече Алберто.

Софи обаче бе написала няколко букви. Думата беше „Кнаг“. В следващия миг на монитора светна съобщение:

„Тук съм!“

Този път подскочи Алберто.

„Кой си ти?“ — написа Софи.

„Майор Алберт Кнаг, на вашите услуги. Идвам направо от Ливан. Какво ще заповядат господата?“

— По-ужасно нещо не съм преживявал! — изстена Алберто. — Негодникът се е промъкнал дори в харддиска!

Той измести Софи от стола и седна пред клавиатурата.

„Как, мътните да те отнесат, се озова в моя компютър?“ — написа той.

„Дреболия, скъпи колега. Аз съм точно там, където благоволявам да се разкрия.“

„Проклет компютърен вирус!“

„Хайде, хайде! В момента се явявам рожденически вирус. Мога ли да предам малък поздрав?“

„Благодаря, до гуша са ни дошли.“

„Ще бъда кратък: Всичко е само в твоя чест, скъпа Хилде. Сърдечно те поздравявам за петнадесетия рожден ден! Извинявай за обстоятелствата, но искам поздравленията ми да те съпровождат винаги и навсякъде, където отидеш. Поздрави от татко, който така жадува да те прегърне!“

Преди Алберто да успее да напише нещо в отговор, на екрана отново светна прозорчето.

Алберто влезе в директория „Кнаг“ и получи следната информация:

knag.lib 147.643	15/06-90 14.57
knag.lil 326.439	23/06-90 22.43

Алберто затрака по клавиатурата и после изключи компютъра.

— Така, изчистих го — рече той. — Но е невъзможно да предвидим къде ще се появи отново. — Взря се в екрана и добави: — Най-лошото е името му. Алберт Кнаг...

Едва сега Софи осъзна приликата на имената — Алберт Кнаг и Алберто Кнокс. Ала Алберто бе толкова ядосан, че тя не посмя да отвори уста. Върнаха се и седнаха до масата.

[1] От reflexio (лат.) — Размишление, самонаблюдение, анализ; отражение. — Б.пр. ↑

СПИНОЗА

... Бог не е кукловод...

Дълго седяха безмълвни. Накрая Софи проговори само за да разсее Алберто:

— Декарт трябва да е бил странен човек. Прочут ли е бил?

Алберто два пъти въздъхна, преди да отговори:

— С времето станал извънредно влиятелен. Но най-голямо било значението му за друг един философ — нидерландеца Барух Спиноза, живял от 1632 до 1677 година.

— Ще ми разкажеш ли и за него?

— Така бях решил. Няма да позволим да ни попречат военни провокации.

— Цялата съм слух.

— Спиноза принадлежал към еврейската община в Амстердам, но скоро го прокълнали и отлъчили заради лъжливото му, както твърдели, учение. Малцина философи от новото време са били толкова подигравани и преследвани заради идеите си. Дори извършили покушение срещу него, и то само защото критикувал официалната религия. Смятал, че единствено закостенелите догми и празните ритуали поддържат християнството и юдаизма. Спиноза пръв приложил така наречения историческо критически анализ спрямо Библията.

— Обясни ми.

— Отричал, че Библията е вдъхновена до последната си буква от Бога. Когато я четем, казвал, не бива да забравяме как е създадена. Този „критичен“ прочит ще ни позволи да открием редица противоречия между различните книги и евангелия в нея. Така между редовете на текстовете от Новия завет винаги ще срещаме Исус Христос, когото можем да определим като глас божи. Защото проповедите на Исус са равнозначни именно на освобождаване от

закостенелия юдаизъм. Той проповядвал „религия на разума“, чието най-висше благо е любовта. Под любов Спиноза разбира както любовта към бога, така и любовта към ближните. Но и християнството, продължава той, скоро застинало във вкаменели догми и празни ритуали.

— Ясно е, че и църквите, и синагогите трудно биха преглътнали подобни мисли.

— Когато положението станало критично, дори собственото му семейство го изоставило. Нещо повече — опитали се да го лишат от наследство заради кощунственото му учение. При това, парадоксалното е, че малцина са защитавали свободата на възгледите и религиозната толерантност по-енергично от самия Спиноза. В крайна сметка многобройните препятствия, с които трябвало да се бори, го принудили да се оттегли и да се посвети на философията. Изкарвал прехраната си, като шлифовал оптически стъкла. Както вече казах, някои от тези лещи попаднаха у мен.

— Впечатляващо!

— Има нещо почти символично в това, че е живял от изработка на оптически стъкла. Нали призванието на философите е да помогнат на хората да видят мирозданието в нова перспектива. А най-същественото във философията на Спиноза е желанието да наблюдава нещата „от гледна точка на вечността“.

— От гледна точка на вечността?

— Да, Софи. Мислиш ли, че ще успееш да оцениш собствения си живот в космическа взаимовръзка? Да наблюдаваш себе си и живота си тук и сега, така да се каже, с присвити очи...

— Хм... не е тъй лесно.

— Спомни си, че ти си само миниатюрна частица от живота на природата. Следователно си част от невероятно огромна взаимозависимост.

— Мисля, че разбирам какво искаш да кажеш.

— Но способна ли си и да го изживееш? Можеш ли да възприемеш природата, та дори цялата вселена, наведнъж, в един-единствен миг?

— Зависи. Може би ще ми трябват чифт оптически стъкла.

— При това става дума не само за безкрайния космос. Имам предвид и безкрайното време. Преди тридесет хиляди години в

Рейнска област живяло малко момче. Било мъничка частица от всеприродата, дребна вълничка в безмерното море. Така, Софи, и ти живееш една миниатюрна част от живота на природата. Между теб и онова момче няма разлика.

— Все пак аз живея сега.

— Да, но тъкмо затова трябва да се самонаблюдаваш с присвити очи. Коя ще бъдеш ти след тридесет хиляди години?

— Това ли било лъжливо учение?

— Ами... Спиноза не само твърдял, че всичко, което съществува, е природа. Поставял знак за равенство между бога и природата. Виждал бога във всичко съществуващо и всичко съществуващо съзирал в бога.

— Значи бил пантеист.

— Правилно. За Спиноза бог не е творецът, който някога е създал света и оттогава съществува редом с творението си. Не, бог е светът. Понякога Спиноза се изразява и по-различно. Подчертава, че светът е в бога. Позовава се върху речта на апостол Павел на Ареопага. „Защото ние чрез него живеем, и се движим, и съществуваме“, бе казал Павел. Но нека проследим как разсъждава Спиноза. Най-важната му творба се нарича „Етика, доказана по геометрически начин“.

— Етика... и геометрия?

— В нашите уши това звучи странно. Под етика философите разбират учението как трябва да живеем, за да водим добър живот. В този смисъл говорим например за Сократовата или Аристотеловата етика. Само че в наше време етиката, така да се каже, е сведена до няколко правила как да живеем, без да засягаме болното място на ближните си.

— Защото се смята за егоизъм да мислиш за собственото си щастие?

— Горе-долу е така. Когато Спиноза употребява думата „етика“, тя може да бъде преведена и като изкуство да се живее или морал.

— Но все пак... „Изкуството да се живее, доказано по геометричен начин“?

— Геометричният начин или метод се отнася до езика или формата на изложението. Спомняш си, че Декарт искал да приложи математическия метод и към философската рефлексия. Под това разбирал философска рефлексия, изградена върху категорични

заклучения. Спиноза е част от същата тази рационалистическа традиция. В етиката си искал да покаже как природните закони ръководят човешкия живот. Трябва да се освободим от нашите чувства и усещания, казвал той, защото само така можем да постигнем щастие и покой.

— Едва ли ни ръководят само природните закони.

— Е, Спиноза наистина е костелив орех, Софи. Нали помниш, че според Декарт действителността се състои от две коренно различни субстанции, а именно мислене и протяжност.

— Как бих могла да забравя?

— Понятието „субстанция“ може да се преведе горе-долу така: онова, от което се състои нещо; което е всъщност; или до което може да се сведе. Всичко е или мислене, или протяжност, смятал той.

— Нямам нужда от повторение.

— Но Спиноза не приел това деление. Той смятал, че субстанцията е само една. Всичко, което е, може да се сведе до едно и също нещо, твърдял той. И това единствено нещо наричал субстанция. На други места го нарича „бог“ или „природа“. Следователно Спиноза не възприема действителността дуалистично като Декарт, затова го наричаме *монист*. Това означава, че той свежда цялата природа и всички условия на живот до една и съща субстанция.

— Едва ли биха могли да са на по-противоположни позиции.

— Разликата между Декарт и Спиноза не е толкова голяма, колкото често твърдят. И Декарт посочва, че бог съществува само чрез самия себе си. Едва когато Спиноза равнопоставя бог и природата — или бог и сътворението, — той се отдалечава сериозно от Декарт, пък и от юдейските или християнски представи.

— Защото в такъв случай природата е бог, и край.

— Когато обаче Спиноза употребява думата „природа“, той има предвид не само пространствената природа. Под субстанция, бог или природа той разбира всичко, което съществува, включително и онова, чието естество е духовно.

— Значи както мислене, така и протяжност.

— Да, съвсем правилно. Според Спиноза ние, хората, познаваме две от свойствата или формите на проявление на бога. Той нарича тези свойства божествени атрибути — именно Декартовите мислене и протяжност. Бог — или природата — следователно се явяват или като

мислене, или като нещо в пространството. Възможно е, освен мисленето и протяжността, бог да притежава безкрайно много други свойства; хората обаче познават само тези два атрибута.

— Всичко това е прекрасно, но той се изразява страшно заплетено.

— Да, необходими са едва ли не чук и длето, за да си проправи човек път през езика на Спиноза. Но може би ще се утешим с това, че накрая откриваме мисъл, която е кристално ясна като диамант.

— Нетърпелива съм да я чуя.

— Всичко, което съществува в природата, е или мислене, или протяжност. Отделните феномени, с които се сблъскваме във всекидневния си живот — например цвете или стихотворение от големия норвежки поет Хенрик Вергелан, — са различни *модуси* на атрибутите мислене и протяжност. Модусът е определен начин, по който се извяват субстанцията, бог или природата. Цветето е модус на атрибута измерение, а стихотворението за същото това цвете е модус на атрибута мислене. Но всъщност и двете са израз на едно и също нещо: субстанция, бог, природа.

— Господи, колко много условности!

— Но у Спиноза само езикът е така заплетен. Зад скованите му формулировки се крие едно прекрасно познание, което е толкова страхотно просто, че всекидневният език не може да го изрази.

— Все пак смятам, че ще предпочета всекидневния език.

— Е, добре. Тогава ще започна със самата теб. Когато те присвива коремът, кой изпитва болка?

— Ти сам го каза — аз.

— Правилно. А когато по-късно си спомниш как те е болял коремът, кой мисли тогава?

— Пак аз.

— Защото ти си личност, която днес може да има болки в корема, а утре да се влияе от някакво настроение. По същия начин Спиноза смятал, че всички телесни неща, които ни обкръжават или които стават около нас, изразяват бог или природата. Това се отнася и за всички мисли, които се мислят. Оттук следва, че всички мисли, които се мислят, са мисли на бога или природата. Защото всичко е едно. Има само един бог, една природа или една субстанция.

— Но когато мисля нещо, мисля аз. А когато се движа, се движа аз. Защо намесваш и бога?

— Пристрастието ти ми харесва. Но коя си ти? Ти си Софи Амундсен, ала същевременно си и израз на нещо много по-голямо. Нямам нищо против да кажеш, че ти мислиш, че ти се движиш, обаче не е ли вярно и че природата мисли твоите мисли, че природата се движи у теб? Въпросът е само през кое оптично стъкло ще го погледнеш.

— Значи смяташ, че аз не разполагам със самата себе си?

— Мдаа. Може би притежаваш един вид свобода да движиш палеца си така, както искаш. Но твоят палец може да се движи само съобразно своята природа. Не е възможно да се отдели от ръката ти и да заснове из стаята. Така ти имаш своето място в цялото, дете мое. Ти си Софи, но освен това си и пръст в тялото божие.

— Нима бог определя всичко, което върша?

— Или пък природата, или природните закони. Според Спиноза бог — или природните закони — са вътрешната причина за всичко, което се случва. Бог не е външна причина, защото се изявява чрез природните закони и само чрез тях.

— Не съм сигурна дали съзирам разлика.

— Бог не е кукловод, който дърпа конците, и така да определя какво ще се случи. Кукловодът води куклите отвън и следователно е „външна причина“. Не така бог управлява света. Той властва чрез природните закони. По този начин бог — или природата — е вътрешната причина за всичко, което се случва. Това означава, че всичко в природата става по необходимост. Спиноза имал детерминистична представа за природния живот.

— Май вече си ми казвал подобно нещо.

— Припомни си за стоиците. Те също твърдели, че всичко става по необходимост. Затова смятали, че е толкова важно да приемат събитията със стоическо спокойствие. Човек не трябва да се поддава на чувствата си, казвали те. Същото ни говори, ако обобщим накратко, и етиката на Спиноза.

— Мисля, че разбирам идеята на Спиноза. Но не ми харесва мисълта, че не разполагам със себе си.

— Нека се върнем към онова момче от каменната ера, живяло преди тридесет хиляди години. Когато пораснало, то ходело на лов за

дивеч със своето копие, обичало жена, която станала майка на неговите деца, и — бъди сигурна! — се молело на племенните си богове. Какво си въобразяваш, когато твърдиш, че всичко това е било плод на негово лично решение?

— Не зная.

— Или пък си представи един лъв в Африка. Мислиш ли, че той решава да води живот на хищник? Затова ли се нахвърля върху куцата антилопа? Дали пък не е трябвало да реши да живее като вегетарианец?

— Не, лъвът живее според своята природа.

— Или според природните закони. Ти вършиш същото, Софи, защото и ти си природа. Сега, разбира се, позовавайки се на Декарт, можеш да възразиш, че вълкът е животно, а не човек със свободни духовни сили. Но помисли си за едно новородено дете. То плаче и се тръшка, и ако не получи мляко, смуче пръста си. Притежава ли това кърмаче свободна воля?

— Не.

— Но кога малкото дете ще придобие своята свободна воля? На две години тази палечка ще тича като отвързана и ще сочи необуздано всичко, което се изпречи пред очите ѝ. На три ще се глези, а на четири изведнъж ще започне да се страхува от тъмното. Къде се крие свободата, Софи?

— Не знам.

— На петнайсет тя ще стои пред огледалото и ще си прави експерименти с гримове. Нима сега взема самостоятелни решения и върши каквото поиска?

— Разбирам какво искаш да кажеш.

— Тя е Софи Амундсен, сигурно е. Но тя живее и според природните закони. Важното е, че самата тя не съзнава това, защото зад всичко, което върши, се крият страхотно много и сложни причини.

— Май повече не ми се слуша.

— Въпреки това трябва да отговориш на един последен въпрос: две дървета на еднаква възраст растат в голяма градина. Първото е поникнало на място, огряно от слънцето, с обилна влага и богата почва. Второто дърво расте на сянка и в лоша почва. Кое от тези две дървета ще носи повече плодове?

— Разбира се, онова с по-добрите условия за растеж.

— Според Спиноза това дърво е свободно. Имало е пълната свобода да развие заложените в него възможности. Но ако става дума за ябълково дърво, то няма възможност да ражда или ябълки, или сливи. Същото е с нас, хората. Политическите условия например може да попречат на нашето развитие и на личния ни растеж. Външната принуда може да ни потисне. Само ако можем свободно да развиваме заложените у нас възможности, ние живеем като свободни хора. Въпреки това се ръководим от вътрешна нагласа и външни предпоставки, така както и момчето от каменната ера в Рейнска област, лъвът в Африка или ябълковото дърво в градината.

— Мисля, че не издържам повече.

— Спиноза подчертава, че само едно-единствено същество е „причина на себе си“ и може да действа напълно свободно. Само бог или природата изразяват това свободно и неслучайно развитие. Човекът може да се стреми към свобода, за да живее без външна принуда, но никога няма да получи „свободна воля“. Ние не определяме сами всичко, което се случва с нашето тяло — защото нашето тяло е модус на атрибута протяжност. И не „избираме“ мисленето си. Човекът следователно няма свободна душа, затворена в механично тяло.

— Тъкмо това е малко трудно за разбиране.

— Спиноза смятал, че човешките страсти — например амбицията и желанието — ни пречат да достигнем истинското щастие и хармонията. Но ако осъзнаем, че всичко се случва по необходимост, можем да постигнем интуитивно познание за природата като цялост. Можем да постигнем кристално ясно изживяване на обстоятелството, че всичко е взаимозависимо, че всичко е едно. Нашата цел е да обхванем в събирателен поглед всичко съществуващо. Спиноза нарича това да наблюдаваш *sub specie aeternitatis*.

— А то значи?

— Да разглеждаш всичко от гледна точка на вечността. Не започнахме ли с това?

— Тогава с него и да завършим. Трябва да се прибера на всяка цена.

Алберто се изправи и взе от библиотеката голяма купа с плодове. Постапи я върху масата.

— Няма ли да хапнеш нещо преди да тръгнеш?

Софи си взе банан. Алберто избра една зелена ябълка.
Момичето отчупи крайчето на банана и започна да бели кората.

— Тук има нещо — каза то изведнъж.

— Къде?

— Тук, върху банановата кора. Прилича на черен флумастер.

Софи се наведе към Алберто и му показа банана. Той прочете на глас:

— Ето ме отново, Хилде. Аз съм навсякъде, детето ми. Честит рожден ден!

— Много смешно — рече Софи.

— Той става все по-хитър.

— Но това е... абсолютно невъзможно! Знаеш ли дали в Ливан отглеждат банани?

Алберто поклати глава, а Софи се смръщи.

— Отяде ми се.

— Остави го. Човек, който пише честитки за рождения ден на дъщеря си върху вътрешната страна на необелена бананова кора, е умопобъркан, естествено. Но същевременно сигурно е доста хитър.

— Сигурно и двете.

— Значи тук и сега можем да направим извода, че Хилде има хитър баща? Наистина той е всичко друго, ала не и глупав.

— Нали това казах. Вероятно миналия път той те е накарал да ме наречеш Хилде. Възможно е да ни слага думите в устата.

— Нищо не може да се изключи. Но всичко трябва да се подложи на съмнение.

— Защото цялото съществуване може да се окаже само сън.

— Нека не прибързваме. В крайна сметка, за всичко може би има и много по-просто обяснение.

— Както и да е, трябва да тръгвам. Мама чака.

— До следващия път, мила Хилде!

В следващия миг вратата хлопна зад гърба й.

ЛОК

*... чисто като дъската, преди учителят да
влезе в класната стая...*

Софи се прибра в осем и половина. Час и половина след уговорката — макар че всъщност нищо не бе уговорено. Софи просто беше прескочила обяда и бе оставила на майка си бележка, че най-късно в седем ще е у дома.

— Така повече не може да продължава, Софи! Принудих се да звъня на „Справки“ и да ги питам дали имат някой си Алберто в стария център. Само ми се изсмяха.

— Никак не беше лесно да се върна. Смятам, че ни предстои да разгадаем голяма мистерия.

— Глупости!

— Не, истина е.

— Покани ли го на градинското парти?

— Ах, не, забравих!

— Аз обаче искам непременно да се запозная с него. И то още утре. Не е добре за младо момиче да се среща толкова често с възрастен мъж.

— Всъщност никак не е нужно да се боиш от Алберто. Бащата на Хилде е къде по-опасен.

— Каква е тази Хилде?

— Дъщерята на един, който е в Ливан. Изглежда е изпечен мошеник. Може би съумява да контролира дори целия свят...

— Ако не ме запознаеш тутакси с този Алберто, повече няма да ти разрешавам да се срещаш с него. Няма да се успокоя, докато поне не науча как изглежда.

Тогава на Софи ѝ хрумна нещо. Изтича в стаята си. Не след дълго се върна в гостната.

— Веднага можеш да видиш как изглежда. После, надявам се, ще ме оставиш на мира.

Тя размаха видеокасетата и се отправи към видеото.

— Подарил ти е видеозапис?

— От Атина...

Не след дълго по екрана преминаха кадрите на Алберто. Майката изгуби ума и дума от учудване, когато учителят пристъпи напред и заговори на Софи.

Но в този момент Софи видя нещо, което бе забелязала още първия път и сетне бе забравила: някой в средата на една от туристическите групички на Акропола вдигаше малък плакат, а на него бе написано „Хилде“...

Алберто продължи да обикаля Акропола. След малко стигна до Ареопага, откъдето апостол Павел бе говорил на атиняните. После се обърна към Софи от древното тържище.

Майка ѝ седеше и коментираше с накъсани изречения:

— Невероятно... това ли бил Алберто? Ето го пак онзи заек... но да, той наистина говори с теб, Софи... Дори не знаех, че Павел е бил в Атина...

Филмът стигна до мястото, където древната Атина изведнъж бе възкръснала от развалините. В последната секунда Софи успя да спре касетата. Вече бе показала Алберто на майка си, нямаше нужда да ѝ представя и Платон. В стаята настъпи мъртва тишина.

— Не намираш ли, че е доста шик? — пошегува се Софи.

— Трябва обаче да е твърде странен човек — снимал се в Атина само за да изпрати записа на едно момиче, което едва познава. Всъщност кога е бил там?

— Нямам понятие.

— Има и още нещо...

— Да?

— Прилича на майора, който живя няколко години в горската хижа.

— Може би е същият, мамо.

— Но никой не го е виждал повече от двадесет години.

— Може да се е преместил. Например в Атина.

Майката поклати глава.

— Когато го видях някъде през седемдесетте години, той не изглеждаше нито с ден по-стар от този Алберто от видеозаписа. Носеше чуждестранна фамилия...

— Кнокс?

— Да, може би, Софи. Май че се казваше Кнокс.

— Или може би Кнаг?

— Не, честно, не помня... За кой Кнокс или Кнаг говориш всъщност?

— Единият е Алберто, другият е бащата на Хилде.

— В главата ми е пълна бъркотия.

— Остана ли нещо за ядене?

— Можеш да си притоплиш фрикаделите.

После изминаха точно две седмици, без Софи да чуе нещо за Алберто. Получи още една честитка за Хилде, но макар че денят приближаваше, не пристигна нито една картичка с поздравления за нея самата.

Един следобед Софи отиде в стария град и почука на вратата на Алберто. Нямахте го у дома, ала на вратата висеше малка бележка:

Честит рожден ден, Хилде! Вече сме в навечерието на великия прелом. Мигът на истината, дете мое. Почти всеки път, когато си спомня за това, едва не се напишквам от смях. Това, естествено, е свързано с Бъркли. Дръж се здраво!

Софи откъсна бележката и, преди да излезе от къщата, я пусна в пощенската кутия на Алберто.

Дявол да го вземе! Нима бе заминал отново за Атина? Как смееше да зареже Софи сама, с всичките въпроси без отговор?

Когато в четвъртък, 14 юни, Софи се върна от училище, Хермес се мотаеше из градината. Тя се втурна към него, а той подскочи към нея. Софи го прегърна, сякаш кучето можеше да разреши всичките загадки.

Отново написа бележка на майка си, но този път остави и адреса на Алберто.

Докато прекосяваха града, Софи си мислеше за идния ден. Не я тревожеше толкова собственият ѝ рожден ден, него и без това щеше да празнува истински едва вечерта преди Средлетната нощ. Но утре бе и рожденият ден на Хилде.

Софи бе убедена, че на този ден ще се случи нещо изключително. Във всеки случай поне лавината честитки от Ливан трябваше да секне.

Пресякоха пазарния площад, приближиха стария град и минаха покрай парк с детска площадка. Тук Хермес спря пред една пейка, очевидно от Софи се очакваше да седне.

Тя се отпусна на пейката и почеса врата на жълтото куче, вперила поглед в него. Животното веднага потрепери силно. Сега ще залае, помисли си Софи.

Челюстите му се затресоха, ала Хермес нито заръмжа, нито залая. Той отвори уста и рече:

— Сърдечни поздравления, Хилде!

Софи остана като втрещена. Наистина ли кучето бе говорило с нея?

Не, сигурно си бе въобразила, понеже през цялото време Хилде не ѝ излизаше от ума. Дълбоко в сърцето си обаче бе убедена, че Хермес е изрекъл тези три думи. И то с дълбок звучен бас.

Миг по-късно всичко си беше както преди. Хермес демонстративно излая два пъти — сякаш за да омаловажи факта, че току-що бе говорил с човешки глас — и се затътри към Албертовия дом. Преди да влязат в къщата, Софи вдигна поглед към небето. През целия ден времето бе хубаво, ала сега в далечината се трупаха мрачни облаци.

Когато Алберто отвори, Софи рече:

— Моля, без излишни любезности. Ти си глупак и това ти е добре известно.

— Какво има, дете мое?

— Майорът е научил Хермес да говори.

— Хубава работа! Дотам ли се стигна?

— Да, представи си.

— И какво каза?

— Отгатни до три пъти.

— Сигурно ти е честитил рождения ден или нещо подобно.

— Бинго!

Алберто пусна Софи да влезе. Не изглеждаше много по-различно от миналия път, само че днешното му облекло не бе тъй отрупано с джуфки, панделки и дантели.

— Но това още не е всичко — добави Софи.

— Какво искаш да кажеш?

— Не намери ли бележката в пощенската кутия?

— Веднага я изхвърлих.

— Ако питаш мен, нямам нищо против да се напикава всеки път, щом си помисли за Бъркли. Но с какво толкова го дразни философът?

— Ще видим.

— Нали днес ще ми говориш за него?

— Да, днес.

Алберто се настани удобно и каза:

— Последния път, когато седяхме тук, ти разказах за Декарт и Спиноза. Съгласихме се, че двамата имат важна обща черта. А именно, че са ярко изразени рационалисти.

— А рационалистът е човек, който вярва в значимостта на разума.

— Да, рационалистът вярва, че разумът е източник на знанието. Той е убеден, че някои вродени идеи съществуват у хората, независимо от всякакъв опит. Колкото по-ясна е такава идея или представа, толкова по-сигурно е, че тя отговаря на действителна случка. Спомняш си, че Декарт имал ясна и точна представа за „съвършеното същество“. От тази представа той заключава, че наистина съществува бог.

— Не съм голяма забравана.

— За философията на 17-и век подобно рационалистично мислене е типично. Срещало се е и през Средновековието, познаваме го и от Платон и Сократ. През осемнайсети век обаче то било подложено на все по-задълбочена критика. Неколцина философи застъпили гледището, че докато не придобием сетивен опит, в съзнанието ни няма нищо. Подобен възглед се нарича *емпиризъм*.

— И днес ще ми разкажеш за тези емпирици?

— Ще се опитам. Най-важните емпирици, или философи на опита, били Лок, Бъркли и Хюм — и тримата британци. Водещите

рационалисти на седемнайсети век били французинът Декарт, нидерландецът Спиноза и германецът Лайбниц. Затова и различаваме английския емпиризъм от континенталния рационализъм.

— Но това са цял куп думи! Можеш ли да повториш какво разбираш под емпиризъм?

— Емпирикът извежда цялото си знание за света от онова, което му говорят сетивата. Класическата формулировка за емпирическо поведение е дело на Аристотел, който казвал, че няма нищо в ума ни, което първоначално да не е било в сетивата. Този възглед съдържа ясна критика към Платон, който пък вярвал, че човек носи у себе си вродени идеи от идеалния свят. Лок повторил думите на Аристотел — връща се към тях, за да ги употреби срещу Декарт.

— В ума следователно не съществува нищо, което първоначално да не е било в сетивата?

— Ние не притежаваме вродени идеи или представи за света. Преди да сме го възприели, изобщо не знаем нищо за света, който ни обкръжава. Ако следователно имаме представа или идея и не можем да я свържем с факти, които сме изпитали, тя е лъжлива представа. Ако например употребяваме думи като бог, вечност, субстанция, нашият разум върти на празен ход. Защото никой никога не е изпитал бога, вечността или онова, което философите наричат субстанция. Те могат да послужат само за учени трактати, които не носят някакво действително ново познание. Сложните умопостроения на тази философия може и да впечатляват, ала те са само мисловна еквилибристика. Философите от 17-и и 18-и век наследили камари от подобни пустословия. Наложило им се да ги проучат по-прецизно. Трябвало да пресеят празните мисли. Можем да сравним този процес с добива на злато — по-голямата част е пясък и глина, но от време на време в ситото заблестява и по някое златно зрънце.

— И тези златни зрънца са истинският опит?

— Най-малкото са разсъждения, които могат да се свържат с човешкия опит. За британските емпирици било важно да проучат всички човешки представи, за да установят дали могат да се опрат на действителен опит. Но нека да разгледаме философите поред.

— Давай.

— Първият бил англичанинът Джон Лок, живял от 1632 до 1704 година. Най-важната му книга е озаглавена „An Essay Concerning

Human Understanding“ — „Опит върху човешкия разум“ — и излиза през 1690 година. В нея той се опитва да изясни два проблема. Първо, пита откъде хората взимат мислите и представите си. И второ, задава си въпроса дали да се доверим на това, което ни говорят нашите сетива.

— Доста амбициозен проект!

— Да разгледаме проблемите последователно. Лок е убеден, че всички наши мисли и представи са само рефлекс — отражение на нещо, за което вече сме имали сетивни възприятия. Преди да сме започнали да усещаме, съзнанието ни е *tabula rasa* — неизписана, чиста дъска.

— Звучи убедително.

— Преди да получим сетивно възприятие, съзнанието ни е чисто като дъската, преди учителят да влезе в класната стая. Лок сравнява съзнанието и с немебелирана стая. Но ето че започваме да усещаме. Виждаме света около нас, миришем, вкусваме, чувстваме, чуваме. Никой не прави това по-интензивно от малките деца. Така възникват *простите сетивни идеи*. Съзнанието обаче не възприема пасивно в себе си тези външни впечатления. То също работи. Най-простите сетивни идеи се обработват чрез преосмисляне, разсъждение, вяра и съмнение. По този начин възниква това, което Лок нарича *рефлексивни идеи*. Той следователно прави разлика между „усещане“ и „рефлексия“. Защото съзнанието не е само пасивен получател. То разпределя и обработва всички постъпващи сетивни възприятия. И точно тук трябва да бъдем нащрек.

— Нащрек?

— Лок подчертава, че със сетивата си ние възприемаме само и единствено прости усещания. Ако например ям ябълка, възприемам цялата ябълка като едно-единствено просто впечатление. Но в действителност възприемам цяла поредица прости впечатления — че предметът е зелен, сочен, ухае свежо и киселее. Едва след като изям доста ябълки, ще мога да обобщя: сега ще изям една ябълка. Лок казва, че на този етап вече сме образували сложна идея за ябълката. Като деца, когато за първи път опитваме ябълка, ние не притежаваме подобна идея. Виждаме само нещо зелено, вкусваме нещо свежо и сочно и ам-ам... Вярно, киселко е. Лека-полека натрупваме множество сетивни идеи и образуваме понятия като ябълка, круша, портокал.

Целия материал за нашето познание за света обаче придобиваме благодарение на сетивния си апарат. Затова знание, което не може да се проследи до обикновените сетивни впечатления, е лъжливо и трябва да се отхвърли.

— Във всеки случай можем да бъдем сигурни, че онова, което виждаме и чуваме, миришем и вкусваме, е такова, каквото го възприемаме.

— Да и не. Това е вторият въпрос, на който се опитва да отговори Лок. Първо е обяснил откъде имаме своите идеи и представи. После обаче пита дали светът наистина е такъв, какъвто го възприемаме. Защото това съвсем не се подразбира от само себе си, Софи. Нека не прибързваме. Това е единственото, което е забранено на един истински философ.

— Няма съм като риба.

— Лок правел разлика между, както той ги наричал, *първичните* и *вторичните* качества на телата. И тук той подава ръка на предшествениците си философи — например на Декарт.

— Обясни ми!

— Към първичните качества на телата той причислява твърдост, протяжност, форма, движение, тегло. Можем да бъдем сигурни, че когато се отнася до тях, сетивата ни ще възпроизведат действителните свойства на предметите. Но ние възприемаме и други качества. Казваме, че нещо е кисело или сладко, зелено или червено, топло или студено. Ето кое Лок нарича вторични качества на телата. Сетивните впечатления, като цвят, мирис, вкус или звук, не пресъздават действителните свойства, присъщи на самите неща. Те изразяват само въздействието на външните качества върху нашите сетива.

— Вкусът не познава приятелство.

— Точно така. Когато става дума за първични свойства като размер или тегло, всички сме на едно мнение. Защото те са присъщи на самите неща. Но вторичните качества, например цвят или вкус, са различни за всяко животно или човек в зависимост от това, как е устроен сетивният апарат на съответния индивид.

— Когато Юрун яде портокал, тя прави такава физиономия, каквато някой друг би направил, ако захапел лимон. И никога не успява да преглътне повече от едно парче. Твърди, че било кисело. Ако аз опитам същия портокал, той е приятно сладък и вкусен.

— Нито една от вас не е права, но и никоя не греши. Вие просто описвате как портокалът въздейства върху сетивата ви. Същото е и с възприемането на цветовете. На теб може да не ти допадне определен червен тон. Ако Юрун обаче си е купила рокля точно в този тон, вероятно ще е по-добре да запазиш това мнение за себе си. Двете възприемате червения тон по различен начин, ала самата рокля не е нито хубава, нито грозна.

— Всички обаче са единомисленици, че портокалът е кръгъл.

— Да, не можеш да възприемеш кълбовидния портокал като куб. Той може да ти се струва сладък или кисел, но не можеш да „възприемеш“, че тежи осем килограма, ако теглото му е двеста грама. Възможно е да „вярваш“, че той тежи няколко кила, обаче в такъв случай си в пълна заблуда. Ако накараш няколко души да предположат колко тежи един предмет, един от тях винаги ще бъде по-прав от останалите. Това важи и за броя на нещата. В буркана или има 986 грахчета, или не. Същото е и с движението. Колата или се движи, или стои на едно място.

— Разбирам.

— Следователно по отношение на „протяжната действителност“ Лок е на същото мнение като Декарт, а именно, че тя притежава определени качества, които човек може да схване само с разума си.

— Едва ли е особено постижение да се съгласиш с това.

— Лок допуска онова, което определя като „интуитивно“ или „демонстративно“ знание и в други области. Смятал например, че на всички хора са дадени определени етични основни правила. Така става последовател на така наречената идея за естественото право и това говори за неговия рационализъм. Друга ярка проява на рационализъм е вярата му, че съществуването на бога е присъщо на човешкия разум.

— Може би е бил прав.

— В какво?

— Че съществува бог.

— Това, естествено, е мислимо. Но за Лок то не е просто въпрос на вяра. Той смята, че познанието на човек за бога е рожба на човешкия разум. Това е белег за рационализъм. Трябва да добавя, че защитавал свободата на мненията и толерантността. Освен това бил привърженик на равноправието между половете. Според него хората са

създали подчиненото положение на жената, затова в тяхна власт е да го променят.

— Напълно съм съгласна.

— Лок бил един от първите философи на новото време, който се занимавал с въпроса за ролята на половете. По-късно неговите разсъждения много подпомогнали съименника му Джон Стюарт Мил, за когото равноправието между половете бил ключов въпрос. Изобщо Лок твърде рано изразил множество либерални възгледи, разгърнали се истински едва по времето на френското Просвещение през 18-и век. Застъпвал например така наречения принцип на разделението на властите...

— Това означава, че държавната власт трябва да се поделя между различни институции.

— Помниш ли кои са те?

— Законодателната власт, или парламентът. Сетне съдебната власт, или съдилищата. И накрая изпълнителната власт, или правителството.

— Това тройно деление е дело на френския просветител Монтескьо. Лок подчертавал, че законодателната и изпълнителната власт трябва да бъдат разделени, ако искаме да предотвратим тиранията. Той бил съвременник на Луи Четиринайсети, който обединил цялата държавна власт в своите ръце. „Държавата, това съм аз“ — казал кралят. Определяме го като абсолютен монарх — в „неговата“ държава трудно бихме установили наличие на каквито и да било права. За да се гарантира правовата държава, народните представители трябва да приемат закони, които после да бъдат осъществявани от краля и правителството, смятал Лок.

ХЮМ

... тогава хвърлете го в огъня...

Алберто бе вперил поглед в масата помежду им. Само веднъж се обърна и погледна през прозореца.

— Заоблачава се — рече Софи.

— Да, задушно е.

— Сега ще ми разкажеш ли за Бъркли?

— Той бил вторият от британските емпирици. Но тъй като в много отношения е уникален, първо ще се съсредоточим върху Дейвид Хюм, който живял от 1711 до 1776 година. Днес неговата философия се смята за най-важната емпирическа философия. Тя дори вдъхновила великия Имануел Кант да създаде своята философия.

— И няма никакво значение, че философията на Бъркли ме интересува много повече?

— Няма. Хюм израснал в Шотландия, близо до Единбург, и семейството му искало да го направи юрист. Той обаче твърдял, че изпитва „непреодолима неприязън към всичко, с изключение на философията и всеобщата ученост“. Както и великите френски мислители Волтер и Русо, живял в разцвета на епохата на Просвещението и дълго пътешествал из Европа, преди да се установи отново в Единбург. Най-важната му творба — „Трактат за човешката природа“ — излязла, когато Хюм бил на двадесет и осем години. Самият той твърдял, че идеята за тази книга му хрумнала още когато бил на петнадесет.

— Виждам, трябва да побързам.

— Ти вече действаш.

— Но ако ще създавам своя философия, тя ще бъде абсолютно различна от всичко, което чух досега.

— Нещо специално ли ти липсва?

— Първо, философите, за които ми разказа, са били мъже. А изглежда мъжете живеят в свой собствен мир. Мен повече ме интересува действителният свят. Цветята, животните и хората, които се раждат и растат. Твоите философи непрестанно говорят за човека и безкрайно разсъждават за неговата природа. Но този човек носи чертите на мъж на средна възраст. Въпреки всичко животът започва с бременността и с раждането. Според мен дотук имаше прекалено малко пелени и детски плач. Бих казала, че не достигаха също любовта и приятелството.

— Разбира се, напълно си права. Но може би тъкмо Хюм е философът, който мисли малко по-различно. В по-голяма степен от всеки друг той тръгва от света на всекидневието. Смятам също така, че Хюм притежавал твърде голям усет за това, как децата — новите граждани на света — възприемат същия този свят.

— Взимам си бележка.

— Като емпирик Хюм смятал за своя задача да изчисти всички неясни понятия и мисловни конструкции, които твоите мъже били измислили дотогава. По негово време били в обращение доста стари наноси от Средновековието и рационалистичните философии на седемнайсети век. Хюм искал да се върне към корените на човешкото възприятие за света. Никоя философия не е способна да замести всекидневния ни опит или да ни даде правила за поведение, различни от онези, които ще открием при размишления над всекидневния живот, смятал той.

— Дотук звучи твърде привлекателно. Ще дадеш ли и примери?

— По времето на Хюм била разпространена представата, че съществуват ангели. Под ангел разбираме мъжка фигура с крила. Виждала ли си някога подобно нещо, Софи?

— Не.

— Но си виждала мъжка фигура?

— Тъп въпрос.

— И си виждала крила?

— Естествено, ала никога на човек.

— Според Хюм ангелите са сложна идея. Тя се състои от две различни впечатления, които обаче не са действително свързани, а са слети от човешкото въображение. С други думи, тази идея е лъжлива и трябва да се отхвърли. По същия начин трябва да сложим ред във

всичките ни мисли и представи. Защото, както е казал Хюм: „Който и труд да изберем, дали по теология или начална метафизика, би трябвало да попитаме: съдържа ли той едно-единствено абстрактно разсъждение за величина или брой? Не. Съдържа ли едно-единствено изградено върху опита разсъждение за факти и действителност? Не. Е, тогава хвърлете го в огъня, защото не съдържа нищо друго, освен заслепение и заблуда“.

— Доста крайно.

— Но онова, което остава, е светът, Софи. По-свеж и с по-ясни очертания отпреди. Хюм искал да се върне към въпроса как едно дете възприема света — преди мислите и рефлексите да изпълнят съзнанието му. Не каза ли и ти, че много от философите, за които си слушала, живеят в свой собствен мир и че действителният свят е по-интересен?

— В общи линии — да.

— Хюм би могъл да каже същото. Но нека разгледаме разсъжденията му по-подробно.

— Слушам те.

— Първо, Хюм установява, че човек притежава, от една страна впечатления, а от друга — идеи. Под впечатление той разбира непосредственото усещане на външната действителност. Под идея разбира спомена за това впечатление.

— Примери, моля.

— Ако се изгориш на нажежена печка, добиваш непосредствено впечатление. По-късно можеш да си спомниш, че си се изгорил. Това Хюм нарича идея. Разликата е само, че впечатлението е по-силно и по-живо, отколкото последващия спомен за впечатлението. Можеш да наречеш сетивното впечатление оригинал, а идеята или спомена — само бледо копие. Защото в крайна сметка впечатлението е пряката причина за идеята, която се пази в съзнанието.

— Дотук всичко е ясно.

— По-нататък Хюм подчертава, че както впечатлението, така и представата могат да бъдат прости или сложно съставни. Спомняш си, че при Лок говорихме за ябълка. При непосредственото вкушване на ябълката ние получаваме сложна идея. Така и представата на съзнанието ни за ябълката е сложна.

— Прощавай, че те прекъсвам, но толкова ли е важно?

— И още как! Макар че философите сигурно се занимават с редица илюзорни проблеми, никога не се плаши да разсъждаваш. Хюм сигурно би се съгласил с Декарт, че е важно мисълта да се изгради из основи.

— Предавам се.

— Хюм искал да каже, че понякога ние съставяме идеи, без в действителността да съществува техен съставен еквивалент. Така се създават неверни представи за неща, които не съществуват в природата. Вече споменахме ангелите. А преди това говорихме за слонодили. Друг пример е пегасът — крилат кон. Всички тези примери ни карат да се съгласим, че съзнанието ни, така да се каже, е творило на своя глава. Взело е крилата от едно впечатление и конете — от друго. Всички съставни части някога са били възприети и така са влезли в театъра на съзнанието като истинни впечатления. Така че всъщност самото съзнание не е измислило нищо. То просто е хванало ножицата и лепилото и по този начин е изградило погрешни представи.

— Разбирам. Сега разбирам, че това може да се окаже важно.

— Добре. Та Хюм иска да изследва всяка отделна идея, за да открие дали не е съставена по начин, който не се среща в действителността. Той пита: от кои впечатления произхожда тази идея? За да си отговори, първо трябва да установи от кои прости впечатления е съставено едно понятие. По този начин получава критически метод, с който ще анализира човешките представи. Пък и иска да сложи ред в нашите мисли и идеи.

— Да разполагаш с един-два примера?

— По времето на Хюм мнозина имали ясна представа за небесата. Може би си спомняш твърдението на Декарт, че ясните и категорични идеи сами по себе са гаранция за това, че в действителността съществува тяхно съответствие.

— Както вече казахме, не забравям лесно.

— Не е трудно да проумеем, че „небеса“ например е невероятно сложно съставена идея. Нека споменем само няколко елемента: в „небесата“ съществуват „бисерни порти“, „улицы от злато“, „сонмове^[1] ангели“ и тъй нататък. Но и сега далеч не сме разчленили всичко на отделните му съставни части. Защото и „бисерни порти“, и „улиците от злато“ и „сонмовете ангели“ са сложни представи. Едва когато

установим, че сложната ни идея за небесата е изградена от обикновени представи като „бисер“, „порта“, „улица“, „злато“, „облечена в бяло фигура“ и „криле“, можем да се запитаме дали някога сме възприемали съответните прости впечатления.

— Възприемали сме. Обаче после сме отсели и слепили всички прости впечатления във фантастичен колаж.

— Да, точно така. Защото когато ние, хората, мечтаем, си служим, образно казано, с ножица и лепило. Хюм обаче подчертава, че всички материали, от които съставяме нашите фантазии, някога са навлезли в съзнанието ни под формата на обикновени впечатления. Човек, който никога не е виждал злато, няма да може да си представи улица от злато.

— Доста умно. А какво става с Декарт и неговата ясна представа за бога?

— Хюм разполага с ясен отговор и на този въпрос. Да речем, че си представяме бога като безкрайно умно, интелигентно и добро същество. Значи имаме сложна идея, която се състои от нещо безкрайно умно, безкрайно интелигентно и безкрайно добро. Ако никога не бяхме се срещали с интелигентност, ум и доброта, никога не бихме имали и подобна идея за бога. Част от нашата представа за него може да бъде, че е строг, но справедлив отец — следователно идея, съставена от „строг“, „справедлив“ и „отец“. Мнозина критици на религията след Хюм са обръщали внимание върху този факт: че причината за подобна представа за бога може би се корени в това, как сме възприемали собствения си баща, когато сме били деца. Впечатленията от бащата, твърдели те, довели до идеята за отца в небесата.

— Това може и да е вярно. Но аз никога не съм приемала, че бог непременно трябва да е мъж. Понякога мама за компенсация вместо „дай боже“ казва „дай богиньо“ или нещо подобно.

— Хюм значи се опълчва срещу всички мисли и представи, които не водят началото си от съответните сетивни впечатления. Казвал, че иска да прогони безсмисленото бръщолеване, което толкова дълго владеело и дискредитирало метафизическото мислене. Но ние всеки ден си служим със сложни идеи, без да се запитаме дали те изобщо са валидни. Ето например случая с представата за Аз-а, или

ядрото на нашата самоличност. Нали върху тази единствена ясна и категорична представа Декарт изградил цялата си философия.

— Надявам се, че Хюм не се е опитал да отрече, че аз съм аз. В противен случай би бил обикновен празнодумец.

— Софи, ако този курс по философия не те научи на нищо друго, то поне запомни да не правиш прибързани заключения.

— Продължавай.

— Не, можеш сама да приложиш метода на Хюм, за да анализираш кое възприемаш като твой Аз.

— Тогава, първо, трябва да попитам дали идеята за Аз-а е проста или сложна.

— И до какъв извод стигаш?

— Май трябва да призная, че се чувствам доста сложна. Например — капризна съм. Трудно избирам. Освен това мога едновременно и да харесвам един човек, и да се отвращавам от него.

— Значи идеята за твоя Аз е сложна.

— Май да. Сега трябва да попитам дали притежавам съответно сложно впечатление от този Аз. Няма начин да го нямам, нали? Имам си го през цялото време?

— Това несигурна ли те прави?

— Та аз непрестанно се променям! Днес не съм същата, както преди четири години. Настроенията ми и представите ми за самата мен се променят всяка минута. Случва се сама да се почувствам съвършено нов човек.

— Следователно чувството, че притежаваш неизменно личностно ядро, е лъжливо. Идеята за нашия Аз в действителност се състои от дълга верига отделни впечатления, които никога не си възприемала едновременно. Хюм говори за „сноп различни смислови обеми, които се гонят с непонятна скорост и са в постоянно течение и движение“. Нашето съзнание, обяснява той, е „един вид театър“, на чиято сцена тези смислови обеми „се редуват, идват и си отиват, и се размесват в безкрайно многообразие от видове и състояния“. Хюм следователно иска да покаже, че ние не притежаваме основна личност, както и да е оформена тя, обкръжавана от идеи и настроения. Подобно нещо са образите на киноекрана: тъй като те бързо се сменят, ние не виждаме, че филмът е съставен от отделни кадри. Всъщност тези

кадри не са взаимно свързани, искам да кажа, че в действителност филмът е сбор от мигове.

— Мисля, че се предавам.

— Означаваш ли това, че се отказваш от представата, че притежаваш неизменно личностно ядро?

— Вероятно.

— А само преди миг беше на свършено различно мнение! Трябва да добавя, че този анализ на човешкото съзнание и отрицанието на неизменното личностно ядро се появили 2500 години преди Хюм на другия край на света.

— Авторът?

— Буда. Той и Хюм се изразяват направо подозрително еднакво. Буда смятал, че човешкият живот е непрекъсната поредица от умствени и телесни процеси, които всеки миг променят наново всеки човек. Кърмачето не е същото като възрастния, днес аз не съм същият, какъвто съм бил вчера. За нищо не мога да кажа, че ми принадлежи, учел Буда, и за нищо не мога да кажа: това съм аз. Не съществува следователно никакво Аз и никакво неизменно ядро на личността.

— Да, приликата с Хюм е изненадваща.

— Като продължение на идеята за неизменното Аз мнозина от рационалистите смятали за нещо естествено, че човек притежава безсмъртна душа.

— Но нали и това е погрешна представа?

— Така поне твърдят Хюм и Буда. Знаеш ли какво казал Буда на учениците си непосредствено преди своята смърт?

— Не, откъде да знам?

— Подвластни на разпада са всички сложни неща. Хюм вероятно би могъл да каже същото. Пък дори и Демокрит. Във всеки случай знаем, че Хюм е отхвърлял всеки опит да се докаже безсмъртието на душата или съществуването на бог. Това не означава, че смятал тези неща за невъзможни, но според него да вярваш, че можеш да обосновеш религиозната вяра с помощта на човешкия разум, е рационалистическа безсмислица. Хюм не е бил християнин, не е бил обаче и убеден атеист. Бил е това, което наричаме агностик.

— Какво означава?

— Агностикът е човек, който не знае съществува ли бог. Един приятел посетил Хюм на смъртното му легло и го попитал дали вярва в

живота след смъртта. А Хюм отговорил, че е възможно и да не се запали дърво, сложено в огъня.

— Аха...

— Отговорът е типичен за безусловната липса на предразсъдъци. Хюм възприемал като истина само това, за което имал сигурен сетивен опит. Всички останали възможности оставял отворени. Не отхвърлял нито вярата в Христос, нито в чудесата. Но и в двата случая става дума именно за *вяра*, а не за *разум*. Можеш с основание да кажеш, че философията на Хюм разкъсала последната връзка между вярата и знанието.

— Ти каза, че не е отричал категорично чудесата.

— Това обаче не означава, че е вярвал в тях. Той посочва, че хората очевидно изпитват силна потребност да вярват в това, което днес бихме нарекли „свръхестествени явления“. Но всички чудеса, за които се говори, обобщил той, са се случили или много далеч, или много отдавна. Хюм отхвърлял чудесата, просто защото самият той не бил виждал чудо, но не бил виждал и доказателство, че чудеса не съществуват.

— Трябва да ми обясниш това по-подробно.

— Хюм определя чудото като нарушение на природните закони. Ние обаче не можем да твърдим, че сме изпитали природните закони. Ние узнаваме, че камъкът пада на земята, когато го пуснем, но ако камъкът не падне — е, и това бихме узнали.

— Аз бих нарекла това чудо — или свръхестествено явление.

— Следователно ти вярваш в две природи — една природа и една свръхприрода. Да не би да се завръщаш към рационалистическо мъгляво бръщолевене?

— Може би, но според мен всеки път, когато го пуснем, камъкът пада на земята.

— И защо?

— Ставаш наистина ужасен!

— Не съм ужасен, Софи. Когато задава въпроси, един философ никога не греша. В момента обсъждаме може би най-важния проблем във философията на Хюм. Отговори ми: защо си толкова сигурна, че камъкът винаги ще падне на земята?

— Толкова често съм го виждала, че съм абсолютно сигурна.

— Както би казал Хюм, ти често си *изпитвала*, че камъкът пада на земята. Твоят опит обаче не доказва, че той винаги ще пада. Обикновено казваме, че камъкът пада на земята по силата на закона за гравитацията. Но ние никога не сме изпитали такъв закон. Само знаем, благодарение на опита си, че предметите падат.

— Това не е ли едно и също?

— Не съвсем. Според теб камъкът ще падне на земята, понеже толкова често си виждала да става така. Точно на това място се намесва Хюм. Ти толкова си свикнала едното да следва другото, че накрая всеки път, когато пуснеш камък, очакваш да се случи същото. По този начин се създават представите за това, което определяме като „неизменните природни закони“.

— Наистина ли Хюм смята, че е възможно камъкът да не падне на земята?

— Сигурно е бил убеден не по-малко от теб, че при всеки опит камъкът ще пада на земята; ала Хюм уточнява, че не притежава опит, който да разкрие защо е така.

— Всъщност не се ли поотдалечихме от децата и цветята?

— Не, напротив. Децата не дават най-добрите свидетелства за твърденията на Хюм. Кой, помисли си, ще се удиви повече, ако за час-два един камък полети във въздуха — ти или едногодишно дете?

— Аз ще бъда по-изненадана.

— А защо?

— Вероятно защото по-добре от едно малко дете ще разбирам колко противоестествено е това явление.

— А защо детето да не разбере това?

— Защото още не е научило каква е природата.

— Или защото природата още не му е станала навик.

— Разбирам какво искаш да кажеш. Хюм се стремял да накара хората да бъдат по-наблюдателни.

— Сега ти задавам следното домашно: ако ти и едно малко дете наблюдавате заедно представлението на велик фокусник — който например кара някакъв предмет да полети във въздуха, — кой от двамата би се забавлявал повече?

— Почти съм сигурна, че аз.

— И защо?

— Защото ще разбере какво невероятно постижение е това.

— Е, добре. Тъй като още не ги е опознало, малкото дете не се забавлява от факта, че природните закони не действат.

— Можеш да го кажеш и така.

— А ние продължаваме да обсъждаме същината на Хюмовата философия на опита. Той би добавил, че детето още не се е превърнало в роб на своите очаквания. Малкото дете следователно няма толкова предразсъдъци, колкото имаш ти. Въпросът е дори дали детето не е по-голям философ. Едно дете няма предварително утвърдено мнение. А това, драга ми Софи, е най-голямата философска добродетел. Детето възприема света какъвто е, без да влага в нещата нещо повече от това, което усеща.

— Всеки път, когато се поддам на предразсъдъците си, съжалявам.

— Когато Хюм се спира върху силата на навика, той се съсредоточава върху така наречения закон за *причинността* — всичко, което се случва, трябва да има причина. Хюм дава пример с две билиардни топки. Ако тласнеш черна билиардна топка към бяла билиардна топка, намираща се в покой, какво ще се случи с бялата?

— Ако черната удари бялата, бялата ще се задвижи.

— Да, и защо?

— Защото черната я е улучила.

— В този случай бихме посочили удара на черната топка като причина за това, че бялата се задвижва. Но не бива да забравяме, че можем да определяме нещо като съвсем сигурно, само ако сме го изпитали.

— Изпитвала съм го дори прекалено често. Юрун има маса за билиард в мазето.

— Според Хюм обаче, единственото, което си разбрала, е, че черната топка среща бялата и тогава бялата се търкулва по масата. Не си изпитала самата причина за това, че бялата топка се задвижва. Опитът ти говори само, че едно събитие във времето следва друго събитие, не и че второто събитие се случва въз основа на първото.

— Не търсиш ли под вола теле?

— Не, това е важно. Хюм подчертава, че очакването едно действие да последва друго не се корени в самите неща, а в нашето съзнание. Да се върнем към малкото дете — то не би ококорило очи, ако черната топка удари бялата и двете се заковат на едно място.

Когато говорим за „природни закони“, за „причина и следствие“, ние всъщност говорим за човешките навици, а не за това, какво е разумно. Природните закони не са нито разумни, нито неразумни — тях просто ги има, те просто са. Очакването, че бялата билиардна топка ще се задвижи, щом черната я удари, следователно не е вродено. Изобщо ние се раждаме без очаквания какъв е светът или как стават нещата на този свят. Светът е такъв, какъвто е, а ние го опознаваме постепенно.

— Не мога да се отърва от чувството, че това едва ли е чак толкова ужасно важно.

— Може да се окаже важно, ако нашите очаквания ни увлекат в прибързани заключения. Хюм не отрича, че съществуват неизменни природни закони, но тъй като не сме в състояние да изпитаме самите закони, ние лесно можем да направим погрешни изводи.

— Няколко примера?

— Това, че виждам табун черни коне, не означава, че всички коне са черни.

— Тук, естествено, си прав.

— Дори цял живот да съм виждал само черни врани, това не означава, че не съществуват бели. За един философ и за един учен може да е важно да докажат, че няма бели врани. Няма да е пресилено, ако определиш лова на бялата врана като най-важната задача на науката.

— Разбирам.

— Когато стане дума за отношението между причина и следствие, мнозина си представят светкавицата като причина за гръмотевицата, защото гръмотевицата винаги идва след светкавицата. Този пример не е много по-различен от онзи с билиардните топки. Ала действително ли светкавицата е причина за гръмотевицата?

— Не съвсем, всъщност святка и гърми почти едновременно.

— Защото светкавицата и гръмотевицата са следствие от разтоварване на електрическото напрежение. Макар неизменният ни опит да сочи, че гръмотевицата иде след светкавицата, това не означава, че светкавицата е причина за гръмотевицата. В действителност и двете се предизвикват от трети фактор.

— Разбирам.

— Един от емпириците на нашия век — Бертран Ръсел — е дал още по-гротесков пример. Пиленцето, което всеки ден получава храна,

след като птицевъдът прекоси двора, накрая ще направи извода, че съществува връзка между минаването на птицевъда през двора и храната в купичката му.

— Докато един ден в купичката не се появява храна?

— Един ден птицевъдът прекосява двора и му извива врата.

— Пфу, че гадост!

— Следователно това, че нещата следват едно след друго във времето, не означава, че съществува причинна връзка. Една от най-важните задачи на философията е да предупреждава хората да не прибързват със заключенията. Прибързаните изводи освен това могат да породят различни форми на суеверие.

— Как така?

— Виждаш черна котка да пресича улицата. Малко по-късно същия ден се препъваш и си чупиш ръката. Това обаче не означава, че между двете събития съществува причинна връзка. При изследване на научните зависимости е важно да не се правят прибързани заключения. Макар че много хора оздравяват, след като са пили определено лекарство, това не означава, че лекарството ги е изцерило. За да научим истината, събираме голяма контролна група от хора, които вярват, че приемат едно и също лекарство, докато в действителност пият брашно с вода. Ако и тези хора оздравеят, явно съществува трети фактор, който ги е излекувал — например вярата в силата на лекарството.

— Постепенно започвам да разбирам какво е емпиризмът.

— А що се отнася до етиката и морала, Хюм се противопоставял на рационалистическото мислене. Нали рационалистите смятали, че е присъщо на човешката природа да съди кое е справедливо и кое — не. Тази така наречена идея за естественото право срещаме у много философи от Сократ до Лок. Но Хюм не вярва, че разумът определя какво говорим и какво вършим.

— Тогава кой?

— Чувствата ни. Когато решиш да помогнеш на някой нуждаещ се, тласкат те чувствата, не разумът.

— А ако не ми се помага?

— И тогава всичко зависи от чувствата. Не е нито разумно, нито неразумно да не се помага на човек, изпаднал в беда, но може да е подло.

— Но все някъде трябва да има граница! Всички знаят, че не е правилно да се убиват хора.

— Според Хюм всички хора притежават чувство за благо и болката на другите, следователно и способността да съчувстват. Но това няма нищо общо с разума.

— Не зная дали съм убедена.

— Невинаги е толкова неразумно да отстраниш от пътя си друг човек, Софи. Ако искаш да постигнеш определена цел, може да ти помогне, и то много.

— Ама наистина! Протестирам!

— Тогава може би ще се опиташ да ми обясниш защо не бива да се убиват неудобните хора.

— Другите хора също обичат живота. Затова не бива да ги убиваш.

— Това логическо доказателство ли е?

— Нямам понятие.

— Току-що въз основа на едно описателно изречение — „и другият човек обича живота“ — ти състави заключение под формата на така нареченото определящо или нормотворческо изречение — „затова не бива да ги убиваш“. От гледна точка на разума това е чиста безсмислица. Със същия успех от факта, че много хора укриват данъци, можеше да заключиш, че и ти би трябвало да сториш същото. Хюм ясно заявява, че никога не е възможно да се правят заключения от изречения с глагола „съм“ към изречения с глагола „трябва“. Въпреки това се случва много често — и не на последно място — във вестникарски статии, партийни програми и парламентарни речи. Искаш ли да чуеш няколко примера?

— С удоволствие.

— „Все повече хора имат желание да пътуват със самолет. — Затова трябва да се строят повече летища.“ — Смяташ ли, че това заключение е убедително?

— Не, глупаво е. Трябва да мислим и за околната среда. Според мен по-добре е да се строят нови железопътни линии.

— Казват още: „По-усилената експлоатация на петролните полета ще повиши жизнения стандарт на страната с десет процента. — Затова възможно най-бързо трябва да разработваме нови петролни полета“.

— Глупости! И в този случай трябва да мислим за околната среда. Освен това жизненият стандарт у нас е достатъчно висок.

— Понякога се говори и следното: „Този закон е приет от парламента, затова всички в страната трябва да го спазват“. Но понякога задължението да се спазват подобни закони противоречи на най-съкровениите убеждения на хората...

— Разбирам.

— Установихме значи, че разумът не може да ни посочи как да живеем. Отговорното действие не означава да се допитваме до разума си, а да използваме чувствата за благо и срещу бедите на другите. Да предпочетеш разрухата на света пред драскотина върху собствения си пръст — това не противоречи на разума, казвал Хюм.

— Що за ужасно твърдение!

— Има и по-ужасни. Знаеш, че нацистите избиха милиони евреи. Какво според теб не е било в ред у тези хора — разумът или чувствата им?

— Не са били в ред преди всичко чувствата им.

— Мнозина от тях имали дори прекалено здрав разсъдък. Зад най-безчувствените решения често се крие точна сметка. След войната много нацисти бяха осъдени, но не защото са постъпвали неразумно. Осъдиха ги заради жестокостта им. Случва се хора, които не са особено наред в главата, да бъдат оправдани въпреки престъпленията си. Наричаме ги „невменяеми по време на деянието“ или „трайно невменяеми“. Ала никога досега никой не е бил оправдан за проява на безчувственост.

— Е, това щеше да е върхът!

— Не е нужно да продължаваме с най-гротескните примери. Когато след катастрофално наводнение много хора се нуждаят от помощ, нашите чувства решават дали да се намесим. Ако бяхме безчувствени и оставехме решението на хладния разум, можехме да заключим, че в един свят, който и без това е пренаселен, ще е само от полза няколко милиона души да умрат.

— Направо побеснявам, че някой може да мисли така.

— Побеснява не твоят разум.

— Благодаря, достатъчно.

[1] Сонм — събрание, сборище, тълпа (остар.). — Бел.ел.кор. ↑

БЪРКЛИ

*... като планета, залитаща около
пламтящо слънце...*

Алберто пристъпи към прозореца, а Софи застана до него. След малко забелязаха как над покривите се появи малък витлов самолет, който влачеше дълъг флаг с надпис.

Софи очакваше, че върху платното, което се вееше като дълга опашка, ще прочете реклама за голям концерт или нещо подобно. Но там пишеше съвсем друго:

„Честит Петнадесети Рожден Ден, Хилде!“

— Досадно! — бе единственият коментар на Алберто. Тъмни облаци се носеха към града от хълмовете на юг.

Самолетчето се скри зад един от тях.

— Боя се, че ще има буря — рече Алберто.

— Тогава ще се върна с автобуса.

— Дано само да не я е причинил майорът.

— Нима е всемогъщ?

Алберто не отговори. Върна се до масичката и се отпусна в креслото.

— Трябва да поговорим още малко за Бъркли — каза той. Софи не усети как седна, но усети, че е започнала да си гризе ноктите.

— Джордж Бъркли бил ирландски епископ, живял от 1685 до 1753 година — започна Алберто и потъна в дълго мълчание.

— Бъркли бил ирландски епископ... — подхвана Софи.

— Но бил и философ...

— Да?

— Вярвал, че философията и науката на неговата епоха са опасност за християнския светоглед. Според него все по-последователният материализъм заплашвал и поставял под съмнение

християнската вяра, че бог създава и поддържа живота у всичко в природата...

— Да?

— Същевременно Бъркли бил един от най-последователните емпирици.

— Смятал, че не сме в състояние да знаем за света повече от онова, което усещаме?

— Това не е всичко. Според Бъркли нещата на този свят са точно такива, каквито ги усещаме, само че те не са „неща“.

— Трябва да ми обясниш.

— Спомняш си твърдението на Лок, че ние не можем да съдим за вторичните качества на нещата. Не можем да твърдим, че ябълката е зелена и кисела. В крайна сметка само ние усещаме ябълката такава. Според Лок обаче първичните качества — например твърдост, тегло и тежест — наистина принадлежат към външната действителност около нас. Тази външна действителност следователно притежава телесна „субстанция“.

— Паметта ми е неизменно добра. Освен това смятах, че Лок е посочил една много важна разлика.

— Ах, Софи, де да беше тъй!

— Продължавай!

— Лок значи — подобно на Декарт и Спиноза — смятал телесния свят за реалност.

— Да?

— Точно в това се съмнява Бъркли, и то с помощта на последователния си емпиризъм. Според него единственото, което съществува, е онова, което усещаме. Ала ние не усещаме „материята“ или „веществото“. Ние не усещаме нещата като предмети за пипане. Приемем ли, че онова, което усещаме, има изпълваща го „субстанция“, правим прибързани заключения. Ние изобщо не притежаваме произтичащо от опита ни доказателство за подобно твърдение.

— Глупости! Само погледни!

Софи удари с юмрук по масата.

— Ох! — изпъшка тя, понеже бе замахнала силно. — Това не е ли доказателство, че масата е истинска маса, материална или веществена, и то усетено с пълна сила?

— Какво усети?

— Нещо твърдо.

— Изпитала си ясно сетивно усещане за нещо твърдо, но не си усетила същинското вещество на масата. По същия начин можеш и да сънуваш, че удряш нещо твърдо, но дали в съня ти това твърдо нещо ще съществува?

— В съня не, естествено.

— Освен това на човек може да му се внуши, че „усеща“ какво ли не. Може да бъде хипнотизиран и да изпита топлина или хлад, нежни ласки и твърди юмручни удари.

— Но ако не масата е била твърда, какво ме накара да я усетя?

— Бъркли смятал, че това е волята или духът. Смятал още, че всичките ни идеи имат своя причина извън нашето съзнание, но че тази причина не е веществена. Според Бъркли естеството ѝ е духовно.

Софи отново загриза ноктите си. Алберто продължи:

— Бъркли твърди, че моята душа може да е причина за собствените ми представи — например когато сънувам, но само друга воля или дух може да бъде причина за идеите, които съставят нашия материален свят. Всичко идва от духа, „който действа винаги и във всичко и чрез който съществува всичко“, пише той.

— И що за дух е това?

— Бъркли, разбира се, има предвид бога. Твърди дори, че ние усещаме по-ясно неговото съществуване, отколкото на който и да било човек.

— Нима не е безспорно, че съществуваме?

— Как да ти кажа... Според Бъркли всичко, което виждаме и чуваме, е следствие на божията сила. Защото бог, така да се каже, интимно присъства в нашето съзнание и предизвиква там цялото многообразие от идеи и усещания, на което сме постоянно изложени. По силата на това цялата природа около нас и цялото ни съществуване се дължат на бога. Той е единствената причина за всичко, което съществува.

— Меко казано, поразена съм.

— Въпросът значи не е „да бъдеш или да не бъдеш“. Въпросът е също и *какво* сме ние. Истински хора от плът и кръв ли сме? От действителни неща ли се състои нашият свят, или сме обкръжени единствено от съзнание?

Софи пак започна да си гризе ноктите. Алберто продължи:

— Бъркли се съмнява не само във веществената действителност. Съмнява се още, че времето и пространството съществуват абсолютно или самостоятелно. Според него нашето усещане за време и пространство се таи просто и само в нашето съзнание. Това, което за нас са една-две седмици, съвсем не са една-две седмици за бога...

— Ти каза, че според Бъркли духът, до който се свежда всичко, е християнският бог...

— Да, казах го. Но за нас...

— Да?

— ... за нас тази воля, този дух, който е всеобщата първопричина, може да бъде и бащата на Хилде.

Софи замлъкна. Лицето ѝ бе просто една голяма въпросителна. В следващия миг тя прозря.

— Ти вярваш ли го? — попита.

— Не виждам друга възможност. Това вероятно е единствено възможното обяснение за всичко, което преживяхме — определени картички и вести, появили се на всевъзможни места. И това, че Хермес изведнъж започна да говори, и моите собствени неволни грешки на езика.

— Аз...

— Представи си само, че съм те наричал Софи, Хилде! През цялото време знаех, че не се казваш Софи.

— Какви ги плещиш? Май окончателно превъртя!

— Да, всичко се върти и се върти, дете мое. Като планета, залитаща около пламтящо слънце.

— А това слънце е Хилдиният баща?

— И така можеш да се изразиш.

— Искаш да кажеш, че за нас той е нещо като бог?

— Без дори да се замисля — да. Не го е срам!

— А самата Хилде?

— Тя е ангел, Софи.

— Ангел ли?

— Хилде е онази, към която се обръща „духът“.

— Според теб Алберт Кнаг разказва на Хилде за нас двамата?

— Или пише за нас. Защото ние не можем да усетим веществото, от което е направена нашата действителност. Това поне научихме. Не можем да знаем дали външната ни действителност се състои от

звукови вълни, или от хартия и писмени знаци. Според Бъркли можем да знаем само, че се състоим от дух.

— А Хилде е ангел...

— Ангел е, да. С това ще приключим за днес. Честит рожден ден, Хилде!

Синкава светлина изпълни стаята. Няколко секунди по-късно изтреця гръмотевица и разтърси къщата.

Алберто седеше с отсъстващ поглед.

— Трябва да се прибирам — рече Софи, скочи и изтича към вратата.

Когато я отвори, Хермес, който бе спал под закачалката, се събуди. На тръгване Софи сякаш го чу да казва:

— Довиждане, Хилде!

Втурна се през глава надолу по стълбите и изскочи на улицата. Не се виждаше жива душа. Валеше като из ведро.

Две коли с плясък преминаха по наводнения асфалт, ала от автобуса нямаше и следа. Софи прекоси Пазарния площад и пое из града. Докато вървеше, в главата ѝ лудо се въртеше една-едничка мисъл.

Утре имам рожден ден, мислеше тя. А не беше ли безкрайно горчиво, че само ден преди да навърши петнадесет, осъзнава, че животът е сън? Все едно да сънува, че печели един милион от тотото, и малко преди да ѝ изплатят печалбата, да разбере, че всичко е било само сън.

Софи пресече тичешком подгизналото игрище. Едва сега забеляза, че някой иде насреща ѝ. Беше майка ѝ. Гневни светкавици раздираха небето.

Майката прегърна Софи.

— Какво става с нас, дете?

— Не знам — изплака Софи. — Сякаш сънувам кошмар.

БЯРКЕЛИ

... старинно вълшебно огледало, което прабабата купила от някаква циганка...

Хидде Мьолер Кнаг се събуди в мансардната си стая в старата Капитанска вила край Лилесанд. Погледна часовника — беше едва шест. Въпреки това вече бе светло. Широка слънчева ивица покриваше почти цялата стена.

Хилде стана и се приближи до прозореца. На минаване се наведе над писалището си и откъсна листчето от настолния календар. Четвъртък, 14 юни 1990. Тя смачка хартийката и я запрати в кошчето.

Сега на календара пишеше „Петък, 15 юни 1990“ и цифрите грееха право в лицето ѝ. Още през януари бе отбелязала на тази страница „15 години“. Фактът, че навършва петнадесет години на петнадесето число, смяташе тя, е от особено значение. Никога повече нямаше да преживее нещо подобно.

Петнадесет години! Не бе ли това първият ден в живота ѝ като възрастна? Просто не можеше да се върне обратно в леглото, освен това днес бе последният учебен ден преди ваканцията. В един часа класът се събираше в църквата. Но и това не беше всичко: след седмица баща ѝ се връщаше от Ливан. Беше обещал да си бъде у дома за Средлетната нощ.

Хилде застана до прозореца и плъзна поглед над градината към кея и червения навес за лодки. Платноходката още не бе подготвена за летния сезон, но старата лодка с весла бе привързана за кея. Не биваше да забравя да изгребе водата след снощния порой.

Докато се взираше в малкия залив, тя си спомни как веднъж, на шест или седем години, седна в лодката и загреба съвсем сама. После падна зад борда и с мъка изпълзя на суша. Провираше се на четири крака през шубраците, мокра до кости. Когато стигна градината пред къщата, дотича майка ѝ. Беше видяла лодката и веслата да се носят

надалеч във фиорда. Понякога Хилде още сънуваше изоставена лодка, която плаваше сам-самичка по водата. Беше ужасно преживяване.

Градината не беше нито особено пищна, нито особено поддържана. Но беше просторна и принадлежеше на Хилде. Обруленото от ветровете ябълково дърво и храстите френско грозде, които почти не даваха плод, едва бяха оцелели след суровите зимни бури.

Старата градинска люлка стоеше посред камъни и гъсталак на малката морава. В ярката утринна светлина тя изглеждаше напълно запусната. Видът ѝ бе особено жалък, понеже възглавниците бяха прибрани в къщата. Сигурно снощи майката на Хилде се бе втурнала навън, за да ги спаси от бурята.

Цялата просторна градина бе обградена с брези. Заради тези дървета преди повече от сто години имотът бил наречен Бяркели. Хилдиният праядо построил къщата малко преди началото на века. Бил капитан на един от последните големи платноходи. Мнозина продължаваха да наричат дома Капитанската вила.

В градината още личаха следите от проливния дъжд, изсипал се през нощта. Хилде на няколко пъти се бе пробуждала от гръмотевиците. Сега на небето не се виждаше нито едно облаче.

След такива летни потоци винаги ставаше особено свежо. Последните седмици бяха горещи и сухи и по брезовите листа бяха избили грозни жълти петна. Днес обаче светът бе като току-що изкъпан. Освен това тази сутрин цялото ѝ детство сякаш бе отшумяло с последните гръмотевици.

„Да, сигурно боли, когато се разпукват пъпките...“ — не беше ли това от някоя шведска поетеса? Или пък от финландска?

Хилде застана пред голямото месингово огледало, което висеше над стария скрин от баба ѝ. Хубава ли беше? Поне не бе грозна, нали? Може би някъде по средата...

Имаше дълги руси коси. Все си мечтаеше косите ѝ да бяха малко по-светли или малко по-тъмни. Неустановеният им цвят бе тъй безличен! Меките къдрици обаче оценяваше положително. Много от приятелките ѝ се мъчеха да придадат на косите си някаква форма, навиваха ги на ролки, а на Хилде изобщо не ѝ се налагаше. Плюс бяха и зелените ѝ очи, почти неоновозелени. „Наистина ли са съвсем зелени?“ — питаша лели и чичовци и се навеждаха към нея.

Хилде се замисли дали образът, който разглеждаше, е отражение на момиче или на млада жена. Стигна до извода, че не е нито едното, нито другото. Тялото ѝ вече много напомняше женска снага, за разлика от лицето, което напомняше неузряла ябълка.

Нещо в старинното огледало подсети Хилде за баща ѝ. По-рано то висеше долу, в „ателието“. То бе разположено над навеса за лодки и служеше на баща ѝ като библиотека, кътче за усамотение и поетическо отшелничество. Алберт, както го наричаше Хилде, когато си бе у дома, винаги бе мечтал да напише велика творба. Веднъж беше опитал с роман, но така и не го довърши. В местния вестник редовно излизаха стихотворения и скици от живота край малките скалисти острови. Когато видеше отпечатано името му, Хилде се гордееше почти толкова, колкото и баща ѝ. *Алберт Кнаг*. В Лилесанд поне това име звучеше особено. Прадядото също се бе казвал Алберт.

Огледалото... Преди години баща ѝ се бе пошегувал, че можеш и да намигаш на отражението си, ала никога — с двете очи. Единственото изключение правело това месингово огледало, защото било старинен вълшебен предмет, който прабаба ѝ купила от някаква циганка веднага след сватбата си.

Хилде бе опитвала неведнъж, но да си намигне с двете очи бе толкова трудно, колкото и да избяга от собствената си сянка. Накрая ѝ подариха старинната наследствена вещ. И през цялото си детство тя редовно опитваше невъзможния трик.

Нищо чудно, че днес бе склонна към размисъл. Нищо чудно, че мислеше само за себе си. Петнадесет години...

Едва сега погледът ѝ падна върху нощното шкафче. На него бе поставен голям пакет, обвит в прекрасна небесносиня хартия и завързан с червена копринена панделка. Сигурно беше подарък за рождения ден!

Дали е „онзи подарък“? Възможно ли беше това да е големият подарък от баща ѝ, загадъчният подарък? В безбройните си картички от Ливан той все правеше странни намеци. Но сам си бе наложил „строга цензура“.

Подаръкът щял да расте и да расте, бе писал той. После бе намекнал за момиче, с което дъщеря му скоро ще се запознае, и на което изпращал по едно копие от всяка пощенска картичка. Хилде се

бе опитала да изкопчи от майка си какво означава това, но и тя нямаше понятие.

Най-странен обаче бе намеъкът, че ще може да сподели подаръка с много други хора. Всъщност той неслучайно работеше за ООН: ако Хилдиният баща изобщо имаше идея фикс — а честно казано, тя съвсем не беше само една, — тя бе, че ООН трябва да стане нещо като световно правителство. „Дано ООН един ден наистина сблужи човечеството“, бе написал в една от картичките си.

Дали беше редно да отвори пакета, преди майка ѝ да се качи със стафидените кифлички, лимонадата, поздравителната песен и норвежкото знаме? Сигурно — иначе защо подаръкът ще е оставен там?

Хилде прекоси на пръсти стаята и вдигна пакета от нощното шкафче. Ама че беше тежък! Имаше и честитка: „За Хилде по случай петнадесетия ѝ рожден ден от татко“.

Тя седна на леглото и предпазливо разхлаби червената копринена панделка. Бързо махна хартията.

Извади дебела папка.

Това ли бе подаръкът? Това ли бе подаръкът за петнадесетия ѝ рожден ден, около който се вдигна толкова много шум? Това ли бе подаръкът, който бе расъл и расъл и който можеше да бъде споделен с други?

Краткият оглед показва, че папката е претъпкана с изписани на машина страници. Хилде позна шрифта на пишещата машина, която баща ѝ беше взел със себе си в Ливан.

Нима бе написал цяла книга за нея?

На първата страница на ръка беше написано с едри букви: **Светът На Софи.**

Хилде прелисти. Заглавието на първата глава беше „Райската градина“. Момичето се настани удобно на леглото, облегна папката на коленете си и зачете:

Софи Амундсен се връщаше от училище. Отначало повървя с Юрун. Разговаряха за работи. Юрун смяташе, че човешкият мозък е сложен компютър. Софи не беше

съвсем сигурна дали е съгласна с това. Та нали човекът е много повече от машина?

Хилде продължи да чете и скоро забрави всичко наоколо, дори забрави, че има рожден ден. От време на време обаче по някоя странична мисъл все пак се промъкваше в главата ѝ.

Значи баща ѝ бе написал роман? Бе възобновил опита си да създаде книга и възнамеряваше да я завърши в Ливан? Толкова често се беше оплаквал, че времето там минавало бавно!

Софи също пътешестваше из световната история. Сигурно тя бе момичето, с което щеше да се запознае Хилде...

Щом с пълна сила осъзнаеше, че един ден ще изчезне без следа, усещаше колко безкрайно ценен е животът... Как е произлязъл светът?... В крайна сметка все някога нещо трябваше да е произлязло от нищото. Възможно ли бе това? Не беше ли тази представа също толкова невъзможна, колкото и другата — че светът винаги е съществувал?

Хилде четеше, четеше и както бе легнала, подскочи от учудване, когато прочете, че Софи Амундсен получава пощенска картичка от Ливан. „Хилде Мьолер Кнаг, чрез Софи Амундсен, Кльовервейен 3...“

Мила Хилде! Честит петнадесети рожден ден. Сигурно разбираш, че бих желал да ти направя подарък, който ще ти помогне да пораснеш. Прости ми, че изпращам картичката до Софи. Така беше най-лесно.

Сърдечни поздрави, татко

Ах, този мошеник! Хилде знаеше, че баща ѝ обича номерата, но днес той направо ѝ разказа играта! Вместо да сложи картичката в пакета, беше я вплел в разказа подарък.

А клетата Софи? Тя беше тотално объркана.

Защо обаче един баща ще пусне честитка с адреса на Софи, когато очевидно е предназначена за другаде? Кой баща ще изпрати картичката да се лута и ще лиши дъщеря си от поздрав за рождения ден? От къде на къде така да е „по-лесно“? И най-вече — как изобщо да открие тази Хилде?

Наистина как горката Софи можеше да стори това? Хилде обърна страницата и се зачете във втората глава. Наричаше се „Цилиндърът“. Скоро стигна до дългото писмо, което онази тайнствена личност бе написала на Софи. Хилде затаи дъх.

... да се интересуваш защо живееш не е в същата степен „случаен“ интерес, какъвто е колекционирането на пощенски марки. Ако се вълнуваш от подобни въпроси, ти се занимаваш с нещо, за което хората спорят още откакто живеем на тази планета...

„На Софи ѝ прималя“. На Хилде също. Баща ѝ не само бе написал книга за нейния петнадесети рожден ден, а отгоре на това бе съчинил крайно странна и загадъчна творба.

Кратко обобщение: от празен цилиндър изваждат бял заек. Фокусът трае милиарди години, тъй като заекът е огромен. Всички човеци се раждат по връхчетата на тънката му козина. Това им позволява да се учудват на невероятното магическо изкуство. Но колкото повече растат, толкова по-надълбоко се скриват в заешкото кожухче. И остават там...

Не само Софи бе изпитала чувството, че я изненадват, докато търси уютно местенце дълбоко в козината на белия заек. Днес Хилде ставаше на петнадесет години. Усети, че и тя трябва да решава в коя посока да пълзи.

Зачете за древногръцките натурфилософи. Знаеше, че баща ѝ се интересува от философия. Беше писал във вестника, че философията трябва да стане учебен предмет. Статията бе озаглавена „Защо философията трябва да стане задължителен учебен предмет?“ Дори беше повдигнал въпроса на родителската среща в присъствието на целия клас. Самата Хилде се бе почувствала безкрайно неудобно.

Погледна часовника. Вече бе седем и половина. Но майка ѝ сигурно щеше да почака още час, преди да се качи с празничната закуска, и още по-добре, защото сега Хилде бе изцяло завладяна от философските въпроси. Четеше главата за Демокрит. Като начало Софи получи задачата да размишлява над въпроса „Защо Лего е най-гениалната игра на света?“. После намери в пощенската си кутия голям жълт плик.

Демокрит поддържал тезата на предшествениците си, че не е задължително от видимите промени в природата да следва, че нещо наистина се „променя“. Ето защо предполагал, че всичко трябва да е съставено от малки невидими градивни единици — нещо като тухлички, всяка от които е вечна и неизменна. Той нарекъл тези най-малки частици *атоми*.

Хилде страшно се развълнува, когато Софи намери под леглото си червената копринена кърпа. Ето къде се беше дянала? Но как една кърпа може да се озове тъй лесно в някакъв разказ? Тя положително трябваше да е и някъде другаде...

Главата за Сократ започваше как Софи прочете във вестника „няколко реда за норвежкия корпус на ООН в Ливан“. Типично за баща ѝ! Той не можеше да се примири, че хората в Норвегия почти не се интересуват от умиротворяващата мисия на сините каски. Та щом никой друг не го е грижа, нека поне Софи се заинтригува! По този начин се създаваше легендата за интереса на медиите.

Хилде неволно се усмихна, когато прочете втория послепис в писмото на философа.

П. П. П. Ако намериш една червена копринена кърпа, моля те да я пазиш старателно. Случва се от време на време да се разменят предмети. Предимно в училища и на други подобни места, а нали това тук е училище по философия!

Чу стъпки по стълбите. Сигурно бе майка ѝ с празничната закуска. Преди да се почука на вратата, Хилде прочете как в тайното си градинско скривалище Софи намери видеокасетата от Алберто.

— Хилде има рожден ден, тра-ла-ла, хайде да ѝ честитим...

Майка ѝ бе запяла още от средата на стълбището.

— Влизай! — каза Хилде и продължи да чете за учителя по философия, който сега говореше на Софи, застанал насред Акропола. Външният му вид силно напомняше собствения ѝ баща — с „добре поддържана черна брада“ и синя барета.

— Честит рожден ден, Хилде!

— Ммм...

— Но Хилде!

— Остави го някъде.

— Не искаш ли...

— Нали виждаш, че съм заета.

— Невероятно, вече си петнайсетгодишна!

— Била ли си в Атина, мамо?

— Не, защо?

— Доста е странно, че старинните храмове още стоят. Та те са на две хиляди и петстотин години! Впрочем най-големият се нарича Партеон.

— Отворила си пакета от татко?

— Какъв пакет?

— Я ме погледни, Хилде! Ти просто не си на себе си!

Хилде отпусна голямата папка на коленете си.

Майка ѝ се надвеси над леглото. Върху подноса имаше свещи, кифлички и оранжада. Мъдреше се и подаръче. Понеже ръцете ѝ бяха

заети, беше стиснала норвежкото знаме под мишница.

— Хиляди благодарности, мамо! Страшно си мила, но разбираш ли, наистина нямам време.

— Нали ви викат в църквата чак в един часа?

Едва сега Хилде осъзна къде се намира, а майка ѝ най-сетне остави подноса на нощната масичка.

— Моля те, извинявай! Бях потънала в това тук. — Хилде посочи папката и продължи: — От татко е...

— Какво е написал? Любопитна съм не по-малко от теб. От колко месеца вече от него не може да се изкопчи поне една смислена дума!

Необяснимо защо Хилде изведнъж се смути.

— Ами просто една история.

— История ли?

— Да, история. И същевременно учебник по философия. В общи линии.

— Няма ли да отвориш моето подаръче?

Хилде осъзна, че не бива да прави разлика между подаръците, затова отвори и майчиното си пакетче. Беше златна гривна.

— Колко е красива! Хиляди благодарности!

Тя скочи и целуна майка си.

После двете си побъбриха.

— Сега обаче трябва да вървиш — подкани я Хилде след малко. — Той тъкмо се е изправил навръх Акропола, разбираш ли?

— Кой?

— Ами нямам понятие, пък и Софи също. Точно в това е проблемът.

— Е, бездруго трябва да тръгвам на работа. Хапни си. Роклята ти е окачена долу.

Най-сетне майка ѝ изчезна. Същото стори и учителят на Софи по философия — слезе по стъпалата от Акропола и се изкачи на хълма на Ареопага, а малко след това се появи на атинското тържище. Хилде се сепна, когато прочете как старинните сгради изведнъж се въздигат от развалините. Една от бащините ѝ фикс идеи беше, че всички държави от ООН трябва заедно да построят историческо копие на древния атински пазарен площад, където после да обсъждат философски въпроси или възможности за разоръжаване. Този гигантски проект би

сплотил човечеството, смяташе той: „Нима не строим кули за добив на нефт или луноходи?“.

После Хилде прочете за Платон. „Върху крилата на любовта душата се стреми да отлети «у дома», в идеалния свят. Тя жадува освобождение от затвора на тялото...“

Софи се бе промъкнала през храсталака и бе последвала Хермес, но после го изгуби от поглед. След като прочете за Платон, навлезе дълбоко в гората и се озова пред червената хижа край малкото езеро. Вътре висеше пейзаж от Бяркели. Описанието не оставяше съмнение, че става дума за Хилдината картина на Бяркели. До пейзажа бе окачен портрет на мъж на име Бъркли. „Бяркели и Бъркли. Не е ли странно?“

Хилде сложи голямата папка върху леглото, отиде до библиотеката и разгърна тритомната енциклопедия, която бе получила за четиринадесетия си рожден ден. Бъркли... ето!

Бъркли, Джордж, 1685–1753, англ. философ, епископ на Клоин. Отрича съществуването на материален свят извън човешкото съзнание. Сетивните ни усещания са предизвикани от Бога. Б. освен това е известен със своята критика на абстрактните общи идеи. Основна творба: *A Treatise Concerning the Principles of Human Knowledge* (1710).

Странно, наистина странно. Хилде премисли няколко секунди, преди да се върне към леглото и папката.

Всъщност човекът, окачил двете картини една до друга, беше баща ѝ. Дали съществуваше и друга връзка, освен съпадението на имената?

Значи Бъркли е бил философ, отричал съществуването на материален свят извън човешкото съзнание. Колко ли странни твърдения можеше да се измислят! Но невинаги е лесно да бъдат оборени. Описанието на Бъркли бе твърде подходящо за света на Софи. Та нали нейните „сетивни усещания“ бяха предизвикани от Хилдиния баща!

Най-добрият начин да научи повече, беше да продължи да чете. Когато прочете как Софи вижда отражение на момиче, което намига с

двете очи, Хилде вдигна поглед от папката и се засмя. „Стори й се, че момичето в огледалото отново й смигна. Сякаш казваше: виждам те, Софи. Аз съм тук, от другата страна.“

Ето че се намери и зеленият портфейл с парите и с всичко останало! Как изобщо се бе озовал там?

Глупости! За секунда-две Хилде бе повярвала, че Софи наистина е намерила портфейла. Въпреки това продължи да се вживява в прежеждията на момичето. В нейните очи всичко сигурно изглеждаше непонятно и загадъчно.

За първи път Хилде изпита горещото желание да се срещне със Софи лице в лице. Искаше й се да обсъдят връзките и зависимостите в цялата тази история.

Сега обаче Софи трябваше да си плюе на петите и да изчезне от хижата, ако не искаше да я спипат на местопрестъплението. Естествено, лодката се бе откъснала и се носеше по езерото — просто баща й не се бе въздържал да й размаха пръст заради старата история с гребната лодка.

Хилде отпи глътка оранжада и отхапа от сандвича със салата от омари, докато четеше за „човека на реда“ Аристотел, който разкритикувал Платоновото учение за идеите.

Аристотел сочел, че нищо не съществува в съзнанието, преди първо да е било усетено чрез сетивата. Платон би могъл да каже, че в природата няма нищо, което преди това да не е съществувало в идеалния свят. По този начин Платон удвоява броя на нещата, възразява Аристотел.

Хилде изобщо не бе подозирала, че Аристотел е изнамерил играта „Растения, животни, минерали“.

Та Аристотел имал намерението да разтреби основно моминската стая на природата. Опитвал се да докаже, че всички неща в природата принадлежат към различни групи и подгрупи.

Когато научи възгледите на Аристотел за жените, Хилде едновременно се изненада и обърка. Как е възможно да бъдеш толкова способен философ и в същото време да си пълен идиот!

Така Аристотел вдъхнови Софи да сложи в ред собствената си „моминска стая“. И там, посред целия хаос, се намери белият три четвърти чорап, който бе изчезнал преди месец от гардероба на Хилде. Софи класира всички писма от Алберто в папка. „Бяха повече от петдесет страници.“ Хилде вече бе стигнала до 178 страница, но наред с философските писма на Алберто Кнокс четеше и цялата история на Софи.

Следващата глава се наричаше „Елинизмът“. В началото Софи намери пощенска картичка, на която бе изобразен джип на ООН. Картичката носеше печата на корпуса на ООН с дата 15 юни. Още една честитка за Хилде, която баща ѝ бе сложил в папката, вместо да я изпрати по пощата.

Мила Хилде! Предполагам, че още празнуваш петнадесетия си рожден ден. Или вече е денят след него? Е, няма значение колко ще трае подаръкът. В известен смисъл той ще ти служи цял живот. Но нека те поздравя още веднъж. Сега вече може би разбираш защо изпращам картичката до Софи. Сигурен съм, че тя ще ти я предаде.

П. П. Мама ми съобщи, че си загубила портфейла си. Обещавам да ти възстановя сто и петдесетте крони. От училище сигурно ще ти издадат нова ученическа карта още преди лятната ваканция.

Сърдечни поздравии, татко

Не е зле, помисли си Хилде, забогатяла бе значи със сто и петдесет крони. Татко ѝ вероятно смяташе, че самоделният подарък не е достатъчен.

Оказа се, че и Софи има рожден ден на 15 юни, но нейният календар още сочеше първата половина на май. Сигурно тогава беше писана главата, затова баща ѝ бе избързал с датата на честитката.

А през това време бедната Софи тичаше презглава към супермаркета, където я чакаше Юрун.

Коя беше Хилде? Как баща ѝ можеше да бъде толкова сигурен, че Софи ще я открие? Нямаше никаква логика в това да изпраща картичките до Софи, а не до дъщеря си...

Докато четеше за Плотин, и Хилде се почувства така, сякаш се рее в пространството.

Във всичко, което виждаме, се таи частица от божествената мистерия. Съзираме я да блещука в слънчогледа или полския мак. Още по-силно долавяме неразгадаемата мистерия в пеперудата, хвъркнала от цветчето, или в златната рибка, плуваща из своя аквариум. Най-голяма близост до бога обаче постигаме ние в душата си. Само там намираме единение с великата тайна на живота. В редки моменти дори усещаме, че самите ние сме божествената мистерия.

Това бе най-опияняващата мисъл, която Хилде бе прочела досега. Същевременно бе и най-простата — всичко е единно и това „единно“ е божествена мистерия, до която може да се докосне всеки.

Всъщност то не бе нещо, в което да се вярва. То просто е така, помисли си Хилде. Всеки може да вложи в думата „божествено“ каквото си пожелае.

Бързо прелисти на следващата глава. Софи и Юрун щяха да ходят на излет и да спят на палатка в нощта срещу 17 май. Отправиха се към Майорската хижа...

Хилде скочи развълнувана от леглото и закрачи из стаята, прегърнала папката с две ръце.

Рядко се беше сблъсквала с такова нахалство! Тук, в малката горска хижа, баща ѝ бе накарал двете момичета да намерят копия на всички картички, които ѝ бе изпратил през първата половина на май. И

то истински копия! Хилде ги бе препрочитала по няколко пъти и помнеше всяка дума:

Мила Хилде! Направо ще се пръсна заради всичките тайни около рождения ти ден. Едва се сдържам да не ти се обадя и да издам всичко. Подаръкът расте ли расте, сякаш от само себе си. А ти знаеш, че когато нещо става все по-голямо, е трудно да го запазим само за нас.

После Софи получи две нови писма от Алберто. Разказваха за юдеи и гърци и за двете големи културни общности. Хилде се зарадва на този обширен преглед на историята от птичи поглед. Никога не учеха така в училище. Там ги заливаха с подробности. В края на писмото откри, че баща ѝ представя Исус Христос и християнството в съвсем нова светлина. Хареса ѝ цитатът от Гьоте:

*Тоз, който сметка не си дава
за миналите триста века,
той в тъмнината си остава —
живее ден за ден човекът.*

Следващата глава започваше с картичка, залепена от вятъра на кухненския прозорец на Софи. Естествено, беше нова честитка за Хилде.

Мила Хилде! Не зная дали вече няма да е минал рожденият ти ден, когато прочетеш честитката. Все пак се надявам да не са изминали много дни. Ако за Софи минават една-две седмици, това не означава същото за нас. Прибирам се на 23.6. Тогава дълго ще седим заедно в градинската люлка и ще гледаме езерото. Хилде, имаме да си кажем много неща...

После Алберто се обади по телефона и Софи за първи път чу неговия глас.

— Ти сякаш говориш за война?

— Бих го нарекъл по-скоро битка на духа. Трябва да се опитаме да привлечем вниманието на Хилде и да я спечелим на наша страна, преди баща ѝ да се завърне в Лилесанд.

Затова Софи се срещна с Алберто Кнокс, преоблечен като средновековен монах, в една старинна каменна църква от 12-и век.

В църква ли? Хилде погледна часовника. Един и петнайсет. Беше изгубила всякаква представа за времето.

Може и да не беше чак толкова страшно, че е пропуснала църковната служба на рождения си ден, но нещо около празника я нервираше. Всъщност сама си бе отнела възможността да получи куп поздравления. От друга страна, не можеше да се оплаче от липса на честитки.

След малко обаче се наложи Хилде все пак да изтърпи една проповед. Очевидно Алберто нямаше проблеми да се изправи на амвона. Когато Хилде прочете за София, която се явявала във виденията на Хилдегард, отново посегна към енциклопедията. Но не откри нито Хилдегард, нито София. Не беше ли типично? Щом станеше дума за жени или за нещо от женски род, енциклопедията онемяваше като лунен кратер. Дали пък някакво тайно мъжко общество не цензурира енциклопедиите?

Хилдегард фон Бинген била проповедница, писателка, лекарка, ботаничка и естествоизпитателка. Освен това била и „пример, че жените през Средновековието често били по-земни и по-учени от мъжете“. В енциклопедията обаче за нея нямаше нито думичка. Срамота!

Хилде никога не бе чувала, че бог имал и „женска страна“, или „майчинска природа“. Тази страна значи се наричала София, но авторите не бяха сметнали, че този факт е достоен за тяхната енциклопедия!

Най-близкото до темата, което откри в енциклопедията, бе църквата „Света София“ в Константинопол. То означавало „Света Мъдрост“. Една столица и безброй царици носеха името на тази Мъдрост, ала в енциклопедията нямаше и дума, че тя е от женски род. Ако и това не бе цензура...

Хилде продължи да чете и откри, че Софи действително ѝ се „явява“. През цялото време ѝ се струваше, че вижда пред себе си момичето с черните коси...

Когато Софи се прибра у дома, след като бе прекарала почти цяла нощ в църквата „Света Богородица“, тя застана пред месинговото огледало, което бе донесла със себе си от горската хижа.

Виждаше ясно своето бледо лице, обрамчено от черни коси, негодни за никаква друга прическа, освен „висящи право надолу“. Но под или зад лика ѝ призрачно прозираше друг.

Внезапно непознатата бодро смигна с двете очи. Сякаш искаше да даде знак, че наистина съществува от другата страна на огледалото. Всичко трая само няколко секунди. После изчезна.

Колко ли пъти Хилде бе стояла пред огледалото и бе търсила отражението на друга? Но откъде баща ѝ знаеше това? Нима не беше се взирала да види точно тъмнокоса жена? Нали нейната прабаба беше купила огледалото от някаква циганка...

Хилде усети, че ръцете ѝ треперят, когато обхвана голямата папка. Беше убедена, че някъде „в отвъдната страна“ Софи наистина съществува.

Сега Софи сънуваше за Хилде и Бяркели. Хилде не можеше нито да я чуе, нито да я види, а после Софи намери на кея Хилдиното златно кръстче. И това златно кръстче — с инициалите на Хилде и всичко останало — бе в леглото на Софи, когато тя се събуди.

Хилде се замисли. Нима бе загубила и златното си кръстче? Отиде до скрина и извади кутията за бижута. Златното кръстче, подарък от баба ѝ за кръщенето, бе изчезнало!

Значи наистина бе попиляла и това украшение! Е, добре! Но как баща ѝ можеше да знае това, след като самата тя не беше го забелязала?

И още нещо: Софи ясно бе сънувала, че Хилдиният баща си беше дошъл от Ливан. Дотогава обаче оставаше цяла седмица. Нима Софи е имала пророчески сън? Може би баща ѝ искаше да подсказе, че в известен смисъл и Софи ще присъства на неговото прибиране у дома? Беше написал нещо от рода, че Хилде ще намери нова приятелка...

Кристално ясното, но и невероятно краткото видение убеди Хилде, че Софи е нещо повече от хартия и печатарско мастило. Тя съществуваше!

ПРОСВЕЩЕНИЕТО

*... от производството на игли до
отливането на оръдия...*

Хилде бе започнала главата за Ренесанса, когато чу, че майка ѝ се прибира. Погледна часовника — стрелките сочеха четири.

Майка ѝ се втурна по стълбите и отвори вратата със замах.

— Не ходи ли на църква?

— Ходих, естествено.

— Но... с какво беше облечена?

— Със същото, с каквото и сега.

— С нощница?

— Ммм... бях в църквата „Света Богородица“.

— Църквата „Света Богородица“?

— Стара средновековна каменна църква.

— Хилде!

Хилде отпусна папката върху коленете си и вдигна поглед към майка си.

— Съвсем изгубих представа за времето, мамо. Съжалявам, но разбери, това четиво те оставя без дъх.

Майката се усмихна.

— Това е магическа книга — добави Хилде.

— Добре, добре. Още веднъж: честит рожден ден, Хилде!

— О, не знам дали ще понеса повече честитки!

— Но аз не съм... е, ще подремна и после ще приготвя истински пир. Купила съм ягоди.

— Аз ще чета.

Майката отново изчезна и Хилде зачете нататък. Софи вървеше из града заедно с Хермес. Пред входа на Алберто отново намери картичка от Ливан. И тя носеше печат от 15 юни.

Едва сега Хилде разбра системата на датите: картичките с дата отпреди 15 юни бяха „копия“ на картички, които вече бе получила. Честитките от 15 юни получаваше едва сега с папката.

Мила Хилде! В този миг Софи влиза в дома на учителя по философия. Тя скоро ще навърши петнайсет, докато твоят рожден ден може би е бил вчера. Или е днес, Хилденце? Ако е днес, надявам се, че не е прекалено късно. Часовниците ни невинаги вървят еднакво...

Хилде прочете как Алберто разказва на Софи за Ренесанса и новите науки, за рационалистите от 17-и век и английския емпиризъм.

Сепваше се, когато пристигаха нови поздравления и картички, които баща ѝ бе сложил в папката. Той караше честитките да изпаднат от тетрадки за съчинения, да се появяват върху вътрешната страна на бананова кора и дори да се промъкват в компютър. Без никакво усилие принуждаваше Алберто да прави „грешки на езика“ и да се обръща към Софи с „Хилде“. Но върхът на всичко бе, когато накара Хермес да проговори: „Честит рожден ден, Хилде!“.

Хилде се съгласи с Алберто, че баща ѝ попрехвърля мярката, като се сравнява с бога или божественото предопределение. Но с кого всъщност се съгласяваше? Та нали баща ѝ бе вложил в устата на Алберто този упрек — или беше самокритика? Тя осъзна, че сравнението с бога всъщност не бе чак толкова глупаво. По отношение на света на Софи баща ѝ действително беше един вид всемогъщ бог.

Когато Алберто заговори за Бъркли, Хилде бе поне толкова заинтригувана, колкото и Софи. Какво щеше да се случи? Отдавна предусещаше, че щом дойде редът на този философ, който бе отричал съществуването на материалния свят извън човешкото съзнание, щеше да се случи нещо много особено. Затова беше прочела за него в енциклопедията.

Започна се с това, че двамата стояха до прозореца и наблюдаваха как Хилдиният баща изпраща самолет с дълъг поздравителен флаг. Същевременно тъмни облаци се носеха към града.

— Въпросът значи не е „да бъдеш или да не бъдеш“. Въпросът е също и какво сме ние. Истински хора от плът и кръв ли сме? От действителни неща ли се състои нашият свят, или сме обкръжени единствено от съзнание?

Нищо чудно, че Софи бе започнала да гризе ноктите си. Хилде никога не бе имала този лош навик, но сега и нейните нерви бяха изопнати до скъсване.

А после настъпи денят, в който Алберто предположи, че волята или духът — първопричина за всичко, свързано с него и със Софи, — може би е бащата на Хилде.

- Искаш да кажеш, че за нас той е нещо като бог?
- Без дори да се замисля — да. Не го е срам!
- А самата Хилде?
- Тя е ангел, Софи.
- Ангел ли?
- Хилде е онази, към която се обръща „духът“.

После Софи се втурна навън в дъжда. Нима бе възможно баща ѝ да е описал същата буря, която снощи се бе разразила над Бяркели, няколко часа след като Софи бе тичала през града?

Утре имам рожден ден, мислеше тя. А не беше ли безкрайно горчиво, че само ден преди да навърши петнадесет, осъзнава, че животът е сън? Все едно да сънува, че печели един милион от тотото, и малко преди да ѝ изплатят печалбата, да разбере, че всичко е било само сън.

Софи пресече тичешком подгизналото игрище. Едва сега забеляза, че някой иде насреща ѝ. Беше майка ѝ. Гневни светкавици раздираха небето.

Майката прегърна Софи.

— Какво става с нас, дете?

— Не знам — изплака Софи. — Сякаш сънувам кошмар.

Хилде усети, че очите ѝ овлажняват. „Да бъдеш или да не бъдеш — в туй е въпросът.“

Тя захвърли папката на леглото и скочи. Закръстосва стаята — напред-назад, напред-назад. Накрая спря пред месинговото огледало и остана там, докато майка ѝ не дойде да я извика за вечеря. Когато тя почука, Хилде нямаше понятие колко време майка ѝ бе стояла пред вратата. Но беше сигурна, съвсем сигурна, че отражението в огледалото ѝ бе смигнало с двете очи.

На вечеря Хилде се опита да бъде признателна рожденица, но през цялото време Софи и Алберто не ѝ излизаха от главата.

Какво щеше да стане с тях сега, когато знаеха, че бащата на Хилде решава всичко? Макар че... наистина ли знаеха? Вероятно беше глупост да се мисли, че те изобщо знаят нещо. В последна сметка Хилдиният баща само се преструваше, че те могат да знаят нещо. Въпреки това проблемът си оставаше същият: ако Софи и Алберто „знаеха“ как е свързано всичко, в известен смисъл с тях бе свършено.

Хилде едва не се задави с голямо парче картоф, когато осъзна, че същата проблематика може би важи и за собствения ѝ свят. Несъмнено хората бяха напредвали все повече и повече в разбирането си за природните закони. Но ще продължи ли историята и след като се запълнят последните празници в мозайката на философията и науката? Или историята на човечеството приближава края си? Не съществува ли взаимозависимост между развитието на мисленето и на науката, от една страна, и неща като парниковия ефект и изсечените тропически гори — от друга? Може би не е чак толкова глупаво стремещът на човечеството към познание да се окачествява като грехопадение?

Въпросът бе тъй важен и смущаващ, че Хилде се опита да го забрави. Освен това положително щеше да разбере повече неща, когато продължи да чете подаръка на баща си.

— Скъпа, какво още желаш? — изтананика майка ѝ, след като бяха изяли сладоледа с италиански ягоди. — Ще правим това, което ти се иска най-много.

— Знам, че звучи странно, но най-много ми се иска да продължа да чета подаръка на татко.

— Не бива обаче да му позволяваш да те подлуди докрай.

— Не, няма.

— Можем да си размразим пица и да гледаме „Дерик“...

— Да, може би.

Хилде си спомни как Софи разговаряше с майка си.

Баща ѝ сигурно бе приписал някои нейни черти на другата майка. За всеки случай тя реши да не споменава за белия заек, когото изтеглят от цилиндъра на вселената — поне не точно днес...

— А, между другото... — започна тя, докато ставаше.

— Да?

— Не мога да открия златното си кръстче.

Майка ѝ я изгледа загадъчно.

— Преди няколко седмици го намерих долу на кея. Сигурно си го изпуснала там, немарливке!

— Разказа ли на татко?

— Не си спомням вече, сигурно съм разказала...

— А къде е сега?

— Минутка!

Майката излезе и не след дълго Хилде дочу от спалнята учудено възклицание. После тя отново влезе в хола.

— Знаеш ли, не мога да го намеря в момента.

— Така си и знаех.

Хилде целуна майка си и се върна в мансардната си стая. Най-сетне щеше да продължи да чете за Софи и Алберто. Легна на леглото и опря тежката папка о коленете си.

На сутринта Софи се събуди, когато майка ѝ влезе в стаята. Носеше поднос, отрупан с подаръци. В празно лимонадено шише бе пъхнала знаменце.

— Честит рожден ден, Софи!

Софи разтърка очи да прогони съня. Опита се да си припомни случилото се вчера. Но всичко ѝ се струваше объркано като купчина части от мозайка. Едното парченце бе Алберто, другото — Хилде и майорът, третото —

Бъркли, четвъртото — Бяркели. А най-черното бе ужасната буря. Заради нея Софи бе получила нещо като нервен срив. Майка ѝ я бе подсушила и след чаша мляко с мед я бе напъхала в леглото. Софи веднага бе заспала.

— Май съм жива — заекна тя сега.

— Разбира се, че си жива. Днес ставаш на петнайсет.

— Съвсем сигурна ли си?

— Абсолютно сигурна, да. Да не мислиш, че една майка няма да знае кога е родено единственото ѝ дете? На 15 юни 1975 в... един и половина, Софи. Това определено бе най-щастливият миг в моя живот.

— Сигурна ли си, че всичко това не е само сън?

— Във всеки случай трябва да е много хубав сън — събуждаш се, за да ти поднесат стафидени кифлички и подаръци за рождения ден.

Майката остави подноса на един стол и изчезна за миг от стаята. Когато се върна, носеше втори поднос със стафидени кифлички и лимонада. Остави го в краката на Софи.

Утринта премина, както се полага за рожден ден — разопаковаха подаръци и си разказваха спомени чак до първите родилни болки преди петнадесет години. Майката подари на Софи ракета за тенис. Софи никога не беше играла тенис, но само на две минути път от Кльовервейен имаше корт. Баща ѝ изпращаше минителевизор, комбиниран с късовълново радио. Екранът му бе не по-голям от обикновена снимка. Следваха подаръци от старите лели и приятелите на семейството.

Накрая майката рече:

— Искаш ли да си взема почивен ден?

— Не, защо?

— Вчера наистина беше превъзбудена. Ако продължава така, смятам, че трябва да запишем час при психолог.

— Спести си го.

— Само заради бурята ли беше, или е свързано и с онзи Алберто?

— А на теб какво ти е? „Какво става с нас, дете?“
Нали така ме попита?

— Мислех си, че скиташ из града, за да се срещаш със странни хора. Може би вината е моя...

— Никой няма „вина“, че в свободното си време посещавам курс по философия. Бъди спокойна и отивай на работа. Викат ни в десет в училище. Днес само ще ни раздадат свидетелствата, после ще се повеселим.

— Знаеш ли си оценките?

— Във всеки случай шестиците ще са повече, отколкото в последното свидетелство.

Малко след като майката излезе, иззвъня телефонът.

— Софи Амундсен.

— Тук е Алберто.

— О...

— Вчера майорът наистина не си пестеше барута.

— Не разбирам какво имаш предвид.

— Бурята, Софи.

— Не знам в какво да вярвам.

— Това е първата добродетел на истинската философка. Почти се гордея с това, че научи много за толкова кратко време.

— Боя се, че нищо около мен не е действително.

— Това се нарича екзистенциален страх и като правило е само преход към ново познание.

— Мисля, че имам нужда да прекъсна курса.

— Има ли много жаби в градината ти?

Софи прихна. Алберто продължи:

— Според мен трябва да продължаваме. Всъщност — честито! До философското празненство трябва да сме привършили курса. Това е последната ни надежда.

— Последната ни надежда за какво?

— Удобно ли си седнала? Няма да стане бързо, разбираш ли? Спомняш ли си Декарт?

— Мисля, следователно съществувам.

— Що се отнася до собствените ни методологични съмнения, в момента сме с вързани ръце. Дори не знаем

дали мислим. Може да се окаже, че самите ние сме мисли, а то е нещо съвсем различно от това да мислиш. Във всеки случай имаме основание да смятаме, че Хилдиният баща ни е измислил. Че сме един вид забавление за рождения ден на майорската щерка в Лилесанд. Разбираш ли?

— Да...

— Но тук се крие и противоречието. Ако сме измислени, нямаме право да предполагаме каквото и да било. Тогава целият този телефонен разговор е чисто внушение.

— Значи нямаме нито капчица свободна воля. Майорът планира всичко, което казваме или вършим. Защо просто не прекъснем разговора?

— Не, сега пък прекалено опростяваш нещата.

— Обяснение!

— Твърдиш, че един човек планира всичко, което сънуваме? Може и да е вярно, че Хилдиният баща знае с подробности какво правим. Да се спасим от неговото всезнание вероятно е толкова трудно, колкото и да избягаме от сянката си. Но — и тук започнах да създавам своя план — не е сигурно, че майорът е предрешил отнапред всичко, което ще се случи. Може би решава едва в този миг, с една дума — сега. Възможно е точно в такива моменти да притежаваме собствена инициатива, която да управлява думите и делата ни. Разбира се, сравнена с огромния потенциал от сили, с който разполага майорът, подобна инициатива е невероятно слаб импулс. Може би ние сме беззащитни срещу надмощието на външната действителност под формата на говорещи кучета, витлови самолети, влачени флагове с поздравления, бананови послания и бури по поръчка. Но не бива да изключваме, че притежаваме макар и слаба воля да се противопоставим.

— Нима е възможно?

— Разбира се, майорът е всезнаец в нашия малък свят, но това не означава, че е всемогъщ. Във всеки случай, трябва да се опитаме да живеем живота си така, сякаш нищо не се е случило.

- Май разбирам какво искаш да кажеш.
- Трябва ни фокус — да извършим нещо тайно, на своя глава, и то нещо, което майорът не е в състояние да разкрие.
- Нима е възможно, щом дори не съществуваме?
- Кой твърди, че не съществуваме? Въпросът е не дали ни има, а какво сме и кои сме. Нека се окаже, че сме само импулси в раздвоения мозък на майора — това пак не ни лишава от нашето късче съществуване.
- Нито от нашата свободна воля?
- Работя по случая, Софи.
- Но Хилдиният баща сигурно прекрасно съзнава, че „работиш по случая“.
- Положително. Ала той не познава плана ми. Опитвам се да намеря архимедова точка.
- Архимедова точка ли?
- Архимед бил елински учен. Дайте ми опорна точка, казал той, и аз ще преместя Земята. Трябва да намерим точно такава точка, за да изскочим от вселената на майора.
- Твърде амбициозна задача.
- Вярно. Но не можем да избягаме, преди да завършим курса по философия. Дотогава той ни държи здраво. Очевидно е решил, че аз трябва да те превода през вековете чак до нашето време. Имаме обаче само няколко дни, после той ще се качи на самолета някъде в Близкия изток. Ако не успеем да се избавим от въображението му, преди да пристигне в Бяркели, загубени сме.
- Плашиш ме...
- Първо трябва да ти разкажа всичко необходимо за френското Просвещение. После трябва да се запознаеш в общи линии с философията на Кант, преди да стигнем до Романтизма. Хегел е ценен помощник точно за такива като нас. След като го изучим, няма как да прескочим възмутената разправа на Киркегор с хегелианската философия. Ще се наложи да кажем по няколко думи и за Маркс, Дарвин и Фройд. Ако успеем да вмъкнем и няколко

заклучителни забележки за Сартр и екзистенциализма, ще можем да осъществим своя план.

— Не е малко за една седмица.

— Затова трябва да започнем веднага. Можеш ли да дойдеш?

— Трябва да ходя на училище. Ще празнуваме с класа, после ще раздават свидетелствата.

— Забрави за тържеството! При положение че ние с теб сме чисто съзнание, вкусът на лимонадата и сладкишите е само внушение.

— Но свидетелството...

— Софи, ти или живееш в една чудна вселена върху мъничка пращинка-планета в една от стотиците милиони галактики, или си само шепа електромагнитни импулси в съзнанието на един майор. И при това положение продължаваш да говориш за някакво свидетелство! Срамота!

— Съжалявам.

— Въпреки това можеш да се отбиеш в училище, преди да дойдеш при мен. Ако се спасиш от последния учебен ден, може да повлияеш лошо на Хилде. Самата тя сигурно ще отиде на училище дори на рождения си ден, нали е ангел все пак.

— Тогава идвам веднага след училище.

— Ще се срещнем в Майорската хижа.

— В Майорската хижа?

Щрак!

Хилде отпусна папката на коленете си. Ето че баща ѝ бе я накарал да изпита угризения на съвестта, понеже бе пропуснала последния учебен ден. Хитрец!

Поседя още миг и се запита какъв ли план ще скрои Алберто. Дали да не погледне последната страница в папката? Не, нямаше да е честно, по-добре да побърза с четенето.

Беше убедена, че Алберто е прав в едно, и то беше важно. Вярно, баща ѝ действително наблюдаваше какво се случва със Софи и

Алберто. Но докато пишеше, той положително не знаеше всичко, което щеше да се случи занапред. Възможно бе в бързината несъзнателно да напише нещо, което да открие едва дълго след това. В случай на подобна „грешка“ Софи и Алберто щяха да разполагат с известна свобода.

Хилде отново изживя почти пророческото откровение, че Софи и Алберто действително съществуват. Макар морето да е гладко като стъкло, това не означава, че долу, в бездната, не се случва нищо, помисли тя.

Но защо го помисли?

Във всеки случай мисълта никак не беше повърхностна.

В училище Софи получи поздравления и песни, както се полагаше за рожденичка. Обърнаха ѝ повечко внимание, защото заради свидетелствата и лимонадата всички бездруго бяха развълнувани.

След като учителят ги разпусна с добри пожелания за лятото, Софи се прибра у дома. Юрун се опита да я задържи, но Софи ѝ извика, че спешно трябвало да свърши нещо.

В пощенската кутия намери две еднакви картички от Ливан. На лицевата им страна бе написано „*Честит Рожден Ден — 15 години!*“. Бяха купешки честитки.

Първата бе адресирана до Хилде Мьолер Кнаг, чрез Софи Амундсен... Втората обаче бе за самата Софи. И двете носеха печат от корпуса на ООН с дата 15 юни.

Софи прочете първо своята картичка:

Мила Софи Амундсен! Днес искам да честитя рождения ден и на теб. Най-сърдечни поздравления, Софи! Много ти благодаря за всичко, което досега стори за Хилде.

Сърдечни поздрави, Алберт Кнаг, майор

Софи не знаеше как да реагира на обстоятелството, че Хилдиният баща най-сетне ѝ е изпратил картичка. Беше едва ли не трогателно.

На картичката за Хилде пишеше:

Мило Хилденце! Не знам нито кой ден, нито колко часът е сега в Лилесанд. Но вече казах — това няма особено значение. Доколкото те познавам, не съм особено закъснял да ти изпратя последната или поне предпоследната честитка оттук. Но не бива и да ставаш прекалено късно! Алберто скоро ще ти разкаже за идеите на френското Просвещение. Ще се спре на седем проблема. Те са:

- 1. Бунтът срещу авторитетите*
- 2. Рационализъм*
- 3. Идеята на Просвещението*
- 4. Културоптимизъм*
- 5. Назад към природата*
- 6. Хуманистично християнство*
- 7. Човешки права*

Ясно бе, че майорът не ги изпускаше от очи.

Софи затвори вратата и остави на кухненската маса свидетелството, пълно с шестцици. После се промуши през храсталака и изтича в гората.

Отново прекоси с гребане малкото езеро. Когато пристигна, Алберто седеше пред прага. Направи ѝ знак да седне до него.

Времето беше хубаво, но от малкото езеро към тях лъхаше остър хладен повей. Сякаш езерото още не се бе успокоило след бурята.

— Веднага се залавяме за работа — рече Алберто. — Следващият велик систематизатор след Хюм е германецът Кант. Но през осемнайсети век и във Франция имало забележителни мислители. Можем с основание да твърдим, че през първата половина на века философският център на Европа бил в Англия, около средата на века се преместил във Франция, а към края му — в Германия.

— Изместване от изток на запад, може да се каже.

— Точно така. Съвсем накратко ще изложа някои мисли, общи за много френски философи просветители. Ще споменем важни имена като Монтескьо, Волтер, Русо и много, много други. Ще се спра на седем важни проблема.

— Благодаря, това вече ми е до болка известно.

Софи му подаде картичката от Хилдиния баща. Алберто въздъхна дълбоко.

— Можеше да си спести това... Първият проблем значи е бунтът срещу авторитетите. Повечето от френските философи са посещавали Англия, която в много отношения била по-свободолюбива от родината им. Възхищавали се от развитието на английските естествени науки, преди всичко от Нютон и неговата универсална физика. Вдъхновявали ги обаче и английските философи, най-вече Лок и неговата политическа философия. Завърнали се у дома, във Франция, те постепенно обявили война на старите авторитети. Важно било да поставят под съмнение всички наследени истини. Смятали, че индивидът сам трябва да намери отговор на всички въпроси. Вдъхновявала ги и Декартовата традиция.

— Защото той изградил всичко върху нови основи.

— Правилно. Бунтът срещу старите авторитети се насочил най-вече срещу властта на църквата, краля и аристокрацията. Във Франция от осемнайсети век тези институции били далеч по-мощни, отколкото в Англия.

— А после дошла революцията.

— През 1789. Новите идеи обаче възникнали порано. Следващата точка е рационализмът.

— Мислех, че рационализмът е изчезнал с Хюм.

— Самият Хюм починал едва през 1776 — двадесетина години след Монтезкьо и само две години преди Волтер и Русо, които си отишли през 1778. Сега вероятно ще си припомниш, че Лок не бил последователен емпирик. Смятал например вярата в бога и определени нравствени норми за съставни части на човешкия разум. Това е и ядрото на френската просветителска философия.

— Освен това ти каза, че французите винаги са били малко по-големи рационалисти, отколкото британците.

— Можеш да проследиш тази разлика назад чак до Средновековието. Когато англичаните говорят за common sense, французите предпочитат да говорят за evidence. В

превод английският израз означава здрав човешки разум, а френският — очевидност. Common sense олицетворява разума, а това, че той съществува, било evident.

— Разбирам.

— Подобно на античните хуманисти — Сократ и стоиците, повечето философи просветители непоколебимо вярвали в човешкия разум. То било толкова очебийно, че мнозина наричат епохата на френското Просвещение просто Рационализъм. Новата наука установила, че природата е разумно уредена. Сега философите просветители сметнали, че задачата им е да създадат основа за морал, етика и религия, които да хармонират с неизменния човешки разум. Това довело до същинската идея на Просвещението.

— Третата ни точка.

— Първо, казвали, трябва да бъдат просветени широките народни слоеве. Това е абсолютно необходимо условие, за да се положат основите на едно по-добро общество. Сред народа обаче господствали невежество и суеверие. Затова философите отдавали голямо значение на възпитанието. Не е случайно съвпадение, че основите на педагогиката като наука били положени в епохата на Просвещението.

— Значи училищното дело започнало през Средновековието, а педагогиката — през Просвещението.

— И така може да се каже. Типично е, че големият паметник на Просвещението е една енциклопедия. Имам предвид така наречената Енциклопедия, която излязла между 1751 и 1772 в двадесет и осем тома със статии на всички велики философи просветители. В нея може да се намери всичко, казвали — от производството на игли до отливането на оръдия.

— Следващата точка се нарича културоптимизъм.

— Ще бъдеш ли така добра да оставиш тази картичка, докато говоря?

— Извинявай.

— Когато разумът и знанията се разпространят в достатъчна степен, смятали философите просветители, човечеството ще отбележи сериозен напредък. Според тях само въпрос на време било впоследствие неразумността и невежеството да изчезнат завинаги, като оставят едно просветено човечество. Допреди няколко години тази мисъл доминираше в Западна Европа. Днес вече не сме толкова дълбоко убедени, че повече знания винаги създават по-добри условия. Но подобна критика на „цивилизацията“ изразявали още френските философи просветители.

— Трябвало е да ги послушаме.

— „Назад към природата!“ — гласял лозунгът на критиците на цивилизацията. Под природа обаче философите просветители разбирали почти същото като под разум. Защото разумът е даден на човека по природа — за разлика например от църквата или от цивилизацията. Изтъквало се, че така наречените естествени, или първобитни — значи близки до природата — народи често живеят по-здравословно и по-щастливо от европейците, тъкмо защото не са цивилизовани. Лозунга „назад към природата“ издигнал Жан-Жак Русо. Той заявил, че природата е добра, затова и човекът е добър „по природа“. Цялото зло се таи в цивилизованото общество, което отдалечава човека от неговата природа. Затова и според Русо децата трябва да бъдат оставени колкото може по-дълго в „естественото“ им състояние на невинност. Може да се каже, че представата за индивидуалната ценност на детството е плод на Просвещението. Преди това разглеждали детството по-скоро като подготовка за живота на възрастния. Но нали ние живеем земния си живот още като деца!

— И още как!

— Накрая философите просветители пожелали „естествена“ религия.

— Какво искали да кажат с това?

— Религията също трябвало да бъде хармонизирана с природния, тоест естествения разум на човека. Мнозина се

борели за нещо, което можем да наречем хуманистично християнство, и това е шестата точка от нашия списък. Разбира се, имало и последователни материалисти, които не вярвали в никакъв бог и се придържали към атеистичната идея. Но повечето от философите просветители смятали, че не е разумно да си представят света без бог. Светът е прекадено разумно подреден, за да си позволим това, разсъждавали те. Същия възглед застъпвал например Нютон. Вярата в безсмъртието на душата също се смятала за разумна. Както и за Декарт, за философите от Просвещението въпросът дали душата на човека е безсмъртна бил по-скоро въпрос на разум, отколкото на вяра.

— Тъкмо това малко ме учудва. Смятам, че е типичен пример за нещо, в което можеш да вярваш, но не и да знаеш.

— Ти не живееш в осемнайсети век. Философите просветители искали да освободят християнството от многобройните неразумни догми и верски постулати, които в течение на църковната история се били наслоили върху скромното послание на Христос.

— Тук напълно ги разбирам.

— Мнозина от тях със зъби и нокти защитавали така наречения *деизъм*.

— Обясни, моля!

— Под *деизъм* разбираме схващането, че отдавна, много отдавна, светът е сътворен от бог, който отказва да му се разкрие. По този начин бог се превръща във висше същество, което се разкрива на хората само чрез природата и нейните закони — не и чрез свръхестествени явления. Подобен „философски бог“ срещаме още у Аристотел. Според него бог бил първопричината или първодвигателят на вселената.

— Остава ни само още един проблем — човешките права.

— В замяна на това обаче той може би е най-важният. По принцип можеш да кажеш, че *френската*

просветителска философия била по-практически насочена от английската.

— Философите са правили изводи от философията си и са действали според тях, така ли?

— Да, френските философи просветители не се задоволявали с теоретични възгледи за мястото на човека в обществото. Борели се за — както се изразявали — естествените права на гражданите. Най-важна била борбата срещу цензурата, с други думи — за свободата на печата. Трябвало да се осигури правото на индивида да мисли свободно и свободно да изразява възгледите си за религията, морала и политиката. Освен това се водела борба срещу робството и за по-хуманно отношение към законопрестъпниците.

— Мисля, че одобрявам всичко дотук.

— Принципът за „неприкосновеността на индивида“ се отразил в „Декларацията за човешките и гражданските права“, която френското Национално събрание приело през 1789 година. Тази декларация е залегнала и в основата на нашата норвежка конституция от 1814 година.

— Но и днес много хора са принудени да се борят за тези права.

— Да, за жалост. Но целта на философите просветители била да посочат определени законни права, които хората притежават просто защото са родени хора. Точно това разбирали под „естествени права“. Понятието *естествено право* съществува и днес и нерядко противоречи на официалните закони на държавата. Случва се отделни индивиди или цели групи да се позоват на своите естествени права, когато се съпротивяват срещу безправието, липсата на свободи и потисничеството.

— Как стоял въпросът с правата на жените?

— Революцията от 1789 година провъзгласила редица права, валидни за всички граждани. Но за граждани по принцип били смятани само мъжете. Въпреки това тъкмо по време на Френската революция срещаме първите примери за женско движение.

— Крайно време беше!

— Още през 1787 година философът просветител Конкорде публикувал съчинение за правата на жените. Той признавал на жените същите естествени права, каквито и на мъжете. По време на революцията жените активно участвали в борбата срещу господството на аристокрацията, например предвождали демонстрациите, които накрая принудили краля да напусне двореца във Версай. В Париж се образували различни женски групи. Освен за равни политически права с мъжете, те настоявали за нови брачни закони и за промяна на условията на живот на жените.

— Получили ли са права?

— Не. Както често ставало и по-късно, въпросът за правата на жените бил поставен във връзка с революцията. Но едва-що се бил установил новият ред, и мъжете отново бетонирали господството си.

— Типично!

— Една от най-пламенните застъпнички за правата на жените по време на Френската революция била Олимпия дьо Гуж. През 1791-ва — две години след революцията — тя публикувала декларация за правата на жените. Можеш да си представиш, че в Декларацията за гражданските права не било отделено много място за естествените права на жените, нали? Олимпия дьо Гуж настояла жените да получат абсолютно същите права като мъжете.

— И какъв бил резултатът?

— Екзекутирали я през 1793-а. А на жените била забранена всякаква политическа дейност.

— Срамота!

— Едва през деветнайсети век женското движение набрало скорост — във Франция и навсякъде в Европа. После, много бавно, борбата започнала да дава плодове. Но в Норвегия например жените получили правото да гласуват едва през 1913 година. А в много други страни жените все още се борят за равноправие.

— На моята подкрепа могат да разчитат изцяло.

Алберто плъзна поглед към малкото езерце. След малко рече:

— Мисля, че това е всичко, което исках да ти кажа за философията от епохата на Просвещението.

— Какво искаш да кажеш с това „мисля“?

— Нямам чувството, че ще има още.

Докато говореше, езерото изведнъж се раздвижи. Точно по средата изригна воден стълб и нещо огромно и отвратително се издигна над водната повърхност.

— Морска змия! — възкликна Софи.

Кобното същество се заизвива напред-назад, после отново се гмурна и езерото затихна, като че ли нищо не е било.

Алберто просто бе извърнал глава.

— Да влезем вътре — подкани той.

Двамата се изправиха и влязоха в хижата.

Софи застана пред картините, изобразяващи Бъркли и Бяркели. Посочи пейзажа и каза:

— Мисля, че някъде в тази картина живее Хилде.

Сега между картините висеше избродиран надпис: *Свобода, равенство, братство.*

Софи се обърна към Алберто:

— Ти ли окачи това?

Той само поклати глава с печална гримаса.

Изведнъж Софи забеляза, че върху плота на камината е оставен плик. Беше надписан „За Хилде и Софи“. Веднага разбра кой е подателят. Отвори плика и прочете на глас:

Мили мои! Учителят на Софи по философия трябваше да изтъкне колко важни за френската просветителска философия отпреди двеста години са били идеалите и принципите, върху които днес е изградена ООН. Преди двеста години лозунгът „Свобода, равенство, братство“ помогнал да се сплоти френската буржоазия. Днес тези думи трябва да свържат целия свят. Както никога, днес човечеството е едно голямо семейство.

Нашите потомци са собствените ни деца и децата на нашите деца. Какъв свят ще наследят от нас?

Майката на Хилде извика, че „Дерик“ започва след десет минути, а пицата вече е във фурната. От многото четене Хилде се почувства съвсем изтощена. Нали беше станала още в шест.

Реши да посвети остатъка от вечерта на майка си и на рождения си ден. Но преди това искаше да провери нещо в енциклопедията.

Гуж... Нищо. Дьо Гуж? Пак нищо. Може би Олимпия дьо Гуж? Дръжки! Енциклопедията не споменаваше нито думица за жената, която бе екзекутирана заради борбата си за женските права. И това ако не бе скандално!

Та нали Олимпия не беше само измислица на бащата на Хилде? Тя се втурна към партера, за да провери в голямата енциклопедия.

— Трябва само да проверя нещо — обясни на удивената си майка.

Грабна съответния том и отново изтича в стаята си.

Гуж... ето, да!

Гуж, Мари Олимпия (1748–93) — фр. писателка, много активна по време на Фр. революция, м.др. с многобройни брошури по социалните въпроси и редица пиеси. Сред малцината застъпници на възгледа, че човешките права трябва да важат и за жените, през 1791 публикува „Декларация за женските права“. Екзекутирана през 1793, защото се осмелява да защити Луи XIV и да критикува Робеспьер. (Лит.: L. Lacour, „Les Origines du féminisme contemporain“, 1900)

КАНТ

*... звездното небе над мен и нравственият
закон у мен...*

Едва към полунощ майор Алберт Кнаг се обади вкъщи, за да честити рождения ден на Хилде.

Телефона вдигна майка ѝ.

— За теб, Хилде.

— Ало?

— Татко е.

— Знаеш ли — приближава дванайсет!

— Искях само да ти честитя празника...

— Цял ден това правиш!

— ... но исках да се обадя едва когато денят е свършил.

— И защо?

— Не получи ли подаръка?

— Това ли било! И още как! Хиляди благодарности!

— Не ме измъчвай. Какво ще кажеш?

— Фантастичен е! Целия ден почти не съм хапнала.

— Трябва да се храниш.

— Толкова е интересно!

— Докъде стигна?

— Влязоха в къщичката, понеже ти ги подразни с морската змия...

— Просвещението.

— И Олимпия дьо Гуж.

— В такъв случай не съм сгрешил много.

— В какъв смисъл?

— Мисля, че остава само още една честитка. Но за сметка на това тя е по ноти.

— Ще чета в леглото, докато заспя.

— Разбираш ли нещо?

— Мисля, че днес научих повече от... от когато и да било. Просто не ми се вярва, че не е изминало дори денонощие, откакто Софи се прибра у дома и намери първото писмо.

— Странно, колко малко е нужно понякога...

— Освен това малко ми е жал за нея.

— За кого?

— За Софи, естествено.

— Аха...

— Та тя е тотално обърквана, клетата...

— Но тя е само... искам да кажа...

— Искаш да кажеш, че ти просто си я измислил.

— Нещо подобно, да.

— Според мен Софи и Алберто съществуват.

— Ще говорим за това, когато се прибера.

— Добре.

— Желая ти приятен ден.

— Какво каза?

— Лека нощ, исках да кажа.

— Лека нощ!

Когато половин час по-късно Хилде си легна, навън беше все още тъй светло, че тя виждаше далеч отвъд градината и залива. По това време на годината не се смрачаваше.

Размисли се какво ли би било да живее в картина, окачена на стената на малка горска хижа. Дали щеше да наблюдава света извън картината и да вижда отвъд?

Преди да заспи, отново се зачете в голямата папка.

Софи остави писмото от Хилдиния баща обратно върху камината.

— Това за ООН може и да е важно — заговори Алберто, — но не ми харесва, че той се намесва в моето изложение.

— Не го приемай толкова сериозно.

— Във всеки случай отсега нататък възнамерявам да не обръщам внимание на никакви свръхестествени явления като морски змии и други подобни. Сядаме до прозореца да ти разкажа за Кант.

Върху масичката между двете кресла Софи откри малки очила. Забеляза, че и двете стъкла са червени. Дали не бяха силни слънчеви очила?

— Почти два часът е — каза тя. — Най-късно в пет трябва да съм вкъщи. Мама сигурно има планове за рождения ми ден.

— Значи разполагаме с три часа.

— Давай тогава.

— Имануел Кант бил роден през 1724 година в източнопруския град Кьонигсберг в благочестиво християнско семейство на седлар. Прекарал там почти целия си живот до смъртта си на осемдесетгодишна възраст. Християнските му убеждения били важна основа за неговата философия. Подобно на Бъркли, и той искал да спаси основите на християнската вяра.

— За Бъркли знам достатъчно, благодаря.

— Кант е първият от големите философи, назначен в университет като преподавател. Той е, както се казва, философ по специалност.

— Философ по специалност?

— Думата философ днес се употребява в две леко различаващи се отсенки. Под философ разбираме човек, който се опитва да открие свои собствени отговори на философски въпроси. Но философът може да бъде и специалист по история на философията, без непременно да създава собствена философия.

— И Кант бил такъв философ по специалност?

— Бил и двете. Ако беше само способен професор — значи специалист по мислите на другите, — нямаше да получи толкова почетно място в историята на философията. Важно е, че Кант познавал философската традиция както никой друг. Рационалистите като Декарт и Спиноза му били толкова близки, колкото и емпириците като Лок, Бъркли и Хюм.

— Нали ти казах да престанеш с Бъркли.

— Рационалистите, спомняме си, смятали, че основата на цялото човешко познание е в съзнанието на хората. Знаем още, че емпириците искали да представят цялото знание за света като следствие на сетивния опит. Хюм освен това изтъквал, че има ясни граници за изводите, които можем да направим с помощта на сетивните си възприятия.

— И с кого се съгласил Кант?

— Според него всички са отчасти прави и отчасти грешат. Във всеки случай въпросът, който ги занимавал, бил *какво можем да знаем за света*. Това бил общият философски проект на всички философи след Декарт. Спорело се по две възможности: дали светът е такъв, какъвто го възприемаме, или е такъв, какъвто ни го представя разумът?

— Какво казвал Кант?

— Кант казвал, че както усещанията, така и разумът играят важна роля в нашето познание за света. И застъпвал схващането, че рационалистите преувеличават значението на разума, а емпириците прекалено едностранчиво залагат на сетивния опит.

— Ако скоро не дадеш някой хубав пример, всичко ще остане само планина от думи.

— В началото Кант се съгласява с Хюм и емпириците, че ние сме натрупали всичките си знания благодарение на сетивния опит. Но — и ето че подава ръка на рационалистите — и в разума ни се крият важни предпоставки за начина, по който възприемаме света около нас. Следователно ние носим в самите себе си определени условия, които предопределят нашето усещане за света.

— Това ли е примерът?

— По-добре да направим малко упражнение. Би ли ми подала очилата от онази масичка? Да, така. Сложи ги сега.

Софи сложи очилата на носа си. Всичко наоколо се оцвети в червено. Светлите цветове се превърнаха в светлочервено, тъмните — в тъмnochервено.

— Какво виждаш?

— Същото като преди, само че всичко е червено.

— Причината е, че стъклата на очилата определят как възприемаш действителността. Всичко, което виждаш, е част от света извън теб самата, но това, *как* го виждаш, зависи и от очилата. Обаче не можеш да твърдиш, че светът е червен, дори в момента да ти се струва такъв.

— Не, разбира се, че не...

— Ако вървиш през гората... или си у дома, на Капитанския завой, би виждала всичко онова, което си виждала винаги. Но каквото и да виждаш, ще е червено.

— Докато не сваля очилата.

— Очилата предопределят как ще видиш света. По същия начин, смятал Кант, в разума ни съществуват предпоставки, които слагат отпечатъка си върху целия ни опит.

— За какви предпоставки става дума?

— Без значение какво виждаме, ние ще го възприемем предимно като явление във времето и пространството. Кант определя времето и пространството като двете „форми на възгледа“ на човека. Той изтъква, че в съзнанието ни тези две форми имат предимство пред какъвто и да било опит. Това означава, че *преди* да опознаем нещо, можем да знаем, че то се възприема като феномен на времето и пространството. Може да се каже, че сме неспособни да свалим очилата на разума.

— Значи Кант смятал, че е вродено качество да възприемаме нещата във времето и пространството?

— В известно отношение — да. Какво виждаме около нас, зависи от това, дали растем в Индия или в Гренландия. Но навсякъде възприемаме света като нещо във времето и пространството. Това можем да установим предварително.

— Не съществуват ли времето и пространството извън нас самите?

— Не. Във всеки случай, не това е решаващото. Кант заявява, че времето и пространството са част от човешкия живот. Те са преди всичко свойства на нашето съзнание, а не свойства на света.

— Това е съвсем нова гледна точка.

— Човешкото съзнание следователно не е пасивна „дъска“, върху която се отбелязват само външни сетивни впечатления. То е творчески формираща инстанция. Самото съзнание допринася да се оформи нашето възприятие за света. Можеш да го оприличиш на това, което става, когато сипеш вода в стъклена кана. Водата приема формата на каната. Така и сетивните възприятия се оформят според нашите „форми на възглед“.

— Мисля, че разбирам какво искаш да кажеш.

— Кант твърди, че не само съзнанието се съобразява с нещата. Нещата се съобразяват със съзнанието. Самият Кант нарича това Коперников поврат във въпроса за човешкото познание. Искал да каже, че тези разсъждения са точно толкова нови и радикални спрямо традиционните, колкото и твърдението на Коперник, че Земята се върти около Слънцето, а не обратното.

— Сега разбирам какво е искал да каже с това, че както рационалистите, така и емпириците са били до известна степен прави. Рационалистите са забравили значението на опита, а емпириците не искали да признаят, че нашият разум определя възгледите ни за света.

— Според Кант законът за причинността, за който Хюм казвал, че хората не могат да го познаят, е съставна част на човешкия разум.

— Обясни ми го!

— Нали Хюм твърди, че ние виждаме необходима причинна зависимост зад всички природни процеси само въз основа на навика си. Защото, смятал той, нашият опит не може да ни даде знанието, че черната билиардна топка е причината да се задвижи бялата. Затова и не можем да докажем, че черната топка винаги ще задвижва бялата.

— Спомням си.

— Но тъкмо това, което според Хюм не можем да докажем, Кант смята за качество на човешкия разум. Законът за причинността е винаги и абсолютно валиден, просто защото човешкият разум разглежда всичко, което се случва, като отношение между причина и следствие.

— Тук отново бих възразиала, че законът за причинността е в природата, а не у нас, хората.

— Кант твърди, че е у нас. Той е съгласен с Хюм, че не можем да знаем със сигурност какъв е светът сам по себе си. Мога да зная само какъв е светът за мен — и следователно за всички хора. Разликата, която Кант прави между нещата сами по себе си или „в себе си“ и нещата „според нас“, е най-важният му принос към философията. Никога няма със сигурност да разберем какви са нещата „в себе си“. Можем само да знаем какви се „явяват“ те за нас. За компенсация без всякакъв опит можем да кажем как нещата се възприемат от човешкия разум.

— Това вярно ли е?

— Не е възможно сутрин, още преди да си излязла, да знаеш какво ще видиш или ще изживееш през този ден. Но можеш да знаеш, че каквото и да видиш или изживееш, ти ще го възприемеш като събитие във времето и пространството. Освен това можеш да бъдеш сигурна, че законът за причинността е валиден, просто защото го носиш у себе си като част от своето съзнание.

— Но ние бихме могли да сме устроени и различно?

— Да, бихме могли да притежаваме различен сетивен апарат. Тогава ще имаме различно чувство за време и различно усещане за пространството. Освен това можехме да сме устроени така, че да не търсим причините за събитията в окръжаващата ни среда.

— Имаш ли пример?

— Представи си котка, която лежи на пода в стаята. После си представи, че в стаята се търкулва топка. Какво ще направи котката?

— Често съм опитвала. Котката тръгва след топката.

— Да. А сега си представи, че вместо котката в стаята си ти. Ако изведнъж видиш, че към теб се търкаля топка, ще тръгнеш ли след нея?

— Първо ще видя откъде идва.

— Да, понеже си човек, ти неизменно ще търсиш причината за всяко събитие. Законът за причинността следователно е неделима част от твоето устройство.

— Това наистина ли е вярно?

— Хюм бе заявил, че ние нито можем да изпитаме, нито да докажем природните закони. Това не давало спокойствие на Кант. Той обаче вярвал, че ще докаже абсолютната валидност на природните закони, като разкрие, че в действителност говорим за закони на човешкото познание.

— Дали едно малко дете би се огледало, за да установи кой е търкулнал топката?

— Може би не. Но Кант вметва, че разумът у едно дете не е напълно развит, защото то още не може да си служи с усещанията си. От една страна, имаме външните условия, за които не можем да знаем нищо, преди да сме ги усетили. Можем да ги наречем *материал на познанието*. От друга страна, имаме вътрешните условия в самия човек — например възприемането на всичко като събитие във времето и пространството и освен това като процеси, подчиняващи се на неизменен закон за причинната връзка. Това наричаме *форма на познанието*.

Алберто и Софи поседяха, загледани през прозореца. Изведнъж Софи забеляза малко момиче, което се появи измежду дърветата на отсрещния бряг на езерцето.

— Я виж! — възкликна Софи. — Коя е тази?

— Наистина не знам.

Малката остана още няколко минути, после изчезна. Софи забеляза, че носеше червена шапка.

— Бяхме се зарекли да не позволяваме да ни отвличат вниманието.

— Тогава давай нататък.

— Кант посочил, че съществуват ясни граници за човешкото познание. С други думи, очилата на разума го ограничават.

— Защо пък?

— Може би добре си спомняш кои са били истински великите философски въпроси за философите преди Кант: безсмъртна ли е човешката душа, съществува ли бог, дали природата е съставена от неделими най-малки частици, дали Космосът е краен или безкраен.

— Да.

— Кант смятал, че човек никога не може да добие сигурно знание за тези неща. Това не означава, че не искал да има нищо общо с тези проблеми. Тъкмо обратното. Ако просто бе отхвърлил тези въпроси, едва ли бихме имали основанието да го определяме като философ.

— И какво е направил?

— Потърпи. Кант смятал, че тъкмо по тези големи философски проблеми разумът действа извън границите на това, което ние, хората, сме способни да опознаем. От друга страна, на природата на човека или на човешкия разум е присъщ основен стремеж да се задават такива въпроси. Когато обаче се запитаме дали космосът е краен или безкраен, питаме за нещо цяло, от което самите ние сме една — макар и миниатюрна — частица. И никога няма да опознаем напълно това цяло.

— Защо не?

— Когато ти си сложи червените очила, знаехме, че според Кант съществуват два елемента, които допринасят за знанието ни за света.

— Сетивният опит и разумът.

— Да, чрез сетивата си събираме материала за нашето познание, ала този материал се съобразява и със свойствата на нашия разум. Присъщо на този разум е да пита за причините на дадено събитие.

— Например защо топката се търкаля по земята.

— Именно. Но когато се запитаме как е произлязъл светът и дискутираме вероятните отговори, разумът върти на празен ход, така

да се каже. Защото тогава той не може да обработва сетивен материал, не притежава опит, на който да се опре. Защото ние никога не можем да имаме сетивен опит за цялата велика действителност, от която сме само миниатюрна частица.

— С други думи, ние сме малка частица от топката, която се търкаля по пода. Затова не можем да знаем откъде идва тя.

— Но свойство на човешкия разум винаги ще си остане да пита откъде идва топката. Затова ние питаме, и питаме, и полагаме нечовешки усилия да открием отговори на големите въпроси. Не разполагаме обаче с твърд материал, твърда земя, на която да стъпим, и никога няма да получим сигурни отговори, защото разумът ни върти на празен ход.

— Това усещане ми е добре познато.

— Колкото до големите въпроси, които се отнасят за действителността като цяло, винаги ще са еднакво вероятни и еднакво невероятни две противоположни становища.

— Примери, моля.

— Да твърдиш, че светът трябва да има начало във времето, е точно толкова смислено, колкото и да твърдиш, че той няма такова начало. Разумът не може да избере едната от двете възможности, защото не може да „обхване“ и двете. Естествено, можем да твърдим, че светът си е съществувал винаги, но може ли нещо да е съществувало винаги, без да има начало? А ако отидем на противоположното мнение и кажем, че светът все някога трябва да е бил създаден — тогава следва, че е създаден от нищото, иначе бихме говорили само за преход от едно състояние в друго. Може ли обаче нещо да възникне от нищо, Софи?

— Не, и двете възможности са еднакво невероятни. И все пак едната трябва да е вярна, а другата — не.

— Но нали си спомняш как Демокрит и материалистите смятаха, че природата трябва да се състои от най-малки частици, които съставят всичко останало. Други — например Декарт — си представяли, че протяжната действителност може да се дели на все по-малки части. Кой е бил прав?

— Всички... никой.

— Освен това много философи определяли свободата на човека като една от неговите най-важни присъщи характеристики.

Същевременно сме срещали и мислители, например стоиците и Спиноза, които заявяват, че всичко в света се случва според необходимите природни закони. И в този случай, смятал Кант, разумът на човека не е способен да отсъди със сигурност.

— Това е точно толкова разумно и неразумно, колкото да твърдиш и двете неща едновременно.

— И накрая — с нашия разум ние не можем да докажем съществуването на бог. Рационалистите, например Декарт, се опитали да докажат, че трябва да има бог просто защото ние притежаваме идея за съвършеното същество. Други, например Аристотел и Тома Аквински, застъпвали гледището, че трябва да съществува бог, защото за всичко трябва да има първопричина.

— А какво смятал Кант?

— Той отхвърлил и двете становища. Нито разумът, нито опитът могат да дадат сигурна основа за твърдението, че има бог. За разума това е по-скоро едновременно и вероятно, и невероятно.

— Отначало обаче каза, че Кант искал да спаси основите на християнската вяра.

— Да, той действително запазва периметър за религията, и то там, където не могат да достигнат нито нашият опит, нито нашият разум. Религиозната вяра изпълва точно това пространство.

— И по този начин спасил християнството?

— Можеш и така да се изразиш. При това нека изтъкнем, че Кант бил протестант. От времето на Реформацията характерна черта на протестантското християнство е, че се опира на вярата. След началото на Средновековието католическата църква клоняла повече към разума, който да бъде опора на вярата.

— Разбирам.

— Кант обаче не се задоволил само да установи, че тези крайни въпроси трябва да са обект на човешката вяра. Той смятал три предпоставки за задължителна основа на човешката нравственост — *че душата на човека е безсмъртна, че съществува бог и че човек притежава свободна воля.*

— Това много напомня Декарт. Той подхожда изключително критично към въпроса какво изобщо сме в състояние да разберем. В същото време тайно пуска бога и подобните му през черния вход.

— Ала в противовес на Декарт Кант изрично изтъква, че не разумът го е довел до този извод, а вярата. Самият той определя вярата в безсмъртната душа, в бога и в свободната воля на хората като практически постулати.

— А то означава?

— Да постулираш означава да твърдиш нещо, което не може да бъде доказано. Под практически постулат Кант разбира нещо, което трябва да се твърди в името на човешката „практика“, следователно заради постъпките и нравствеността на хората. „Морално необходимо е да се предположи съществуването на бог“, казвал той.

Изведнъж като че ли се почука на вратата. Софи незабавно скочи и тъй като Алберто не помръдна, тя попита:

— Не трябва ли да отворим?

Алберто вдигна рамене, но накрая се изправи. Софи отвори вратата и пред нея застана малко момиченце с бяла лятна рокля и червена шапчица на главата. Именно него Софи бе забелязала на отсрещния бряг. Сега видя, че то носи кошница с продукти.

— Здравей! Коя си ти?

— Червената шапчица, не виждаш ли?

Софи вдигна поглед към Алберто, който кимна.

— Чу какво каза тя.

— Търся къщата на баба — обясни малката. — Тя е стара и болна, та й нося сладкиш и вино.

— Не е тук — каза Алберто. — Затова дим да те няма.

Той махна с ръка, сякаш се опитваше да прогони муха.

— Трябва обаче да предам и това писмо — добави момичето с червената шапчица.

То измъкна от джоба си малък плик и го подаде на Софи. И тутакси заситни към гората.

— Пази се от вълка — извика Софи след нея.

Алберто вече се бе запътил към креслото си. Софи го последва и отново седна срещу него.

— Червената шапчица, да не повярваш! — каза тя, като клатеше глава.

— Нямахме никакъв смисъл да я предупреждаваш. Запътила се е към къщата на баба си, а там ще я изяде вълкът. Но тя никога няма да си извади поука и всичко ще се повтаря до края на света.

— Не съм чувала обаче, че на път за баба си се е отбила в друга хижа.

— Дреболия, Софи.

Едва сега Софи огледа плика. На него пишеше „За Хилде“. Отвори го и прочете на глас:

Мила Хилде! Ако човешкият мозък бе толкова елементарен, че да можем да го разберем, ние щяхме да сме толкова глупави, че пак нямаше да можем да го разберем.

Поздрави, татко

Алберто кимна.

— Точно така. Мисля, че Кант би могъл да каже нещо подобно. Не можем да очакваме, че ще разберем какво сме. Може би сме способни да разберем някое цвете или насекомо, но никога — самите себе си. Още по-малко можем да очакваме, че ще разберем цялата вселена.

Наложи се Софи да препрочете странното изречение, докато Алберто продължи:

— Не трябва да позволяваме да ни разсейват морски змии и подобни фокуси. Преди да приключим за днес, ще ти разкажа за *етиката на Кант*.

— Побързай, защото трябва да се прибирам.

— Скептицизмът на Хюм по отношение на това, какво са способни да ни разкрият разумът и сетивата ни, принудил Кант още веднъж да преосмисли много от най-важните въпроси на живота. Особено внимание отделил на морала.

— Нали според Хюм ние не можем да докажем какво е справедливо и какво не. Защото не можем да правим заключения от изречения със „съм“ на изречения с „трябва“.

— Хюм вярвал, че нито разумът, нито опитът, а само чувствата ни утвърждават разликата между справедливо и несправедливо. За Кант това е прекалено крехка основа.

— Да, добре разбирам това.

— От самото начало Кант подозирал, че разликата между справедливост и несправедливост трябва да е нещо повече от обикновен въпрос на чувства. В това отношение се съгласявал с рационалистите, които заявяват, че на човешкия разум е присъщо да различава справедливост от несправедливост. Всички хора знаят кое е право и кое не; знаем това не само защото сме го учили, а и защото е присъщо на нашия разум. Кант вярвал, че всички хора притежават практически разум, който винаги ни сочи кое е справедливо в морално отношение и кое не е.

— Следователно той е вроден?

— Способността да различаваш справедливост от несправедливост е също така вродена, както и всички други качества на разума. Всички хора възприемат събитията в света като причинно обусловени — всички имат и достъп до един и същ универсален морален закон. Този морален закон притежава абсолютната валидност на физическите природни закони. Той е в основата на нашия нравствен живот, така както в основата на разумния ни живот са фактите, че всичко си има причина или че седем плюс пет е дванадесет.

— И какво гласи този морален закон?

— Тъй като предшества всякакъв опит, той е формален. Това означава, че не е свързан с определени възможности за нравствен избор. Важи за всички хора във всички общества и във всички епохи. Следователно не определя, че трябва да се постъпва тъй или иначе в тази или онази ситуация. Той постановява как да се постъпва във всички ситуации.

— Но какъв е смисълът на един морален закон, ако не ни учи как да постъпваме в определена ситуация?

— Кант формулира своя морален закон като *категоричен императив*. Моралният закон е категоричен, тоест валиден е във всички случаи, освен това е императив, следователно заповед, и значи абсолютно неизбежен.

— Хм...

— Кант обаче формулира категоричния императив в различни варианти. Първо, казва, че винаги трябва да постъпваме така, че същевременно да можем да желаем правилото, според което действваме, да се превърне в общовалиден закон. Цитирам буквално:

„Действай само според онази максима, за която същевременно можеш да пожелаеш да се превърне в общовалиден закон“.

— Значи за всяка своя постъпка трябва да съм сигурна, че желая всички на мое място да направят същото.

— Точно така. Само тогава действаш в съзвучие със своя вътрешен морален закон. Кант е формулирал категоричния императив и така: винаги трябва да се отнасяме към другите хора като към цел вътре в себе си, а не като към средство за постигане на нещо друго.

— Не бива значи да използваме други хора, за да извлечаме изгоди за себе си.

— Не, защото всички хора са цел сами по себе си. Това обаче важи не само за другите хора, важи и за самите нас. Ние самите също не бива да използваме себе си като средство, за да постигнем нещо.

— Това малко ми напомня на златното правило: не причинявай другиму това, което не искаш да сторят на теб.

— Да, и това е формален принцип, който всъщност обхваща всички нравствени възможности. Можеш с основание да кажеш, че в общи линии това златно правило изразява идеята, която Кант влага в моралния закон.

— Но това също са само твърдения! Хюм май е имал право, че с разума си ние не сме способни да докажем кое е справедливост и кое — несправедливост.

— Кант смятал, че нравственият закон е абсолютен и общовалиден, както и законът за причинността. Той също не може да бъде доказан с разума и въпреки това е неизбежен. Никой човек не би го отрекъл.

— Постепенно добивам чувството, че всъщност говорим за съвестта. Защото всички хора трябва да имат съвест.

— Да, когато Кант обуславя нравствения закон, той има предвид човешката съвест. Не е възможно да формулираме какво ни говори съвестта, ала въпреки това го знаем.

— Понякога съм прекалено мила и любезна с другите, просто защото така ми е изгодно. По този начин например набирам популярност.

— Но ако делиш с другите само за да привлечаш симпатии, не действаш в съзвучие с нравствения закон. Може би не го зачиташ. Може би действаш в един вид повърхностно припокриване с него — и

това вече е нещо, — но истински нравствената постъпка трябва да бъде резултат на себепреодоляване. Само ако извършиш нещо, защото смяташ, че е твой дълг да следваш нравствения закон, можеш да говориш за нравствена постъпка. Затова често наричат етиката на Кант *етика на дълга*.

— Може да смятам за свой дълг да събирам дарения за организации като Световна помощ за гладуващите или Земя за хората.

— Да, и важното в случая е да го вършиш, защото го смяташ за правилно. Дори ако парите, събрани от теб, се изгубят по пътя или не заситят хората, които е трябвало да нахранят, ти си следвала нравствения закон. Постъпила си, ръководена от правилната нагласа или убеждение, а според Кант убеждението е решаващо за това дали можем да окажем нещо като правилно от морална гледна точка. Не последствията на едно действие са решаващи. Затова наричаме етиката на Кант и етика на убежденията.

— Защо според него е толкова важно да знаем кога точно действаме от уважение към нравствения закон? Не е ли по-важно, че това, което вършим, е полезно за другите хора?

— Е, Кант сигурно не би възразил. Обаче ние *действаме свободно* единствено когато съзнаваме, че постъпваме така от уважение към моралния закон.

— Действаме свободно само защото спазваме някакъв закон? Това не е ли малко странно?

— Според Кант не е. Може би си спомняш, че той бе принуден да твърди, или да постулира, че човекът притежава свободна воля. Това е важен момент, защото в добавка, Кант вярвал, че всичко се подчинява на закона за причинността. Тогава как притежаваме свободна воля?

— Не, не ме питай.

— Кант разделя човечеството на две части и с това напомня Декарт, който твърдеше, че човекът е двойствено същество — притежава и тяло, и разум. Като чувстващи същества ние изцяло сме подвластни на неизменните причинни закони, смятал Кант. Та нали не ние решаваме какво изпитваме, усещанията ни просто се налагат и ни формират независимо дали желаем или не! Човекът обаче не е само сетивно същество. Ние сме и разумни същества.

— Обясни!

— Тъй като сме сетивни същества, ние сме част от природния ред. Затова сме и подвластни на закона за причинността. Така погледнато, не притежаваме свободна воля. Но като разумни същества освен това имаме дял и в света сам по себе си — тоест в света, който е независим от нашите усещания. Само ако следваме нашия разум, който ни дарява способността да извършваме морален избор, ние притежаваме свободна воля. Защото — подчинявайки се на нравствения закон — самите ние създаваме закон, с който се съобразяваме.

— Да, някак си това е вярно. Нали аз или нещо у мен ми казва, че не бива да се отнасям лошо към другите хора.

— Ако самата ти решиш повече да не постъпваш лошо — дори това да вреди на собствените ти интереси, — тогава действаш свободно.

— Във всеки случай човек не е особено свободен и самостоятелен, ако следва само желанията си.

— Човек може да превърне себе си в роб на какво ли не. Можеш да станеш дори роб на собствения си егоизъм. Тъкмо самостоятелност е нужна — и свобода, — за да се издигнеш над собствените си желания и пороци.

— А как стои въпросът с животните? Те следват единствено желанията и нуждите си. Нима те нямат свободата да следват подобен нравствен закон?

— Не, тъкмо тази свобода ни прави хора.

— Сега разбрах.

— В заключение може би трябва да кажем, че Кант успял да посочи изход от лабиринта, в който се била залутала философията поради спора между рационалисти и емпирици. Затова с него завършва една епоха в историята на философията. Той починал през 1804 година — в зората на периода, който наричаме *Романтизъм*. На гроба му в Кьонигсберг е изписан един от най-известните му цитати: „Две неща изпълват душата ми с все ново и растящо възхищение и страхопочитание, колкото по-често и по-продължително мисля за тях: звездното небе над мен и нравственият закон у мен“. Ето ти още веднъж великите загадки, които вълнували Кант и неговата философия.

Алберто се отпусна в креслото.

— Свърших — каза той. — Мисля, че това бе най-важното за Кант.

— Освен това вече е четири и петнайсет.

— Има обаче още нещо. Моля те, изчакай за миг.

— Никога не си отивам преди учителят да приключи часа.

— Казах, че според Кант ние не сме свободни, ако живеем само като сетивни същества.

— Да, нещо подобно.

— Но ако следваме универсалния разум, тогава сме свободни и самостоятелни. Казах ли и това?

— Да. Защо го повтаряш?

Алберто се приведе към Софи, взря се дълбоко в очите ѝ и прошепна:

— Не се хващай на всичко, което виждаш, Софи.

— Какво имаш предвид?

— Просто извърни глава.

— Наистина не разбирам какво искаш да кажеш.

— Често казваме „ще повярвам едва когато видя с очите си“.

— Споменавал си нещо подобно.

— Да, в урока за Парменид.

— Все още не разбирам какво искаш да кажеш.

— Нали седяхме на прага отвън и разговаряхме и изведнъж някаква морска змия започна да мъти водата.

— Не беше ли странно?

— Никак. Не след дълго на вратата почука Червената шапчица. „Търся къщата на баба си.“ Та това е просто конфузно, Софи! Всичко е само майорски фойерверк. Също като банановото писмо и безсмислената буря.

— Да не мислиш...

— Нали вече ти казах, че имам план. Той няма да успее да ни изиграе, докато ние следваме разума си. Тогава в известен смисъл сме свободни. В крайна сметка във властта му е да ни накара да усещаме каквото той поиска и нищо не би ме изненадало. Ако ще утре да затъмни небето с летящи слонове, най-много да ме накара да се усмихна. Седем плюс пет обаче е дванайсет. Това е познание, което ще надживее всичките тези специални ефекти. Философията е обратното на фокус-мокуса.

Софи го изгледа удивено.

— Сега можеш да си вървиш — заключи той. — Ще ти определя среща за епохата на романтизма. После ще научиш по нещо за Хегел и Киркегор. Само след седмица обаче майорът каца в Норвегия. Дотогава трябва да сме се освободили от евтиното му въображение. Повече няма да ти разкрива, Софи. Но знай, че подготвям чудесен план за двама ни.

— Тогава да си вървя.

— Чакай, може да сме забравили най-най-важното.

— Защо?

— Поздравителната песен, Софи. Днес Хилде навършва петнадесет години.

— Аз също.

— Ти също, да. Хайде да попеем.

След което двамата се изправиха и запяха прочутата поздравителна песен за рожден ден.

Беше четири и половина. Софи слезе при езерото и загреба към отсрещния бряг. Извлече лодката в тръстиките и се втурна през гората.

Щом стъпи на пътеката, забеляза, че нещо мърда между дънерите. Софи си помисли за Червената шапчица, която бе тръгнала съвсем сама през гората към къщата на баба си, но тази фигура бе много по-малка.

Приближи се. Фигурката бе не по-едра от кукла, кафява, облечена в червен пуловер. Софи се закова на място, когато осъзна, че е плюшено мече.

Всъщност не беше чак толкова необикновено, че някой е забравил в гората плюшеното си мече. Ала това мече преливаше от живот и изглеждаше изцяло погълнато от някаква работа.

— Здравей — рече Софи.

Малката фигурка рязко се извърна.

— Аз съм Мечо Пух — каза. — И за съжаление се заблудих в леса, иначе щеше да е толкова хубав ден. Теб обаче никога не съм те виждал.

— Може би никога преди не съм идвала тук — предположи Софи. — Освен това твоят дом, доколкото знам, все още е в Голямата гора.

— Не, тази задача е твърде сложна за мен. Не забравяй, че съм едно Мече с Малко Разум.

— Чувала съм за теб.

— Тогава сигурно се наричаш Алиса. Кристофър Робин веднъж ми разказа за теб, май по този начин се запознахме. Пила си толкова много от някаква бутилка, че си започнала да се смаяваш. После обаче си отпила от втора бутилка и си пораснала. Изводът е, че човек трябва внимава какво слага в устата си. Самият аз веднъж ядох толкова много, че се заклеших в една заешка дупка.

— Не съм Алиса.

— Изобщо няма значение кои сме. Най-важното е, че сме. Така казва Бухалът, а той има Много Разум. Седем плюс четири е дванайсет, каза той веднъж през един съвсем обикновен слънчев ден. Йори и аз доста се засрамахме — толкова е трудно да смяташ числа! Далеч по-лесно е да пресметнеш какво ще е времето.

— Казвам се Софи.

— Много е приятно да се запознаем, Софи. Както вече казах, мисля, че си нова в тези околности. Сега обаче Малкото Мече трябва да върви — ще се опитам да открия пътя към Прасчо. Канени сме на голямо градинско тържество у Бъгс Бъни и неговите приятели.

Пух помахаш с лапичка. Едва сега Софи откри, че в другата си лапа държи хартийка.

— Какво е това? — попита тя.

Мечо Пух вдигна бележката и обясни:

— Заради нея се заблудих.

— Но това е просто хартийка!

— Не, това не е „просто хартийка“. Това е писмо до Огледалната Хилде.

— О, тогава мога да го взема!

— Но нали ти не си момичето от огледалото?

— Не, но...

— Едно писмо трябва да се доставя лично на получателя. Точно вчера се наложи Кристофър Робин да ми обяснява това твърде настоятелно.

— Но аз познавам Хилде!

— Това няма никакво значение. Дори и да познаваш добре някого, не бива да четеш писмата му.

— Искам само да кажа, че мога да го предам на Хилде.

— Това е съвсем друга работа. Заповядай, Софи. Само да се отърва от това писмо, лесно ще намеря пътя до Прасчо. За да откриеш Огледалната Хилде, първо ти трябва голямо огледало. Но това никак не е лесно в тези околности.

И дребното мече подаде на Софи писмото, което бе държало в лапичка, а после се отдалечи с малките си крачета. Когато се изгуби от погледа ѝ, Софи разгърна листа и прочете:

Мила Хилде! Срамота е, че Алберто не разказа на Софи как Кант предложил да се създаде Съюз на народите. В съчинението си „Към вечния мир“ през 1795 година той пише, че всички държави трябва да се обединят в Съюз на народите, който ще се грижи за мирното съвместно съществуване на различните нации. Около 125 години след като излязло това съчинение — веднага след Първата световна война — наистина бе основано общество на народите. След Втората световна война го замести ООН. Можеш значи с чиста съвест да кажеш, че Кант е кръстник на идеята за ООН. Той се стремял „практическият разум“ на хората да принуди държавите да изоставят онова „естествено състояние“, което причинява нови войни, и да създадат международен правов ред, който да предотвратява войните. Макар пътят до създаването на един наистина действителен съюз на народите да е много дълъг, наш дълг е да се погрижим за всеобщото и трайно осигуряване на мира. За Кант създаването на такъв съюз било далечна, може да се каже, дори крайна цел на философията. Самият аз в момента съм в Ливан.

Сърдечни поздрави, татко

Софи мушна бележката в джоба си и продължи към дома. Алберто я беше предупредил какво да очаква от горските срещи. Ала сърцето просто не ѝ позволи да остави малкото мече да се лута във вечно преследване на Огледалната Хилде.

РОМАНТИЗМЪТ

... тайнственият път насочва се навътре...

Хилде отпусна дебелата папка на коленете си. После я остави да се плъзне на пода.

В стаята бе по-светло, отколкото когато си беше легнала. Погледна часовника — приближаваше три. Обърна се и затвори очи. Заспивайки, се запита, защо ли баща ѝ извади на сцената Червената шапчица и Мечо Пух.

Спа до единадесет преди обяд. После с цялото си тяло усети, че през нощта е сънувала безспир, ала не успя да си припомни нищо.

Слезе и си приготви закуска. Майка ѝ бе облякла синия работен комбинезон. Смяташе да слезе до навеса за лодки, за да се погрижи за платноходката. Макар че нямаше да я пуснат на вода, тя трябваше да е готова, когато баща ѝ се прибере от Ливан.

— Идваш ли да помагаш?

— Първо трябва да почета още малко. Да ти донеса ли чай и закуска?

— Закуска ли каза?

След като се нахрани, Хилде се върна в стаята си, оправи леглото и се настани удобно с голямата папка на колене.

Софи се промъкна през хресталака и скоро се озова в големия двор, който веднъж бе сравнила с Райската градина...

Забеляза, че след снощната буря навсякъде бяха изпопадали клони и листа. Изглежда съществуваше връзка между бурята и клоните, от една страна, и срещите ѝ с Червената шапчица и Мечо Пух — от друга.

Софи измете боровите иглички и клоните от градинската люлка. Добре че подложките бяха пластмасови и не се налагаше да ги

прибират при всеки дъжд. После влезе вкъщи. Личеше, че майка ѝ току-що се бе върнала. Прибираще лимонадени шишета в хладилника, а на кухненската маса бе оставила сладкиш с яйчен крем и кръгъл многопластов кекс.

— Да не чакаш гости? — попита Софи, която почти бе забравила за рождения си ден.

— Помислих си, че въпреки градинското парти в петък можем да празнуваме и днес.

— Как?

— Поканих Юрун и родителите ѝ.

Софи сви рамене.

— От мен да мине.

Гостите пристигнаха малко преди седем и половина. Атмосферата бе скована, защото двете семейства не се събираха често.

Скоро момичетата се качиха в стаята на Софи, за да напишат поканите за градинското парти. Тъй като щяха да канят и Алберто Кнокс, на Софи ѝ хрумна да обяви „философско градинско парти“. Юрун не възрази — в крайна сметка тържеството си беше на Софи, а и без това в момента тематичните купони бяха модерни.

Цели два часа момичетата съчиняваха текста на поканата и едва не изпоприпадаха от смях.

Скъпа/Скъпи...

Каним те на философски градински празник в събота, 23 юни в 19 часа на Кльовервейен 3. Надяваме се в течение на вечерта да разрешим мистерията на живота. Вземи си топла дреха и умни идеи, които да допринесат за бързо разрешаване на философските загадки. За жалост, поради голямата опасност от горски пожар, няма да можем да запалим огън. За сметка на това пък свободно ще лумнат пламъците на въображението. Сред поканените ще бъде поне един истински философ. Затова празникът ще премине при закрити врата. (Журналистите са нежелани!)

Сърдечни поздрави от

Юрун Ингебиргтсен (Инициативен комитет)
и Софи Амундсен (домакиня)

После слязоха при възрастните, които междувременно разговаряха по-свободно. Софи подаде на майка си поканата, която бе преписала красиво с мастило.

— Осемнайсет копия, моля — поръча тя. Майка ѝ често копираше неща за Софи в службата си.

Тя плъзна поглед по поканата и после я подаде на господин финансовия съветник Ингебиргтсен.

— Ето го черно на бяло. Тя напълно си е изгубила ума!

— Но това изглежда необикновено крайно интересно — каза финансовият съветник, докато подаваше листа на своята съпруга.

— Нямам думи! — възкликна тя. — Можем ли да дойдем и ние, Софи?

— Тогава двадесет копия — съгласи се Софи.

— Ти не си добре! — възрази Юрун.

Вечерта, преди да си легне, Софи дълго гледа през прозореца. Спомни си как веднъж бе забелязала сянката на Алберто в мрака. Беше преди повече от месец. И сега бе късна нощ, само че различна — светла и лятна.

Алберто се обади чак във вторник сутринта. Телефонът иззвъня веднага след като майката на Софи тръгна на работа.

— Софи Амундсен.

— И Алберто Кнокс.

— Така си и мислех.

— Съжалявам, че се обаждам едва сега, но усилено работих върху нашия план. Само ако майорът се съсредоточи изцяло върху теб, ще мога да се трудя необезпокояван.

— Странно.

— Така мога да се скрия, разбираш ли? И най-доброто разузнаване в света би се затруднило, ако разчита само на един агент... Получих картичка от теб.

— Искаш да кажеш — покана.

— Наистина ли ще се престашиш?

— Защо не?

— Човек никога не знае какво може да се случи на подобно тържество.

— Ще дойдеш ли?

— Разбира се, че ще дойда. Но има и нещо друго. Нали ти е ясно, че същия ден майорът се връща от Ливан?

— Май не бях помислила за това.

— Не е възможно случайно да те е накарал да устроиш философски градински празник точно този ден.

— Както вече казах, не помислих за това.

— За разлика от него. Е, ще обсъдим въпроса. Можеш ли да прескочиш до Майорската хижа днес преди обяд?

— Всъщност имам поръчение да оплевя няколко цветни лехи.

— Тогава в два. Ще успееш ли?

— Ще дойда.

Когато Софи пристигна, Алберто Кнокс отново седеше на прага.

— Седни тук — покани я той и веднага пристъпи към темата. — Досега говорихме за Ренесанса, Барока и Просвещението. Днес ще разговаряме за Романтизма — последната голяма европейска културна епоха. Наближаваме края на една дълга история, дете мое.

— Толкова продължителен ли бил Романтизмът?

— Започва в края на осемнайсети век и продължава до средата на миналия. След 1850 година вече няма смисъл да говорим за епохи, които обхващат едновременно литературата, философията, изкуството, науката и музиката.

— Романтизмът обаче бил точно такава епоха?

— Да, и както казахме, последната в Европа. Породил се в Германия като реакция срещу едностранчивото възвеличаване на разума в епохата на Просвещението. След Кант и неговата хладна философия, залагаща на разума, младите хора в Германия сякаш въздъхнали облекчено.

— И с какво заменили разума?

— Новите лозунги били думите *чувство, въображение, изживяване, копнеж*. Някои от мислителите просветители също защитавали чувствата — не на последно място Русо — и критикували едностранчивото изтъкване на разума. Но сега това незначително на пръв поглед течение се превърнало в основен поток на германския културен живот.

— Значи Кант не останал популярен задълго?

— Да и не. Много романтици се смятали дори за негови наследници. Нали Кант заявява, че съществуват граници на

познаваемостта за „нещата в себе си“. От друга страна, той сочи колко важен е приносът на Аз-а за познанието. А в епохата на Романтизма отделният индивид, така да се каже, получава зелена светлина да търкува напълно лично своето съществуване. Романтиците безмерно възвеличавали Аз-а. Това довело до преклонение пред творческия гений.

— Много ли гении имало по онова време?

— Да речем Бетовен. По музиката му съдим, че е бил личност, която изразява собствените си чувства и копнежи. Затова Бетовен бил свободен творец — противно на бароковите майстори Бах и Хендел, които композирали творбите си в чест на Бога по строги канони.

— Познавам само Лунната соната и Симфонията на съдбата.

— Но разбираш колко романтична е Лунната соната и колко драматично се изразява Бетовен в Симфонията на съдбата.

— Ренесансовите хуманисти също са били индивидуалисти, каза самият ти.

— Да, много прилики съществуват между Ренесанса и Романтизма. И двете епохи изтъквали ролята на изкуството за човешкото познание. В това отношение Кант подготвил почвата за Романтизма. В своята *естетика* той изследва какво точно се случва, когато ни завладее нещо красиво, например произведение на изкуството. Ако се насочим към едно произведение на изкуството без други цели, освен с намерението за художествено преживяване, то ние се доближаваме към преживяването на „нещата в себе си“.

— Значи творецът може да ни разкрие нещо, което философите не са в състояние да ни разкрият?

— Така смятал Кант, а заедно с него и романтиците. Според Кант творецът свободно си играе със своята способност да получава познание. Поетът Фридрих Шилер доразвил това мислене. Според него творчеството напомня игра и само ако играе, човек е свободен, защото създава свои собствени закони. Романтиците пък вярвали, че само изкуството може да ни доближи до „неизречимото“. Някои довели тази идея до крайност и сравнявали твореца с бог.

— Защото творецът създава своя собствена действителност, точно както Бог е сътворил света.

— Казвали, че творецът притежава един вид светосъздаваща сила на въображението. В творческия си екстаз той заличава границата

между блян и действителност. Поетът Новалис, един от младите гении на Романтизма, написал: „Мечтата става свят, светът — мечта“. Той създаде средновековен роман, озаглавен „Хайнрих фон Офтердинген“, който още не бил завършен, когато през 1801 година авторът му починал, но въпреки това изиграл важна роля. В него се разказва как младият Хайнрих търсел Синьото цвете, което веднъж видял насън и по което оттогава закопнял. Английският романтик Коулридж изразил подобна мисъл по следния начин:

„What if you slept? And what if in your sleep you dreamt? And what if, in your dream, you went to heaven and there plucked a strange and beautiful flower? And what if, when you awoke, you had the flower in your hand? Ah, what then?“^[1]

— Красиво е.

— Копнежът към нещо далечно и непостижимо бил типичен за романтиците. Те често копнеели за отминали времена — например за Средновековието, което по време на Просвещението било смятано за мракобесна ера, ала сега разпалено възхвалявали. Или копнеели за далечни култури, например за Изтока — „страната на изгрева“ — с неговата мистика. Привличали ги и нощта, здрачът, древните развалини и свръхестествените явления. Занимавали се с онези страни на живота, които наричаме тъмни — мрака, ужасното, мистичното.

— Изглежда е било интересно време. Но кои били романтиците?

— Романтиката е предимно градско явление. През първата половина на миналия век градската култура претърпяла разцвет в много райони на Европа и не на последно място в Германия. Типичните романтици били млади хора, често студенти — макар невинаги да проявявали особено усърдие в науките. Изразявали категорично антибуржоазни настроения и провъзгласявали за еснафи и свои врагове обикновените смъртни, например полицията или своите хазайки.

— В такъв случай не бих дала стая под наем на някой романтик.

— Първото поколение романтици, около 1810 година, били твърде млади. Така погледнато, можем да определим романтичното движение като първия младежки бунт в Европа. Наблюдаваме дори твърде близки прилики с културата на хипитата сто и петдесет години по-късно.

— Цветя, дълги коси, дрънкане на китара и безделие?

— Да, казвали, че леността е идеалът на гения, а мудността е първата романтическа добродетел. Дълг на романтика било да изживее живота си — или да избяга от него върху крилете на мечтите. Грижата за всекидневните дела оставяли на еснафите.

— Имало ли е романтици в Норвегия?

— Нашите поети Вергелан и Велхавен например. Вергелан застъпвал и редица просветителски идеали, ала животът му бил на типичен романтик. Мечтаел, бил влюбен, но — и това е типично романтическа черта — любимата Стела, на която посвещавал любовните си стихове, била толкова далечна и недостижима, колкото и Синьото цвете на Новалис. Самият Новалис между другото се сгодил за едва четиринадесетгодишна девойка. Тя починала четири дни след петнадесетия си рожден ден, а Новалис я обичал цял живот.

— Наистина ли починала четири дни след петнадесетия си рожден ден?

— Да...

— Днес аз съм на петнайсет години и четири дни.

— Така е.

— Как се казвала?

— Името ѝ било Софи.

— Какво?

— Да, така се наричала...

— Плашиш ме! Може ли да е случайно?

— Нямам понятие, Софи. Но тя се казвала Софи.

— Разказвай нататък!

— Самият Новалис живял едва 29 години. Бил един от „младите мъртъвци“. Много романтици умирали млади, често от туберкулоза. Някои се самоубили...

— Олеле!

— А повечето от онези, които остарели, не останали романтици. Като минели тридесетте, се отказвали. По-късно някои дори станали изключително консервативни буржоа.

— Значи преминали на страната на врага.

— Да, може би. Но понеже споменахме за романтичната влюбеност: най-великата книга за несподелената любов е епистоларният роман на Гьоте „Страданията на младия Вертер“,

излязъл през 1774 година. Завършва с това, че младият Вертер се застрелва, защото обича момиче, което не може да му принадлежи...

— Не е ли попрекалил?

— Но съвременниците му изглежда добре го разбирали. Във всеки случай навсякъде, където излизал романът, процентът на самоубийствата рязко се повишавал. Затова в Норвегия и Дания книгата дори била забранена за известно време. Не било безопасно да си романтик. Намесвали се мощни чувства.

— Когато говориш за романтиците, в съзнанието ми изплуват големи маслени пейзажи. Виждам пред себе си тайнствени гори и дива природа... често забулена в мъгла.

— Сред най-важните черти на Романтизма наистина са копнеж към природата и природната мистика. Както казахме, Романтизмът бил градско явление — подобно нещо не се ражда на село. Може би си спомняш, че лозунгът „Назад към природата“ принадлежи на Русо. Едва сега, в епохата на Романтизма, вятърът издул платната му докрай. Романтизмът бил своеобразна реакция срещу механистичната картина за света, проповядвана през епохата на Просвещението. С право се твърди, че Романтизмът възродил древното универсално мислене.

— Обясни ми това!

— Преди всичко това означава, че природата отново се разглежда като едно цяло. Романтиците се позовавали на Спиноза, но и на Плотин, и на ренесансови философи като Якоб Бьоме и Джордано Бруно. Всички те виждали в природата божествения Аз.

— Били са пантеисти.

— Декарт и Хюм ясно разграничили Аз-а от протяжността. Кант също правел категорична разлика между познаващия Аз и природата „сама по себе си“. Сега обаче на природата се гледало като на единствен голям Аз. Романтиците употребявали понятия като *световна душа* или *световен дух*.

— Разбирам.

— Най-забележителният философ бил Фридрих Вилхелм Шелинг, живял от 1775 до 1854 година. Опитвал се да унищожи разделението между „духа“ и „материята“. Цялата природа — както човешката душа, така и физическата действителност — според него е израз на един бог или световен дух.

— Да, това напомня Спиноза.

— Природата е видимият дух, а духът — невидимата природа, учел Шелинг. Защото навсякъде в природата ние долавяме един подреждащ, структуриращ дух. Шелинг смятал материята за един вид дремещ интелект.

— Трябва да ми го обясниш по-подробно.

— Шелинг виждал природата като световен дух, но същия световен дух съзирал и в човешкото съзнание. Така погледнато, природата и човешкото съзнание са израз на едно и също нещо.

— Да, защо не?

— Можем да търсим световния дух както в природата, така и в собствената си душевност. Затова Новалис казвал, че е поел „по тайнствения път“ навътре. По негово мнение човек носи цялата вселена в себе си и затова ще изживее световните загадки най-добре, като се вгълби.

— Красива мисъл.

— За много романтици философията, естествознанието и поезията се сливат във висше единение. Независимо дали седиш в кабинетчето си и пишеш вдъхновени стихове, или изследваш живота на цветята и състава на скалите — това са само две страни на един и същ медал, при положение че природата не е мъртъв механизъм, а жив световен дух.

— Ако продължаваш да разказваш, тутакси ще се превърна в романтичка.

— Норвежкият естествоизпитател Хенрик Стефенс, когото Вергелан нарекъл „обруления лавров лист на Норвегия“, пристигнал през 1801 в Копенхаген, за да чете лекции за немския Романтизъм. Той характеризирал романтичeskото движение с думите: „Уморени от вечните опити да си пробием път през суровата материя, избрахме друга посока и пожелахме да пресрещнем безкрайното. Вгълбихме се в себе си и създадохме нов свят“.

— Как е възможно да запомниш наизуст всичко това?

— Дреболия, Софи.

— Разказвай нататък!

— Шелинг също виждал природата като развитие от камъните чак до човешкото съзнание — и се позовавал на постепенните преходи от мъртва природа към по-сложни форми на живот. Романтическият възглед за природата изобщо я схващал като организъм, значи като

цяло, което във времето развива присъщите му възможности. Природата е като цвете, което разтваря листа и цветовете. Или като поет, който излива стиховете си.

— Това не напомня ли Аристотел?

— Да, с положителност. Романтическата философия носи както аристотеловски, така и неоплатонически черти. Аристотел имал по-органическо схващане за природните процеси, отколкото механистичните материалисти.

— Разбирам.

— Подобни мисли срещаме и в новия възглед за историята. За романтиците от голямо значение бил историкът философ Йохан Готфрид Хердер, живял от 1744 до 1803 година. Той смятал хода на историята за резултат от целенасочен процес. Точно затова наричаме неговата представа за историята „динамична“. Философите просветители най-често имали „статичен“ възглед за историята. За тях съществувал само универсален и общовалиден разум, който в различните епохи се проявявал по-силно или по-слабо. Хердер, напротив, заявил, че всяка историческа епоха има собствена стойност и всеки народ — специфична особеност, която нарекъл „народна душевност“. Въпросът бил само дали и как можем да се поставим на мястото на други култури и други епохи.

— Така, както трябва да се поставим на мястото на друг човек, за да го разберем по-добре, трябва да се поставяме на мястото на други култури, за да ги разбираме по-добре.

— Днес смятаме, че това е едва ли не естествено. Но в епохата на Романтизма този възглед бил нов. Романтизмът засилил чувството за собствена идентичност у отделните нации. Неслучайно и у нас, в Норвегия, борбата за национален суверенитет се разгоряла едва през 1814 година.

— Разбирам.

— Тъй като Романтизмът разкрил нови хоризонти в толкова много области, обичайно е да различаваме две негови форми. Първо, универсален Романтизъм. Към него числим романтиците, занимавали се с природата, световната душа и творческия гений. Тази форма на романтиката била първична и преживяла разцвет в град Йена около 1800 година.

— А другото проявление на Романтизма?

— То е така нареченият националромантизъм. Появил се малко по-късно и центърът му бил в Хайделберг. Националромантиците се интересували предимно от историята на народа, езика му и изобщо от цялата народностна култура. Защото и на народа гледали като на организъм, който развива присъщите си възможности — точно както природата или историята.

— Кажи ми къде живееш и аз ще ти кажа кой си.

— Онова, което свързвало двете романтически тоналности, било преди всичко понятието *организъм*. Всички романтици гледали както на растението, така и на народа, дори на произведението на поетичното изкуство, като на жив организъм. Затова и между двете форми няма рязка граница. Световният дух е толкова присъщ на народа и народната култура, колкото на природата и на изкуството.

— Разбирам.

— Още Хердер събирал народни песни от много страни и издал колекцията си под многозначителното заглавие „Гласовете на народите в песни“. Според него фолклорът всъщност бил „майчиният език на народите“. И ето че в Хайделберг започнали да събират народни песни и народни приказки. Сигурно си чувала за Братя Грим?

— Разбира се — „Снежанка“, „Червената шапчица“, „Пепеляшка“, „Хензел и Гретел“...

— И много, много други. В Норвегия Асбьорнсен и Му обикаляли страната, за да събират „народно творчество“. Сякаш изведнъж открили изобилие от вкусни, хранителни и сочни плодове. Крайно време било да ги оберат — плодовете вече капели от дърветата. Ландста събирал народни песни, а пък Ивар Осен превърнал в предмет на колекцията си самия норвежки език. В средата на деветнайсети век преоткрили митовете и божествените саги от езическо време. Композитори от цяла Европа използвали народните песни в своите творби. Така се опитвали да прехвърлят нов мост между художествената и народната музика.

— Художествената музика?

— Под това понятие разбираме музика, създадена от определен човек — например от Бетовен. Нали народната музика не била създадена от определена личност, а така да се каже — от самия народ. Затова и не знаем точно кога са създадени отделните народни песни. По същия начин различаваме народни и художествени приказки.

— Какво е художествена приказка?

— Приказка, измислена от писател, например Ханс Кристиан Андерсен. Романтиците страстно обичали да творят в приказния жанр. Един от немските майстори бил Е. Т. А. Хофман.

— Мисля, че съм чувала за „Хофманови разкази“.

— Приказката била литературният идеал на романтиците — точно както театърът бил изкуството на Барока. Тя позволявала на поета възможност да играе със собствената си творческа сила.

— В измисления си свят той можел да се прави на бог.

— Точно така. Може би сега е моментът да направим нещо като обобщение.

— Моля.

— Философите романтици възприемали онова, което наричали световна душа, като Аз-а, който повече или по-малко в унес твори нещата в света, философът Йохан Готлиб Фихте заявява, че природата е плод на висше, несъзнателно въображение. Шелинг направо твърди, че светът е „в Бога“. Има неща, които Бог съзнава, ала в природата има и страни, които изразяват несъзнателното у него. Защото и Бог притежава „тъмна половина“.

— Тази мисъл е ужасяваща и същевременно възхитителна. Напомня ми за Бъркли.

— Приблизително така се оценявало отношението между поета и неговата творба. Приказката давала на поета възможност да си играе със силата на своето въображение, способна да създава светове. А творческият акт невинаги се извършвал съзнателно. Понякога поетът имал чувството, че историята, която пише, блика от скрита у него сила. Можел да пише сякаш под хипноза.

— Наистина?

— Но можел и неочаквано да разруши илюзията. Намесвал се в разказа с кратки иронични коментари, предназначени да напомнят на читателя, че приказката е само приказка.

— Разбирам.

— По този начин поетът напомнял на читателя, че приказно е и собственото му съществуване. Тази форма на разбиване на илюзията наричаме романтична ирония. Норвежкият писател Хенрик Ибсен например влага следните думи в устата на един от героите в своята

пиеса „Пер Гюнт“: „Не е прието да се умира в средата на пето действие“.

— Май разбирам защо тази реплика е смешна. Защото всъщност ни съобщава, че всичко е само измислица.

— Това изказване е толкова парадоксално, че най-добре е да приключим този откъс с него.

— Какво искаш да кажеш с „този откъс“?

— Нищо, Софи. Спомняш ли си, че любимата на Новалис се наричала Софи като теб и освен това починала на петнадесет години и четири дни?

— Сигурно разбираш защо се уплаших.

Погледът на Алберто стана суров. Той продължи:

— Ти нямаш причина да се боиш, че ще те постигне съдбата на любимата на Новалис.

— Защо не?

— Защото ни остават още много глави.

— Какво казваш?

— Казвам, че всички, които четат историята на Софи и Алберто, чувстват до мозъка на костите си, че остават още много страници от разказа. Стигнали сме едва до Романтизма.

— Свят ми се завива от твоите думи.

— В действителност майорът се опитва да смае Хилде. Не е честно, нали, Софи? Нов откъс!

Алберто още не бе свършил изречението, когато от гората излезе момче. Носеше арабски дрехи и чалма. В ръката си държеше лампа.

Софи улови ръката на Алберто.

— Кой е този? — попита тя.

Отговори самото момче.

— Казвам се Аладин и идвам от Ливан.

— А какво имаш в лампата си, момче?

Момчето потърка лампата и от нея изригна гъст дим, а от дима израсна мъжка фигура. Имаше черна брада като на Алберто и носеше синя барета. Зарей се във въздуха над лампата и рече:

— Чуваш ли ме, Хилде. Сигурно съм закъснял с поредната честитка. Искам само да ти кажа, че Бяркели и южна Норвегия ми се струват почти като приказка. Ще се видим там след няколко дни.

Фигурата отново се скри в дима и лампата всмука обратно целия облак. Момчето с чалмата я стисна под мишница, затича се и изчезна в гората.

— Това... е просто невероятно! — заекна Софи.

— Дреболия, детето ми.

— Духът говореше, сякаш е бащата на Хилде.

— Нали беше духът му...

— Но...

— Ти, и аз, и всичко, което се случва около нас — всичко това се разиграва дълбоко в съзнанието на майора. Сега е късно през нощта, сряда, 28 април. Всички сини каски спят дълбоко около будувания майор, но и неговите клепачи се затварят. Ала той трябва да завърши книгата, която иска да подари за петнадесетия рожден ден на Хилде. Затова трябва да работи, Софи, затова клетият човек не намира покой.

— Аз май че се предавам.

— Нов откъс!

Софи и Алберто се бяха втренчили в малкото езеро. Алберто сякаш се бе вкаменил. След малко Софи се престаши да го потупа по рамото.

— Да не си онемял?

— Той се намеси пряко. Последните няколко откъса ми бяха внушени от него буква по буква. Не го е срам! Но така сам се издаде, разкри се напълно. Сега знаем, че живеем живота си в книга, която майорът ще изпрати на дъщеря си за рождения ѝ ден. Нали чу какво казах? Макар че всъщност не „аз“ казах това.

— Ако е вярно, ще се опитам да избягам от книгата и да поема по свой път.

— Точно такъв е и моят таен план. Преди това обаче трябва да накараме Хилде да заговори. Тя чете всяка дума, която изричаме. А избягаме ли веднъж оттук, ще бъде много по-трудно да установим връзка с нея.

— Какво да ѝ кажем?

— Мисля, че майорът всеки миг ще заспи над пишещата си машина. Нищо че пръстите му още чукат с трескава бързина по клавиатурата...

— Странна мисъл.

— Точно сега обаче може да напише неща, за които по-късно да съжاليا. А той няма коригиращо белило, Софи. Това е важна част от моя план. Тежко и горко на онзи, който даде на майор Алберт Кнаг шишенце с коректор!

— От мен няма да получи дори късче коригираща лента!

— Тук и сега призовавам това клето момиче да се противопостави на своя баща! Би трябвало да се засрами, че се забавлява от неговия глупав театър на сенките! Само да беше тук господин майорът, щяхме да му дадем да разбере!

— Но него го няма.

— Духът и душата му са тук, той обаче сигурно си е в Ливан. Само че всичко, което виждаме около нас, е Аз-ът на майора.

— Той е и нещо повече от това.

— Защото ние сме само сенки на неговата душа. А за една сянка не е лесно да нападне господаря си, Софи. Нужни са смелост и задълбочен размисъл. Имаме обаче възможност да въздействаме на Хилде. Срещу един бог може да се разбунтува само един ангел.

— Можем да помолим Хилде да му поиска сметка веднага след като майорът се прибере у дома. Да му каже, че го смята за нахалник. Да повреди лодката му — или поне да счупи фенера.

Алберто кимна. После каза:

— Или да избяга от него. За нея е по-лесно, отколкото за нас. Може да напусне дома на майора и никога повече да не се вести там. Друго майорът и не заслужава, задето за наша сметка си играе със светосъздаващото си въображение.

— Представи си: майорът обикаля из широкия свят и търси Хилде, но Хилде е изчезнала, защото не желае да живее с баща, който се подиграва със Софи и Алберто.

— Подиграва се, да. Това имах предвид, когато казах, че ни използва като развлечение на рожденичка. Но той би трябвало да внимава, Софи. И Хилде също.

— Какво искаш да кажеш?

— Удобно ли си седнала?

— Да, ако не продължи нашествието на духове, обитаващи лампи.

— Опитай се да си представиш, че всичко, което преживяваме, се разиграва в съзнанието на друг. Ние сме това съзнание.

Следователно ние не притежаваме душа, а сме нечия чужда душа. Досега се намираме върху позната философска почва. Бъркли и Шелинг биха наострили уши.

— Да?

— Представи си още, че тази душа е бащата на Хилде Мьолер Кнаг. Стои си в Ливан и пише книга за философията, предназначена за петнадесетия рожден ден на дъщеря му. Когато на 15 юни Хилде се събуди, ще намери книгата върху ноцната си масичка, а после и други хора ще четат за нас. Нали отдавна се намеква, че „подаръкът“ можел да бъде споделян с други.

— Спомням си.

— И това, което сега ти казвам, го чете Хилде, след като баща ѝ някога си е стоял в Ливан и си е въобразявал, че аз ти разказвам, че си стоял в Ливан... и си въобразявал, че аз ти разказвам, че си стоял в Ливан...

Изведнъж всичко в главата на Софи се обърка. Тя се опита да си припомни какво бе слушала за Бъркли и романтиците. А Алберто Кнокс продължи:

— Но те не би трябвало да се възгордяват. А преди всичко не бива да се смеят, защото този смях лесно може да ги задави.

— Кого?

— Хилде и баща ѝ. Не говорим ли за тях?

— Но защо да не се възгордяват?

— Защото не е твърде нереално да се предположи, че и те са само въображение.

— Как е възможно?

— Щом е било възможно за Бъркли и романтиците, трябва да е възможно и за тях. Може би майорът е сянка в книга, която разказва за Хилде и за него, но разбира се, и за нас, които сме малка част от техния живот.

— Това би било още по-лошо. Тогава сме само сенки на сенки.

— Мислимо е обаче, че някакъв друг автор си стои някъде и пише книга, която разказва за Алберт Кнаг, майор от корпуса на ООН, който пише книга за дъщеря си Хилде. В тази книга пък се разказва за някой си Алберто Кнокс, който изведнъж започва да изпраща скромните си лекции по философия на Софи Амундсен от Кльовервейен 3.

— Ти вярваш ли го?

— Казвам само, че е възможно. За нас този автор би бил непознат бог, Софи. Макар всичко, което казваме и вършим, да произтича от него, защото ние сме той, ние никога няма да научим нищичко за него. Ние сме скрити в най-вътрешната кутийка.

Двамата дълго мълчаха. Накрая Софи наруши безмълвието:

— Но ако наистина съществува писател, който си измисля историята за Хилдиния баща в Ливан така, както той си измисля историята за нас...

— Да?

— ... тогава вероятно и той не бива да се възгордява, нали?

— Какво искаш да кажеш?

— Той значи си стои и някъде дълбоко в главата му сме аз и Хилде. Възможно е обаче и той да живее в нечие по-висше съзнание?

Алберто кимна.

— Разбира се, Софи. И това е възможно. И ако е така, то той ни накара да водим този философски разговор, за да намекне за тази възможност. Така иска да подчертае, че и той е беззащитна сянка и че тази книга, в която Хилде и Софи живеят живота си, в действителност е учебник по философия.

— Учебник ли?

— Защото всички разговори, които водихме, всички диалози, Софи...

— Да?

— В действителност са монолози.

— Вече имам чувството, че всичко се превърна в съзнание и дух. Радвам се, че остават още неколцина философи. Нима е възможно философията, започнала толкова внушително с Талес, Емпедокъл и Демокрит, да попадне в задънена улица?

— Разбира се, че не. Ще ти разкажа за Хегел. Той бил първият философ, опитал да спаси философията, след като Романтизмът превърнал всичко в духовна мъгла.

— Чакам с нетърпение.

— За да не ни прекъсват нови духове и сенки, да влезем вътре, а?

— И без това става хладничко.

— Нов откъс!

[1] Какво, ако заспиш? Какво, ако заспал ти видиш сън? Какво, ако в съня си идеш на небето и там откъснеш странно и красиво цвете? И какво, ако когато се събудиш, видиш цветето в ръката си? Ах, какво тогава? — Б.пр. ↑

ХЕГЕЛ

... разумното е способно да оцелее...

Хилде изпусна голямата папка, която с трясък падна на пода. Остана легнала и се втренчи в тавана. Стори ѝ се, че всичко горе се завъртя. Баща ѝ действително бе успял да я замае. Мошеник! Как смееше!

Ето че Софи се бе опитала да я заговори. Беше я призовавала да се противопостави на баща си. И действително успя да ѝ внуши една мисъл. По-точно — план...

Софи и Алберто не можеха да сторят нищичко на баща ѝ, ясно. Но Хилде можеше. А чрез Хилде можеше и Софи.

Хилде бе съгласна със Софи и Алберто, че баща ѝ прекаляваше в играта си със сенките. Макар Софи и Алберто да бяха само негова измислица, съществуваше граница, докдето му бе позволено да стигне, демонстрирайки своята власт.

Горката Софи, горкият Алберто! Пред въображението на Хилдиния баща те бяха тъй беззащитни, както и филмов екран пред кинооператора.

Разбира се, Хилде искаше да даде урок на баща си, когато той се прибере у дома. В същия миг ѝ хрумна хитър номер, който да му изиграе.

Застана до прозореца и погледна към залива. Наближаваше два часът. После го отвори и извика към навеса за лодки:

— Мамо!

След малко майка ѝ се показа.

— След час ще ти донеса сандвичи. Става ли?

— Да, естествено.

— Само да прочета нещо за Хегел.

Алберто и Софи седнаха в креслата до прозореца с изглед към малкото езерце.

— Георг Вилхелм Фридрих Хегел бил истинско дете на Романтизма — започна Алберто. — Може да се каже, че строго следвал развитието на немския дух. Родил се през 1770 година в Щутгарт и на осемнайсет години се записал да следва теология в Тюбинген. От 1799 година работил заедно с Шелинг в Йена, където романтичното движение тъкмо претърпявало шеметен разцвет. Станал доцент в Йена, после професор в Хайделберг — центъра на немския националромантизъм, а накрая, през 1818 година, станал професор в Берлин — точно по времето, когато този град започнал да се превръща в духовен център на Европа. През ноември 1831 година починал от холера, но тогава „хегелианството“ вече имало тълпи от привърженици във всички германски университети.

— Значи е опитал от всичко.

— Да, същото важи и за философията му. В нея Хегел обединява почти всички идеи на романтиците и ги доразвива. Но бил непримирим критик например на философията на Шелинг.

— За какво я критикувал?

— Шелинг и другите романтици виждали най-дълбоката причина на битието в така наречения световен дух. Хегел също употребява това понятие, но му придава ново значение. Когато той говори за световен дух или за световен разум, има предвид сбора от всички човешки изяви. Защото само човекът притежава дух. В същия смисъл Хегел говори и за хода на световния дух из световната история. Не бива да забравяме, че има предвид живота, мисленето и културата на хората.

— И ето че този дух губи своята призрачност. Вече не ни дебне, скрит в камъните и дърветата в образа на някакъв дремещ интелект.

— Спомняш си още, че Кант говори за „предмет сам по себе си“. Макар да отрича, че хората могат да получат ясно познание за най-съкровените тайни на природата, той

все пак сочи нещо като недостижима истина. Хегел смята, че истината по принцип е субективна, и отхвърля възможността тя да съществува над или извън човешкия разум. Цялото познание е човешко познание, учи той.

— Иначе казано, той върнал философията на земята?

— Да. Философията на Хегел обаче е толкова многолика и нюансирана, че трябва да се задоволим да изтъкнем само някои от най-важните ѝ черти. Всъщност съмнително е дали изобщо можем да твърдим, че Хегел имал своя философия. Онова, което наричаме хегелианска философия, е по-скоро метод, с чиято помощ можем да разберем хода на историята. Затова почти не е възможно да говорим за Хегел, без да споменаваме хода на историята. На практика Хегеловата философия не ни разкрива нищо за „съкровената природа на битието“, но може да ни научи как да мислим плодотворно.

— Това също е много важно.

— Всички философски системи преди Хегел се опитвали да поставят вечни критерии за това, какво човекът е способен да узнае за вселената. Същото важи за Декарт и Спиноза, за Хюм и Кант. Всеки от тях се стремил да изследва коя е основата за човешкото познание. Но всички те говорят за неподвластни на времето предпоставки на човешкото знание за света.

— Нима това не е дълг на философа?

— Хегел смятал, че не е възможно да се открият подобни вечни предпоставки. Според него основите на човешкото познание се променят от поколение на поколение. Затова за Хегел не съществуват „вечни истини“. Няма неподвластен на времето разум. Единствената опорна точка, от която може да тръгне един философ, е самата история.

— Не, трябва да ми обясниш това. Та нали историята постоянно се изменя, как може да е твърда опорна точка?

— Една река също постоянно се изменя. Това обаче не означава, че не е възможно да говориш за тази река.

Само че не можеш да попиташ точно в коя точка на своето корито реката е „най-истинска река“.

— Не, защото реката навсякъде си е река.

— За Хегел историята е точно такава река. И най-малкото движение на водата на дадено място в реката се определя от вихрите и водните бързеи малко по-нагоре по течението. Важно е също какви завои прави реката и какви са камъните точно на мястото, което наблюдаваш.

— Сега май разбирам.

— Историята на мисленето — или на разума — прилича на речно корито. То съдържа разсъжденията на поколения хора преди теб, които определят твоето мислене по същия начин, както и условията за живот в твоето време. Затова не можеш да твърдиш, че определена мисъл е правилна за вечни времена. Но тази мисъл може да бъде правилна на мястото, където се намиращ.

— Това обаче не означава, че всичко е еднакво погрешно или еднакво правилно?

— Не, но нещо може да бъде правилно или погрешно само по отношение на дадена историческа зависимост. Ако през 1990 година започнеш да защитаваш робството, най-много да се изложиш. Но преди 2500 години подобна позиция не е била толкова смехотворна. Макар че и тогава напредничави хора са пледирали робството да бъде премахнато. Нека обаче да си послужим с по-близък пример. Преди сто години още не е било неразумно да се палят гористите области, за да се добива орна земя. В наши дни обаче това е крайно безразсъдно. Днес разполагаме със съвсем различни — и по-добри — предпоставки, за да направим тази оценка.

— Вече разбрах.

— Разумът, твърди Хегел, също е нещо динамично, дори е процес. И „истината“ не е нищо друго, а самият този процес. Защото не съществуват критерии извън историческия процес, които да решат кое е най-истинно и най-разумно.

— Примери, моля.

— Не можеш произволно да подбереш различни идеи от античността, Средновековието, Ренесанса или Просвещението и да отсъдиш: едната е правилна, другата — погрешна. Затова не можеш и да кажеш, че Платон се е заблуждавал, а Аристотел е бил прав, че Хюм е бъркал, докато Кант или Шелинг са прави. Подобен начин на мислене е неисторически.

— Според мен не звучи добре.

— Не можеш да изтръгнеш от историческата им връзка нито идеите, нито философията, смята Хегел. Но — и сега приближаваме нов проблем! — разумът е „прогресивен“, защото хората все измислят нещо ново. Това означава, че човешкото познание непрестанно се придвижва напред, а и човечеството като цяло „напредва“.

— Според което философията на Кант е все пак малко по-правилна от тази на Платон?

— Да. „Световният дух“ се е развил във времето, което дели Платон от Кант. Ако се върнем на нашия образ с реката, можеш да кажеш, че сега тя е по-пълноводна. Та нали междувременно са изтекли повече от две хилядолетия! Само че Кант не бива да си въобразява, че истините му ще останат като непоклатими скали край брега на реката. И неговите мисли не са върхът на мъдростта и още следващото поколение ще ги критикува колкото му глас държи. Както всъщност и станало.

— Но тази река, за която говориш... накъде тече?

— Хегел заявява, че световният дух се движи към съзнание, все по-висше от своето собствено. Нали, колкото повече се приближават към морето, реките стават все по-широки. Според Хегел същността на историята е, че световният дух постепенно се събужда за собственото си самоосъзнаване. Светът винаги е съществувал, но чрез културата и постиженията на хората световният дух все по-ясно осъзнава своята уникалност.

— Как е можел да бъде толкова сигурен?

— Смятал, че това е доказуем факт, а не просто предсказание. Онзи, който изучава историята, ясно вижда,

че човечеството се придвижва към все по-голямо разкриване на собствените си способности и самопознание, смятал Хегел. Според него историята бележи ясно развитие към повече *рационалност* и *свобода*. Естествено, тя прави и много чудати завои, но като цяло върви неудържимо напред. За Хегел историята е целенасочена.

— Развиваме се непрекъснато. Хубаво, тогава съществува надежда.

— Според Хегел историята е една-единствена дълга мисловна верига, чиито звена обаче не се съчленяват безразборно, а според определени правила. Който обстойно се задълбочи в историята, ще забележи, че всяка нова мисъл винаги е основана на други, по-рано изказани мисли. Но щом веднъж е изказана тази нова мисъл, неминуемо ще я оспори друга, противоположна нова идея. По този начин се създават два противостоящи начина на мислене, а между тях — напрежение. Това напрежение се премахва, като се формулира трета мисъл, която запазва съответно най-доброто от предишните две. Хегел нарича това *диалектическо развитие*.

— Ще дадеш ли пример?

— Сигурно си спомняш, че предсократиците спорели за първичната материя и промените.

— Помня.

— А елеатите обявили, че промяната е просто невъзможна. Затова били принудени да отричат промените, макар да ги усещали със собствените си сетива. Елеатите изразяват твърдение, което Хегел нарича *позиция*.

— Да?

— Но всеки път, когато се изразява категорично твърдение, се появява и противоположно твърдение. Хегел нарича това *отрицание*. Отрицанието на философията на елеатите била философията на Хераклит, който заявил, че всичко „тече“. Така се създадо напрежение между двата диаметрално противоположни начина на мислене. Това напрежение обаче било премахнато, когато Емпедокъл

посочил, че и двете страни имат известно право, но и донякъде грешат.

— Да, постепенно загревам...

— Елеатите имали право, че всъщност нищо не се променя, но не било вярно, че не можем да се уповаваме на нашите сетива. Хераклит бил прав, че можем да се уповаваме на сетивата си, ала не било вярно, че всичко „тече“.

— Защото съществува повече от едно първично вещество. Съставът може да се променя, но не и основните вещества.

— Точно така. Възгледа на Емпедокъл, който посреднички между двете противоположни мнения, Хегел нарича *отрицание на отрицанието*.

— Олеле!

— Той нарекъл тези три степени на познанието *теза*, *антитеза* и *синтеза*. Можеш например да определиш рационализма на Декарт като теза, на която противоречи емпирическата антитеза на Хюм. Ала противоречието, напрежението между тези два различни възгледа, било премахнато в Кантовата синтеза. Кант потвърдил мнението на рационалистите, от една страна, и на емпириците — от друга, но показал, че и двете страни силно се заблуждават в определени моменти. Историята обаче не свършва с Кант. Неговата синтеза станала изходна точка за нова тройна мисловна верига, или „триада“. Защото синтезата се превръща в теза и следва нова антитеза.

— Всичко това е изключително теоретично.

— Да, теоретично е. Но макар да ти се струва така, Хегел в никакъв случай не се стремял да напъха историята в нещо като схема. Смятал, че този диалектически модел следва от самия прочит на историята. Бил твърдо убеден, че е открил закони за развитието на разума или за хода на „световния дух“ из историята.

— Разбирам.

— Хегеловата диалектика обаче не е валидна само за историята. Дори когато обсъждаме нещо или когато

спорим, ние мислим диалектически. Опитваме се да открием грешките в разсъжденията на другите. Хегел нарича това негативно мислене. Но дори да открием грешките в едно съждение, ние държим на онова, което е било правилно.

— Пример?

— Ако социалист и консерватор се заемат да обсъждат обществен проблем, не след дълго ще се прояви напрежение между двата различни начина на мислене. Това обаче не означава, че само единият е прав и само другият греша. Напълно възможно е и двамата да са прави в нещо и да грешат другаде. Ако са умни, в хода на дискусиата ще запазят съответно най-добрите аргументи на всяка страна.

— Дано.

— Когато се намираме точно по средата на такава дискусия, за жалост невинаги е лесно да установиш кое е най-разумното. Затова историята трябва да покаже кое е правилно и кое — погрешно. Само разумното е способно да оцелее, казва Хегел.

— Значи онова, което продължава да живее, е правилно?

— Или обратното: което е правилно, оцелява.

— Да разполагаш случайно с някой по-обикновен пример, защото всичко това звучи прекалено абстрактно.

— Преди сто и петдесет години мнозина се борели за равноправието на жените. Други със зъби и нокти му се противопоставяли. Ако днес разгледаме доводите на двете страни, няма да е трудно да открием кои са били по-разумни. Не бива обаче да забравяме, че със задна дата лесно се дават съвети. Оказва се, че прави са били тези, които подкрепяли равноправието. Много хора вероятно биха се засрамили, ако прочетат какво е говорил дядо им на тази тема.

— Да, мога да си представя. Какво смятал самият Хегел?

— За равноправието ли?

— Да. Или по-добре да не говорим за това?

— Искаш ли да чуеш един цитат?

— С удоволствие.

— „Разликата между мъжа и жената е тази между животното и растението — писал той. — Животното отговаря повече на характера на мъжа, а растението повече на женския характер, защото той е по-скоро спокойно развитие, издигащо като свой принцип неясната уникалност на усещането. Ако жени са начело на правителството, държавата е в опасност, защото те не действат според изискванията на общността, а според случайно настроение и мнение. Образованието на жените, неясно как, се извършва, независимо от атмосферата и представите, повече от живота, отколкото от придобиването на познания. Докато мъжът постига своето положение само като усвоява постиженията на мисленето и чрез редица технически усилия.“

— Благодаря, достатъчно. Нямам никакво желание да слушам повече подобни цитати.

— Но този цитат е блестящ пример за това, как представата ни за разумното непрестанно се променя. Той доказва, че Хегел бил дете на своето време — точно каквито сме и ние. Много неща, които днес ни се струват естествени, няма да издържат проверката на историята.

— Имаш ли пример?

— Не, нямам.

— Защо?

— Защото бих могъл да говоря само за нещо, което вече е в процес на промяна. Не бих могъл например да твърдя, че един ден шофирането на кола ще се смята за ужасно глупаво, защото вреди на природата. Но днес много хора вярват, че ще бъде така. Това обаче би било лош пример. Историята ще покаже, че много други неща, които днес без изключение смятаме за естествени, няма да издържат проверката.

— Разбирам.

— Можем да запомним още нещо. Преувеличените мъжки приказки за непълноценността на жената по

времето на Хегел само още повече подклаждали женската съпротива.

— Как?

— Както би казал Хегел — мъжете изразили теза. Причината, че изобщо го сторили, била, че жените вече надигали глава. Не е необходимо да застъпваш толкова категорично мнение по въпрос, по който всички са единодушни. Колкото по-рязко обаче те дискриминирали жените, толкова по-силни ставали антитезите или отрицанията.

— Мисля, че разбирам.

— Можеш следователно да кажеш, че енергичната съпротива е най-доброто, което може да се случи на едно дело. Неслучайно съществува поговорката „Да наливаш вода в мелницата“.

— Имам чувството, че точно сега моята мелница работи с пълна сила.

— Дори в чистата логика или философия между понятията често съществува диалектическо напрежение.

— Примери, моля!

— Размишлявам ли над понятието „битие“, то неминуемо трябва да въведа и противоположното му „небитие“. Невъзможно е да разсъждаваш за това, че си, без в следващия момент да си припомниш, че невинаги ще бъдеш. Напрежението между „съм“ и „не съм“ се премахва в понятието „ставам“. Защото ако нещо става, означава, че то е и същевременно още не е.

— Разбирам.

— Хегеловият разум следователно е динамичен. Тъй като действителността е белязана от противоречия, и описанието на действителността трябва да е противоречиво. Ще ти дам пример: разказват, че датският ядрен физик Нилс Бор заковал подкова над вратата на своя дом.

— Говори се, че тя носи щастие.

— Това обаче е само суеверие, а Нилс Бор бил всичко друго, но не и суеверен. Веднъж му гостувал приятел,

който мислел същото. „Нима вярваш в подобни неща?“ — попитал той. „Не — отговорил Нилс Бор, — но ме увериха, че въпреки това действа.“

— Нямам думи!

— Отговорът обаче бил твърде диалектически, някои биха казали — дори противоречив. Нилс Бор, между другото, както и норвежкият поет Винйе, бил известен с диалектическия си възглед за света. Веднъж казал, че съществуват два вида истини — повърхностните, чиято противоположност е напълно невярна, и дълбоките, чиято противоположност е точно толкова правилна, колкото и те самите.

— Що за истини са това?

— Ако например кажа, че животът е кратък...

— И аз така мисля.

— При други обстоятелства обаче бих могъл да разтворя ръце и да твърдя, че животът е дълъг.

— И сега си прав. И това някак си е вярно.

— В заключение ще ти дам още един пример как едно диалектическо напрежение може да породи спонтанно действие, което да доведе до внезапна промяна.

— Давай!

— Представи си едно малко момиче, което непрекъснато повтаря: Да, мамо. Разбира се, мамо. Както искаш, мамо. Да, веднага ще го направя, мамо.

— Побиват ме тръпки.

— Един ден майката кипва заради постоянното послушание на дъщеря си и нервно изкрещява: Престани да бъдеш толкова послушна! А детето отговаря: Ще престана, мамо.

— Ако бях на мястото на майката, щях да го плесна!

— Да, нали? Но какво би направила, ако вместо това отговори: Напротив. Искам да бъда послушна.

— Странен отговор. Може би и тогава щях да го плесна.

— С други думи, положението е критично. Диалектическото напрежение дотолкова се е изострило, че

просто трябва да настъпи промяна.

— Искаш да кажеш, плесница?

— Трябва да споменем и още една последна черта на Хегеловата философия.

— Цялата съм слух.

— Спомняш си, че определихме романтиците като индивидуалисти.

— Тайнственият път води навътре.

— В Хегеловата философия точно този индивидуализъм се среща със своето отрицание. Хегел страшно държи на това, което нарича *обективни сили* — семейството и държавата. Може да се каже също, че не губи индивида от погледа си, но на първо място го смята за органична част от общността. За Хегел разумът или световният дух се разкриват преди всичко във взаимодействието между хората.

— Обясни.

— Разумът се разкрива преди всичко в езика. А езикът е нещо, с което се раждаме. Норвежкият език ще се оправи прекрасно и без господин Хансен, обаче господин Хансен не може да живее без норвежкия. Не отделният индивид създава езика, а езикът създава отделния индивид.

— Да, наистина е така.

— Индивидът се ражда както с определен език, така и в определено историческо обкръжение. Никой няма „свободно“ отношение към това обкръжение. Който не намира своето място в държавата, е неисторически човек. Може би си спомняш, че тази мисъл била важна и за великите атински философи. Държавата без гражданите си е точно толкова невъзможна, колкото и гражданите без своята държава.

— Разбирам.

— За Хегел държавата е повече, отколкото отделният гражданин. Тя дори е повече от сбора на своите граждани. Хегел смята, че е невъзможно да се „отпишеш“ от държавата. Ако ти е все едно в какво общество живееш и

предпочиташ да откриваш самия себе си, Хегел би те сметнал за глупец.

— Не зная дали съм съгласна с него, но от мен да мине.

— Според Хегел не отделният индивид е способен да се самооткрие, а само световният дух.

— Световният дух намира себе си?

— Хегел се опитва да покаже, че световният дух се връща при себе си на три етапа, тоест осъзнава самия себе си в три етапа.

— Разказвай по-скоро!

— Най-напред световният дух осъзнава собствената си индивидуалност. Това Хегел нарича *субективен разум*. По-висока степен на съзнание световният дух достига в семейството, обществото и държавата — това Хегел нарича *обективен разум*, защото се проявява във взаимодействието между хората. Съществува обаче и трета степен...

— Нямам търпение!

— Световният дух достига най-висшата форма на самопознание в *абсолютния разум* — изкуството, религията, философията. Сред тях философията е най-висшата форма на разум, защото във философията световният дух рефлектира или разсъждава за собствената си роля в историята. Следователно световният дух намира себе си едва във философията. Така погледнато, можем да определим философията като огледално отражение на световния дух.

— Всичко това звучи толкова мистично, че първо трябва да го смеля на спокойствие. Но последното, което каза, ми хареса.

— Това, че философията е огледало на световния дух?

— Хубаво е. Мислиш ли, че има нещо общо с месинговото огледало?

— Да, щом питаш.

— Какво искаш да кажеш?

— Предполагам, че месинговото огледало има особено значение, защото непрекъснато става дума за него.

— Тогава сигурно имаш и мнение какво е това значение?

— Не, не. Казах само, че ако огледалото нямаше толкова голямо значение за Хилде и нейния баща, нямаше да бъде споменавано толкова често. Какво е неговото значение обаче може да ни разкрие само Хилде.

— Това сега романтическа ирония ли беше?

— Безнадежден въпрос, Софи.

— Защо?

— Та ние не можем да бъдем иронични! Ние сме само беззащитни жертви на подобна ирония. Ако едно дете рисува нещо върху лист хартия, едва ли би могла да попиташ хартията какво изобразява рисунката.

— Настръхвам.

КИРКЕГОР

... Европа върви към гибел...

Хилде погледна часовника. Минаваше четири. Тя остави папката върху бюрото си и се втурна към кухнята. Трябваше да занесе сандвичите в навеса за лодки, преди майка ѝ да се е отказала да чака. На тръгване хвърли поглед към месинговото огледало.

Светкавично сложи на печката водата за чай и намаза няколко филии.

О, да, щеше да погоди номер на баща си! Хилде все повече се убеждаваше, че е съюзница на Софи и Алберто. Всичко щеше да започне още в Копенхаген...

Не след дълго цъфна с таблата пред навеса за лодки.

— Моля, закуската!

Майка ѝ държеше голямо парче шкурка. Отмахна от челото си кичурите, посивели от прах.

— В замяна на това ще прескочим обяда.

Седнаха на кея да хапнат.

— Кога си идва татко? — попита Хилде след малко.

— В събота. Нали знаеш.

— Но кога? Не спомена ли, че трябва да се прекачва в Копенхаген?

Майка ѝ дъвчеше сандвич с лебервурст и краставица.

— Да... каца в Копенхаген към пет. А самолетът за Кристиансанд излита в осем и петнайсет. Мисля, че каца в девет и половина.

— Следователно ще прекара няколко часа в Копенхаген.

— Е, и?

— Ами... просто ми беше интересен маршрутът му.

Продължиха да се хранят. Когато реши, че е минало достатъчно време, Хилде отново запитва:

— Да си чувала напоследък за Ане и Оле?
— Да, обаждат се от време на време. Ще дойдат на почивка през юли.

— Не по-рано?

— Не, не вярвам.

— Тогава тази седмица са в Копенхаген...

— Хилде, какво става?

— Нищо. Нали трябва да си говорим нещо.

— Но ти вече два пъти подхващаш все за Копенхаген.

— Наистина ли?

— Говорехме, че междинното кацане на татко е там...

— И изведнъж се сетих за Ане и Оле.

Когато се нахраниха, Хилде подреди чашите и чиниите.

— Трябва да чета нататък, мамо...

— Да, сигурно...

Нямаше ли лек упрек в този отговор? Нали се бяха уговорили да стегнат лодката до завръщането на татко.

— В известен смисъл татко ме накара да обеща да прочета книгата му, докато се върне.

— Не знам дали одобрявам това. Не стига, че често отсъства, а отгоре на всичко се опитва от разстояние да дърпа конците у дома...

— Само да знаеше къде другаде дърпа конците... — рече Хилде загадъчно. — Нали си представяш какво удоволствие е за него.

После се върна в стаята си и се зачете.

Изведнъж Софи чу, че някой чука на вратата. Алберто я изгледа строго.

— Не позволяваме да ни пречат.

Чукането се усили.

— Ще ти разкажа за един датски мислител, който страшно се раздразил от Хегеловата философия — продължи Алберто.

Блъскаха така, че цялата врата се разтресе.

— Естествено, майорът ни изпраца поредния приказан персонаж, за да провери дали се ловим на

фокусите му — обясни Алберто. — Нали не му струва нищо.

— Но ако не отворим да проверим кой е, като нищо ще срути цялата къща.

— Може би си права. Да отворим.

Отидоха до вратата. След шумното тропане Софи очакваше да види великан. Вън обаче стоеше малко момиче с рокля на цветя и дълги руси коси. В ръцете си държеше две бутилки. Едната бе червена, другата синя.

— Привет — поздрави Софи. — Коя си ти?

— Казвам се Алиса — отвърна момичето и смутено се поклони.

— Така си и мислех — кимна Алберто. — Това е Алиса в Страната на чудесата.

— Но как се е озовала тук?

Алиса отговори сама:

— Страната на чудесата няма граници. Това означава, че е навсякъде — горе-долу като ООН. Затова Страната на чудесата би трябвало да стане почетен член на ООН. Би трябвало да имаме представители във всички комитети и комисии.

— Аха, майорът — подсмихна се Алберто.

— А какво те води насам? — запита Софи.

— Трябва да ти предам тези философски шишенца.

Тя подаде на Софи малките бутилки. И двете бяха от прозрачно стъкло, ала в едната имаше червена, а в другата — синя течност. Върху червената бутилка бе написано „Изпий ме!“, а върху синята „Изпий и мен!“.

В следващия миг край хижата притича бял заек. Ходеше изправен на два крака и носеше жилетка и сюртук. Точно пред входа извади от жилетката си джобен часовник и рече:

— Не, ах не, закъснявам!

И отново се затича. Алиса се втурна след него, но преди това се поклони и рече:

— Това отново започва!

— Поздрави Дайна и Царицата! — извика Софи подире ѝ.

И така, Алиса изчезна. Алберто и Софи останаха на стълбите и огледаха шишетата.

— „Изпий ме!“ и „Изпий и мен!“ — прочете Софи. — Не съм сигурна дали ще се осмеля. Може да е отрова.

Алберто вдигна рамене.

— Бутилките са от майора, а всичко, което идва от майора, е само съзнание. Значи си имаме работа с мисловен сок.

Софи измъкна тапата от червената бутилка и внимателно я доближи до устните си. Течността бе сладка и странна на вкус, но това не бе всичко; целия свят се промени. Езерото, гората и хижата сякаш се сляха в едно. После Софи престана да вижда друго, освен една-единствена личност — самата себе си. Когато най-сетне хвърли поглед към Алберто, той изглежда бе станал част от нея.

— Странно — рече тя. — Изведнъж всичко, което виждам, се слива. Имам чувството, че всичко е само съзнание.

Алберто кимна — ала Софи изпита усещането, че кима на самата себе си.

— Това е пантеизмът или философията на единството — обясни Алберто. — Това е световният дух на романтиците. Те изживявали всичко като един-единствен велик Аз. Това е и Хегел — който, от една страна, не губел от поглед отделния индивид, но, от друга, възприемал всичко като израз на световния разум.

— Да пия ли от другата бутилка?

— Нали е написано.

Софи извади тапата от бутилката и отпи голяма глътка. Сокът беше по-свеж и по-кисел от червения. Но и сега всичко наоколо се промени. Действието на червеното питие се изпари за секунда и всичко си дойде на старото място. Алберто пак стана Алберто, дърветата в гората пак си станаха горски дървета, а езерцето пак заприлича на

малък водоем. Това обаче трая само миг и после всичко пред погледа на Софи се разпадна. Гората вече не беше гора — и най-малкото дърво изведнъж придоби вид на самостоятелен свят, и най-малкото клонче ѝ се видя цяла авантюра, за която можеха да се разкажат хиляди приказки. Малкото езеро ѝ се стори безкрайно море — не защото бе толкова дълбоко или просторно, а заради милиардите му блещукащи частици и изящни вълни. Софи разбра, че до края на живота си може да съзерцава само това езеро и то въпреки това ще ѝ се вижда необятна мистерия.

Момичето вдигна поглед към короната на едно дърво. Три врабчета весело си играеха там. Те бяха кацнали на дървото още преди Софи да изпие червената течност, ала тя не беше ги огледала както трябва. Червената течност бе заличила всички противоречия и индивидуални разлики.

Софи слезе от каменната плоча пред входа и коленичи в тревата. И тук откри нов свят — сякаш се бе потопила дълбоко във водата и за първи път отваряше очи на морското дъно. Между туйките трева и стръковете гъмжеше от живи твари. Софи съзря паяк, който усърдно пълзеше по мъха, червена листна въшка, която сновеше нагоре-надолу по стрък трева, дори цяла малка мравешка армия, впрегната в общо дело. Но всяка отделна мравка вдигаше и местеше крачетата си по свой неповторим начин.

Най-странното нещо се случи, когато Софи се изправи и се вгледа в Алберто, който все още стоеше на прага. Неочаквано тя видя у него едно изключително същество, нещо подобно на човек от друга планета или на легендарен герой от приказка, различна от тази, която изживяваше в момента. Същевременно усети и себе си по съвършено нов начин: като уникална и изключителна личност. Тя не бе само човек, не бе само петнадесетгодишно момиче — бе Софи Амундсен и само тя беше тя!

— Какво виждаш? — попита Алберто.

— Виждам, че си странна птица!

— Наистина ли?

— Мисля, че никога няма да разбера какво е да бъдеш друг човек. Няма двама еднакви хора на света.

— А гората?

— Тя вече не е едно цяло. Цяла вселена от чудновати приказки.

— Така си и мислех. Синьото шише е индивидуализмът. Това е романтичната философия на единството. Съвременник на Киркегор бил разказвачът на приказки Ханс Кристиан Андерсен. Той притежавал същия остър поглед за безкрайното богатство на подробностите в природата. Сто години по-рано го притежавал и Лайбниц, който възроптал срещу философията на единството на Спиноза, точно както Киркегор срещу Хегел.

— Чувам какво казваш, но същевременно то ми се струва толкова смешно, че едва се сдържам да не прихна.

— Разбирам. Отпий глътчица от червената бутилка. После ще седнем тук, на стълбите. Трябва да кажем още нещо за Киркегор, преди да приключим за днес.

Седнаха и Софи отпи от червената бутилка. Нещата отново се сляха, макар и малко повече от необходимото, защото Софи пак изпита чувството, че никаква разлика вече не е от значение. Тя бързо докосна с език гърлото на синята бутилка и светът стана отново приблизително такъв, какъвто бе, преди Алиса да донесе двете питиета.

— Кое обаче е истина? — попита Софи. — Червеното или синьото шише ни дават усещането за света такъв, какъвто той е действително?

— И двете, Софи. Не можем да кажем, че романтиците са се заблудили. Но може би са проявили известна едностранчивост.

— А синьото шише?

— Според мен Киркегор е отпил няколко големи глътки от него. Във всеки случай той притежавал изключително остър поглед за стойността на индивида. Ние не сме само деца на нашето време. Всеки и всяка от

нас освен това е и уникален индивид, който живее само този един-единствен път.

— Хегел май не се интересува особено от този факт.

— Не, за него били важни едрите щрихи на историята. Точно това вбесило Киркегор. Той смятал, че романтичната философия на единството и историзмът на Хегел са лишили индивида от отговорността за собствения му живот. За Киркегор Хегел и романтиците били замесени от едно и също тесто.

— Разбирам защо се е вбесил.

— Съорен Киркегор се родил през 1813 година в Копенхаген и баща му го възпитал изключително строго. От него наследил и религиозната меланхолия.

— Не звучи особено добре.

— Не. Заради тази меланхолия като младеж дори се почувствал принуден да развали годежа си, на което копенхагенското буржоазно общество не погледнало с добро око. Така отрано го отблъснали и подиграли. Е, с течение на времето и самият той започнал да хапе доста безмилостно. Все повече и повече се превръщал в това, което по-късно Ибсен нарекъл „народен враг“.

— И всичко заради един развален годеж?

— Не, не само заради това. Особено към края на живота си, Киркегор все по-безмилостно критикувал европейската култура. Цяла Европа върви към гибел, смятал той. Вярвал, че живее в епоха без страсти и съпричастност и бурно роптаел срещу вялата и либерална позиция на църквата. Критиката му към така нареченото „неделно християнство“ била всичко друго, но не и конструктивна.

— Днес би трябвало да го наречем „първопричастно християнство“. Повечето от днешните младежи приемат първото причастие само заради тържеството и подаръците.

— Да, права си. За Киркегор християнството е тъй завладяващо и същевременно тъй противоречащо на разума, че трябва или безусловно да се приеме, или безусловно да се отхвърли. Не е възможно, казвал той, да

бъдеш християнин „само малко“ или „до известна степен“. Защото Христос или е възкръснал на Великден, или не е. И ако наистина е възкръснал от мъртвите, ако действително е умрял заради нас — това е тъй потресаващо, че трябва да му посветим целия си живот.

— Разбирам.

— Киркегор виждал, че църквата и повечето християни от неговата епоха се отнасяли едва ли не дидактично към религиозните въпроси. За него самия това било немислимо. Възприемал религията и разума като огън и вода. Не е достатъчно да смяташ християнството за „истинно“, казвал той. Християнската вяра означава да вървиш по стъпките на Исус.

— А какво общо има всичко това с Хегел?

— О, може би започнахме не откъдето трябва!

— Предлагам в такъв случай да включиш на заден ход и да започнеш отначало.

— Още седемнадесетгодишен, Киркегор се записал да следва теология, но после все повече започнал да се интересува от философски въпроси. На двацет и седем получил магистърска степен с труда „Понятието за ирония в постоянно отношение към Сократ“. В този трактат той оспорва романтичната ирония и безотговорната игра на романтиците с илюзията. На романтичната ирония Киркегор противопоставя Сократовата ирония. Нали и Сократ използвал стиловия похват ирония, но само за да възпита у слушателя си по-сериозно отношение към живота. За Киркегор Сократ, в противовес на романтиците, е „екзистенциален мислител“, тоест въвлича цялото си съществуване във философската рефлексия.

— Аха.

— След като развалил годежа си, през 1841 година Киркегор заминал за Берлин, където между другото слушал и лекции на Шелинг.

— Срещал ли се е с Хегел?

— Не, Хегел бил мъртъв от десет години, но хегелианският дух все още владеел Берлин и големи части

от Европа. Използвали „системата“ на Хегел като един вид универсално обяснение за всякакви въпроси. Киркегор заявил, че „обективните истини“, с които се занимава хегелианската философия, са абсолютно маловажни за съществуването на отделния човек.

— А кои истини са важни?

— За Киркегор по-важно от търсенето на истината с големи букви, било търсенето на истините, които са от значение за живота на отделния индивид. Важно, казвал той, е да намеря „истината за мен“. Така той противопоставял индивида — или отделния човек — на „системата“. Хегел забравял, изтъквал Киркегор, че и той е само човек. Киркегор безмилостно осмива типажа на професора хегелианец, който, оттеглил се във въздушния си замък, обяснява същността на битието и същевременно разсеяно забравя името си, забравя, че е човек, просто човек, а не фантазмагория от объркани постулати.

— А какво е човекът за Киркегор?

— Не можем да отговорим толкова общо. За Киркегор обобщеното описание на човешката природа или на човешкото „същество“ е абсолютно безинтересно. Съществено е съществуването или екзистенцията на индивида. Човек не прекарва живота си зад писалището. Едва когато ние, хората, действаме — и преди всичко, когато правим избор, ние се съотнасяме към собственото си съществуване. Една история за Буда може да онагледява онова, какво е искал да каже Киркегор.

— За Буда ли?

— Да, защото човешкото съществуване е изходна точка и на будистката философия. Имало едно време монах, който упрекнал Буда, че отговаря неясно на важни въпроси, например какво е светът или какво е човекът. Буда насочил мисълта му към поведението на човек, ранен от отровна стрела. Този човек никога не би проявил чисто теоретичен интерес от какво е направена стрелата, в каква отрова е била натопена или от какъв ъгъл е била изстреляна.

— Вместо това най-вероятно ще поиска някой да извади стрелата и да лекува раната?

— Да, това би било жизненоважно за него. И двамата — Буда и Киркегор — болезнено осъзнавали, че съществуват само за кратко време. А както вече казахме, в такъв случай човек не сяда зад писалището и не си играе със спекулации за световния дух.

— Разбирам.

— Киркегор твърдял, че истината е „субективна“. С това не искал да внуши, че е все едно какво казваме или мислим. Просто смятал, че действително важните истини са лични. Само такива истини са „истини за мен“.

— Можеш ли да ми дадеш пример за подобна субективна истина?

— Важен въпрос например е дали християнството е истината. Според Киркегор ние не можем да имаме академично или теоретично отношение към този въпрос. За човек, който смята себе си за съществуващ, това е въпрос на живот и смърт. По тези проблеми не се спори просто от любов към спора. Към същността им трябва да се стремим с най-бурна страст.

— Разбирам.

— Паднеш ли във водата, не можеш да имаш теоретично отношение към въпроса дали ще се удавиш или не. Тогава няма да е нито интересно, нито безинтересно дали във водата плуват крокодили. Ще бъде въпрос на живот и смърт.

— И още как!

— Значи трябва да правим разлика между философския въпрос дали съществува Бог и отношението на индивида към същия въпрос. Пред тези въпроси всеки отделен човек е изправен съвсем сам. Освен това отговорите им можем да дирим само по пътя на вярата. Нещата, които можем да обхванем с разума си, Киркегор смята за несъществени.

— Трябва да ми обясниш това.

— Осем плюс четири прави дванайсет, Софи. Знаем това с абсолютна сигурност. То е пример за разумните истини, за които са говорили всички философи след Декарт. Ала дали имаме желанието да ги включим във вечерната си молитва? И дали на смъртното си легло ще си блъскаме главата над тях? Не, подобни истини могат да бъдат толкова обективни и общовалидни, колкото си искат, точно затова са тъй маловажни за съществуването на отделния човек.

— А как стои въпросът с вярата?

— Не можеш да знаеш дали някой човек ти е простил, ако си сгрешила в нещо. Но тъкмо поради това то е жизненоважно за теб. Това е въпрос, към който имаш жизнено отношение. Не можеш и да знаеш дали някой друг те харесва. Можеш само да го вярваш и да се надяваш. Въпреки това за теб то е по-важно от неопровержимия факт, че сборът от ъглите в триъгълника винаги е равен на 180 градуса. В крайна сметка, законът за причинността или кантианските форми на светоглед са последното нещо, за което се сещаш, когато целуваш за първи път.

— Не, иначе би било лудост.

— Вярата е важна преди всичко, когато става дума за религиозни въпроси. Киркегор разсъждава така: ако мога обективно да *опозная бога*, тогава не бих *вярвал*, но тъкмо защото не мога да го направя, трябва да вярвам. И ако искам да запазя вярата си, трябва винаги да помня, че в обективното си незнание се намирам „над морска бездна, дълбока 70 000 лакти“ — и въпреки това да продължавам да вярвам.

— Малко сложно казано.

— В миналото мнозина се опитвали да докажат съществуването на бог — или поне да го обхванат с разума си. Но ако се задоволим с подобни доказателства и с разумни доводи, ще загубим самата вяра, а заедно с нея и религиозното съкровение. Защото същественото не е дали християнството е истинно, а дали е истинно за мен. През

Средновековието изразявали това с формулата *Credo quia absurdum*.

— Какво?

— Това означава „вярвам, защото противоречи на разума“. Ако християнството се обръщаше към разума — а не към другата страна у нас, — то не би било въпрос на вяра.

— Сега разбрах.

— Видяхме какво Киркегор е разбирал под *екзистенция*, *субективна истина* и *вяра*. И до трите понятия го довела критиката на философската традиция и преди всичко на Хегел. В това се състояла и цялата му критика на цивилизацията. Човекът в модерната градска цивилизация се е превърнал в „публика“ или „общественост“, смятал Киркегор, и първият белег на множеството било безогледното „плещене“. Днес може би бихме използвали думата „конформизъм“, което значи, че всички „мислят“ и „застъпват“ една и съща идея, без някой да има страстно отношение към нея.

— Питам се дали Киркегор не е имал зъб на родителите на Юрун?

— Във всеки случай не е бил особено снизходителен към себеподобните си. Имал остро перо и можел да бъде смъртоносно ироничен. Писал е например „Множеството е неистина“ или „Истината винаги е в малцинството“. Възмущавал се, че повечето хора проявяват прекалено несериозно отношение към съществуването.

— Може да колекционираш кукли Барби, но по-лошо май е самата ти да си кукла Барби...

— Ето че стигнахме до учението на Киркегор за трите стадия в житейския ни път.

— Какви са те?

— Киркегор смятал, че съществуват три възможни форми на съществуване. Самият той употребява понятието „стадий“. Нарича тези възможности *естетически стадий*, *нравствен стадий* и *религиозен стадий*. С избора на думата „стадий“ иска да покаже, че човек може да живее в

един от тях и после изведнъж „да направи скок към по-висшия“. Но много хора прекарват живота си в един-единствен стадий.

— Обзалагам се, че ще последва обяснение. Освен това съм любопитна в кой стадий се намирам самата аз.

— Човекът, който живее в естетическия стадий, живее за мига и неизменно се стреми към наслади. Добро за него е красивото, милото и приятното. Така погледнато, този човек изцяло и напълно живее в света на сетивата. Естетът се превръща в играчка на собствените си желания и настроения. Отрицателно е всичко скучно или което не е върхът, както се изразявате днес.

— Да, познавам тази нагласа.

— Типичният романтик също е естет, защото не става дума само за сетивна наслада. Дори да имаш игриво отношение към действителността — или например към изкуството или към философията, — ти живееш в естетическия стадий. Защото човек може да има естетическо или „наблюдаващо“ отношение и спрямо тъгата и страданието. Чувството, което реагира тогава, е суетността. В образа на Пер Гюнт Ибсен е обрисувал типичен естет.

— Мисля, че разбирам какво иска да каже Киркегор.

— Разпознаваш ли себе си?

— Не съвсем. Но според мен малко напомня майора.

— Да, може би, Софи — макар че това пак е пример за евтина романтична ирония. Най-добре си изплакни устата!

— Какво каза?

— Е, вината не е твоя.

— Продължавай.

— Онзи, който живее в естетическия стадий, е лесна плячка на чувства като страх и пустота. Но ако изживее тези чувства, съществува надежда. За Киркегор страхът е нещо почти положително. Той е знак за това, че човек се намира в „екзистенциална“ ситуация. Естетът може сам да реши дали желае да прескочи в по-висш стадий. То или ще

се случи, или няма да се случи. Не помага да си скочил почти, ако човек не скочи наистина. Или да — или не. И никой друг не може да направи скока вместо теб. Ти сам трябва да решиш и сам трябва да скочиш.

— Нещо като желанието да престанеш с пиенето или наркотиците.

— Да, може би. Когато Киркегор говори за това решение, той напомня Сократ, който заявил, че всяко истинско познание идва отвътре. Изборът, който принуждава човека да прескочи от естетически към етически или религиозен светоглед, също трябва да дойде отвътре. Точно това описва Ибсен в „Пер Гюнт“. Майсторско описание на екзистенциален избор, произтекъл от вътрешна беда и отчаяние, намираме и в един роман на руския писател Достоевски. Нарича се „Престъпление и наказание“ и когато свършим с философията, ти непременно трябва да го прочетеш.

— Ще видим. Значи Киркегор смята, че ако някой има сериозни намерения, ще избере друг светоглед.

— И ще заживее вероятно в нравствения стадий. Този стадий се отличава със сериозност и последователни решения, съобразени с морални критерии. Спомни си за Кантовата етика на дълга, която също изисква да се опитаме да живеем според моралния закон. Подобно на Кант, и Киркегор отправя вниманието си преди всичко към човешката душевност. Същественото не е непременно онова, което смятаме за правилно или неправилно. Съществено е, че човек изобщо решава да изрази отношение към правилното или неправилното. Естетът се интересува само кое е весело или скучно.

— Няма ли да станем малко по-сериозни от необходимото, ако живеем така?

— Да, положително. Само че и нравственият стадий не е достатъчен за Киркегор. Дори да си човек на дълга, казва той, все някога ще ти дойде до гуша да се съобразяваш с реда и дълга. Много хора преживяват подобна фаза на пресищане и умора в напреднала зряла

възраст. Възможно е някои от тях да се върнат обратно в игривия естетическия стадий. Други обаче прескачат отново нагоре — към по-висшия религиозен стадий. Осмеляват се да извършат истински сериозния скок в бездната на вярата, „дълбока 70 000 лакти“. Предпочитат вярата пред естетическата наслада и пред повелите на разума. И макар че може би е ужасно „да попаднеш в ръцете на живия Бог“, както се изразява Киркегор, едва сега човек може да се помири със своя живот.

— Значи чрез християнството.

— Да, за Киркегор религиозният стадий е равнозначен на християнството, въпреки че философията му е повлияла и на много нехристиянски мислители. През нашия век възниква така наречената философия на екзистенциализма, силно вдъхновена от Киркегор.

Едва сега Софи погледна часовника си.

— Наближава седем. Трябва да се прибирам по най-бързия начин. Иначе мама ще превърти.

Тя помахна на своя учител по философия и се затича към езерото и към лодката.

МАРКС

... един призрак броди из Европа...

Хилде стана от леглото и пристъпи до прозореца, който гледаше към залива. Когато прочете за петнадесетия рожден ден на Софи, бе започнала съботата. Предишният ден беше рожденият ден на самата Хилде. Ако баща ѝ е предполагал, че тя ще стигне до описанието на Софиния рожден ден още на самия празник, значи я беше надценил. При това вчера наистина чете цял ден. От друга страна, получи само една честитка — когато Софи и Алберто заедно изпяха поздравителната песничка. Хилде чак се почувства неловко.

После Софи бе разпратила покани за философско градинското парти, насрочено за деня, в който Хилдиният баща се завръщаше от Ливан. Хилде предчувстваше, че тогава ще се случи нещо, което нито тя, нито баща ѝ можеха да предвидят.

Едно обаче беше сигурно: преди баща ѝ да се завърне в Бяркели, трябваше да получи малък урок. Това е най-малкото, което можеше да направи за Софи и за Алберто, мислеше Хилде. Нали я бяха помолили за помощ...

Майка ѝ още се бавеше в навеса за лодки. Хилде се прокрадна на партера и застана до телефонната масичка. Потърси номера на Ане и Оле в Копенхаген и го набра.

— Ане Квамсдал.

— Здравей, Хилде е.

— А, колко мило! Как сте в Лилесанд?

— Много добре, лятна ваканция и тъй нататък. Само след седмица татко се връща от Ливан.

— Сигурно ще бъде хубаво, нали, Хилде?

— Естествено, много се радвам. И знаеш ли — точно затова ти се обаждам...

— Така ли?

— Мисля, че той каца в Копенхаген на двадесет и трети към пет следобед. Вкъщи ли сте тогава?

— Май да.

— Исках само да зная дали можете да ми направите една дребна услуга.

— Ама, разбира се.

— Малко е необичайна. Дори не съм сигурна дали е възможно.

— Много си загадъчна.

И Хилде заразказва. Разказа за папката, за Софи, Алберто и всичко останало. Наложил се на няколко пъти да започва отначало, защото тя или леля ѝ се заливаха от смях. Но когато приключиха разговора, Хилдиният план бе готов.

У дома също трябваше да се извършат известни приготовления, но нямаше смисъл да бърза.

Остатък от следобеда и вечерта тя прекара с майка си. Накрая отидоха на кино в Кристиансанд като компенсация за празника, понеже предишния ден не успяха да го отбележат както подобава. Когато минаха покрай отклонението за летището, Хилде намести още няколко парченца в голямата мозайка, за която непрестанно мислеше от сутринта. Тя се зачете в дебелия папка едва когато си легна късно вечерта.

Наближаваше осем, когато Софи се промъкна през пещерата. Изникна изневиделица пред майка си, която се трудеше над цветните лехи пред входа.

— Ти пък откъде се взе?

— От храсталака.

— От храсталака?

— Не знаеш ли, че от другата страна има път?

— Къде се губиш, Софи? Пак не дойде за обяд и не предупреди.

— Съжалявам. Времето беше толкова хубаво. Направих дълга разходка.

Едва сега майка ѝ се изправи и я погледна.

— Да не си се срещала отново с онзи философ?

— Точно така. Нали ти разказах, че той обича да се разхожда?

— А ще дойде ли на градинското парти?

— Да, сигурно, ще се радва.

— И аз, Софи. Вече броя дните.

Не се ли долавяше огорчение в гласа ѝ? За всеки случай Софи рече:

— Добре че поканих и родителите на Юрун. Иначе щеше да се получи неловко.

— Е, да... във всеки случай, възнамерявам да си поговорим като възрастни хора с този Алберто.

— Можете да се усамотите в спалнята ми. Сигурна съм, че ще ти хареса.

— Но това не е всичко. Имаш писмо.

— Ах...

— Печатът е от корпуса на ООН.

— Тогава е от брата на Алберто.

— Наистина прекаляваш, Софи.

Софи трескаво размисли и след няколко секунди вече разполагаше с подходящ отговор. Сякаш ѝ го подсказа услужливо духче.

— Разказах на Алберто, че събирам редки пощенски печати. Ето, виждаш ли каква е ползата от братята.

Отговорът очевидно успокои майка ѝ.

— Яденето е в хладилника — рече тя с по-примирителен тон.

— Къде е писмото?

— Върху хладилника.

Софи се втурна в кухнята. Датата на печата бе 15 юни 1990. Отвори плика и извади доста невзрачна бележка.

*А творчеството вечно? А творбата?
В Нищото ли трябва да я пратя?*

Не, Софи не знаеше отговора на този въпрос. Преди да вечеря, пъкна бележката в гардероба при всички

останали находки, натрупани през последните седмици. Имаше време да разбере защо ѝ бе зададен този въпрос.

Следващия предобед дойде Юрун. Първо играха федербал, после се заеха да планират философското градинско парти. Налагаше се да подготвят няколко изненади за всеки случай — ако не се получи истински купон.

Продължиха да обсъждат тържеството и след като Софината майка се прибра от работа. Тя непрестанно повтаряше „Няма да пестим от нищо“. И то напълно сериозно. Изглежда беше уверена, че Софи има нужда точно от философския градински празник, за да се върне на твърдата земя на фактите след дългите седмици на философските си уроци.

Накрая се споразумяха за всичко — от празничния многопластов сладкиш и лампионите по дърветата до философската викторина, чиято награда щеше да бъде юношеска книга за философия. При положение че изобщо съществуваше подобна книга. Софи никак не беше убедена.

В четвъртък, 21 юни, само два дни преди празненството, Алберто отново се обади.

— Софи.

— И Алберто.

— Как си?

— Превъзходно. Мисля, че открих изхода.

— Изхода откъде?

— Знаеш. От духовното робство, в което прекалено дълго живеем.

— А, това ли?

— Но ще мога да ти разкрия плана си едва когато всичко е задвижено.

— Няма ли да е прекалено късно? Нали трябва да знам с какво се захващам.

— Сега пък ставаш наивна. Забрави ли, че ни подслушват постоянно и навсякъде. Затова най-разумното е да мълчим...

— Наистина ли е толкова страшно?

— Разбира се. Най-важното трябва да се случи, докато не си говорим.

— Аха...

— Живеем своя живот в една измислена действителност, зад думите на един дълъг разказ. Майорът чука всяка отделна буква на своята евтина портативна пишешца машинка. Затова нищо написано не може да избегне неговото внимание.

— Добре, ясно ми е. Но как иначе можем да се скрием от него?

— Шшшт!

— Какво?

— Между редовете също има действие. И точно там се опитвам да се промъкна с целия си запас двойствена хитрост.

— А, така ли!

— Но трябва да се срещнем днес, пък и утре. В събота започваме. Можеш ли да дойдеш веднага?

— Пристигам.

Софи нахрани птиците и рибите, даде на Говинда листо от салатата и отвори консерва котешка храна за Шерекан. На тръгване постави паничката с храната на стълбите. После се шмугна през храстите и излезе на пътеката от другата страна. Не беше вървяла дълго, когато изведнъж забеляза посред папратите голямо писалище. Зад него седеше възрастен мъж. Софи се приближи и попита за името му.

— Скрудж — отвърна той и се надвеси над книгата си.

— Аз се казвам Софи. Да не си бизнесмен?

Човекът кимна.

— И то богат като Крез. Не бива да изгубя нито фунт. Затова трябва да внимавам със счетоводството.

— Чудя се как издържаш!

Софи му махна и продължи. Недалеч съзря момиченце, седнало сам-самичко под високите дървета.

Беше облечено в дрипи, изглеждаше бледо и болнаво. Когато Софи мина покрай него, то пъхна ръка в неголяма торбичка и извади кибритена кутийка.

— Искаш ли да купиш кибритени клечки? — попита малката.

Софи прерови джоба си за пари. Ето — добре че намери една крона.

— Колко струват?

— Една крона.

Софи подаде монетата на момиченцето и взе кибритената кутийка.

— За повече от сто години ти си първата, която купува от мен. Понякога умирам от глад, понякога ме убива студът.

Нищо чудно, че тук, посред гората, малката не успява да продаде кибрита си, помисли Софи. Но после се сети за богатия търговец. Защо детето с кибрита да умира от глад, след като онзи бе червив с пари?

— Ела с мен!

Тя улови малката за ръка и я завлече при богаташа.

— Трябва да се погрижиш това дете да има по-добър живот — каза Софи.

Човекът вдигна очи от книгата си и рече:

— Това струва пари, а аз вече ти казах, че не бива да пропиляя нито фунт.

— Несправедливо е ти да си толкова богат, а малката толкова бедна — настоя Софи.

— Глупости! Справедливост съществува само между равни.

— Какво искаш да кажеш?

— Аз съм се издигнал с работа, а работата трябва да се изплаща. Това се нарича напредък.

— Нямам думи!

— Ако не ми помогнеш, ще умра — каза бедното момиче.

Търговецът отново вдигна очи от книгата си. После захвърли перото на масата.

— Ти просто не си позиция в счетоводната ми книга. Така че — марш в приюта за бедни!

— Ако не ми помогнеш, ще подпаля гората — заплаши бедното дете.

Едва сега човекът зад писалището се изправи, ала момичето вече бе запалило една клечка. Доближи я до изсъхналите храсти, които веднага пламнаха.

Богаташът размаха ръце.

— Помощ! — викна той. — Пожар!

Малката вдигна поглед и му се усмихна закачливо.

— Май не си знаел, че съм комунистка.

В следващия момент момичето, търговецът и писалището изчезнаха. Софи остана сама, но сухата трева гореше все по-буйно. Тя се опита да стъпче пламъците и след малко успя. Сведе поглед към почернелите туфи трева. В ръката си държеше кибритената кутийка.

Нима сама бе запалила пожара?

Когато срещна Алберто пред хижата, му разказа какво бе преживяла.

— Скрудж е скъперник капиталист от „Коледна песен“ на Чарлз Дикенс. А Малката кибритопродавачка сигурно познаваш от приказката на Ханс Кристиан Андерсен.

— Но не е ли странно, че ги срещнах точно тук, в гората?

— Не, никак. Понеже това не е обикновена гора. И тъй като ни предстои да говорим за Карл Маркс, добре е, че си видяла пример за чудовищните класови противоречия в средата на миналия век. Но нека влезем. Все пак вътре сме малко по-добре защитени от майора.

Отново седнаха край масата до прозореца, който гледаше към езерото. Софи добре си спомняше какво й се бе привидяло, след като отпи от синята бутилка. Сега двете бутилки бяха подредени върху плота на камината. На масата бе поставено малко копие на гръцки храм.

— Какво е това? — попита Софи.

— Всичко по реда си, дете мое.

И Алберто заговори за Маркс:

— Когато през 1841 година Киркегор пристигнал в Берлин, на лекциите на Шелинг той може би е седял до Карл Маркс. Киркегор написал дисертация за Сократ, а по същото време Карл Маркс изследвал в докторската си работа Демокрит и Епикур — античния материализъм значи. Така всеки от двамата очертал руслото на бъдещата си философия.

— Понеже Киркегор станал екзистенциалист, а Маркс — материалист?

— Определяме Маркс като исторически материалист. Но ще стигнем и дотам.

— Продължавай!

— И Киркегор, и Маркс взели за изходна точка Хегеловата философия. И двамата носят следите от неговия начин на мислене, обаче и двамата се разграничават от Хегеловата представа за световния дух — или онова, което наричаме Хегеловия идеализъм.

— Сигурно са го смятали за малко отвлечен.

— Точно така. Обобщавайки, нека кажем, че с Хегел е отминала епохата на големите философски системи. След него философията тръгва в съвсем нова посока. На мястото на спекулативните системи идват така наречените „екзистенциални“ философии, можем да ги наречем и „философии на действието“. За това намеква Маркс, когато казва, че досега философите само са обяснявали света, вместо да го променят. Точно тези думи отбелязват важна повратна точка в историята на философията.

— След срещата ми със Скрудж и Малката кибритопродавачка не е трудно да разбера какво е искал да каже Маркс.

— Мисленето на Маркс следователно има практическа и политическа цел. Нека запомним освен това, че е бил не само философ. Бил и историк, и социолог, и икономист.

— И извършил пробив във всички тези области?

— Във всеки случай никой друг философ не е имал по-голямо значение за практическата политика. От друга страна, трябва да внимаваме да не отъждествяваме с неговото мислене всичко, което след него са наричали „марксистко“. За самия Маркс твърдят, че станал „марксист“ около 1845 година, но той до края на живота си не обичал това определение.

— Бил ли е Христос християнин?

— И по това може да се спори.

— Разказвай нататък.

— От самото начало неговият приятел и колега Фридрих Енгелс допринесъл много за това, което по-късно нарекли марксизъм. През нашия век Ленин, Сталин, Мао и много други са имали претенцията, че доразвиват марксизма. След Ленин в източните страни се заговори за марксизъм-ленинизъм.

— Тогава нека се придържаме към чистия Маркс. Нарече го исторически материалист?

— Той не е философски материалист като античните атомисти или „механичните“ материалисти от седемнайсети и осемнайсети век. Но смятал, че нашето мислене и съзнание се влияят преди всичко от материалните условия на живот в обществото. Според него тези материални предпоставки са решаващи и за историческото развитие.

— Това действително звучи по-различно от Хегел с неговия световен дух.

— Хегел заявява, че историческото развитие се създава от напрежението между противоречията, които изчезват при една внезапна промяна — а с тях, естествено, и напрежението. Маркс смятал, че тази мисъл е правилна. Но заявил, че добрият стар Хегел обръща нещата с главата надолу.

— Нима обръща целия живот?

— Хегел наричал силата, която тласка напред историята, световен дух или световен разум. А Маркс бил на мнение, че този възглед обръща истината с главата

надолу. Самият той искал да докаже, че промените в материалните условия на живот са решаващи за историята. Не духовните предпоставки в обществото водят до материални промени, смятал той, а точно обратното: материалните условия определят в крайна сметка и духовните. Преди всичко икономическите сили на едно общество са тези, които водят до промени във всички други области, и така тласкат историята напред.

— Сещаш ли се за пример?

— Философията и науката в античността се практикували почти изключително заради самите тях. Древните философи не се интересували особено дали теоретичното им знание води до някакви практически подобрения.

— Така ли?

— Това зависело от начина, по който бил организиран стопанският живот на обществото. До голяма степен производството се основавало преди всичко върху робския труд. Затова високопоставените граждани просто не изпитвали необходимост да подобряват производството с практически изобретения. Ето ти пример как материалните отношения могат да формират философското мислене в едно общество.

— Разбирам.

— Маркс нарича материалните, икономическите и социалните условия в едно общество неговата *база*. Начинът, по който се мисли в едно общество, неговите политически институции, законите и не на последно място неговата религия, морал, изкуство, философия и наука Маркс нарича *надстройка*.

— База и надстройка значи.

— А сега можеш да ми подадеш гръцкия храм.

— Моля.

— Това е умалено копие на древния храм — Партедона, който се издига на Акропола. Ти си го виждала и в действителност.

— Искаш да кажеш — на видео.

— Виждаш, че храмът има особено изящен и богато украсен покрив. Може би първото нещо, което ни прави впечатление, са покривът и фронтонът. Но покривът не може да виси във въздуха.

— Носят го колони.

— Цялата постройка се нуждае от яка основа, от база, която да поддържа конструкцията. Според Маркс материалните условия „носят“ всичко, което съществува в обществото под формата на мисли и идеи. Това значи, че надстройката на обществото е отражение на неговата материална база.

— Да не искаш да кажеш, че Платоновото учение за идеите е само отражение на обичайното по онова време грънчарство и на атинското лозарство?

— Не, не е чак толкова просто, а и Маркс изрично подчертава това. Разбира се, базата и надстройката в обществото си влияят взаимно. Ако Маркс бе отрекъл това, щеше да е „механически“ материалист. Тъй като обаче съзнавал, че между базата и надстройката съществува взаимозависимост, напрежение, ние го определяме като диалектически материалист. Спомняш си какво е разбирал Хегел под диалектическо развитие. Между другото, не е лошо да запомниш, че Платон не е бил нито грънчар, нито винар.

— Разбирам. Ще ми кажеш ли нещо повече за храма?

— Да, още малко. Разгледай основата му — можеш ли да ми я опишеш?

— Колоните са поставени върху основа от три слоя или стъпала.

— По същия начин различаваме три степени в базата на обществото. Най-долу са разположени, по израза на Маркс, *естествените условия на производство* в едно общество. В тях той включва природните дадености, които обществото намира, така да се каже, наготово — суровините, природните богатства и така нататък. Те всъщност са основите на обществото и очертават ясни

граница за това, какво общество и каква култура могат да съществуват в даден район.

— В Сахара например е невъзможен уловът на херинга. А в Лапландия няма как да се развъждат фурми.

— Разбрала си. Но хората в една номадска култура имат съвсем различен начин на мислене от населението на някое рибарско селище в северна Норвегия например. Следващото стъпало са *производителните сили на обществото*. Тук Маркс има предвид работната сила на самите хора, ала също и техните оръдия на труда, инструментите и машините им, така наречените средства на производство.

— В миналото излизали на риболов с гребни лодки, днес ловят рибите с огромни траулери.

— Ето че стигнахме до третата степен в базата на едно общество. Тук става малко по-сложно, защото сега въпросът е кой притежава средствата за производство в едно общество и как е организирана неговата работа, пита се следователно какви са условията на собственост и разделението на труда. Маркс нарича всичко това *производствени отношения в обществото*. Те образуват третата степен.

— Разбирам.

— Досега установихме, че според Маркс начинът на производство в едно общество определя какви са политическите и идеологическите отношения в него. Неслучайно днес ние мислим различно — и имаме малко по-различен морал — в сравнение например с хората от феодалното общество.

— Следователно Маркс не е вярвал във валидното за вечни времена естествено право.

— Не, отговорът на въпроса кое е морално правилно според Маркс е производно на обществената база. Действително неслучайно в старите земеделски общества родителите определяли за кого да се женят децата им. В крайна сметка въпросът опирал до това, кой ще наследи стопанството. В един модерен голям град условията са

съвсем различни, ето защо търсим спътника си в живота по друг начин. Можем да се запознаем с бъдещите си половинки на купон, в дискотеката, а ако сме достатъчно влюбени, дори да заживеем заедно.

— Аз не бих позволила на родителите си да ми избират мъж.

— Не, защото и ти си дете на своето време. Освен това Маркс подчертава, че най-често в едно общество управляващата класа определя какво е правилно и какво — не. Защото цялата история според него е история на класовите борби, с други думи, на спорове кому да принадлежат средствата за производство.

— Нима мислите и идеите на хората не променят историята?

— Да и не. Маркс съзнавал, че отношенията в надстройката на едно общество оказват обратно влияние върху базата, ала не признавал самостоятелна история на надстройката. Според него преди всичко промените в базата движели историята от античния робовладелски строй към индустриалното общество.

— Да, вече го каза.

— Според Маркс във всички исторически етапи съществувало противоречие между две доминиращи обществени класи. В античния робовладелски строй имало противоречие между свободните граждани и робите, в средновековния феодализъм — между феодалите и крепостните селяни, а по-късно — между аристокрацията и гражданите буржоа. Но по времето на самия Маркс, в едно — както сам го нарича — буржоазно или капиталистическо общество, той виждал противоречието преди всичко между капиталистите и работниците, или пролетариите — значи между едните, които притежават средства за производство, и другите, които не притежават. И тъй като управляващата класа никога не предава доброволно своето господство, промяната може да бъде извършена само с революция, казвал Маркс.

— А как стои въпросът с комунистическото общество?

— Маркс се занимавал предимно с проблема за прехода от капиталистическо към комунистическо общество. За тази цел той подробно анализира капиталистическия начин на производство. Но преди да разгледаме този анализ, трябва да кажем още нещо за възгледите му за човешкия труд.

— Давай.

— Преди да стане комунист, младият Маркс се интересувал какво всъщност става с хората, когато се трудят. Същия проблем анализира Хегел, който забелязвал взаимозависимост, „диалектическо“ отношение между човека и природата. Така смятал и младият Маркс: когато човек обработва природата, той самият бива обработван. С други думи: когато човек работи, той се намесва в природата и я формира, но в течение на този трудов процес природата също се намесва и формира съзнанието на човека.

— Каж ми какво работиш и аз ще ти кажа кой си.

— Точно така. Според Маркс начинът, по който работим, определя съзнанието ни, но и нашето съзнание определя начина, по който работим. Можеш да кажеш, че съществува взаимовръзка между „ръката“ и „главата“. По този начин познанието на човека зависи пряко от неговия труд.

— В такъв случай е доста страшно, ако си безработен.

— Да, безработният някак си увисва във въздуха. Още Хегел подчертава това. За Хегел и Маркс трудът е нещо положително, част от човешкото битие.

— Следователно е положително да си работник?

— Всъщност да. Но точно тук Маркс започва унищожителната си критика срещу капиталистическия начин на производство.

— Разказвай!

— В капиталистическата система работникът работи за друг. Така трудът става нещо извън самия него — или нещо, което не му принадлежи. Работникът се отчуждава от своя труд — а същевременно и от самия себе си. Изгубва човешкото си достойнство. Маркс употребява Хегеловия израз *отчуждение*.

— Повече от двадесет години една от лелите ми опакова шоколадови бонбони в една фабрика, затова веднага разбирам какво имаш предвид. Тя казва, че почти всяка сутрин ѝ е противно да тръгва на работа.

— Ако мрази работата си, Софи, то тя в известен смисъл мрази и себе си.

— Във всеки случай мрази шоколадовите бонбони.

— В капиталистическото общество трудът е организиран така, че работникът в действителност извършва робски труд за друга обществена класа. По този начин той „изкарва за продан“ не само работната си сила, но и цялото си човешко съществуване.

— Наистина ли е толкова страшно?

— Говорим как Маркс виждал нещата. Затова трябва да имаме предвид ситуацията в европейските общества около 1850 година. И тогава отговорът е високо, ясно да. Обикновено работниците прекарвали четиринадесетчасов работен ден в леденостудените фабрики. Заплащането било толкова мизерно, че се налагало да работят децата и дори майките кърмачки. Това създавало неописуеми социални проблеми. Случвало се да изплащат част от надницата под формата на евтина ракия, а много жени били принудени да проституират. Клиенти им били изисканите градски господа. Накратко: точно това, което би трябвало да облагородява човека — трудът, — превръщало човека в животно.

— Това ме вбесява.

— Маркс чувствал същото. Същевременно децата от буржоазията вземали освежителна баня, а после свирели на цигулка в просторни топли стаи. Или преди да обядват вкусно с четири блюда, сядали пред пианото. Е, случвало

се да свирят на цигулка и пиано и вечер, след продължителна езда.

— Пфу, колко несправедливо!

— Така смятал и Маркс. През 1848 година заедно с Фридрих Енгелс той публикувал прочутия Комунистически манифест. Първото изречение на манифеста гласи: „Един призрак броди из Европа — призракът на комунизма“.

— Направо ме побиват тръпки.

— И с буржоазията било така. Пролетариите започнали да се надигат. Искаш ли да чуеш как завършва манифестът?

— На драго сърце.

— „Комунистите смятат за недостойно да крият своите възгледи и намерения. Те открито заявяват, че техните цели могат да бъдат постигнати само чрез насилствено събаряне на целия досегашен обществен строй. Нека господстващите класи треперят пред комунистическата революция. В нея пролетариите няма какво да загубят, освен своите окови. А ще спечелят цял един свят. Пролетарии от всички страни, съединявайте се!“

— Ако условията наистина са били толкова страшни, колкото ги описа, тогава и аз бих се подписала под тези думи. Но днес е по-различно, нали?

— В Норвегия — да, но не навсякъде. Все още много хора живеят при нечовешки условия. Същевременно те произвеждат стоки, които все повече обогатяват капитализма. Това Маркс нарича експлоатация.

— Можеш ли да ми обясниш тази дума?

— Когато работникът произвежда една стока, тази стока притежава определена продажна стойност.

— Да.

— Ако извадиш от продажната стойност на стоката надницата на работника и определени други производствени разходи, все пак остава някаква сума. Нея Маркс нарича *добавена стойност*, или печалба. Това означава, че капиталистът си присвоява стойност,

създадена всъщност от работника. Маркс нарича това експлоатация.

— Разбирам.

— Капиталистът обаче може да вложи една част от печалбата в нов капитал — например в модернизирването на производствените мощности. Той прави това, понеже се надява, че ще произвежда стоките още по-евтино. И очаква още в следващия кръг печалбата му да се увеличи.

— Да, логично е.

— Звучи логично. Но нито в това отношение, нито в други ще бъде винаги така, както си го представя капиталистът, предсказва Маркс.

— Какво е искал да каже?

— Маркс смятал, че капиталистическият начин на производство крие вътрешно противоречие. За него капитализмът е самоунищожаваща се икономическа система, и то преди всичко, защото му липсва разумно управление.

— В такъв случай — толкова по-добре за потиснатите.

— Може и така да се каже. За Маркс поне било ясно, че капиталистическата система ще загине от собствените си противоречия. Той смятал капитализма за прогресивен — значи за път към бъдещето, ала само защото виждал в него необходим етап по пътя към комунизма.

— Можеш ли да ми дадеш пример как капитализмът се самоунищожава?

— Да. Споменахме капиталиста, който притежава маса пари и с част от този излишък модернизира предприятието си. Наред с това, разбира се, трябва да плаща за часовете по цигулка на децата си, а и съпругата му е добила някои скъпоструващи навици.

— И?

— Но това не е тъй важно в тази връзка. Та значи той модернизира, купува нови машини, ето защо не са му нужни толкова много наемници. И всичко това — за да повиши своята конкурентоспособност.

— Разбирам.

— Но не само той мисли така. С други думи, цялото производство в този бранш непрестанно се рационализира и става по-ефективно. Фабриците стават все по-големи и по-големи и се съсредоточават в ръцете на все по-малко собственици. И какво се случва тогава, Софи?

— Хмм...

— Необходима е все по-малко работна ръка. Все повече работници остават без работа. Възникват все повече социални проблеми и подобни кризи според Маркс са знак, че капитализмът върви към своята гибел. Но според него капитализмът притежава и други саморазрушителни черти. Когато средствата за производство са обвързани с все по-голяма печалба, без същевременно да се създава достатъчно добавена стойност, за да се поддържа производството при конкурентоспособни цени... какво тогава ще стори капиталистът? Сещаш ли се?

— Не, наистина не.

— Представи си, че притежаваш фабрика. И не се справяш с финансите. Заплашва те фалит. И сега те питам — знаеш ли начин да спестиш пари?

— Може би ще намаля заплатите?

— Хитро! Най-хитрото, което можеш да направиш. Но ако всички капиталисти са толкова хитри, а те са, тогава работниците ще обеднеят дотолкова, че вече нищо няма да могат да си купят. Казваме, че пада покупателната способност на обществото. И ето че попадаме в дяволски кръг. А тогава, заявил Маркс, удря часът на капиталистическата частна собственост, защото навлизаме в революционна ситуация.

— Разбирам.

— Накратко: Маркс вярвал, че накрая пролетариатът ще се разбунтува и ще вземе властта върху средствата за производство.

— А после?

— Според Маркс известно време след това ще съществува ново класово общество, в което пролетариатът

ще потиска буржоазията със сила. Този преходен период Маркс нарича *диктатура на пролетариата*. После, вярвал той, диктатурата на пролетариата ще премине в *безкласово общество*, а именно *комунизмът*. В това общество средствата за производство ще принадлежат на „всички“ — значи на самия народ. В него всеки ще работи „според способностите си“ и ще получава „според потребностите си“. Тогава трудът ще принадлежи на самия народ, затова няма да има отчуждение.

— Звучи наистина прекрасно — ала какво се е случило в действителност? Извършена ли е революция?

— Да и не. Днес учените икономисти могат да докажат, че Маркс грешал по няколко важни въпроса. Особено в анализа си за кризите на капитализма. Той не обърнал достатъчно внимание върху експлоатацията на природата, която днес смятаме все по-заплашителна. Но съществува едно голямо *но*...

— Да?

— Марксизмът въпреки това доведе до голям прелом. Няма съмнение, че социализмът, който в борбата си за социална справедливост се позовава на Маркс, макар и да не го следва във всичко и например да отрича диктатурата на пролетариата — та този социализъм успя да се пребори за едно по-човешко общество. Поне в Европа днес живеем в по-справедливо и по-солидарно общество, отколкото онова, в което са живели хората по времето на Маркс. И не на последно място благодарение на социалистическото движение.

— Разкажи ми малко по-подробно за социалистическото движение.

— В епохата след Маркс то се разцепило в две основни насоки. От една страна, възникнала социалдемократията, от друга — ленинизмът. Социалдемократията, която искала да тръгне по постепенен и мирен път към един по-социален и справедлив обществен строй, станала водеща в Западна Европа. Ленинизмът, според който само революцията може

да се пребори със старото класово общество, придобил голямо влияние в Източна Европа, Азия и Африка. Всяко от тези две движения по свой начин се борило срещу мизерията и потисничеството.

— Но така не се ли създаде нова форма на потисничество? Например в Съветския съюз и Източна Европа?

— Безспорно. И ето че отново виждаме как във всичко, до което хората се докосват, се смесват доброто и злото. Абсолютно неправилно ще бъде да виним Маркс за неблагоприятното развитие в така наречените социалистически страни, и то петдесет или сто години след смъртта му. Наистина, има нещо, което той не е дообмислил — дори комунизмът, ако би съществувал, не би могъл да мине без хора, а хората си имат своите грешки. Затова трудно мога да си представя рай тук, на земята. Хората винаги ще си създават все нови и нови проблеми.

— Положително.

— И с това ще сложим точката под Маркс, Софи.

— Чакай малко! Не спомена ли, че справедливостта съществува само между равни?

— Не, това го каза Скрудж.

— Откъде знаеш, че го е казал?

— Ами — нали ти и аз имаме един и същ автор. По този начин сме свързани много по-тясно, отколкото изглежда на пръв поглед.

— Проклет ироник!

— Двойствен, Софи, защото това бе двойствена ирония.

— Въпреки това искам да изясним нещата с несправедливостта. Ти каза, че Маркс смятал капитализма за несправедливо общество. Как би дефинирал ти едно справедливо общество?

— Точно на тази тема вдъхновеният от марксизма философ моралист Джон Роулс ни предлага интересен мисловен ребус: представи си, че си член на висш съвет, чиято задача е да създаде законите на бъдещото общество.

— Смятам, че не съм неподходяща за член на подобен съвет.

— Хората в него трябва да обмислят всичко до последната подробност, защото веднага щом се споразумеят и подпишат законите, ще рухнат мъртви.

— Ама че гадост!

— А няколко секунди по-късно ще се събудят в същото това общество, чиито закони са сътворили. Върхът обаче е, че те нямат понятие къде и като какви ще се събудят в това общество, тоест не знаят какви ще са позициите им.

— Разбирам.

— Подобно общество би било справедливо, защото ще гарантира, че всеки — накъдето и да погледне — би се намирал сред равни.

— И всяка също.

— Разбира се. Защото според ребуса на Роулс той или тя няма да знаят дали ще се събудят като мъж или като жена. И тъй като шансовете са петдесет на петдесет, обществото гарантирано ще е равноправно за жени и мъже.

— Звучи примамливо.

— Сега кажи ми — била ли е Европа по времето на Маркс такова общество?

— Не!

— Но може би ще ми посочиш някое съвременно такова общество.

— Ами... труден въпрос.

— Можеш да помислиш. Засега няма нищо повече за Маркс.

— Какво каза?

— Нов урок!

ДАРВИН

*... лодка, която пори вълните на живота,
натоварена с гени...*

В неделя сутринта Хилде се събуди от силен трясък. Папката бе тупнала на пода. Късно миналата вечер бе прочела как Софи и Алберто разговарят за Маркс. После заспа, легнала по гръб, с папката върху одеялото. Нощната лампичка над леглото бе светила цялата нощ.

Зелените цифри на будилника върху нощната масичка показваха 8:59.

Хилде бе сънувала огромни фабрики и градове, потънали в сажди. Край един ъгъл малко момиченце продаваше кибрит. Добре облечени хора в дълги палта го подминаваха, без да го забележат.

Когато стана, Хилде си припомни законодателите, които трябвало да се събудят в едно създадено от тях общество. И се зарадва, че отваря очи в Бяркели. Дали би искала да се събуди в Норвегия, без да знае точно къде и кога? Например в Средновековието или в каменната епоха преди десет хиляди години? Хилде се опита да си представи, че седи пред входа на пещерата. И обработва някоя кожа. Как ли изобщо е живяло едно петнадесетгодишно момиче, преди да съществува културата? Как би мислила тя, ако беше това петнадесетгодишно момиче?

Облече пуловер, вдигна папката и седна с нея на леглото, за да прочете какво още е написал баща ѝ.

Едва Алберто бе изрекъл „урок“, и някой похлопа на вратата на Майорската хижа.

— Май нямаме избор? — попита Софи.

— Вероятно не — изръмжа учителят.

Навън стоеше достолепен старец с много дълги коси и брада. В дясната си ръка стискаше скитническа тояга, в лявата — голям плакат, на който бе изобразен кораб. Из кораба пълпеха животни от всякакъв размер.

— И кой е господинът? — попита Алберто.

— Името ми е Ной.

— Така си и мислех.

— Собственият ти праотец, момчето ми. Но вече вероятно не е модерно да си спомняш праотците?

— Какво държиш в ръката си? — полюбопитства Софи.

— Изображения на животните, които бяха спасени от великия потоп. Моля, дъще, това е за теб.

Софи взе плаката и старецът рече:

— А сега трябва да се връщам у дома да поливам лозето.

Той подскочи, удари токове във въздуха и се отдалечи към гората с подскоци, каквито се удават само на старци в много добро настроение.

Софи и Алберто влязоха обратно в хижата и седнаха. Момичето зараглежда големия плакат, ала не успя да види много преди учителят да го изтръгне от ръцете ѝ.

— Нека първо се съсредоточим върху главното.

— Започвай.

— Забравихме да споменем, че Маркс прекарал последните тридесет и четири години от живота си в Лондон. Преместил се там през 1849 и починал през 1883 година. През цялото това време близо до Лондон живеел и Чарлз Дарвин. Той починал през 1882 и като един от великите синове на Англия бил тържествено погребан в Уестминстърското абатство. Следите на Маркс и Дарвин обаче се кръстосвали не само във времето и пространството. Маркс имал желание да посвети английското издание на голямата си творба „Капиталът“ на Дарвин, но ученият отказал. Когато една година след него починал и Маркс, приятелят му Фридрих Енгелс казал: „Така както Дарвин откри закона на развитието на

органичната природа, така Маркс откри закона за развитието на човешката история“.

— Разбирам.

— Друг значим мислител, когото можем да свържем с Дарвин, е психологът Зигмунд Фройд. Повече от век по-късно и той прекарал последните години от своя живот в Лондон. Фройд казал, че учението на Дарвин за еволюцията, както и собствената му психология, са обидили човека в „неговата наивна самовлюбеност“.

— Доста имена се натрупаха. За кого говорим сега — за Маркс, за Дарвин или за Фройд?

— Най-общо казано, говорим за натуралистичното течение от средата на миналия век почти до наши дни. Под *натурализъм* разбираме схващането за действителността, което не признава друга действителност, освен природата и сетивния свят. Затова натуралистът смята човека за част от природата. Един изследовател натуралист се основава преди всичко и само на природно дадени факти — значително на рационалистически спекулации, нито на каквато и да било форма на божествено откровение.

— И това важи както за Маркс, така и за Дарвин, и за Фройд?

— Точно така. Ключови понятия на философията и науката в средата на последното столетие били природа, околна среда, история, развитие и растеж. Маркс изтъкнал, че човешкото съзнание е резултат на материалната база на едно общество. Дарвин доказал, че човекът е резултат от дълго биологическо развитие, а изследванията на подсъзнанието, извършени от Фройд, разкрили, че човешките действия често са плод на определени животински нагони или инстинкти, заложили в неговата природа.

— Мисля, че горе-долу разбирам какво е натурализмът. Но не е ли по-добре да разгледаме философите един след друг?

— С Маркс приключихме. Да говорим тогава за Дарвин. Може би си спомняш, че предсократиците искали

да намерят естествени обяснения за процесите в природата. Така както за тази цел те трябвало да се освободят от древните митологични обяснения, на Дарвин се наложило да отхвърли общовалидното църковно учение за сътворението на хората и животните.

— Той философ ли е бил?

— Дарвин бил биолог и естествоизпитател и повече от всеки друг подкопал основите на библейския възглед за мястото на човека в сътворението.

— Сега вероятно ще разкажеш нещо за Дарвиновото учение за еволюцията.

— Ще започнем със самия Дарвин. Родил се през 1809 година в градчето Шрусбъри. Баща му, доктор Робърт Дарвин, бил известен лекар и възпитавал сина си много строго. Когато Чарлз посещавал колежа в Шрусбъри, ректорът го нарекъл момче, което се шляе, говори безсмислици, перчи се ненужно и не върши нищо разумно. Под „разумно“ ректорът разбирал да се зубрят гръцки и латински думи. А когато говорел за шляене, имал предвид, че Чарлз събирал всякакви видове буболечки.

— Сигурно после е съжалявал за думите си.

— И като студент по теология Дарвин се интересувал повече от птици и насекоми, отколкото от следването си. Затова и не сполучил с оценките на изпита по теология, но успял да си създаде известна слава на естествоизпитател. Интересувал се живо от геология, която по онова време била може би най-бурно развиващата се наука. След като през 1831 година в Кеймбридж положил изпита си по теология, той пътувал из Северен Уелс, за да изследва планински формации и да търси изкопаеми. През август същата година, едва двадесет и две годишен, получил писмо, което предопределило целия му по-нататъшен живот...

— Какво пишело в него?

— Писмото било от неговия приятел и учител Джон Стивън Хенслоу. Той съобщавал, че бил помолен да препоръча естествоизпитател на някой си капитан Фицрой,

натоварен от правителството да картографира южния край на Южна Америка, и той посочил Дарвин като най-подходящата личност за подобна задача. Не знаел нищо за заплатата, ала пътуването щяло да трае две години...

— Как помниш всичките тези неща?

— Дреболия, Софи.

— И Дарвин се съгласил?

— Имал огромно желание да се възползва от случая, обаче по онова време младите хора не вършели нищо без съгласието на родителите си. Дарвин помолил баща си, който след дълги увещания се съгласил, но бил принуден да плати пътуването на своя син. Оказало се, че заплатата изобщо не е предвидена...

— О!

— Корабът принадлежал на военния флот и се наричал „Н. В. К. Бийгъл“. На 27 декември 1831 година „Бийгъл“ отплувал от Плимут, взел курс към Южна Америка и се завърнал в Англия едва през октомври 1836 година. Така двете години станали пет. А пътуването до Южна Америка се превърнало в околосветска обиколка. И то — в най-важното научноизследователско пътешествие на новото време.

— Наистина ли обиколили целия свят?

— В буквалния смисъл на думата. От Южна Америка продължили през Тихия океан към Нова Зеландия, Австралия и Южна Африка. Оттам се върнали в Южна Америка и чак тогава се насочили обратно към Англия. Самият Дарвин определя пътешествието с „Бийгъл“ като най-важното събитие в своя живот.

— Сигурно не е било много лесно да си естествоизпитател в морето.

— През първите години „Бийгъл“ кръстосвал край южноамериканския бряг. Така Дарвин неведнъж получил възможност да опознае този континент и по суша. Решаващи били кратките посещения на тихоокеанските острови Галапагос, западно от южноамериканския бряг. Дарвин събирал материал, който постепенно изпращал в

родината. Разсъжденията си за природата и историята на живота обаче запазил за себе си. Когато — едва двадесет и седем годишен — се завърнал у дома, бил вече известен естествоизпитател. И за себе си имал изградена представа за онова, което един ден щяло да се превърне в неговата *теория за еволюцията*. Изминали обаче още много години, преди да публикува основното си произведение. Защото Дарвин бил предпазлив човек, Софи. Пък и така е редно за един естествоизпитател.

— Как се нарича това произведение?

— Е, няколко са. Но книгата „Произход на видовете“, излязла през 1859 година, предизвикала най-ожесточените спорове в Англия. Пълното и заглавие гласи: „On the Origines of Species by Means of Natural Selection or the Preservation of Favoured Races in the Struggle for Life“. Това дълго заглавие всъщност обобщава Дарвиновата теория.

— Би трябвало да ми го преведеш.

— Никак не е лесно, защото в него се срещат понятия, които оттогава се използват в различен смисъл. Един съвременен превод би могъл да гласи: „За произхода на видовете чрез естествения отбор или запазването на благодетелстваните породи в борбата за живот“. Вместо „естествен отбор“ обаче казваме „естествен подбор“, а вместо „запазване“ — „оцеляване“, а някои смятат, че вместо „борба за живот“ трябва да се използва по-малко драматичното „усилие за съществуване“.

— Във всеки случай заглавието е наистина съдържателно.

— Ще го разгледаме на части. В „Произход на видовете“ Дарвин поднася две теории или главни тези: първо, тръгва от положението, че всички съществуващи днес растения и животни произхождат от по-ранни примитивни форми. Следователно предполага биологично развитие. Второ, заявява, че развитието или еволюцията е плод на „естествения подбор“.

— Защото най-силните оцеляват, нали?

— Нека първо се съсредоточим върху мисълта за развитието или еволюцията. Сама по себе си тя не била особено оригинална. Още към 1800 година в определени кръгове предположението за биологична еволюция било твърде широко разпространено. Тон давал френският зоолог Жан дьо Ламарк. Преди него и дядото на Дарвин — Еразъм Дарвин — излязъл с теорията, че всички растения и животни са се развили от няколко примитивни вида. Но никой дотогава не успял да предложи приемливо обяснение как точно е протекло развитието. Ето защо те не представлявали опасни противници за църковните люде.

— За разлика от Дарвин, така ли?

— Да, и това си имало причини. Както клерикалите, така и много учени се придържали към библейското учение, според което различните растителни и животински видове са неизменни. Смятали за даденост, че всеки отделен животински вид е създаден веднъж завинаги чрез особен творчески акт. На всичкото отгоре това християнско схващане съвпадало и с възгледите на Платон и Аристотел.

— Как така?

— Нали Платоновото учение за идеите се основавало върху тезата, че всички животински видове са неизменни, защото са създадени по модела на съответната идея или форма. Основен елемент и в Аристотеловата философия бил, че животинските видове са неизменни. Но тъкмо по времето на Дарвин били извършени някои наблюдения и находки, които поставили на изпитание това традиционно схващане.

— Какви наблюдения и находки?

— Първо, откривали все нови и нови изкопаеми, и второ, намерили скелети на измрели животни. Самият Дарвин се учудвал на факта, че останки от морски животни били открити в планини. Той направил подобни открития в Южна Америка, високо в Андите. Какво търсят морски обитатели високо в Андите, Софи? Можеш ли да отговориш?

— Не.

— Някои решили, че там са ги оставили хора или животни. Други твърдели, че бог е създал подобни изкопаеми и остатъци от морски животни, за да заблуди неверниците.

— А какво казвала науката?

— Повечето геолози се придържали към така наречената теория за катастрофата, според която Земята на няколко пъти била сполетявана от големи наводнения, земетресения и други подобни катастрофи, които унищожили целия живот. Подобна катастрофа е описана и в Библията: големият потоп, заради който Ной построил своя ковчег. След всяка катастрофа, учели те, Бог подновявал земния живот, като създавал нови и все по-съвършени растения и животни.

— В такъв случай изкопаемите са отпечатъци на всичките по-ранни форми на живот, заличени от страшните катастрофи?

— Точно така. Твърдели например, че изкопаемите са отпечатъци на животните, за които не се намерило място в Ноевия ковчег. Ала когато Дарвин потеглил с „Бийгъл“, взел със себе си първия том на „Principles of Geology“ на английския геолог Чарлз Лайъл. Той смятал, че съвременната география на земята — с високи планини и дълбоки долини — е резултат от безкрайно дълго и бавно развитие, и заявявал, че и много малки промени могат да доведат до големи географски промени, стига да се оценят от гледна точка на продължителни периоди.

— Какви са тези промени?

— Сили, които действат и днес: климат и вятър, топене на ледовете, земетресения, земни трусове. Нали се казва, че капка по капка вир става — не заради обема и силата, а заради постоянството. Лайъл вярвал, че за продължителен период от време дребните постепенни промени могат да изменят напълно цялата природа. А Дарвин подозирал, че тази мисъл обяснява не само защо е намерил останки от морски животни високо горе в Андите. През целия си живот на изследовател той никога не

забравил, че малки постепенни промени могат да доведат до драматичен прелом, ако се вземе предвид факторът време.

— Сметнал, че подобно обяснение може да се приложи и в животинския свят?

— Да, поставил си и този въпрос. Но както вече казахме, Дарвин бил предпазлив човек. Дълго си задавал въпроси, преди да дръзне да посегне към отговорите. По този начин приложил метода на всички истински философи, който гласи: въпросите са важни, но отговорите невинаги са бърза работа.

— Разбирам.

— Решаващ момент в теорията на Лайъл била възрастта на земята. По времето на Дарвин било широко разпространено предположението, че бог е създал земята преди около шест хиляди години. Изчислили това, като пресметнали всички поколения от Адам и Ева насам.

— Колко наивно!

— Лесно се дават съвети със задна дата. Дарвин предположил, че възрастта на Земята е към 300 милиона години. Защото едно било сигурно: нито теорията на Лайъл за постепенното геоложко развитие, нито Дарвиновата теория за еволюцията имали смисъл, ако не били приложени за чудовищно дълги периоди.

— На колко години е Земята?

— Днес знаем, че тя е на няколко милиарда години.

— Дано е достатъчно...

— Досега разглеждахме един от Дарвиновите доводи за биологичната еволюция, а именно находките от изкопаеми в пластове от различни геоложки формации. Друг аргумент било географското разпределение на живите видове. Научноизследователското пътешествие на Дарвин донесло нов и невероятно богат материал по тази тема. Той със собствените си очи видял, че различните животински видове в даден регион се различават един от друг по незначителни детайли. Направил някои интересни

наблюдения най-вече на островите Галапагос и западно от Еквадор.

— Какви наблюдения!

— Това са група нагъсто разположени вулканични острови. Затова нямало големи различия в тяхната флора и фауна. Но нали Дарвин се интересувал именно от незначителните разлики! На всички острови видял големи слонски костенурки, но на всеки от тях те били и малко по-различни, отколкото на съседния. Дали бог наистина е създал отделен вид слонски костенурки за всеки отделен остров?

— Едва ли.

— Още по-важни били наблюденията на Дарвин над птичия свят на Галапагос. На всеки остров видовете чинки били различни, особено формата на техните клюнове. Дарвин успял да докаже, че измененията зависят от това, как се хранят птиците на съответния остров. Остроклюнестата земна чинка кълвяла семената на пиниите; малката пойна чинка живеела от насекоми, а дървесната чинка — от насекоми, които пълзят по клоните и стволите... Човката при всеки вид свършено подхождала на храната, която поемал. Възможно ли било всички те да имат общ прародител? И с течение на времето този вид така да се е приспособил към околната среда на различните острови, че накрая да възникнат няколко нови видове чинки?

— Сигурно Дарвин е стигнал точно до това убеждение.

— Да, вероятно едва на Галапагоските острови Дарвин се превърнал в „дарвинист“. Забелязал също, че фауната на тази малка островна група много прилича на видове, които бил виждал в Южна Америка. Дали Бог, запитал се той, е създал всички животни веднъж завинаги различни, или е имало развитие? Дарвин все по-дълбоко се съмнявал, че видовете са неизменни. Но му липсвало подходящо обяснение как точно се извършва евентуалното развитие или приспособяване към околния свят. Опираше се

единствено на довода, че всички животни на света са роднини.

— Да?

— Доказвал го с развитието на ембриона у бозайниците. Ако сравниш ембрионите на кучето, прилепа, заека и човека в един и същ ранен стадий, почти няма да забележиш разлика. Едва в много по-късен етап от развитието си човешките ембриони започват да се различават от заешките. И ако това не е знак, че сме далечни роднини?

— Но Дарвин все още не намирал обяснение как е могло да протече развитието на различните видове?

— Той продължавал да размишлява над теорията на Лайъл за малките промени, които с течение на времето водят до големи преломи. Но не откривал обяснение, общовалидно като универсален принцип. Разбира се, познавал теориите на Ламарк, според който различните животински видове са развили точно свойствата, от които имали нужда. Смятал например, че жирафите притежават дълъг врат, защото много поколения ги проточвали, за да достигнат листата на дърветата. Ламарк следователно смятал, че качествата, които отделният индивид придобива благодарение на собствените си усилия, могат да се предадат на неговото поколение. Но учението, че придобитите качества се унаследяват, било отхвърлено от Дарвин, тъкмо защото Ламарк не успял да докаже смелите си твърдения. Сега обаче се появила друга — и много по-близка идея, за която Дарвин не преставал да мисли. Същинският механизъм на развитието на видовете бил вече „под носа му“.

— С нетърпение очаквам да го чуя.

— Сама би трябвало да откриеш този механизъм. Затова те питам: ако имаш три крави, но храната ти стига само за две, какво ще сториш?

— Може би ще трябва да заколя едната?

— Така... И коя крава ще заколиш?

— Сигурно онази, която дава най-малко мляко.

— Наистина ли?

— Да, логично е.

— Тъкмо така постъпват хората от хилядолетия. Не сме приключили обаче с двете крави. Да предположим, че искаш да заплодиш едната от тях. Коя ще избереш?

— Онази, която дава повече мляко. Тогава и теленцето сигурно ще стане добра млекодайна крава.

— Значи предпочиташ кравите, които дават повече мляко? В такъв случай ще ни е достатъчна само още една задача. Да предположим, че обичаш да ловуваш и имаш две гончета, но трябва да се разделиш с едното, кое ще запазиш?

— Естествено, онова, което има по-добър нюх за дивеча, който ловувам.

— Значи предпочиташ по-доброто гонче, нали? По този начин, Софи, хората от хилядолетия развъждат своите животни. Невинаги кокошките са снасяли по пет яйца седмично, овците невинаги са давали толкова вълна, а конете невинаги са били еднакво силни и бързи. Хората обаче направили изкуствен подбор. Това се отнася и за растителния свят. Никой не седи лоши картофи, ако може да вземе по-добър разсад. Никой не си дава труда да жъне класове без зърно. Дарвин заявява, че няма два еднакви житни класа, крави, кучета или чинки. Природата притежава огромно разнообразие от варианти. Два напълно еднакви индивида не съществуват дори и в рамките на един и същ вид. Вероятно и ти си се убедила в същото, когато отпи от синята бутилка.

— Да, и още как!

— Тогава Дарвин неминуемо се запитал: възможно ли е да съществува подобен механизъм и в природата? Възможно ли е и природата да прави подобен, но естествен подбор на индивиди, на които ще е позволено да пораснат? И не на последно място — възможно ли е след продължителен период от време този механизъм да създаде нови видове?

— Отгатвам, че отговорът е да.

— Дарвин обаче все още не си представял как точно ще изглежда такъв естествен подбор. Ала през октомври 1838 година — точно две години след завръщането му с „Бийгъл“ — случайно му попаднало малко томче от демографа Томас Малтус. Книгата се наричала „Опит върху принципа на народонаселението“. Американецът Бенджамин Франклин, който изнамерил гръмоотвода, дал на Малтус идеята за тази книга. Франклин посочвал, че и в природата трябва да съществуват ограничителни фактори, защото в противен случай все някога определен животински или растителен вид би се разпространил върху цялата земя. Чрез самото си съществуване различните видове взаимно се държат в шах.

— Разбирам.

— Малтус развил тази мисъл и я приложил върху демографското състояние на Земята. Той заявил, че размножителната способност на човека е толкова голяма, че винаги се раждат повече деца, отколкото изобщо могат да пораснат. И тъй като производството на храни никога не може да настигне прираста на населението, голяма част от хората са осъдени да загинат в борбата за оцеляване. Който обаче порасне и осигури продължаването на своя род, е сред тези, които са успели да се наложат в борбата за оцеляване.

— Звучи логично.

— Точно този универсален механизъм търсел Дарвин. Изведнъж се оказало, че разполага с обяснение как протича еволюцията. Всичко става благодарение на естествения подбор в борбата за оцеляване: онзи, който най-добре се приспособи към околната среда, ще оцелее и ще осигури продължението на своя вид. Това е втората теория, която той обнародвал в книгата си „Произход на видовете“. Писал: „Слонът се размножава по-бавно от всички други животни и аз си направих труда да изчисля вероятния минимум на неговото естествено размножение. С голяма сигурност можем да предположим, че той започва да се размножава след тридесетгодишна възраст,

продължава до деветдесетата си година — през това време ражда шест малки — и живее до сто години. В такъв случай, след като изминат 740–750 години, една двойка слонове би трябвало да има около 19 милиона потомци“.

— Да не говорим за хилядите яйца на една-единствена съомга.

— Нататък Дарвин заявява, че борбата за оцеляване често е най-ожесточена между видовете, които са най-близки. В такъв случай решаващи са малките разлики — дребните отклонения от средностатистическото. Колкото по-ожесточена става борбата за оцеляване, толкова по-бързо протича еволюцията на новите видове. Тогава оцеляват само най-приспособените, докато всички останали измират.

— Значи, колкото по-малко храна и колкото повече поколения има, толкова по-бързо протича развитието?

— Става дума не само за храна. Може да бъде също толкова важно и да не те изядат други животни. Да притежаваш определен защитен цвят, да тичаш бързо, да умееш да различаваш враговете си, или поне да не си вкусен — всичко това може да се окаже предимство. Отрова, която убива хищниците, също не е за подценяване. Неслучайно много кактуси са отровни. Нали в пустинята не расте почти нищо друго, освен кактуси. Затова те са лесна плячка за тревопасните животни.

— Освен това повечето кактуси имат бодли.

— Размножителната способност също е решаваща. Дарвин например подробно изучил колко смислено е устроено опрашването на растенията. Растенията греят с красивите си багри и излъчват сладките си ухания, за да примамват насекомите, които помагат при опрашването. Същата е причината за кръшните трели на птиците. Затова един спокоен и меланхоличен бивол е напълно безинтересен като персонаж в семейната история. В края на краищата единствената задача на индивида е да достигне полова зрялост и да се размножи, за да продължи своя род. Всичко това напомня безкрайна щафета. Онзи,

който поради някаква причина не е в състояние да предаде наследствените си заложи, ще бъде отстранен. По този начин родът постоянно се облагородява. Съпротивителната способност срещу болести е особено важно качество, което се запазва при оцелелите.

— Значи всичко става все по-добро?

— Благодарение на постоянния подбор онези, които най-добре се приспособяват към определена околна среда или към определена екологична ниша — оцеляват трайно в нея. Но предимството в една околна среда може да е без значение в друга. Летателните умения например били много важни за някои чинки от островите Галапагос. Обаче когато храната трябва да бъде изравяна от земята и наоколо няма опасни хищници, да си умел летец не е чак толкова важно. И тъкмо поради това, че в природата съществуват много ниши, в течение на времето са се образували толкова много различни животински видове.

— Но съществува само един човешки вид.

— Да, защото хората притежават фантастичното качество да се приспособяват към най-различни условия на живот. Дарвин много се учудил, когато видял как индианците оцеляват в студения климат на Огнена земя. Хората край екватора имат по-тъмна кожа от обитателите на северните страни, защото тъмната кожа пази от слънчевата светлина. Белите хора, които продължително време стоят на слънце, много по-лесно заболяват от рак на кожата.

— А дали бялата кожа е предимство, когато живееш в северна страна?

— Положително, иначе всички хора щяха да имат тъмна кожа. Бялата кожа по-лесно образува слънчеви витамини и това е важно, когато слънцето не се показва често. Всъщност днес вече не е толкова важно, защото чрез храната си ние поемаме достатъчно слънчеви витамини. В природата обаче няма случайности. Всичко се дължи на мънички промени, които разпростират действието си върху безброй поколения.

— Ако се замислим — това е твърде фантастична идея.

— Така е. Значи засега можем да обобщим Дарвиновата теория за еволюцията...

— Хайде, давай!

— ... по следния начин: постоянните промени у индивидите от един и същ вид и високата раждаемост са суровината или изходният материал за развитието на живота на Земята. Естественният подбор в борбата за оцеляване е механизмът или движещата сила на това развитие. Благодарение на естествения подбор оцеляват винаги най-силните и най-добре приспособилите се.

— Според мен звучи не по-малко логично от математическа задача. Как била посрещната книгата за произхода на видовете?

— Надигнала се гневна врява. Църквата протестираше по възможно най-острия начин, а научните среди в Англия се разцепили. Всъщност нищо чудно, защото Дарвин дръзнал да оспорва божествения творчески акт. Малцина разумно мислещи посочили, че е далеч по-голямо постижение да сътвориш нещо с вложена в него способност за развитие, отколкото нещо, което веднъж завинаги е неизменно във всичките си детайли.

Внезапно Софи скочи от креслото си.

— Виж там! — възкликна тя.

Сочеше през прозореца. Долу, край езерото, мъж и жена се разхождаха ръка за ръка. Бяха чисто голи.

— Това са Адам и Ева — обясни Алберто. — Току-що бяха принудени да се примирят, че ще споделят съдбата на Червената шапчица и на Алиса в Страната на чудесата, затова се явяват тук.

Софи застана до прозореца и гледа след двамата, докато се скриха зад дърветата.

— Нали Дарвин смятал, че хората са произлезли от животните?

— През 1871 година той издал книгата си „The Descent of Man“ — „Произходът на човека“. В нея обръща

внимание върху голямата прилика между хората и животните и заявява, че хората и човекоподобните маймуни някога трябва да са се развили от едни и същи прародители. Междувременно били изкопани за пръв път черепи на вече измрял човешки вид, най-напред в една каменоломна сред скалите на Гибралтар, а после в долината на Неандер — Неандертал — в Рейнската област. Парадоксалното е, че през 1871 година имало далеч по-малко протести, отколкото през 1859 при излизането на „Произход на видовете“. Наистина още първата книга намеквала, че човекът произлиза от маймуната. И както вече казахме: когато починал през 1882, Дарвин бил погребан тържествено като пионер в науката.

— Значи накрая все пак достигнал слава и почести?

— Да, накрая. Но в началото го наричали най-опасния мъж в Англия.

— Олеле!

— „Да се надяваме, че не е истина — бил коментарът на една знатна дама. — Ако ли все пак е, да се надяваме, че няма да се разчуе.“ Известен учен пък казал нещо подобно: „Унизително откритие — и колкото по-малко се говори за него, толкова по-добре“.

— Тези оценки по-скоро доказват, че човекът произлиза от щрауса!

— Да, имаш право. Но със задна дата лесно се дават съвети. След Дарвин мнозина най-неочаквано се видели принудени да преоценяват представите си за описаното от Библията сътворение. Младият автор Джон Ръскин го изразява така: „Защо геолозите не ме оставят на мира! В края на всеки библейски стих отекват ударите на техните чукове“.

— А ударите на чуковете били съмненията в словото Божие?

— Това е искал да каже. Свършено било не само с буквалното разбиране на библейското предание за сътворението. Теорията на Дарвин означавала още, че човекът е плод на *абсолютно случайни вариации*. Нещо

повече — Дарвин превърнал човека в резултат от плебейска „борба за оцеляване“.

— Обяснил ли е как се създават случайните вариации?

— Тук опираш до най-слабата точка на неговата теория. Дарвин имал само твърде обща представа за унаследяването. При кръстоските някои качества изчезват. Една родителска двойка никога няма да роди две еднакви деца. Още тук се извършва определена вариация. От друга страна, при кръстоската едва ли е възможно да се създаде нещо абсолютно ново. Съществуват освен това растения и животни, които се размножават чрез пъпкуване или с обикновено клетъчно деление. Едва така нареченият неodarвинизъм допълнил Дарвиновата теория по въпроса как възникват вариациите.

— Разказвай!

— Животът и размножаването всъщност се въртят около клетъчното деление. Когато една клетка се дели, създават се две абсолютно еднакви клетки с абсолютно еднакъв наследствен материал. Под клетъчно деление разбираме това, че една клетка копира самата себе си.

— Да?

— Но понякога в този процес се случват мънички грешки и заради тях копираната клетка не става съвсем същата като клетката майка. Модерната биология нарича това *мутация*. Подобни мутации може да са съвсем незначителни, може обаче и да доведат до ясно изразени промени в качествата на индивида. Възможно е да са направо вредни — тогава поколението се прочиства от „мутантите“. Много болести са породени от мутации. Но понякога мутацията може да даде на индивида и положително качество, с което да се бори по-успешно в борбата за оцеляване.

— Например по-дълъг врат?

— Обяснението на Ламарк за дългия врат на жирафа било, че все го проточвал. Според дарвинизма обаче придобитите качества не се унаследяват. Дарвин смятал

дългия врат на жирафите за естествена вариация на врата на някой от техните прадеди. Неодарвинизмът го допълва чрез забележката за ясната причина за възникването на подобни вариации.

— А именно мутациите.

— Да, съвсем случайни промени в наследствения материал са надарили някои прародители на жирафите с малко по-дълги вратове. Това обаче се оказало крайно важно във времена с недостиг на храна. Онзи, който стигал до най-високите клони, се оправял най-добре. Можем да си представим и как някои от тези пражирафи развили способността да изравят храна от земята. Така след продължителен период един отдавна измрял животински вид се разцепил на две.

— Разбирам.

— Нека разгледаме още няколко примера за естествен подбор. Принципът е много прост.

— Давай!

— В Англия живее определен вид пеперуди, наречени брезомерки. Както намеква името, те живеят върху светлите стилове на брезите. Ако се върнем към осемнайсти век, ще установим, че тогава повечето от брезомерките били светли на цвят. Защо, Софи?

— За да не ги открият лесно гладните птици.

— От време на време обаче се раждали и някои тъмни екземпляри. Дължало се на чисто случайни мутации. И какво, мислиш, станало с тъмните екземпляри?

— Забелязвали се по-лесно, затова и гладните птици по-лесно ги улавяли.

— В околната среда на брезите тъмният цвят бил неизгодно качество. Затова се размножавали само белите брезомерки. После околната среда се изменила. Заради индустриализацията в много области брезовите стилове почернели. И какво, мислиш, станало с брезомерките?

— Сега май се справяли по-добре тъмните екземпляри?

— Да, не минало много време, и те започнали да се размножават. Между 1848 и 1948 година в някои области делът на черните брезомерки се увеличил до 99 процента. Околната среда се променила и светлият цвят вече не бил предимство в борбата за оцеляване. Тъкмо обратното. Щом изпъкнали по тъмните стволове, белите „неудачници“ тутакси ставали жертва на птиците. И отново настъпила важна промяна. Ограничаването на въглицата като енергиен източник и по-съвършените пречиствателни съоръжения през последните години на свой ред прочистиха околната среда.

— И брезовите стволове пак са бели?

— Затова и брезомерките се връщат към първоначалния си цвят — наричаме това *приспособяване*. Говорим за природен закон.

— Разбирам.

— Съществуват обаче и още примери за човешката намеса в околната среда.

— Какво имаш предвид?

— Например опитите вредителите да се унищожават с определени отровни вещества. В началото резултатите може и да са добри. Но ако пръскаме нива или овощна градина с все повече инсектициди, в действителност поставяме вредителите, срещу които искаме да се борим, в условията на малка екокатастрофа. Накрая постоянната мутация ще създаде група вредители, които имат по-големи съпротивителни сили — или са по-устойчиви срещу употребяваната отрова. Тези победители имат по-добър шанс да оцелеят и затова борбата с тях става все по-трудна. Оцелели са тъкмо защото хората така енергично се опитват да ги изтребят. Накрая ще ни останат най-резистентните варианти.

— Това е страшно.

— Във всеки случай е важно. Ние се опитваме да се борим срещу вредни нашественици и в нашите тела. Имам предвид бактериите.

— Прием пеницилин и други антибиотици.

— Ала за тези малки дяволи пеницилиновото лечение също е малка екокатастрофа. Колкото повече пеницилин наливаме, толкова по-устойчиви правим бактериите. По този начин вече сме развъдили група бактерии, които се унищожават много по-трудно, отколкото в миналото. Принудени сме да употребяваме все по-силни антибиотици, ала накрая...

— Накрая бактериите ще започнат да излизат от устата ни? Може би ще трябва да ги обстрелваме?

— Пресилваш. Но въпреки това модерната медицина си създаде сериозна дилема. И още нещо: не само отделните бактерии са по-напористи, отколкото в миналото. Тогава много деца просто не пораствали, защото ги поваляли различни болести. Оцелявали малцина. Модерната медицина обаче спря този естествен подбор. Препарат, който помага на отделния индивид „да прескочи трапа“ в дългосрочен план може да отслаби съпротивителните сили на човечеството. Това означава, че в дългосрочен план шансовете на хората да избягват сериозни болести поради наследените си особености може да намалееят.

— Звучи ужасно.

— Независимо от това, дълг на философа е да предупреди. Съвсем друг въпрос е какви изводи ще си направим. Хайде да опитаме ново обобщение.

— Моля!

— Можеш да определиш живота като голяма лотария, в която се виждат само печелившите билетчета.

— Какво искаш да кажеш?

— Онези, които са изгубили борбата за оцеляване, изчезват. Зад всеки растителен или животински вид стоят милиони години с все нови и нови тиражи от печеливши билети. А губещите — е, тях ги виждаме само веднъж. Днес следователно не съществуват растителни или животински видове, които да не можем да определим като печеливши във великата лотария на живота.

— Защо остават само най-добрите.

— Можеш да се изразиш и така. А сега подай ми плаката, който донесе този... е, този зоопазач.

Софи му подаде плаката. От едната страна бе нарисован Ноевият ковчег, а на обратната бе изобразено родословно дърво на множество различни живи видове. Това искаше да ѝ покаже Алберто.

— Скицата онагледява разпределението на растителните и животинските видове. Виждаш, че отделните видове принадлежат към определени групи, класове и така нататък.

— Да.

— Заедно с маймуните човекът спада към така наречените примати. Приматите са бозайници, всички бозайници принадлежат към гръбначните, а всички гръбначни принадлежат към многоклетъчните.

— Това ми напомня Аристотел.

— Вярно. Само че скицата не само показва как изглежда днес разпределението на различните видове, а и описва еволюционната история на живота. Виждаш например, че по някое време птиците са се отделили от влечугите, влечугите от амфибиите, а амфибиите — от рибите.

— Да, ясно.

— Всеки път, когато се отделя една от тези линии, са възниквали и мутации, довели до нови видове. По този начин в течение на милиони години възниквали най-различни животински групи и класове. Скицата обаче е силно опростена. В действителност днес на Земята живеят повече от милион животински видове, а този милион е само частица от животинските видове, съществували досега на планетата. Виждаш например, че група като трилобитите е напълно измряла.

— А съвсем долу са едноклетъчните.

— Някои от тях не са се променили може би вече два милиарда години. Личи как една линия води от едноклетъчните организми към растителния свят. Защото и

растенията вероятно произхождат от същата първоклетка, от която и животните.

— Виждам. Но имам един въпрос.

— Да?

— Откъде е дошла „първоклетката“? Дарвин обяснява ли това?

— Казах вече, че бил предпазлив човек. Но си позволил да спекулира по този въпрос. Написал: „... в случай че (ах, само какъв случай!) си представим едно топло блато, в което да са налице всички видове амонячни и фосфатни соли, светлина, топлина, електричество и така нататък, така че вътре химически да се образува протеиново съединение, което да премине през сложни промени...“.

— Е, какво тогава?

— Разсъжденията на Дарвин означават, че първата жива клетка вероятно е възникнала от неорганична материя. И той отново намерил точния отговор. Точно това предполага съвременната наука — че първата примитивна форма на живот е възникнала в същото малко топло блато, каквото си е представял Дарвин.

— Разказвай!

— Ще трябва да се задоволиш с една обща скица и не забравяй, че приключваме с Дарвин. Прескачаме към най-съвременните научни изследвания за произхода на живота на Земята.

— Това ме изнервя. Едва ли някой знае как е възникнал животът?

— Може би не, но се съчетават все повече части от картината на това възникване.

— По-нататък!

— Нека първо да установим, че целият живот на Земята — както растителният, така и животинският — се гради от едни и същи вещества. Най-простото определение за живот гласи, че всичко живо притежава обмяна на веществата и постоянно се размножава. Целият живот се управлява от нещо, което наричаме ДНК —

дезоксирибонуклеинова киселина. От нея са направени хромозомите, или наследственият материал, които се срещат във всички живи клетки. ДНК е много сложна молекула — наричаме я още макромолекула. Въпросът е значи как е възникнала първата макромолекула.

— Как?

— Земята възникнала, когато преди няколко милиарда години се образувала Слънчевата система. Първоначално била нажежена маса, но постепенно земната кора изстинала. А според модерната наука животът е възникнал преди три до четири милиарда години.

— Звучи абсолютно невероятно.

— Можеш да кажеш това едва след като чуеш останалото. Първо запомни, че Земята изглеждала съвсем различно в сравнение с днес. Не съществувал живот, в атмосферата нямало кислород — свободен кислород се създал едва от фотосинтезата на растенията. Важно е, че не е съществувал кислород. Немислимо е градивните материали на живота, които от своя страна могат да образуват ДНК, да са възникнали в атмосфера, съдържаща кислород.

— Защо не?

— Защото кислородът е силно реактивно вещество. Градивните съставки на ДНК молекулата щяха да се окислят дълго, преди да успеят да се образуват сложни молекули.

— Аха!

— Затова със сигурност знаем, че днес не възниква нов живот, нито бактерия, нито вирус. Всичко живо на Земята следователно е на една и съща възраст. Слоният има точно толкова дълго родословно дърво, колкото и най-простата бактерийка. Можеш дори да кажеш, че един слон — или един човек — в действителност е взаимосвързана колония от едноклетъчни животни. Защото във всяка отделна клетка на тялото си ние притежаваме еднакъв наследствен материал. Цялата рецепта за това, кои и какви сме, се крие в най-малката клетка на нашето тяло.

— Странна мисъл.

— Една от най-големите загадки на живота е, че клетките на дадено многоклетъчно животно въпреки това са способни да се специализират в изпълнението на своите функции. Защото не всички различни наследствени качества се задействат във всички клетки. Някои от тези качества — или гени — са включени, други — изключени. Една чернодробна клетка произвежда протеини, различни от тези, които произвеждат нервната или кожата клетка. Но в чернодробната, в нервната и в кожата клетка намираме една и съща молекула ДНК, съдържаща целия строителен план на организма, за който говорим.

— Разказвай нататък!

— Докато в атмосферата нямало кислород, около земното кълбо нямало и защитен озонов слой. Това значи, че нищо не предпазвало от космическото лъчение, което също е важно — тъкмо това излъчване вероятно е изиграло важна роля в образуването на първите сложни молекули. Космическо лъчение било енергията, която споила различните химически субстанции на Земята в макромолекули.

— Всичко е ясно.

— Уточнявам: за да могат да се образуват сложните молекули, от които се състои всичко живо, налице били най-малко две условия: *нямало кислород в атмосферата и космическото лъчение прониквало до Земята.*

— Разбирам.

— В „малкото топло блато“ — или „първичната супа“, както обича да се изразява съвременната наука — в определен момент се образувала страшно сложна макромолекула, която притежавала странното качество да се дели сама. И така започнала дългата еволюция, Софи. Ако малко опростим нещата, още в този момент можем да говорим за първия наследствен материал, първата ДНК или първата жива клетка. Тя се делила и се делила — но от самото начало се явили и мутациите. След чудовищно продължителен период едноклетъчните организми

започнали да се съчетават в сложни многоклетъчни организми. По този начин започнала и фотосинтезата на растенията, вследствие на която се образувала атмосфера, съдържаща кислород. Тя имала двойно значение. Първо, благодарение на нея се развили животните, които дишали въздух; и второ, предпазвала от вредните космически лъчи. Защото тъкмо тези лъчи, макар че дали важната искра за възникването на първата клетка, са вредни за всичко живо.

— Но атмосферата не се е образувала за една нощ? Как са се оправяли тогава първите форми на живот?

— Животът възникнал в праисторическия океан, който наричаме и първична супа. Там организмите живеели защитени от опасните лъчи. Едва много по-късно — след като животът в морето образувал атмосферата — първите амфибии изпъззели на сушата. А останалото вече го разказахме. Седим си тук в горската хижа и обръщаме поглед назад към един процес, продължил три или четири милиарда години. И тъкмо чрез нас този дълъг процес осъзна самия себе си.

— Но според теб всичко е било чиста случайност?

— Не, не съм казал подобно нещо. Плакатът сочи, че еволюцията следва определена посока. В продължение на милиони години са възниквали животни с все по-сложни нервни системи и все по-големи мозъци. Не вярвам, че това е случайно. Ти как мислиш?

— Човешкото око просто не може да е възникнало като плод на чиста случайност. Не смяташ ли, че в способността ни да виждаме света около нас е вложен смисъл?

— Въпросът с еволюцията на окото е озадачавал и Дарвин. Той просто не можел да си представи, че нещо толкова изящно като окото може да възникне чрез естествен подбор.

Софи вдигна поглед към Алберто. Замисли се колко странно е, че живее тъкмо сега, че живее само веднъж и че никога повече няма да се завърне в живота. Изведнъж възкликна:

*А творчеството вечно? А творбата?
В Нищото ли трябва да я пратя?^[1]*

Алберто я изгледа строго:

— Не бива да говориш така, дете. Това са думи на дявола.

— На дявола?

— Или на Мефистофел — в Гьотевия „Фауст“. „А творчеството вечно, а творбата? В Нищото ли трябва да я пратя?“

— И как да разбирам тези думи?

— Когато Фауст умира и си припомня дългия си живот, той изрича триумфиращ:

*Спри, миг, така красив си ти!
И дирята на моите земни дни
не може да погине в забрава.
О, щастието висше осезавам
и на мига най-висш се наслаждавам!*

— Красиво казано.

— Сега обаче идва ред на дявола. Фауст току-що е издъхнал и той възкликва:

*Край. Тъпа дума — край! Отде покълна?
О, край и — Нищото! Еднаквост пълна!
А творчеството вечно, а творбата?
В Нищото ли трябва да я пратя?
„Внезапно край!“ И размишлявам зло.
Нима то никога не е било?
Но сякаш съществува, в кръг привичен
върти се. Вечно празното обичам!*

— Колко песимистично! Първият цитат ми хареса повече. Макар че животът е завършил, Фауст вижда смисъла му в следата, която ще остави.

— Не следва ли и от Дарвиновото учение за еволюцията, че всички ние имаме дял в нещо велико, в което е от значение дори най-дребната форма на живот? Ние сме живата планета, Софи! Ние сме голямата лодка, която плава сред вселената около пламтящото слънце. Ала всеки и всяка от нас същевременно е лодка, натоварена с гени, която пори морето на живота. Ако доставим този товар в следващото пристанище, не сме живели напразно. Големият норвежки писател Бьорнстерне Бьорнсон е изразил същата мисъл в стихотворението си Псалм II:

*Слава на вечната пролет в живота,
създател на всичко!
Зората се пуква,
само формите чезнат.
Родът ражда род
със способности по-велики.
Видът ражда вид
от вече милиони години,
светове потъват и се раждат!*

*Отдай се на радостта от живота, ти,
цвете в тази пролет,
изпитвай наслада от всеки миг
на този живот,
дай своята лепта
във вечния кръговрат,
малък и слаб,
поemi дъх веднъж,
във вечния ден.^[2]*

— Колко красиво!

— Сега обаче край. Казвам само: Нов откъс!

— Престани с тази ирония!
— Нов откъс, казах. Слушай какво ти говоря!

- [1] Превод Кръстьо Станишев. — Б.пр. ↑
[2] Превод Антония Бучуковска. — Б.пр. ↑

ФРОЙД

*... грозното, егоистично желание,
изпълзяло в душата и...*

Хилде Мьолер Кнаг скочи от леглото с тежката папка в ръце. Остави я на писалището, грабна дрехите си, изтича в банята, взе душ, който продължи не повече от две минути, и се облече светкавично. После изтича на партера.

— Закуска, Хилде?

— Трябва първо да погребва малко.

— Но, Хилде!

Хилде излезе тичешком от къщи и прекоси градината. Отвърза лодката от кея и скочи вътре. После загреба. Гребва без посока из залива, отначало с резки удари, после постепенно се успокои.

„Ние сме живата планета, Софи! Ние сме голямата лодка, която плава сред вселената около пламтящото слънце. Ала всеки и всяка от нас същевременно е лодка, натоварена с гени, която пори морето на живота. Ако доставим този товар в следващото пристанище, не сме живели напразно...“

Хилде знаеше думите наизуст. Та нали бяха написани за нея! Не за Софи, а за нея. Всичко, което бе написано в папката, представляваше писмо от баща ѝ до нея.

Извади греблата от скобите и ги прибра в лодката. Остави я да се носи и полюшва по водата. Вълните меко се удряха в дъното.

Също както малката лодка се носеше по водата из малкия залив край Лилесанд, и тя бе само орехова черупка в океана на живота.

Къде в тази картина бе мястото на Софи и Алберто? Да, къде ли бяха Софи и Алберто?

Хилде просто не можеше да приеме, че двамата са само „електромагнитни импулси“ в мозъка на нейния баща. Не виждаше смисъл да са единствено хартия и мастило от лентата на бащината ѝ

портативна пишеща машина. Със същия успех можеше да нарече себе си натрупване от протеинови съединения, които някога са били омесени в някое „топло малко блато“. Тя обаче бе нещо повече. Тя беше Хилде Мьолер Кнаг!

Голямата папка бе наистина фантастичен подарък за рождения ден! Баща ѝ бе събудил нещо ново у Хилде. Но арогантният тон, с който пишеше напоследък за Софи и Алберто, не ѝ се нравеше.

Затова той щеше да получи урок по пътя към дома. Хилде дължеше това на героите, за които беше писал. Вече го виждаше как снове из копенхагенското летище като пчеличка.

Най-сетне се успокои. Загреба обратно към кея и завърза лодката. После разточително закусва с майка си. Толкова хубаво беше да кажеш, че яйцето е чудесно, ала може би мъничко по-рохко от необходимото.

Едва късно вечерта посегна към голямата папка. Не оставаха много страници.

Отново се похлопа.

— Дали просто да не си запушим ушите — предложи Алберто. — Може да престане.

— Не, искам да видя кой е.

Софи се отпрати към вратата, Алберто я последва.

Навън стоеше гол мъж. Позата му бе величествена, ала той не носеше нищо друго, освен корона на главата си.

— Е? — поинтересува се той. — Какво ще кажете за новите дрехи на краля?

Алберто и Софи онемяха от почуда, но това изобщо не впечатли голия.

— Вие дори не се покланяте! — възмути се той.

Алберто се пристраши:

— Вярно е, но кралят е съвсем гол.

Голият мъж остана в тържествената си поза. Алберто се наведе към Софи и прошепна в ухото ѝ:

— Той се смята за почтен човек.

Сега голият се намръщи и попита:

— Да не би този дом да практикува своеобразна цензура?

— За жалост да — потвърди Алберто. — Тук сме будни и във всяко отношение сме с всичкия си. Ето защо във вашето безсрамно състояние не можете да пристъпите прага на този, признавам, скромнен дом.

Изведнъж Софи толкова я досмеша заради тържественния вид на този гол мъж, че прихна. И сякаш това бе тайният знак мъжът с короната изведнъж да забележи, че не е облечен. Покри се с две ръце, втурна се към една горичка и изчезна. Може би там имаше среща с Адам и Ева, Ной, Червената шапчица и Мечо Пух.

Алберто и Софи останаха на прага. Накрая Алберто я подкани:

— Нека влезем. Ще ти разкажа за Фройд и неговото учение за подсъзнателното.

Седнаха до прозореца. Софи погледна часовника и рече:

— Вече е три и половина, а имам да свърша маса неща преди градинското празненство.

— И аз. Съвсем накратко ще поговорим за Зигмунд Фройд.

— Философ ли е бил?

— Можем поне да го наречем културфилософ. Родил се през 1856 година и следвал медицина във Виенския университет. Прекарал голяма част от живота си във Виена тъкмо по времето, когато процъфтявал културният живот. Отрано специализирал онзи клон на медицината, който наричаме неврология. В края на миналия век и почти до наши дни той разработил своята дълбочинна психология или психоанализа.

— По-добре ми го обясни подробно.

— Под психоанализа разбираме общо описание на човешката душевност, на човешката психика и освен това метод за лечение на нервни и психични заболявания. Няма да ти разказвам всичко за Фройд, нито за делото му. Ала

учението му за подсъзнателното е необходимо, ако искаш да разбереш какво е човекът.

— Вече събуди интереса ми. Започвай!

— Фройд смятал, че между човека и неговото обкръжение винаги съществува напрежение. По-точно казано, напрежение или конфликт между влеченията и потребностите на самия човек и изискванията, които поставя към него околната среда. Едва ли ще е пресилено да се каже, че Фройд открил ролята на инстинктите в живота на хората. Това го превръща в значим представител на натуралистичните течения, които придобили важно значение към края на миналия век.

— Какво разбираш под живот на инстинктите?

— Разумът невинаги ръководи нашите действия. Затова и човекът не е разумното същество, което си представяли рационалистите от осемнайсети век. Често ирационални импулси определят нашите мисли, блянове и дела. Тези ирационални импулси изразяват дълбоко скрити у нас влечения или потребности. Сексуалният инстинкт на хората например е също толкова основен, колкото и потребността на кърмачето да суче.

— Разбирам.

— Само по себе си това всъщност може и да не е представлявало ново откритие. Ала Фройд показал как тези основополагащи потребности могат да се проявяват предрешени и толкова изменени, че трудно разпознаваме произхода им — и тогава те направляват нашите действия, без да го съзнаваме. Фройд посочил освен това, че и малките деца притежават определена сексуалност. Твърдението за детската сексуалност предизвикало отвращение у изисканите виенчани и направило Фройд изключително непопулярен.

— Не ме учудва.

— Говорим за епоха, в която всичко, свързано със сексуалността, било табу. Фройд попаднал по следите на детската сексуалност при практиката си на психотерапевт. Следователно притежавал емпирическа основа за

твърденията си. Установил също така, че много форми на психически страдания се коренят в конфликти от детинството. Затова постепенно разработил метод за лечение, който можем да наречем един вид душевна археология.

— Какво искаш да кажеш?

— С помощта на пациента психоаналитикът извършва „разкопки“ в съзнанието му и разкрива преживявания, които в даден момент са предизвикали психическите му страдания. Според Фройд ние пазим всичките си спомени за миналото дълбоко в себе си.

— Сега разбирам.

— Така може да излезе наяве някакво ужасно преживяване, което пациентът винаги се е опитвал да забрави, но което въпреки това се таи там, долу, и подрива неговите сили. Когато подобно травматично преживяване отново се върне в съзнанието — и пациентът в известен смисъл се сблъска с него — той може да „приключи“ с това преживяване и така да оздравее.

— Звучи логично.

— Но аз избързвам. Нека първо да видим как Фройд описва човешката психика. Вижда ли си някога кърмаче?

— Имам четиригодишен братовчед.

— Когато се явим на бял свят, ние изживяваме психическите и физическите си потребности без каквито и да било задръжки. Ако не ни накърмят, плачем. Правим го и когато пелените ни са мокри. И ясно даваме израз на желанието си да получим физическа топлина и плътска близост. Този *принцип на нагона* или на *стремежа към наслаждение* у нас Фройд нарича То. Когато сме кърмачета, ние почти напълно сме само То.

— По-нататък.

— Запазваме го и като възрастни, и изобщо през целия си живот. Ала полека-лека научаваме да контролираме желанията си и така се приспособяваме към околната среда. Научаваме да балансираме принципа на наслаждение с *принципа на реалността*. Фройд казва, че

изграждаме Аз, който поема регулиращата функция. Макар да желаем нещо, след определена възраст ние просто преставаме да плачем, ако не задоволят потребностите и желанията ни.

— Разбира се.

— Може обаче и да пожелаем нещо много силно, а околната среда да не го приема. Тогава ние *изтласкваме желанията си*. С други думи, опитваме се да ги скрием и забравим.

— Разбирам.

— Фройд вижда и трета инстанция в човешката психика: още като малки деца се сблъскваме с моралните изисквания на нашите родители и обкръжение. Ако постъпим неправилно, родителите ни казват „Стига!“ или „Срамота!“. Вече възрастни, ние още се вслушваме в отгласа на подобни морални изисквания и присъди. Моралните очаквания на нашето обкръжение сякаш се крият у нас, станали са част от нас. Това Фройд нарича *Свръхаз*.

— Имал е предвид съвестта?

— На едно място Фройд действително казва, че Свръхаз-ът се противопоставя на Аз-а като съвест. Но в началото става дума за това, че Свръхаз-ът, така да се каже, ни уведомява, когато имаме „мръсни“ или „непристойни“ желания. Това се отнася особено за еротични или сексуални възжеления. А както споменахме, Фройд доказва, че подобни желания се явяват още в ранно детство.

— Обясни, моля!

— Днес знаем, че малките деца обичат да играят с половите си органи. Можем да наблюдаваме това на всеки плаж. По времето на Фройд две- или тригодишните малчугани ги пляскали през ръцете. Децата тогава слушали постоянно „Пфу!“, или „Престани!“, или „Ръцете върху одеялото!“.

— Това е абсолютно противоположно!

— Но така хората развиват чувство за вина. И тъй като това чувство се запазва в Свръхаза, за много хора — почти за всички, вярвал Фройд, вината през целия им живот остава неразривно свързана със сексуалността. Същевременно Фройд посочва, че сексуалните желания и потребности са важна част от човешката природа — и така, моя скъпа, Софи, разполагаме с всичко необходимо за доживотен конфликт между плътската наслада и чувството за вина.

— Не смяташ ли, че от времето на Фройд този конфликт е позатихнал?

— Определено. Но много от пациентите на Фройд го изживявали тъй силно, че развили онова, което Фройд нарекъл неврози. Една от пациентките му например била влюбена в зет си. Когато сестра ѝ починала млада от някаква болест, край смъртното ѝ легло тя помислила: сега той е свободен и може да се ожени за мен! Тази мисъл, естествено, попаднала в противоречие със Свръхаза. Тя била толкова чудовищна, че жената я изтласкала, както се изразява Фройд. С други думи, погребала я в подсъзнанието си. Младата жена се разболяла и проявила сериозни признаци на истерия и когато Фройд започнал лечението, се оказало, че тотално е забравила сцената край смъртното ложе и грозното, егоистично желание, изпълзяло в душата ѝ. По време на лечението обаче си спомнила. Изживяла още веднъж разболяващия я момент и оздравяла.

— Сега разбирам по-добре какво искаше да кажеш с „душевна археология“.

— Тогава нека опитаме едно общо описание на човешката психика. След продължителния си опит в лечението на пациенти Фройд стигнал до извода, че човешкото съзнание е само малка част от психиката. Онова, което съзнаваме, прилича на върха на айсберга, който стърчи от водата. Под повърхността обаче — или зад пределите на съзнанието — е подсъзнанието, или безсъзнателното.

— Подсъзнанието е онова, което се крие у нас, ала ние сме забравили?

— Ние не съзнаваме постоянно целия си житейски опит. Но всичко, което сме мислили и преживели, всичко, за което се сещаме просто като се замислим, Фройд нарича „предсъзнателно“. В понятието „безсъзнателно“ той влага онова, което сме изместили. С други думи, всичко, което непременно сме искали да забравим, защото е неудобно, неприлично или отвратително. Ако имаме желаниа и страсти, които съзнанието ни или нашият Свръхаз възприемат като непоносими — затваряме ги в мазето. Дим да ги няма!

— Разбирам.

— Този механизъм действа при здравите хора. Ала понякога прокуждането на забранената или неудобна мисъл от съзнанието може да ни струва толкова усилия, че да се върнат обратно в съзнанието и ние изразходваме все повече енергия, за да скрием тези импулси от критичния поглед на съзнанието. Когато през 1909 година Фройд чел лекции за психоанализата в Съединените щати, обяснил как точно действа механизмът на изтласкване с помощта на един лесен пример.

— Разказвай!

— Призовал слушателите да си представят, че в аулата се намира човек, който пречи и разсейва лектора, като се смее нагло, говори високо и тропа с крака. Става невъзможно лекторът да продължи. В такъв случай няколко яки мъже сигурно ще се изправят и след кратка схватка ще изхвърлят смутителя в коридора. Така той ще бъде изтласкан и ораторът ще може да продължи лекцията си. Смутителят обаче може да се опита да проникне отново в залата, затова господата сигурно ще отместят столовете си до вратата и след като изтласкването е извършено, ще останат там, за да бъдат един вид преграда. Представете си, приканил Фройд слушателите си, че аулата е съзнанието, а коридорът — подсъзнанието, и ето ви добър образ на процеса на изтласкване.

— И аз смятам, че е добър.

— Сигурно е обаче едно: смутителят ще поиска да влезе отново, Софи. Във всеки случай към това се стремят нашите изтласкани мисли и импулси. Ние живеем под постоянния натиск на изтласкани мисли, които се опитват да се измъкнат от подсъзнанието. Затова често казваме или вършим нещо, които „не сме искали да кажем или да направим“. Така подсъзнанието управлява нашите чувства и действия.

— Ще ми дадеш ли пример?

— Фройд описва няколко такива механизми. Един от тях е така наречената несполука. То означава, че спонтанно изричаме или извършваме нещо, което някога сме изместили. Фройд привежда примера с един чиновник — той трябвало да вдигне наздравица за шефа си, когото очевидно подчинените недолюбвали.

— И?

— Чиновникът се изправил, вдигнал тържествено чаша и казал: „Призовавам ви да се пукнем за благо на нашия шеф“.

— Върхът!

— Шефът положително не е споделял мнението ти. При това чиновникът чисто и просто разкрил как цени своя началник, а именно — никак. Никога обаче не би се осмелил го му каже в лицето. Искаш ли още един пример?

— На драго сърце.

— Веднъж едно пасторско семейство с много мили и сладки щерки очаквало епископът да им дойде на гости. А този епископ притежавал необикновено едър нос. Затова строго поръчали на дъщерите в никакъв случай да не споменават дългия нос. Нали знаеш, че малките деца често изтърват подобни забележки, тъй като техният механизъм на изтласкване още не е изцяло оформен.

— Да.

— Епископът пристигнал в пасторския дом и очарователните дъщери се постарали с всички сили да не споменават дългия му нос. Нещо повече, забранено било

дори да поглеждат носа, трябвало да се опитат да го забравят. Повтаряли си това през цялото време. После една от малките поднесла захар за кафето. Застанала пред достопочтения епископ и запитала: „Желаєте ли малко захар в носа?“.

— Неловко.

— Понякога ние *рационализираме*. Това означава, че заблуждаваме себе си и околните, че имаме други, различни от истинските причини за поведението си в определени ситуации — именно защото се срамуваме от действителните причини.

— Пример, моля.

— Аз мога да те хипнотизирам и да те накарам да отвориш прозореца. И така, заповядвам ти да станеш и да разтвориш прозореца, щом забарабаня с пръсти. Барабаня по масата и ти отваряш прозореца. После те питам защо си го отворила. Може би ще отговориш, че ти е станало топло. Но това не е истинската причина. Ти просто не искаш да си признаеш, че си последвала хипнотизаторската ми заповед. В такъв случай ти рационализираш, Софи.

— Разбирам.

— Всеки ден се случва да комуникираме двойствено.

— Нали ти разказах за четиригодишния ми братовчед. Той май си няма много другарчета. Във всеки случай страшно се радва, когато му отида на гости. Веднъж му казах, че трябва бързо да се прибера у дома при мама. И знаеш ли какво ми отговори той?

— Няма как да знам.

— Каза, че мама е тъпа.

— Да, това действително е пример за рационализиране. Малкият е искал да каже по-скоро: тъпо е, че трябва да си ходиш. Само че го е било срам да си признае. Случва се обаче и да *проектираме*.

— Трябва да ми го преведеш.

— Проекция е когато приписваме на други хора качествата, които се опитваме да изтласкаме от самите себе си. Скъперникът например често обвинява околните в

скъперничество. Човек, който не иска да си признае, че самият той непрекъснато мисли за секс, се възмущава най-шумно, че другите са луди по секса.

— Разбирам.

— Фройд смятал, че във всекидневието ни просто гъмжи от подобни безсъзнателни действия. Понякога упорито забравяме името на дадена личност; непрестанно опипваме дрехите си, докато говорим; привидно случайно местим предмети из стаята. Можем дори да се препънем в собствените си думи и да направим грешки на езика, които на пръв поглед изглеждат невинни, ала в никакъв случай не са. Фройд поне не смята, че грешките на езика са невинни и случайни, както вярваме ние. Според него те трябва да се разглеждат като симптоми. Подобни случайни грешни действия, казвал той, могат да разкрият и най-интимни тайни.

— Отсега нататък ще премислям внимателно всяка своя дума.

— Въпреки това няма да избегнеш подсъзнателните импулси. Успех ще постигнем, ако не се напругаме прекалено, когато изтласкваме в подсъзнанието си неприятни неща. Все едно да опитваш да запушиш къртичина. Може и да успееш, но бъди сигурна, че къртицата ще се появи на друго място в градината. Най-здравословно е да оставиш откритата вратата между съзнанието и подсъзнанието.

— Ако залостим вратата, можем да си докараме психически заболявания?

— Да. Невротикът прехосва неоправдано много енергия в опитите да прогони неудобното от своето съзнание. Често се налага да изтласкаме точно определени преживявания. Това са травматичните преживявания, с които избързах преди малко. Фройд ги нарича и *травми*. Думата „травма“ е гръцка и означава рана.

— Разбирам.

— С лечението Фройд се опитвал да открене внимателно затворената врата или да пробие нова. В

сътрудничество с пациента се стремял да извади на бял свят изтласканите преживявания. Пациентът не съзнава какво изтласква. Въпреки това той може да желае лекарят, или както казваме в психоанализата — аналитикът, да му помогне да намери пътя към скритите травми.

— Как действа лекарят?

— Фройд говори за техника на *свободната асоциация*. Това означава, че оставя пациента да лежи напълно отпуснат и да приказва само за това, което му идва наум в момента — независимо колко маловажно, неприятно или конфузно звучи. Аналитикът е сигурен, че в асоциациите на пациента, изтегнат върху канапето, винаги се крият намеци за травмата и за преградите, които пречат тя да бъде осъзната. Защото пациентите през цялото време се занимават точно със своите травми — само че безсъзнателно.

— Колкото повече се опитва човек да забрави нещо, толкова повече несъзнателно мисли за него?

— Точно така. Затова е важно да внимаваш какви сигнали ти изпраща подсъзнанието. Според Фройд „царският път“ към безсъзнателното минава през нашите сънища. Затова едно от най-важните му произведения е книгата „Тълкуване на сънищата“, публикувана през 1900 година. В нея той посочва, че сънищата ни не са случайни — чрез тях безсъзнателните ни мисли се опитват да достигнат до нашето съзнание.

— Продължавай!

— След като дълги години събирал опит със своите пациенти и освен това анализирал и собствените си сънища, Фройд заявил, че всички сънища всъщност изпълняват някакви наши желания. Това най-ясно се наблюдава при децата, твърди той. Те сънуват сладолед и череша. При възрастните обаче се случва желанията, които сънят не иска да изпълни, да се маскират. Защото дори когато спим, една строга цензура определя какво можем да си позволим и какво не. Вярно е, че насън цензурата или механизмът на изтласкване са по-слаби, отколкото докато

будуваме, но те са достатъчно мощни, за да изопачат в съня ни желанията, които не искаме да си признаем.

— И затова сънищата трябва да бъдат тълкувани?

— Фройд посочва, че трябва да правим разлика между съня такъв, какъвто си го спомняме на следващата утрин, и същинското му значение. Образите на съня — с други думи, филмът или видеото, което гледаме, докато сънуваме — той нарича *манифестирано съдържание на съня*. Но сънят притежава и по-дълбоко значение, стаено в съзнанието. Него Фройд нарича *латентните мисли на съня*. Повечето от съновните образи и „реквизитите“ в тях идват от близкото ни минало, нерядко дори от преживяното през деня. Скритите мисли или идеи обаче, за които всъщност разказва сънят, може да произлизат и от отдавна отминали времена — например от най-ранното ни детство.

— Значи трябва да анализираме съня, за да разберем какво ни говори той.

— Да, а болните трябва да го сторят заедно със своя терапевт. Само че не лекарят тълкува съня. Той може да направи това само с помощта на пациента. В тази ситуация лекарят е нещо като сократическа акушерка, която помага при тълкуването.

— Разбирам.

— Превръщането на латентните мисли на съня в манифестирано съдържание на съня Фройд нарича съновна дейност. Всъщност това означава да се „маскира“ или „кодира“ истинското съдържание на съня. При тълкуването му трябва да изминем същия път в обратна посока. Тогава демаскираме или декодираме „мотива“ на съня, за да открием истинската му „тема“.

— Можеш ли да обясниш с пример?

— В книгите на Фройд гъмжи от подобни примери. Но нека сами си измислим един обикновен и твърде фройдистки пример. Ако един млад мъж сънува, че неговата братовчедка му подарява два балона...

— Да?

— Не, ти сама трябва да се опиташ да изтълкуваш съня.

— Хмм... тогава манифестираното съдържание на съня е това, което ти каза: братовчедката му подарява два балона.

— По-нататък?

— Ти каза още, че реквизитите в нашите сънища най-често са взети от предишния ден. Значи младежът е прекарал вчерашния ден на панаира... или е видял във вестника снимка на балони.

— Да, може и така да е, но ще е достатъчно и само да е чул думата „балон“ или да е видял нещо, което му напомня балони.

— Ала кои са латентните мисли — за какво всъщност става дума в този сън?

— Нали ти си тълкувателката!

— Може би младежът просто желае да притежава два балона?

— Не, малко вероятно е. Но ти си права, че целта на съня е да изпълни някакво желание. Един възрастен мъж обаче едва ли ще желае пламенно да притежава два балона. И ако е така, не би било необходимо сънят да се тълкува.

— Тогава... мисля, че в действителност желае братовчедка си, а двата балона са гърдите ѝ.

— Да, това е най-вероятното обяснение, особено ако той се срамува от това желание и не иска да си го признае, когато е буден.

— Значи сънищата ни баламосват с балони и други подобни?

— Да. Фройд смятал съня за маскирано изпълнение на маскирани желания. Сигурно обектът, който ние маскираме, значително се е изменил в сравнение с времената на виенския доктор Фройд. Въпреки това механизмът на маскирането още действа.

— Разбирам.

— През двадесетте години психоанализата на Фройд придобила огромно значение — преди всичко в лечението

на неврози. Учението му за несъзнаваното освен това повлияло изключително силно върху изкуството и литературата.

— Искаш да кажеш, че творците се съсредоточили върху подсъзнателния душевен живот на хората?

— Точно така. Макар че той се усеща и в литературата от последното десетилетие на миналия век, когато още не познавали психоанализата на Фройд. Това просто означава, че тя неслучайно е възникнала тъкмо по онова време.

— Искаш да кажеш, че причината е в епохата?

— Фройд не смятал, че е измислил феномените изтласкване, несполука или рационализиране. Той просто бил първият, който свързал тези прояви на човешкия опит с психиатрията. Посочил е многобройни сполучливи литературни примери, с които обяснява своята теория. Но както казахме — от двадесетте години насам психоанализата на Фройд пряко влияе върху изкуството и литературата.

— И как точно?

— Поетите и художниците се опитали да творят с помощта на своето подсъзнание. Особено така наречените сюрреалисти.

— Какво означава това?

— Сюрреализъм е френска дума и може да бъде преведена като „свръхдействителност“ или „наддействителност“. През 1924 година Андре Бретон публикува своя „Манифест на сюрреализма“. В него заявява, че изкуството трябва да бъде създавано от подсъзнанието, защото само така творецът може в свободно вдъхновение да извлича образи от сънищата и бляновете си и да се стреми към една „свръхдействителност“, в която разликите между сън и действителност са заличени. Наистина за един творец е важно да разруши цензурата на съзнанието, за да могат думите и образите да бликат свободно.

— Разбирам.

— Фройд в известен смисъл доказал, че всички хора са творци. Нали всеки сън е малко произведение на изкуството, а ние всяка нощ творим нови сънища. За да тълкува сънищата на своите пациенти, Фройд често бил принуден да си пробива път през джунгла от символи — също като всеки от нас, когато се опитваме да анализираме картина или литературен текст.

— Наистина ли сънуваме всяка нощ?

— Най-новите научни изследвания показват, че сънуваме близо двадесет процента от времето, в което спим — два-три часа всяка нощ. Ако ни смутят, докато сънуваме, ставаме нервни и раздразнителни. Това означава, че всички хора притежават вродена необходимост да дадат творчески израз на екзистенциалната си ситуация, нито повече, нито по-малко. Ние сме героите на съня. Ние сме неговите режисьори, подбираме реквизитите, играем ролите. Хора, които твърдят, че не разбират от изкуство, зле познават самите себе си.

— Разбирам.

— Фройд освен това изложил едно впечатляващо доказателство за фантастичните способности на човешкото съзнание. Работата му с пациентите го убедила, че ние пазим дълбоко в съзнанието си всичко, което някога сме видели или преживели. Способни сме и да извикаме обратно тези впечатления. Понякога в главата ни е „бяло поле“, след малко нещо е „на върха на езика“ ни, а после „изведнъж се сещаме“ и заговаряме за затрупано в подсъзнанието ни нещо, което неочаквано се е шумугнало през полуотворената врата обратно в нашето съзнание.

— Понякога това не става толкова бързо.

— Всички творци са наясно, че е така. Но настъпва миг, в който сякаш вратите и тайните чекмеджета се отварят. Бликва извор и ние избираме думите и образите, които са ни необходими. Това става, когато вратата към подсъзнанието е откряната малко повече от обичайното. Можем да го наречем и *вдъхновение*, Софи. Тогава

изпитваме чувството, че творбата, която рисуваме или пишем, не е наше дело.

— Сигурно е прекрасно чувство.

— Положително си го изживявала и ти. Вдъхновена възбуда например често се наблюдава при преуморени деца. Случва се малките да са крайно изтощени, но да изглеждат бодри като кукуряк. Неочаквано започват да бърбят и вадят от паметта си думи, които изобщо още не са научили. Естествено, научили са ги. Само че тези думи са почивали латентно в съзнанието им и, едва когато заради умората предпазливостта им отслабва и цензурата вече не действа, те излизат наяве. При твореца положението е различно. Ала и за него може да е важно, че разумът и пресметливостта контролират нещо, което би трябвало да се развие свободно, спонтанно и безсъзнателно. Да ти разкажа ли малка басня, която да онагледя думите ми?

— Искате ли питане!

— Това е една много сериозна и тъжна басня.

— Просто започвай.

— Имало едно време една стоножка, която танцувала фантастично със своите стотици крачета. Винаги когато танцувала, горските животни се събирали да ѝ се любуват, дълбоко впечатлени от нейната дарба. Само едно животно не можело да понася танците на стоножката — жабата...

— Сигурно просто е завиждала.

— Как да попреча на стоножката да танцува, размишлявала жабата. Не можела просто да заяви, че не харесва танца. Нито пък да твърди, че самата тя танцува по-добре, понеже никой нямало да ѝ повярва. Накрая скроила чудовищно нещо.

— Да чуем!

— Седнала и съчинила писмо до стоножката. „О, несравнима стоножке! — писала тя. — Аз съм предана почитателка на изключителното ти танцово изкуство. И бих искала да знам как точно го правиш. Дали първо вдигаш левия си крак номер 228 и десния си крак номер 59? Или започваш танца, като вдигаш първо десния си крак

номер 26, а впоследствие десния номер 499? С нетърпение очаквам твоя отговор. Любезни поздрави, Жабата.“

— Ама че гадост!

— Когато получила писмото, стоножката за първи път в живота си се замислила какво всъщност прави, когато танцува. С кой крак тръгва? И кой крак следва? И какво, мислиш, се случило?

— Мисля, че стоножката никога повече не танцувала.

— Да, това бил краят. Така става, когато мисълта задуши въображението.

— Наистина беше много тъжна история.

— За един творец следователно е много важно да се „остави на течението“. Сюрреалистите се опитали да се възползват от това и да се пренесат в състояние, в което всичко става от само себе си. Сядали пред белия лист и започвали да пишат, без да обмислят какво пишат. Наричали това автоматично писане. Изразът всъщност е взет от спиритизма, при който „медиумът“ смята, че покойник води ръката му. Но нека поговорим утре за това.

— На драго сърце.

— Писателят сюрреалист в известен смисъл е медиум — медиум за собственото си подсъзнание. Но може би във всеки творчески процес се крие нещо несъзнавано. Защото какво точно означава творческа способност?

— Не означава ли да създаваш нещо ново и уникално?

— Нещо подобно. То е възможно само в резултат на свободното взаимодействие между въображението и разума. Твърде често разумът задушавя въображението. А това е лошо, защото без въображение не може да възникне нищо наистина ново. Аз виждам въображението като дарвинистична система.

— Съжалявам, но това не го загрех.

— Нали дарвинизмът сочи, че в природата постоянно се създават мутанти. Само малцина от тези мутанти обаче са полезни за природата. Само малцина имат шанс да оцелеят.

— Да?

— Същото става, когато мислим, когато сме вдъхновени и преливаме от нови идеи. В съзнанието ни се появяват един след друг „мисловни мутанти“. Е, при положение че не си налагаме прекалено строга цензура. Ала ние можем да вкараме в употреба само някои от тези мисли. Тук се намесва разумът. Защото и неговата задача, разбира се, е важна. След като сме изсипали върху масата дневния улов, не бива да пропускаме сортирането.

— Страхотно сравнение!

— Представи си, че всичко, което се „сещаме“, всеки мисловен проблясък, може да се изплъзне от устните ни! Или да напусне бележника или чекмедженцето, където е скрит. Светът скоро би се удавил в случайни хрумвания. И не би имало „подбор“, Софи.

— Значи разумът подбира най-добрите от многобройните хрумвания?

— Да, или не вярваш? Въображението може и да създава новото, но не въображението прави избора. Не въображението „композира“. „Композицията“ — а композиция е всяко произведение на изкуството — се създава от удивителното взаимодействие между въображението и разума или между чувствата и мисълта. В творческия процес винаги се крие елемент на случайност. И на определен етап става важно да не се изключват подобни случайности. Нали и овцете първо трябва да бъдат пуснати от кошарата, преди да ги откараме на паша.

Алберто замълча и впери поглед в прозореца. Софи проследи погледа му и забеляза пъстра тълпа, събрала се долу, край брега на малкото езеро. Истинско гъмжило от герои на Дисни във всички цветове на дъгата.

— Ето го Гуфи — посочи тя. — А там са Доналд и племенниците му... и Дейзи... и чичо Скрудж. Виждаш ли Чип и Дейл? Не чуваш ли, Алберто? Долу са и Мики Маус, и Реактивния Дани!

Той се обърна към нея:

— Тъжна работа, дете мое.

— Какво искаш да кажеш?

— Седим си и се превръщаме в беззащитни жертви, щом майорът пусне овцете си. Но, разбира се, грешката е моя. Нали аз заговорих за свободната игра на въображението.

— Не бива да се самообвиняваш.

— Искях просто да кажа, че въображението е важно и за нас, философите. За да измислим нещо ново, ние също трябва да проявим смелостта да се оставим на течението. Вероятно съм се изразил твърде неопределено.

— Не си го слагай на сърцето.

— Искях да говоря за значението на тихия размисъл. А майорът разиграва шарения си куклен театър. Не го е срам!

— Сега ироничен ли си?

— Той е ироничен, не аз. Но имам една утеха — и тя е всъщност основният камък в моя план.

— Вече нищо не разбирам.

— Говорихме за сънища. И в това се усеща следа от ирония! Защото какво друго сме ние, освен съновидения на майора?

— О...

— Въпреки това той забрави нещо.

— Какво би могло да бъде то?

— Може би болезнено съзнава собствения си сън. Ориентиран е за всичко, което ние казваме и вършим — така както сънуващият си спомня за манифестираното съдържание на съня си. Нали авторството е негово! Но дори да си спомня всичко, което сме си казали един на друг, той все пак не е истински буден.

— Какво искаш да кажеш?

— Той не знае коя е латентната мисъл на съня, Софи. Забравя, че това тук също е маскиран сън.

— Звучи странно!

— Така смята и майорът. И то, защото не разбира езика на собствените си сънища. А ние трябва да се радваме, че е така. Защото то ни носи частица свобода. С

тази свобода скоро ще се откопчим от тинестото му съзнание, подобно на бодри полски мишоци, които изскачат на слънчева светлина в топъл летен ден.

— Смяташ ли, че ще успеем?

— Трябва да успеем. За два дни ще ти създам ново небе. Тогава майорът вече няма да знае къде са мишоците и кога ще се появят.

— Все едно дали сме съновидения или не, аз освен това съм и дъщеря. Пет часът е. Трябва да се прибера и да подготвя градинското празненство.

— Ммм... можеш ли пътъом да ми направиш една малка услуга?

— Каква?

— Опитай се да привлечеш повече внимание. Постарай се майорът да не те изпуска от очи по пътя за дома. Когато се прибереш, опитай се да мислиш за него — тогава и той ще мисли за теб.

— И какво ще спечелим от всичко това?

— Ще мога спокойно да работя върху тайния си план. Потаям се в дълбините на майорското подсъзнание, Софи. И ще остана там, докато се видим отново.

НАШЕТО ВРЕМЕ

... човекът е осъден на свобода...

Будилникът показваше 23:55. Хилде се втренчи в тавана. Опита се да освободи асоциациите си. Щом запънеше по средата на мисълта, търсеше причината за това.

Нима искаше да изтласка нещо?

Ако успееше да изключи автоцензурата, сигурно щеше да засънува будна. Тази мисъл я поизплаши.

Колкото повече се опитваше да се отпусне и да се отвори за своите мисли и образи, толкова по-силно ставаше чувството, че се намира в Майорската хижа край горското езеро.

Какво ли кроеше Алберто? Естествено, баща ѝ бе скроил това, че Алберто се опитваше да крои. Дали самият той знаеше какво ще стане? Може би се опитваше да се отпусне дотолкова, че накрая Алберто да го изненада?

Не оставаха много страници. Дали да погледне какво става на последната? Не, нямаше да е честно. Но имаше и друго. Хилде изобщо не беше убедена, че вече е ясно какво ще се случи на последната страница.

Странна мисъл. Нали папката бе тук — баща ѝ не можеше да допълни нищо. Най-много да го стори Алберто, ако успее. Изненадата...

Във всеки случай и Хилде реши да се погрижи за някои изненади. Майор Кнаг нямаше власт над нея. Но имаше ли тя власт над себе си?

Какво е съзнанието? Нима не е една от най-големите загадки на вселената? Какво е паметта? Какво е това, което ни кара да си спомняме всичко, което някога сме преживели и видели? Какъв е този механизъм, който всяка нощ ни кара да творим приказни сънища?

Докато размишляваше над тези въпроси, Хилде притвори очи. После отново ги ококори и се втрени в тавана. Накрая забрави да ги отвори.

Заспа.

Събудиха я гневните писъци на чайките; часовникът показваше 6:66. Странно число! Хилде скочи от леглото. Както винаги, застана до прозореца и погледна навън към залива. Беше ѝ навик, зиме и лете.

Докато стоеше там, изведнъж изпита чувството, че в главата ѝ се взривява кутия с бои. Припомни си какво бе сънувала. Но то беше нещо повече от нормален сън. Багрите и очертанията му бяха толкова истински!...

Беше сънувала, че баща ѝ се връща от Ливан, и целият сън бе разширен вариант на съня, в който Софи бе намерила златното кръстче на кея.

Хилде седеше на ръба на кея — точно както в съня на Софи. И долови неизказано слаб гласец, който шептеше: „Аз се казвам Софи!“. Хилде замръзна на мястото си, за да разбере откъде идва гласът, който продължи да шепне, напомняше по-скоро тихо шумолене, сякаш ѝ говореше насекомо: „Ти май си сляпа и глуха, ти!“. В следния миг в градината се появи баща ѝ в униформа на сините каски. „Хилденце!“ — възкликна той. Хилде се завтече към него и го прегърна. И така сънят свърши.

Припомни си няколко реда от стихотворение на норвежкия поет Арнулф Оверлан:

*Събудих се посред ноц от чуден сън,
някакъв глас ме зовеше,
далечен като подземен поток;
изправих се: какво искаш от мен?*

Не след дълго майка ѝ влезе в стаята.

— Здравей! Вече си будна!

— Не знам...

— Ще се върна както обикновено към четири...

— Добре.

— Желая ти приятно прекарване на ваканционния ден, Хилде.

— Всичко хубаво!

Щом чу, че майка ѝ излиза, Хилде отново се тръшна на леглото и разтвори папката.

Потапям се в дълбините на майорското подсъзнание, Софи. И ще остана там, докато се видим отново.

Тук беше, да! Хилде продължи да чете. С десния показалец се увери, че наистина не остават много страници.

Докато напускаше Майорската хижа, Софи забеляза, че долу, край езерото, все още обикалят неколцина герои на Дисни, но щом приближи, те сякаш се разтопиха. Когато стигна до лодката, от тях нямаше и следа.

Докато гребеше, пък и след като изтегли лодката на отсрещния бряг, тя усърдно правеше гримаси и махаше с ръце. Нали трябваше да привлече вниманието на майора, за да може Алберто да остане ненаблюдаван в Майорската хижа.

По пътеката през гората весело заподскача. После се опита да върви като механична кукла. Дори запя, за да не скучае майорът.

Сетне спря и се замисли какъв ли ще да е Албертовият план. Но сама се усети и съвестта я загриза тъй безмилостно, че започна да се катери по едно дърво.

Почти бе достигнала върха, когато почувства, че няма да може да слезе. Каза си, че по-късно ще се опита отново — ала междуременно не можеше да остане спокойна тук, горе. Защото първото, което майорът щеше да направи, след като тя му омръзнеше, бе да провери какви ги върши Алберто.

Софи замаха с две ръце, опита се на два пъти да кукурига като петел и накрая започна да пее тиролски напеви — за първи път през петнайсетте си години живот. Тъкмо затова остана доста доволна от резултата.

Отново опита да слезе, ала здраво се беше заклешила. Изневиделица се появи голям гъсок и кацна на клона, за който се държеше Софи. След като неотдавна бе

видяла цяло ято герои на Дисни, тя никак не се учуди, че гъсокът проговори.

— Казвам се Мартин. Всъщност съм питомен, но по изключение пристигам от Ливан заедно с дивите гъски. Изглежда не можеш да слезеш от дървото без чужда помощ.

— Но ти си прекалено малък, за да ми помогнеш! — отвърна Софи.

— Прибързано заключение, млада госпожице. Ти си прекалено голяма.

— Не по врат, а по шия!

— Може би ще ти е любопитно да узнаеш, че носих едно селянче на твоите години из цяла Швеция. Наричаше се Нилс Холгерсон^[1].

— Аз съм на петнайсет.

— Нилс беше на четиринайсет. Една година повече или по-малко не е от значение.

— И как успя да го повдигнеш?

— Ударих му шамарче и той припадна. Когато се събуди, беше дребен като Палечко.

— В такъв случай може би ще шамаросаш и мен. Не мога да си позволя да остана тук за вечни времена. В събота устройвам философско градинско парти.

— Интересно. Сигурно се намирам в учебник по философия. Когато летях над Швеция с Нилс Холгерсон, направихме междинно кацане в Мербака във Вермланд. Там Нилс срещна една възрастна жена, чието отколешно желание бе да напише книга за Швеция, която да забавлява учениците. Искала книгата да бъде поучителна и да съдържа пълната истина, повтаряше тя. Като узна преживелиците на Нилс, тя реши да напише книга за това, което той видя от моя гъши гръб.

— Удивително!

— Откровено казано, дори малко иронично. Нали вече бяхме вътре в онази книга.

Изведнъж Софи усети удар по бузата. В следващия миг се смали като трошица. Сега дървото приличаше на

цяла гора, а гъсокът бе с големина на кон.

— Хайде, идвай — подкани я той.

Софи тръгна по клона и се покатери по гъшия гръб. Перата бяха меки, но тъй като бе много малка, те повече боцкаха, отколкото гъделичкаха. Едва седна, и гъсокът излетя. Кръжаха високо над дърветата. Софи видя под себе си езерото и Майорската хижа. Там седеше Алберто и кроеше сложни планове.

— Край на туристическите обиколки! — рече гъсокът и плесна с криле.

После се приготви да кацне в подножието на дървото, по което преди малко се бе изкатерила Софи. Когато докосна земята, Софи се търколи от гърба му. Седна, но не преди да направи две къмба напред в папратите. И установи учудена, че внезапно е възвърнала нормалната си височина. Гъсокът затепа около нея.

— Хиляди благодарности за помощта! — рече Софи.

— Дреболия. Нали каза, че това тук е учебник по философия?

— Не, ти го каза.

— Е, в крайна сметка е едно и също. Ако зависеше от мен, с удоволствие бих летял с теб из цялата история на философията, както летях с Нилс Холгерсон из Швеция. Щяхме да кръжим над Милет и Атина, Йерусалим и Александрия, Рим, Флоренция, Лондон, Париж, Йена и Хайделберг, Берлин и Копенхаген...

— Благодаря, достатъчно.

— Трябва да признаеш, че дори за ироничен гъсок би било добро постижение да прелети през вековете. Не е така лесно, като да кръстосваш над шведските административни области...

С тези думи гъсокът се засили и излетя.

Софи бе изтощена до смърт, ала докато се провираше в пещерата, предположи, че Алберто сигурно ще остане доволен от похватите ѝ за отвличане на вниманието. През последния час майорът едва ли бе имал възможност да

мисли за него. Освен ако не страдаше от сериозно раздвояване на личността.

Тъкмо влезе в къщата, и майка ѝ се прибра от работа. Това я спаси от принудата да признава, че един питомен гъсок я е свалил от високо дърво.

След като обядваха, се заеха с подготовката на градинското празненство. Свалиха от тавана близо четириметров плот и го занесоха в градината. После отново се качиха, за да вземат и кръстосаните му подпори.

Искаха да украсят дълга маса под овошките. За последен път плотът бе влязъл в употреба за десетата годишнина от сватбата на родителите ѝ. Тогава Софи бе едва осемгодишна, но ясно помнеше многолюдното градинско тържество, на което се бяха събрали де що имаше хора.

Прогнозата за времето беше многообещаваща. От ужасната буря в навечерието на рождения ден не беше паднала капчица дъжд. Въпреки това решиха да изчакат и да подредят масата в събота предобед. Майката на Софи бе доволна, че плотът вече е в градината.

По-късно вечерта изпекоха кифлички и козунак от два вида тесто. Менюто щеше да е печено пиле и салатата. И лимонада. Софи ужасно се безпокоеше, че момчетата от класа ѝ ще донесат бира — ако се боеше от нещо, това бяха пиянските сведи.

Преди да си легне, майка ѝ отново поиска да се увери, че Алберто наистина ще дойде на празника.

— Разбира се, ще дойде. Дори обеща да направи философски фокус.

— Философски фокус? Това пък какво ще е?

— Ами... ако беше фокусник, сигурно щеше да извади от цилиндъра си някой бял заек...

— Пак ли започваш?

— ... но понеже е философ, сигурно ще направи философски фокус. Нали това ще бъде философско градинско тържество!

— Много приказваш!

— Помисли ли какъв ще бъде твоят принос?

— Естествено, Софи. Все нещо ще...

— Може би реч?

— Не, нищо не казвам. Лека нощ!

На следващата сутрин майката я събуди рано, за да се сбогуват, преди да тръгне на работа. Едва бе излязла и телефонът иззвъня. Беше Алберто. Явно бе запомнил по кое време Софи остава сама.

— Какво става с тайния ти план?

— Шшт! Нито дума. Не бива да му даваме и най-малката възможност да мисли за това.

— Предполагам, че вчера доста успешно му отклоних вниманието.

— Хубаво.

— Какво става с философията?

— Затова се обаждам. Нали вече стигнахме до нашето столетие. Отсега нататък би трябвало да се оправяш сама. Основата вече я имаш. Но ще се срещнем за още един кратък разговор за нашето време.

— Трябва да ходя в града...

— Чудесно. Нали казах, че ще говорим за нашето време.

— И?

— Ами добре е да сме, така да се каже, вътре.

— Значи да не идвам у вас?

— Не, само това не! Тук изглежда ужасно. Преравям всичко за скрити микрофони.

— Аха...

— Горе, на Пазарния площад, има едно ново кафене — „Кафе Пиер“. Знаеш ли го?

— Естествено. В колко да дойда?

— В дванайсет.

— В дванайсет в „Кафе Пиер“.

— Нищо повече няма да кажем.

— До скоро.

В дванайсет и две минути Софи надникна в „Кафе Пиер“. Беше от модерните кафенета с кръгли масички,

черни столове и окачени с гърлата надолу бутилки вермут с механизми за сипване, франзели и салати, разпределени на порции в купички.

Не беше голямо заведение и първото, което забеляза Софи, бе, че Алберто го няма. Повечето маси бяха заети. Не беше свикнала да влиза сама в кафенета. Дали просто да не даде заден ход и да се върне по-късно да се види с Алберто?

Приблужи се до мраморния тезгях и помоли за чаша чай с лимон, взе чая и седна на свободна маса. Закова поглед върху входа. Много хора влизаха и излизаха, но Алберто не идваше.

Поне да имаше вестник!

Накрая Софи се озърна. Някои отвърнаха на погледа ѝ и тя за миг се почувства млада дама. Вярно, беше едва на петнадесет, но можеше да мине за седемнадесет, или поне за шестнадесет и половина.

Какво ли мислеха хората в кафенето за своя живот? Според Софи те изглеждаха така, сякаш просто съществуват и за разнообразие са се отбили в кафенето. Говореха бурно и жестикулираха разгорещено, ала не изглеждаше да обсъждат нещо особено важно.

Софи си припомни Киркегор, който бе казал, че несвързаното плещене е най-важната отличителна черта на тълпата. Нима всички тези хора живееха в естетическия стадий? Или и за тях имаше жизненоважен въпрос?

В едно от първите си писма Алберто бе написал, че децата и философите са сродни души. Софи отново си помисли, че се бои да порасне. Ами ако и тя се оттегли дълбоко навътре в козината на белия заек, когото изваждат от черния цилиндър на вселената?

Докато размишляваше, тя продължи да поглежда към входа. Най-сетне Алберто се дотъртя по улицата. Дори посред лято носеше черната си барета. Бе облечен в три четвърти палто на сива рибена кост. Забеляза я веднага и се запъти към нея. Софи си помисли, че публичната среща с него е нещо съвсем ново.

— Вече е дванайсет и петнайсет, заплес такъв!

— На това му казват академичен четвърт час. Мога ли да поканя младата дама на обяд?

Той седна и я погледна в очите. Софи сви рамене.

— Все едно. Сандвич може би.

Алберто отиде до тезгяха. И веднага се върна с чаша кафе и две огромни франзели със сирене и шунка.

— Скъпо ли беше?

— Дреболия, Софи.

— Имаш ли поне извинение за закъснението?

— Не, нямам, закъснях нарочно. Ще ти обясня защо.

Той отхапа няколко сериозни хапки от франзелата си и после рече:

— Ще говорим за нашия век.

— Случило ли се е в него нещо важно за философията?

— И още как! И то толкова много, че всеки тегли в различна посока. Първо ще ти разкажа за екзистенциализма. С това общо понятие наричаме няколко философски течения, вдъхновени от екзистенциалната ситуация на човека. Говорим още за екзистенциалната философия на двайсети век. Някои от екзистенциалните философи, или екзистенциалистите, продължили линията на разсъждения на Киркегор, други — на Хегел и Маркс.

— Аха.

— Огромна роля изиграл германският философ Фридрих Ницше, живял от 1844 до 1900 година. Той също оспорил Хегеловата философия и произтичащия от нея историзъм. Обвинил Хегел и неговите последователи в анемичен интерес към историята и му противопоставил самия живот. Известно е искането му за „преоценка на всички ценности“ — преди всичко на християнския морал, наречен от него „робски морал“, — та житейската реализация на силните да не бъде възпирана повече от слабите. Ницше смятал, че християнството и философската традиция са се отвърнали от света и са се обърнали към „небесата“ или към „света на идеите“. Те претендират да са

истинският свят, казвал той, докато в действителност са вятър и мъгла. „Останете верни на земята — призовавал Ницше — и не вярвайте на онези, които ви говорят за неземни надежди!“

— Еее...

— Философ, повлиян както от Киркегор, така и от Ницше, бил германският екзистенциалист Мартин Хайдегер, когото обаче ще прескочим, за да се съсредоточим върху французина Жан-Пол Сартр. Той живял от 1905 до 1980 година и „свирел първа цигулка“ в оркестъра на екзистенциалистите — поне за широката публика. Разработил философията си през четиридесетте години, непосредствено след войната. По-късно се присъединил към марксисткото движение във Франция, но никога не влязъл в партия.

— Затова ли се срещаме във френско кафене?

— Поне не е чиста случайност. Самият Сартр, между другото, също бил запален посетител на кафенета. В кафене се запознал и със спътницата си Симон дьо Бовоар. Тя също била екзистенциалфилософка.

— Най-сетне философка?!

— Точно така.

— Обнадеждаващо е, че човечеството най-после започва да се цивилизова.

— Но нашето време е и епоха с много нови грижи.

— Щеше да ми разказваш за екзистенциализма.

— Сартр заявява: „Екзистенциализмът е хуманизъм“. Искал да каже, че основна тема на екзистенциализма е човекът. Ние можем да добавим, че хуманизмът на Сартр вижда положението на човека по-различно и по-мрачно, отколкото ренесансовият хуманизъм.

— И защо?

— Киркегор и отделни екзистенциалисти през нашия век са били християни. За разлика от тях, Сартр е представител на атеистичния екзистенциализъм. Неговата философия безмилостно анализира положението на човека

в епоха, когато „Бог е мъртъв“. Прочутото изречение „Бог е мъртъв“ е изречено от Ницше.

— Разказвай нататък!

— Ключовото понятие във философията на Сартр, както и у Киркегор, е *екзистенция*. Но тук то не означава просто „съществуване“. Растенията и животните също са, тях също ги има, ала въпреки това са пощадени от въпроса какво означава това. Човекът е единственото живо същество, което осъзнава съществуването си. Сартр казва, че физическите предмети са единствено „сами по себе си“, докато човекът е „за себе си“. Следователно да си човек е нещо по-различно от това да си предмет.

— Мога само да се съглася.

— По-нататък Сартр твърди, че съществуването на човека предхожда всякакво значение на това съществуване. Следователно това, че *съм*, е преди *какво съм*. „Екзистенцията предшества съществото“ — казва той.

— Звучи сложно.

— Под „същество“ разбираме това, което нещо наистина е — „природата“ на това нещо. За Сартр обаче човекът не притежава такава природа. Той трябва първо сам да се създаде. Трябва да сътвори собствената си природа, собственото си същество, тъй като те не са му дадени отнапред.

— Май разбирам какво искаш да кажеш.

— През цялата история на философията философите са се опитвали да отговорят на въпроса какво е човекът или какво е природа на човека. Сартр обаче смята, че човек не притежава вечна „природа“, на която може да се позове. Затова за него въпросът за смисъла на живота, поставен така общо, просто няма смисъл. С други думи, ние сме прокълнати да импровизираме. Ние сме актьори, поставени на сцена без заучени роли, без сценарий, без суфльорка, която да ни нашепва как да постъпим. Сами трябва да решим как да живеем.

— Някак си е вярно. Прекалено лесно би било, ако можехме да прочетем в Библията или в някой учебник по

философия как да живеем.

— Разбрала си. Обаче когато човек осъзнае, че съществува, че някога трябва да умре, и най-вече — ако не вижда смисъл във всичко това, у него се поражда страх, казва Сартр. Може би си спомняш, че страхът играеше много важна роля и в описанието, което Киркегор дава на човека в екзистенциална ситуация.

— Да.

— Сартр посочва освен това, че човек се чувства чужд в свят без смисъл. Описвайки „отчуждението“ на човека, той възприема основни идеи на Хегел и Маркс. Чувството у един човек, че е чужденец на този свят, казва Сартр, води до чувство на отчаяние, скука, отвращение и абсурдност.

— Все още е твърде популярно да те е хванала мировата скръб или да смяташ всичко за тъпо.

— Да, Сартр описва градския човек на двайсети век. Може би си спомняш, че ренесансовите хуманисти едва ли не тържествено бяха открили свободата и независимостта на човека. За самия Сартр обаче свободата на човека е и проклетие. „Човек е обречен да бъде свободен“ — пише той. Обречен е, защото не се е сътворил сам, и въпреки това е свободен. Защото — веднъж изхвърлен на този свят — той е отговорен за всичко, което извършва.

— Не сме молили никого да ни сътвори като свободни индивиди.

— Точно такава е мисълта на Сартр. Ние обаче сме свободни индивиди и свободата през целия ни живот ни е проклела да взимаме решения. Не съществуват вечни ценности или норми, с които да се съобразяваме. Ето защо е още по-важно какво ще решим, какъв ще е нашият *избор*. Сартр изрично подчертава, че човек никога не може да отрече отговорността за това, което върши. Затова и не можем да загърбим своята отговорност, като твърдим, че „трябва“ да ходим на работа или „трябва“ да се съобразяваме с определени буржоазни очаквания за това как да живеем. Човек, който по този начин се потапя в

анонимната маса, се превръща в безличен масов човек. В житейската лъжа той е потърсил спасение от самия себе си. Свободата на човека обаче ни повелява да направим нещо от себе си, да водим автентично или истинско съществуване.

— Разбирам.

— Това се отнася и за нашите нравствени решения. Ние не можем да търсим причината за тях в човешката си природа, човешката слабост или нещо подобно. Мъже на години понякога постъпват като свине и после приписват всичко на стария Адам, частица от когото носели у себе си. Този „стар Адам“ обаче не съществува. Той е само образ, с който си служим, за да отречем отговорността за собствените си действия.

— Нали трябва да има и граници за вината на горкия Адам.

— Макар Сартр да твърди, че животът не притежава присъщ смисъл, това съвсем не означава, че одобрява това. Защото изобщо не бил *нихилист*.

— Това пък какво е?

— Човек, който смята, че нищо няма значение и всичко е позволено. Сартр смята, че животът *трябва* да има смисъл. Това е безусловно. Но ние самите трябва да създадем това значение, този смисъл на нашия живот. Да съществуващ означава да сътвориш собствената си екзистенция.

— Можеш ли да го изясниш?

— Сартр се опитва да докаже, че съзнанието не е нищо, преди да усети нещо. Защото съзнание е винаги и само съзнанието за нещо. Какво ще е това „нещо“, зависи толкова от самите нас, колкото и от нашето обкръжение. Ние самите допринасяме за това, което усещаме, защото сами избираме какво значение има то за нас.

— Нямах ли пример?

— Двама души могат да седят в едно и също помещение, но да изживеят момента напълно различно. Защото когато възприемаме околната среда, ние въвличаме

нашето мнение — или нашите интереси. Една бременна жена например може да има чувството, че навсякъде около себе си вижда бъдещи майки. Това не означава, че преди това не е имало бременни жени, но сега бременността е добила за нея ново значение. Болните вероятно навсякъде виждат линейки...

— Разбирам.

— Собственото ни съществуване оформя дори начина, по който възприемаме предметите в стаята. Ако смятам, че някоя вещь е маловажна, мога изобщо да не я забележа. А сега може би ще разбереш защо закъснях.

— Каза, че е било нарочно?

— Разкажи ми какво видя, когато влезе в кафенето?

— Първо видях, че те няма.

— Не е ли малко странно, че първото, което си видяла в заведението, е било нещо, което е липсвало?

— Може би, но нали имахме среща.

— Сартр използва точно такова посещение на кафене, за да обясни как ние „унищожаваме“ това, което не е от значение за нас.

— И ти закъснях, само за да ми го демонстрираш?

— Да, исках да разбереш този важен момент във философията на Сартр. Можеш да го приемеш като практическа задача.

— Ама че гадост!

— Когато си влюбена и чакаш да ти се обади обожаемият, може цяла вечер да „чуваш“, че той не се обажда. Забеляваш само това, че не се обажда. Ако го посрещаш на гарата и на перона се изсипе лавина от хора, заради които не можеш да съзреш любимия си, ти изобщо няма да видиш тези хора. Те само пречат, не са от значение за теб. Може да ги сметнеш за отвратителни и отблъскващи. Разполагат се навсякъде и безогледно. Единственото, което отбеляваш, е, че него го няма.

— Разбирам.

— Симон дьо Бовоар се опитва да използва екзистенциализма, за да анализира ролите на половете.

Нали Сартр заявява, че човек не може да се позовава на нещо като вечна природа. Самите ние създаваме онова, което сме.

— И?

— Това се отнася и за нашата представа за половете. Симон дьо Бовоар показва, че не съществува вечна „женска“ или „мъжка“ природа. Тъкмо такава обаче е обичайното схващане. Винаги например се е твърдяло, че мъжът е „трансцендентната“, тоест непризнаващата граници натура. Затова трябва и ще търси смисъл и цел на живота си извън своя дом. За жената казвали, че притежава тъкмо обратната житейска ориентация — че е „иманентна“, тоест иска да бъде винаги там, където вече е. Иска и трябва да се грижи за семейството, природата и нещата наоколо. Днес често се казва, че жената е по-отговорна за „нежните стойности“, отколкото мъжът.

— Наистина ли Симон дьо Бовоар е мислела така?

— Ето че не си слушала внимателно, ала то е по изключение. Симон дьо Бовоар смята, че описаните женски или мъжки натури не съществуват. Тъкмо обратното: тя смята, че жените и мъжете трябва да се разделят с тези здраво вкоренени предразсъдъци или идеали.

— От сърце я подкрепям.

— Най-важната ѝ книга излиза през 1949 година под заглавието „Другият пол“.

— Какво е искала да каже?

— Има предвид жената. Чак в наше време културата я е превърнала в „другия пол“. В тази култура само мъжът е субект. Жената, обратното, е превърната в обект на мъжа. По този начин я лишават от отговорността за собствения ѝ живот.

— Да.

— Жената трябва да завоюва обратно тази отговорност, настоява Симон дьо Бовоар. Тя трябва да си възвърне самата себе си и не бива да обвързва своята идентичност с тази на мъжа. Защото не само мъжът

потиска жената. Жената сама се потиска, ако не поеме в свои ръце отговорността за живота си.

— Ние сме точно толкова свободни и самостоятелни, колкото самите ние решим да бъдем?

— Съвсем вярно. От четиридесетте години насам екзистенциализмът повлия на европейската литература, и преди всичко на театъра. Сартр е писал романи и театрални пиеси. Други важни автори са французинът Албер Камю, ирландецът Самюъл Бекет, румънецът Йожен Йонеско и полякът Витолд Гомбрович. Характерно за тях — и за много други модерни автори — е пресъздаването на абсурдното. Положително си чувала за театъра на абсурда.

— Да.

— И разбираш какво означава думата абсурд?

— Че нещо е безсмислено или противоречащо на разума?

— Точно така. Целта на „абсурдисткия театър“ или на „театъра на абсурда“ е да покаже безсмислието на съществуването. Авторите се надяват, че публиката не само ще гледа, но и ще реагира. Целта следователно не е да се възвеличава безсмислието. Тъкмо обратното: чрез изображението и разобличаването на абсурдното — например в съвсем всекидневни действия — публиката трябва да бъде принудена да размисли над възможността да води едно по-истинско и по-стойностно съществуване.

— Разказвай нататък.

— Често театърът на абсурда представя съвсем тривиални ситуации. Човекът е описан точно такъв, какъвто е. Но ако представиш в театъра това, което става в банята на едно съвсем нормално жилище през една съвсем нормална сутрин, публиката ще се разсмее. Можем да изтълкуваме този смях като съпротива срещу факта, че публиката вижда себе си, разобличена на сцената.

— Разбирам.

— Театърът на абсурда обаче може да носи и сюрреалистични черти. Често героите се забъркват в най-невероятни, напомнящи сън, ситуации. Ако те ги

възприемат без признак на изненада, без изобщо да реагират, публиката от своя страна ще е принудена да откликне на тази липса на учудване. Това между другото се отнася и за немите филми на Чарли Чаплин. Смешното в тези филми често е липсващото учудване на Чаплин от многобройните му абсурдни преживявания. Човек се смее, ала неминуемо се замисля как стои въпросът със собственото му учудване и собствените му реакции.

— Понякога е странно, че хората търпят толкова неща, без да възразят.

— Понякога дори е правилно да помислиш: трябва да се махна отгук, макар още да не знам накъде.

— Ако къщата гори, човек трябва да изчезне от нея, дори да няма нова квартира.

— Да, нали? Искаш ли още една чаша чай? Или може би кола?

— Може. Но продължавам да те смятам за заплес, понеже закъсна.

— Ще го преживея.

Алберто скоро се върна с чаша еспreso и кола. Междувременно Софи осъзна, че в кафенето ѝ харесва. И съвсем не бе тъй непоколебимо убедена, че всички разговори на околните маси са пустословни.

Алберто тресна шишето кола на масата. Неколцина посетители ги погледнаха.

— Ето че стигнахме до края на нашия път — каза той.

— Нима философията свършва със Сартр и екзистенциалистите?

— Не, би било преувеличено да го твърдим. Екзистенциализмът имал голямо значение за много хора по целия свят. Както видяхме, корените му стигат чак до Киркегор и дори до Сократ. Но и много други философски течения от миналото претърпяха нов разцвет и обновление през нашия век.

— Кои например?

— Неотомизмът възражда мисли, характерни за Тома Аквински. Така наречената аналитична философия, или логическият емпиризъм, се позовават на Хюм и британския емпиризъм и на логиката на Аристотел. Двайсети век, разбира се, е белязан и от така наречения неомарксизъм и многобройните му течения. За неодарвинизма вече говорихме. Отбелязахме и значението на психоанализата.

— Така беше.

— Последна школа, която би трябвало да споменем, е материализмът, чиито корени също стигат дълбоко назад в историята. В модерната наука много неща напомнят усилията на предсократиците. Все още например се търси неделимата „елементарна частица“, която изгражда материята. И все още никой не може да обясни точно какво всъщност е „материя“. Модерните естествени науки — например ядрената физика или биохимията — са толкова вълнуващи, че са се превърнали във важна част от светогледа на мнозина.

— Значи ново и старо ръка за ръка?

— Можеш и така да се изразиш. Защото въпросите, с които започна този курс, все още нямат отговор. Сартр е бил на прав път, когато заявил, че екзистенциалните проблеми не могат да получат отговори веднъж завинаги. По дефиниция един философски въпрос е въпрос, който всяко ново поколение, дори всеки отделен човек, трябва да си поставят отново и отново.

— Това е почти безутешна мисъл.

— Не съм сигурен дали споделям твоето мнение. Не усещаме ли, че живеем тъкмо когато задаваме подобни въпроси? И не е ли ставало винаги така, че хората са откривали окончателните отговори на „малки“ въпроси тъкмо когато са търсели „големи“ отговори? С течение на вековете науката, научните изследвания, техниката са се отделили от философските разсъждения. Нима човекът не стъпи на Луната, воден от своето учудване от съществуването?

— Да, прав си.

— Когато астронавтът Армстронг стъпил на Луната, казал: „Малка крачка за човек, но голям скок за човечеството“. Така направил всички хора, живели преди него, съпричастни към чувствата, които изпитал при първата си стъпка на Луната. Защото това, че я направил, не е само негова или на съвременниците му заслуга.

— Естествено, не е.

— Нашето време обаче бе изправено и пред много нови въпроси. Става дума преди всичко за големите екологични проблеми. Затова важно философско течение на двајсети век е екофилософията. Много западни екофилософи смятат, че цивилизацията ни е тръгнала по грешен път, че дори тласка планетата ни към катастрофа. Опитват се да се гмурнат по-надълбоко и не се задоволяват само да разкриват конкретните последици от замърсяването и разрушаването на околната среда. Нещо не е наред с цялото западно мислене, твърдят те.

— Според мен са прави.

— Екофилософите например проблематизират идеята за еволюцията. Тя се основава на мисълта, че човекът е връх на природата, дори, че ние сме господарите на природата. Точно тази представа може да се окаже смъртоносна за цялата жива планета.

— Вбесявам се само като си помисля за това.

— В критиката си срещу този начин на мислене много екофилософи са се позовали на мисли и идеи от други култури — например от индийската. Те изследват също и мисленето на така наречените „първобитни“ народи или на „туземното“ население, например индианците, за да открият нещо, което може би отдавна сме изгубили.

— Разбирам.

— През последните години в науката се появиха гласове, които заявяват, че цялостното ни мислене е пред прага на смяна на *парадигмите*. Това означава, че се намираме в навечерието на основна промяна на научното мислене изобщо. В отделни области то вече даде плодове. Видяхме много примери за така наречени „алтернативни

движения“, които слагат ударението върху всеобхватно мислене и се борят за нов начин на живот.

— Това е добре.

— Едно обаче е неизменно: винаги и във всичко, което вършим, ние, хората, трябва да различаваме сметта от скъпоценните камъни. Някои заявиха, че приближаваме нова ера — „New Age“. Но не всичко ново е добро само защото е ново и не всичко старо трябва да бъде отречено. Тъкмо затова проведохме курса по философия. Сега познаваш историческия фон на нашето мислене и по-лесно ще можеш да различаваш сметта от скъпоценните камъни. Който умее това, той по-лесно ще намери посока в живота.

— Благодаря ти за голямото внимание.

— Мисля, ще установиш, че повечето от онова, което марширува под флага на „ню ейдж“, е чиста измама. През последните десетина години западният свят бе белязан и от неорелигиозността, неоокултизма и модерното суеверие. Те създадоха цяла индустрия. Докато християнството губи почва, на пазара на светогледите изникнаха като гъби нови оферти.

— Дай ми примери.

— Списъкът е толкова дълъг, че май не се осмелявам да започна. Освен това никак не е лесно да описваш собственото си време. Предлагам да се поразходим из града. Искам да ти покажа нещо.

Софи сви рамене.

— Нямам много време. Нали не си забравил за градинското празненство утре?

— Не, разбира се. Защото тогава ще се случи чудото. Само че първо трябва да завършим курса на Хилде по философия. Майорът не е мислил за по-нататък. И така губи част от своята власт.

Той отново надигна шишето от кола, което сега бе празно, и го стовари на масата.

Излязоха на улицата. Забързани хора делово пъплеха насам-натам като мравки в мравуняк. Софи се запита какво ли иска да й покаже Алберто.

Не след дълго минаха покрай магазин за електроуреди. В него продаваха какво ли не — от телевизори, видеомагнетофони и сателитни антени до мобилни телефони, компютри и факсове.

Алберто посочи голямата витрина и рече:

— Ето го нашия век, Софи. След епохата на Ренесанса светът в известен смисъл се взриви. Европейците започнаха да обикалят из целия свят. А днес се случва нещо, което можем да наречем обратна експлозия.

— Какво искаш да кажеш?

— Искам да кажа, че целият свят се свива в една-единствена комуникационна мрежа. Не чак толкова отдавна философите пътешествали с коне и каляски, за да се ориентират в света — или за да се срещнат с други мислители. Днес във всяко кътче на тази планета можем да извикаме целия човешки опит на компютърния си екран.

— Това е фантастична мисъл, дори малко страшничка.

— Въпросът е дали историята се приближава към своя край, или напротив — дали не сме пред прага на съвсем нова епоха. Вече не сме само граждани на отделен град или на отделна държава. Живеем в планетарна цивилизация.

— Вярно е.

— През последните тридесет-четиридесет години техническото развитие, и не на последно място в областта на комуникациите, бе по-драматично, отколкото в цялата предшестваща история. А сме едва в началото...

— Това ли искаше да ми покажеш?

— Не, то е там, от другата страна на църквата.

Тъкмо тръгваха, и на телевизионния екран на витрината се появиха кадри от лагер на сини каски.

— Виж! — каза Софи.

Виждаше се лице на войник в едър план. Имаше почти същата черна брада като Алберто. Изведнъж вдигна

картонена табелка, на която пишеше „Идвам си скоро, Хилде“. Помаха и се изгуби.

— Какъв шут! — възкликна Алберто.

— Това майорът ли беше?

— Изобщо нямам намерение да отговарям.

Прекошиха парка пред църквата и стигнаха до новата главна улица. Алберто бе леко раздразнен, но сега посочи голяма книжарница. Казваше се Либрис и беше най-голямата в града.

— Тук ли искаш да ми покажеш нещо?

— Да влезем.

Вътре Алберто посочи най-голямата стена с рафтове книги. Бе разделена на три: *Ню Ейдж*, *Алтернативни начини на живот* и *Мистика*.

По лавиците бяха подредени томове с драматични названия — „Живот след смъртта?“, „Тайните на спиритизма“, „Гаро“, „Явлението НЛО“, „Хийлинг“, „Боговете се завръщат“, „Вече си бил на този свят“, „Що е астрология?“ и така нататък. Имаше стотици различни заглавия. На маса под лавиците бяха подредени високи купчини книги.

— И това е нашият век, Софи! Това е храмът на нашето време!

— Да не би да вярваш в тези неща?

— Повечето са измама. Но се продават толкова добре, колкото и порнографията. Всъщност с чиста съвест можем да наречем голяма част от това тук порнография. Ето къде подрастващото поколение може да си купи книгите, за които се е „наточило“. Но отношението между истинската философия и тези книги е горе-долу като между истинската любов и порнографията.

— Ставаш гаден.

— Да седнем в парка.

С тези думи напуснаха книжарницата. Намериха празна пейка пред църквата. Под дърветата щъкаха гълъби, а помежду им се вреше някое и друго прекалено усърдно врабче.

— Нарича се парапсихология — започна Алберто. — Нарича се телепатия, ясновидство и психокинеза. Нарича се спиритизъм, астрология, НЛЮ-логия. Детето има много имена.

— Но казвай, всичко ли е измама?

— За един истински философ, естествено, не е прието да приведе всичко под един общ показател. Ала не изключвам, че понятията, които току-що изброих, рисуват една твърде подробна карта на несъществуващ географски район. Във всеки случай това са същите неща, които Хюм нарича „заблуда и заслепление“ и иска да запрати в пламъците. В много от тези книги не може да се открие и капка истински житейски опит.

— Но как тогава е възможно да се напишат толкова невероятно много книги?

— Просто защото това е най-добрата сделка на света. Много хора желаят да притежават подобно нещо.

— И защо смяташ, че го искат?

— Защото изпитват копнеж по нещо мистично, по нещо различно, което надраства сивото им всекидневие. Само че вместо да изпишат вежди, изваждат очи.

— Какво искаш да кажеш?

— Ние се лутаме из една странна приказка, Софи. А пред очите ни се простира чудно сътворение. И то посред бял ден, Софи! Не е ли невероятно?

— Така е.

— Нужно ли е тогава да влизаме в цигански шатри и академични задни дворове, за да изживеем нещо интересно, „вълнуващо“ и „трансцендентално“?

— Смяташ ли, че авторите на тези книги само мамят и лъжат?

— Не, не твърдя това. Обяснявам ти го, така да се каже, по дарвинистки.

— Слушам!

— Помисли си за всичко, което се случва в течение само на един-единствен ден. Можеш да се ограничиш дори

върху ден от собствения ти живот. Помисли си за всичко, което виждаш и изживяваш.

— Да?

— Понякога стават странни съвпадения. Например влизаш в магазина и купуваш вещ, която струва 28 крони. Скоро след това пристига Юрун и ти връща 28 крони, които някога си й дала назаем. После отивате на кино и ти се пада място номер 28.

— Да, наистина това ще са загадъчни съвпадения.

— Но все пак съвпадения. Става въпрос за това, че някои хора събират подобни съвпадения. Те колекционират загадъчни или необясними преживявания. Когато подобни преживявания от опита на няколко милиарда души се съберат в една книга, те могат да се сторят някому поразителен доказателствен материал. И този материал все повече набъбва. Но и тук става дума за лотария, в която виждаме само печеливши лотарийни билети.

— Нима не съществуват ясновидци или медиуми, които постоянно изживяват подобни неща?

— Съществуват, и ако се разграничим от чистите мошеници, може дори да намерим едно или друго важно обяснение за подобни уж мистични изживявания.

— Разказвай!

— Сигурно си спомняш, че говорихме за учението на Фройд за несъзнаваното.

— Колко пъти да ти повтарям, че не съм забравана?

— Още Фройд е посочил, че ние често сме нещо като медиум за собственото си подсъзнание. Най-неочаквано можем да се хванем, че вършим или мислим нещо, без да разбираме напълно причината. А тя е, че притежаваме безкрайно повече опит, мисли и изживявания, отколкото съзнаваме.

— Е и?

— Понякога хората говорят или ходят насън. Можем да наречем това един вид „душевен автоматизъм“. Случва се под хипноза те да вършат или говорят неща „от само себе си“. Спомняш си и сюрреалистите, които се опитвали

да пишат „автоматично“. Така искали да се превърнат в медиуми на собственото си подсъзнание.

— Да, спомням си.

— През нашия век редовно се появяват съобщения, че „медиум“ установява контакт с покойник и получава вест от човек, живял преди много столетия. В такъв случай контактът или говори с гласа на умрелия, или автоматично записва думите му. Сетне това се смята по избор за доказателство, че съществува живот след смъртта или че човекът има много животи.

— Разбирам.

— Не искам да обвинявам всички медиуми, че са мошеници. Някои от тях вероятно искрено вярват в това, което вършат. Възможно е дори наистина да са „медиуми“ — ала само на собственото си подсъзнание. Многократно са изследвани медиуми, които в състояние на транс проявяват способности, за които нито те, нито други могат да обяснят откъде ги притежават. Една жена, която не знаела иврит, изведнъж проговорила на този език. Тогава сигурно е живяла предишен живот! Или имала контакт с говорещия иврит дух на покойник. Как мислиш ти, Софи?

— А ти как мислиш?

— Установило се, че като малко дете имала прислужница еврейка.

— Аха...

— Разочарована ли си? Направо фантастично е колко добре някои хора успяват да складират в подсъзнанието си по-ранни преживявания.

— Разбирам какво искаш да кажеш.

— С помощта на Фройдовото учение за несъзнаваното могат да се разбулят редица съвсем всекидневни загадки. Ако изведнъж ми се обади по телефона приятел, когото не съм виждал дълги години, и то тъкмо когато самият аз търся телефонния му номер...

— Тръпки ме побиват!

— Причината за тази привидна случайност може например да бъде, че по радиото е прозвучала стара песен,

която сме слушали при последната ни среща. Само че ние не съзнаваме тази скрита връзка.

— Значи или измама... или ефектът на печелившото билетче... или подсъзнанието?

— Във всеки случай, по-здравословно е да пристъпваш към подобни книжни рафтове с определена доза скептицизъм. Това е важно, и не на последно място за един философ. В Англия скептиците си имат собствено дружество. Преди много години те обявили висока награда за първия, който им представи и най-дребното доказателство за свръхестествено събитие. Не трябвало да е голямо чудо — бил достатъчен и най-незначителният случай на четене на мисли. Но досега никой не се е обадил.

— Разбирам.

— Съвсем друг въпрос е, че сигурно има много неща, които ние, хората, не разбираме. Може би още не познаваме всички природни закони. През миналия век са смятали много явления, например магнетизма или електричеството, за нещо като магия. Мисля, че прабаба ми щеше да се ококори, ако ѝ разкажех за телевизорите и компютрите.

— Значи не вярваш в свръхестественото?

— Вече говорихме за това. Дори думата „свръхестествен“ ми се струва малко странна. Не, аз мисля, че съществува само едно естество, една природа. Но като компенсация тя е крайно удивителна.

— Значи свръхестественото съществува само в книгите, които ми показва?

— Всички истински философи трябва да държат очите си отворени. Макар никога да не сме виждали бели врани, не бива да преставаме да ги търсим. Тогава един ден дори скептик като мен би могъл да приеме феномен, в който преди това не е искал да повярва. Ако не приемах тази възможност, щях да бъда *догматик*. Нямаше да съм истински философ.

Софи и Алберто поседяха мълчаливо на пейката. Гълъбите проточваха вратове и гукаха, от време на време

ги подплашваше велосипед или някое внезапно движение.

— Трябва да се прибирам, за да подготвя празненството — рече накрая Софи.

— Ала преди да се разделим, ще ти покажа една бяла врана. Тя е по-близо, отколкото предполагаме.

Алберто стана от пейката и ѝ даде знак отново да го последва в книжарницата.

Този път загърбиха книгите за свръхестествени явления. Алберто се спря пред невзрачна лавица в дъното. Отгоре висеше мъничка табелка. На нея пишеше *Философия*.

Алберто посочи една книга и Софи подскочи, когато прочете заглавието: „Светът на Софи“.

— Да ти я купя ли?

— Не мога да реша.

Не след дълго обаче тя се връщаше вкъщи — в едната си ръка държеше книгата, а в другата найлоновия плик с нещата, които бе напазарувала за градинското парти.

[1] „Чудното пътуване на Нилс Холгерсон“ от Селма Лагерльоф.
— Б.пр. ↑

ГРАДИНСКОТО ПРАЗНЕНСТВО

... една бяла врана...

Хилде седеше на леглото като омагьосана. Усети, че ръцете ѝ са изтръпнали, а дланите, които държаха голямата папка, трепереха.

Наближаваше единадесет. Чела бе повече от два часа. От време на време вдигаше поглед от папката и се размиваше шумно, но на някои места се извърщаше и стенеше. Добре че беше сама вкъщи!

Какво ли не бе прочела през последните два часа! На връщане от Майорската хижа Софи получи задача да привлече вниманието на майора. Накрая се бе покатерила на едно дърво и гъсокът Мартин бе долетял от Ливан в ролята на ангела спасител.

Макар да бе много, много отдавна, Хилде никога нямаше да забрави как баща ѝ бе чел „Чудното пътуване на Нилс Холгерсон през Швеция“. Години след това двамата си имаха свой таен език, свързан с книгата. Ето че сега той пак вкарваше в играта стария гъсок.

После Софи дебютира като самотна посетителка на кафене. Хилде се увлече от разказа на Алберто за Сартр и екзистенциалистите. Малко оставаше да я убеди напълно — ала откакто четеше папката, това не ѝ се случваше за първи път.

Преди около година Хилде си бе купила книга за астрология. Друг път донесе вкъщи колода карти таро. А веднъж се прибра с ръководство по спиритизъм. В отговор баща ѝ отпрати по някоя и друга назидателна бележка за „разума“ и „суеверията“, но едва сега бе ударил часът на неговата мъст. Беше отвърнал на удара. Ясно бе, че няма да позволи дъщеря му да порасне без сериозно предупреждение какво представлява тази измама. За всеки случай дори ѝ бе махнал с ръка от телевизора в магазина за електроуреди. Можеше да си спести поне това...

Но най-учудващо бе тъмнокосото момиче.

Софи, Софи — коя си ти? Откъде идеш? Защо се намеси в живота ми?

Накрая Софи бе получила книгата, в която се разказваше за нея самата. Дали беше същата книга, която Хилде държеше в ръцете си? Това обаче бе обикновена папка! Нима бе възможно да намериш книга за самата себе си в книга за самата себе си? Какво щеше да се случи, ако Софи се задълбочи в книгата? Какво щеше да се случи сега? Какво още би могло да се случи?

Хилде провери с пръст — оставаха само няколко страници.

В автобуса на връщане от града Софи видя майка си. Лош късмет! Какво ще каже, като открие книгата? Софи се опита да я напъха при хартиените гирлянди и балоните, които бе купила за празненството, ала не успя.

— Здравей, Софи! Ние двете в един и същ автобус?

Приятна изненада.

— Здравсти...

— Купила си си книга?

— Не, не съвсем.

— „Светът на Софи“ — хубава шега.

Софи разбра, че едва ли ще се измъкне с лъжа.

— Алберто ми я подари.

— Да, трябваше да се досетя. Както казах — радвам се, че ще се запозная с него. Позволяваш ли да хвърля един поглед?

— Не можеш ли да почакаш до вкъщи? Това е моя книга, мамо.

— Не оспорвам, че е твоя. Просто исках да погледна първата страница... Ооо! „Софи Амундсен се връщаше от училище. Отначало повървя с Юрун. Разговаряха за работи...“

— Наистина ли пише така?

— Да, така пише, Софи. Автор е някой си Алберт Кнаг. Никога не съм чувала това име. Как се казваше твоят Алберто?

— Кнокс.

— Ще видиш, този странен човек е написал цяла книга за теб, Софи. Под друго име. Това се нарича псевдоним.

— Не той е написал книгата, мамо. Няма смисъл да се напрягаш. Бездруго няма да разбереш нищо.

— Хубаво, няма. Утре е градинското тържество. Тогава сигурно всичко ще си дойде на мястото.

— Алберт Кнаг живее в съвсем друга действителност. Затова тази книга е бяла врана.

— Хайде, престани. Каква бяла врана? Нали досега беше бял заек?

— Стига!

Нищо повече не се получи от разговора между майка и дъщеря, докато слязоха в началото на Кльовервейен. Там пък имаше митинг.

— небеса! — възкликна майката. — Мислех, че поне в този район уличният парламент ще ни бъде спестен.

В митинга участваха не повече от десетина-дванадесет души. На плакатите им пишеше: „Скоро се връща майорът“, „Вкусно ястие в нощта на философското празненство? С удоволствие!“ и „Повече власт за ООН!“.

Софи почти съжали майка си.

— Просто не им обръщай внимание — посъветва я тя.

— Ама не е ли странен този митинг, Софи? Едва ли не абсурден.

— Дреболия.

— Светът се променя все по-бързо. Всъщност никак не се учудвам.

— Не би ли трябвало да се учудваш, че не се учудваш?

— Никак дори. Та те се държат съвсем миролюбиво! Само да не са стъпкали розовите ни храсти. Макар че не мога да си представя какъв е смисълът на митинги в градини. Давай да се прибираме, тогава ще разберем.

— Това беше философски митинг, мамо. Истинските философи не тъпчат рози.

— Да ти кажа ли нещо, Софи? Наистина не знам дали да вярвам в истински философи. Днес всичко е изкуствено.

Следобеда и вечерта посветиха на приготовления в къщата и кухнята. Предобед на другия ден двете наредиха масата и украсиха градината. Юрун дойде да помага.

— Гръм и мълнии! — разфуча се тя. — И родителите ми ще дойдат. Ти си виновна, Софи!

Всичко бе готово половин час преди да пристигнат гостите. Масите в градината бяха украсени с гирлянди и лампиони. Дълги кабели се проточваха през прозореца на мазето. Градинската порта, дърветата покрай пътеката и фасадата на къщата бяха накичени с балони. Софи и Юрун ги надуваха цели два часа. Ястията бяха сервирани на масата: пиле и салата, кифлички и козунак. В кухнята чакаха негърски целувки и сметанова торта, кравайчета и шоколадов сладкиш. Двадесет и четири пластовият кръгъл кекс вече царуваше над масата. Увенчаваше го фигурка на момиче, облечено като за първо причастие. Майката на Софи я увери, че със същия успех фигурката може да представлява и петнадесетгодишно момиче, което не е приело първото си причастие. Но самата Софи бе убедена, че фигурката бе поставена там, защото неотдавна бе подхвърлила, че не е сигурна дали изобщо желае да приеме първо причастие.

— Не, наистина не сме пестили от нищо — повтаряше майката.

После заприиждаха гостите. Първо три съученички с летни блузки и тънки жилетки, с дълги поли и лек грим около очите. Не след дълго, излъчващи комбинация от свенливост и момчешка нахаканост, Йорген и Ласе влязоха през портата, влачейки крака.

— Честит рожден ден!

— Значи и ти порасна!

Софи забеляза, че Юрун и Йорген тайно кръстосаха погледи. Нещо витаеше из въздуха. Нали бе нощта на тайнството.

Всички носеха подаръци и тъй като партито бе философско, преди да тръгнат, неколцина от гостите се бяха постарали набързо да открият що е това философия. Не всички бяха улучили философски подаръци, ала повечето поне бяха размърдали мозъците си, за да напишат нещо философско на честитките. Сред подаръците Софи откри философски речник и дневник с катинарче, на чиято корица пишеше: **МОИТЕ ЛИЧНИ ФИЛОСОФСКИ БЕЛЕЖКИ.**

Докато гостите продължаваха да пристигат, майката на Софи поднесе ябълков сок във високи чаши за бяло вино.

— Добре дошли! А как се казва младият господин?... Май още не се познаваме... Колко хубаво, че успя да дойдеш, Сесили!

Едва когато всички младежи се събраха и тръгнаха да обикалят под овошките с винените си чаши, пред градинската порта спря белият мерцедес на родителите на Юрун. Финансовият съветник беше в спретнат, елегантно скроен сив костюм. Милостивата госпожа Ингебиргтсен се бе напъхала в ален ансамбъл с панталон, украсен с тъмnochрвени пайети. Софи можеше да се закълне, че госпожата е видяла костюма върху някоя кукла Барби, а после бе отишла на шивач и си бе поръчала същия тоалет. Имаше обаче и друга възможност. Може би градският съветник бе купил куклата и я бе отнесъл на магьосник, който я бе превърнал в жена от плът и кръв. Този вариант обаче звучеше толкова невероятно, че Софи го отхвърли.

Двамата слязоха от мерцедеса и пристъпиха в градината, където младежите се опулиха от учудване, финансовият съветник лично поднесе на Софи продълговат тесен пакет. Тя се опита да запази присъствие на духа, когато подаръкът се оказа кукла Барби. Юрун обаче не се овладя:

— Вие тотално ли сте превъртели, или какво? Софи не играе с кукли!

Гласът на госпожа Ингебиргтсен долетя сред звън на пайети.

— Може да си я постави за украса, Юрун.

— Хиляди благодарности все пак — опита се да успокои положението Софи. — Нищо не ми пречи да си направя колекция.

Междувременно гостите бяха обкръжили масата.

— Сега липсва само Алберто — каза майката на Софи. Прозвуча някак си неестествено, сякаш се опитваше да заглуши слаба тревога. Сред гостите вече се носеха първите слухове за особения гост.

— Той обеща, че ще дойде, значи ще дойде.

— Но нали можем да сядаме и без него?

— Да, нека седнем.

Майката на Софи започна да разпределя гостите около дългата маса. Запази свободно мястото между себе си и Софи. После каза няколко думи за храната, за хубавото време и за това, че сега Софи е вече почти възрастна.

Седяха на масата вече половин час, когато един мъж на средна възраст с черна остра брада и барета мина по Кльовервейен и влезе през портата в градината. В ръцете си държеше голям букет от петнайсет рози.

— Алберто!

Софи скочи и изтича да го посрещне. Прегърна го и взе букета. Той затършува в джобовете си и извади няколко големи бомбички, които запали и хвърли напосоки. Докато се отправяше към масата, подпали голям бенгалски огън и, преди да заеме свободното място между Софи и майка ѝ, го забучи върху двадесет и четири пластовия сладкиш.

— Много ми е драго — рече той.

Събранието се слиса. Госпожа Ингебиргтсен метна многозначителен поглед към своя съпруг. Майката на Софи обаче бе толкова облекчена, че човекът най-сетне се бе явил, та би му простила какво ли не. Самата рожденица с мъка успя да потисне хълцукация смях, който напираше дълбоко в корема ѝ.

Майката на Софи почука по чашата си и каза:

— Нека да поздравим с добре дошъл на това философско градинско тържество и Алберто Кнокс! Не си

мислете, че той е моят нов приятел, защото — макар че съпругът ми често пътува по море — в момента си нямам такъв. Този странен човек всъщност е учител по философия на Софи. Което означава, че освен да пали бомбички, умее и други неща. Този човек може например да извади жив заек от черен цилиндър. Или беше врана, Софи?

— Благодаря, благодаря — рече Алберто и седна.

— Наздраве! — каза Софи и цялата компания вдигна чаши.

После дълго седяха и ядоха пиле със салата. По едно време Юрун неочаквано скочи, отпрати се с устремни крачки към Йорген и залепи върху устата му звучна целувка. Момчето посрещна този опит за сближение, като я привлече към себе си, за да може по-добре да отвърне целувката.

— Мисля, че ще припадна! — възкликна госпожа Ингебиргтсен.

— Не на масата, деца — бе единственият коментар на госпожа Амундсен.

— Защо не? — обърна се към нея Алберто.

— Що за странен въпрос?

— За истинския философ няма странни въпроси.

Две момчета, които не бяха получили целувка, започнаха да замерят покрива с пилешки кокали. И това принуди Софината майка да се обади:

— Престанете, моля! Пилешките кокали в улука са извънредно досадни.

— Съжаляваме — извини се едно от момчетата. И двамата започнаха да мятат кокалите през градинската ограда.

— Мисля, че е време да съберем чиниите и да поднесем сладкишите — каза накрая майката на Софи. — Кой ще пие кафе?

Съпрузите Ингебиргтсен, Алберто и още двама вдигнаха ръце.

— Софи и Юрун може би ще ми помогнат...

На отиване към кухнята приятелките проведоха кратък разговор.

— Защо го целуна?

— Видях устата му и ме обзе непреодолимо желание. Той е абсолютно неустоим.

— Как беше?

— Малко по-различно, отколкото си го представях, но...

— Значи ти е било за пръв път?

— Но няма да е за последен.

Не след дълго поднесоха сладкишите и кафето. Алберто раздаваше на момчетата бомбички, ала майката на Софи почука по чашата си с кафе.

— Нямам намерение да говоря дълго — каза тя. — Но имам само една дъщеря и това ще е единственият път, когато точно преди една седмица и един ден тя е навършила петнадесет години. Както се уверихте, не сме пестили от нищо. Сладкишът има двадесет и четири пласта, значи поне едно кръгче за всеки гост. Който посегне пръв обаче, може да си вземе и две кръгчета. Нали започваме отгоре, а постепенно кръговете стават все по-големи. Така е и в живота. Когато Софи беше още малка мишчица, тя щъпуркаше в твърде ограничен кръг. Но с течение на времето периметърът ѝ на действие се разшири. Вече стига до стария град и обратно. А понеже баща ѝ все пътува, тя води телефонни разговори с целия свят. Честит петнадесети рожден ден, Софи!

— Очарователно! — възкликна госпожа Ингебиргтсен.

Софи не бе сигурна дали оценката се отнасяше за майка ѝ, за речта, за многопластовия сладкиш или за самата нея.

Гостите изръкопляскаха, а едно момче замери крушата с бомбичка. Юрун стана и се опита да смъкне Йорген от стола. Той не оказа никаква съпротива и двамата се проснаха на тревата, където продължиха да се целуват. След малко се изтъркаляха под храстите френско грозде.

— В днешно време момичетата поемат инициативата — изрече градският съветник.

С тези думи той се изправи и пристъпи към храстите, за да наблюдава отблизо какво става под тях. Последва го почти цялата компания. Само Софи и Алберто си останаха на местата. Не след дълго всички гости се подредиха в полукръг около Юрун и Йорген, които междувременно бяха приключили с невинните целувки и преминаха към умерено енергично натискане.

— Тези двамата не се стряскат от нищо — установи госпожа Ингебиргтсен, не без известна гордост.

— Не, човешкото винаги си иска своето — потвърди съпругът ѝ.

Той се огледа, та ако е възможно, да докопа нещо като признание за добре подредените си слова. Когато го сподобиха само с безмълвно кимане, добави:

— Нищо не може да се направи.

От разстояние Софи видя, че Йорген се опитва да разкопчае бялата блуза на Юрун, която вече бе осеяна със зелени петна. Тя пък се бе посветила на колана му.

— Само да не се простудите — предупреди госпожа Ингебиргтсен.

Софи отчаяно погледна Алберто.

— Става по-бързо, отколкото си мислех — обясни той. — Трябва да се махаме оттук колкото е възможно по-скоро. Ще произнеса само кратко слово.

Софи плесна с ръце.

— Ще бъдете ли така добри да седнете? Алберто ще държи реч.

Всички, освен Юрун и Йорген, се дотъртриха и седнаха около масата.

— Не, наистина ли ще държите реч? — попита майката на Софи. — Колко любезно!

— Благодаря за вниманието.

— Чувам, че обичате да се разхождате. — Майката на Софи очевидно се опитваше да завърже разговор с Алберто. — Толкова е важно да се поддържаеме във форма.

Особено много ми харесва, че водите на разходките и куче. Не се ли наричаше Хермес?

Алберто се изправи и докосна с пръст чашата си за кафе.

— Мила Софи — започна той, — припомням, че тук празнуваме философско градинско парти. Затова ще произнеса философска реч.

Тутакси го прекъснаха ръкопляскания.

— Капка разум не би навредила дори в такава весела компания. Но, разбира се, не бива да забравяме да честитим на рожденицата петнадесетия ѝ рожден ден.

Не бе довършил изречението, когато изтрещяха самолетни двигатели. Не след дълго самият самолет мина над градината в бърснещ полет. За опашката му бе закачен дълъг флаг, на който пишеше: „Честит петнадесети рожден ден!“.

Това предизвика нови, още по-бурни аплодисменти.

— Ето, виждате! — възкликна майката на Софи. — Човекът умее не само да пали бомбички.

— Благодаря, абсолютна дреболия. През последните седмици Софи и аз проведохме обширно философско изследване. Тук и сега искаме да оповестим неговите резултати. Ще разкрием най-дълбоката тайна на нашето съществуване.

Около масата стана толкова тихо, че се чува чуруликанията на птиците. И естествено — звуците иззад френското грозде.

— Продължавай! — заповяда Софи.

— След старателни философски проучвания, проточили се от първите древногръцки философи до наши дни, ние открихме, че живеем нашия живот в съзнанието на майора. В момента той се намира в Ливан като наблюдател на ООН и е написал книга за дъщеря си в Лилесанд. Тя се нарича Хилде Мьолер Кнаг и навърши петнадесет години в същия ден като Софи. Когато се събуди на 15 юни сутринта, книгата за всички нас бе оставена върху нощната ѝ масичка. По-точно — беше

дебела папка с твърди корици. В този момент последните страници от папката гъделичкат пръстите ѝ.

Компанията около масата видимо се раздражни.

— Нашето съществуване следователно е ни повече, ни по-малко забавление за рождения ден на Хилде Мьолер Кнаг. Защото всички ние сме измислени само като рамка за философските уроци, които майорът преподава на своята дъщеря. Това например означава, че белият мерcedes отвън не струва и пет пари. Не струва повече от всичките бели мерцедеси в главата на бедния майор от корпуса на ООН, който току-що се премести на сянка, за да не получи слънчев удар. Защото в Ливан е горещо, скъпи мои.

— Глупости! — възкликна градският съветник. — Това си е чист брътвеж!

— Словото, естествено, е свободно — потвърди Алберто невъзмутимо. — Истина е обаче, че цялото градинско тържество е чист брътвеж. Единствената капка разум в тази малка компания е настоящата реч.

Но финансовият съветник се изправи и рече:

— Човек се старае всячески да изпълнява дълга си. Внимава да се презастрахова срещу каквито и да било изненади. И изведнъж пристига някакъв си мързелив глупак с уж „философски“ твърдения, които съсипват всичко!

Алберто кимна.

— Срещу този вид философско познание застраховките са безсилни. Говорим за нещо по-лошо от природните бедствия, господин финансов съветник. Както сигурно ви е известно, дори застраховките не покриват щетите от тях.

— Това тук не е природно бедствие.

— Не, обаче е екзистенциална катастрофа. Ако вие например хвърлите поглед под френското грозде, ще разберете какво искам да кажа. Не можем да се застраховаме срещу това, че цялото ни съществуване ще колабира. Човек не може да се застрахова и срещу това, че слънцето ще изгасне.

— Защо трябва да понасяме всичко това? — попита съпругата си бащата на Юрун.

Тя поклати глава, същото стори и майката на Софи.

— Колко тъжно! — съжали тя. — При това не пестихме никак.

Младежите не откъсваха ококорените си очи от Алберто. Често младите са по-отворени за нови идеи и мисли от хора, които са поживели повечко.

— Бихме желали да чуем още — каза момче с руси къдрици и очила.

— Благодаря, но няма какво повече да се каже. Веднъж осъзнали, че сме само съновидения в дремещото съзнание на друг човек, най-разумното по мое мнение е да мълчим. В заключение обаче мога да ви препоръчам, млади хора, кратък курс по история на философията. Така ще развиете критично отношение към света, в който живеете. Важно е да сте критични и към стойностите на поколението на вашите родители. Ако съм се опитал да науча на нещо Софи, то е да мисли критично. Хегел нарича това отрицателно мислене.

Финансовият съветник продължаваше да стои прав. Стоеше и барабанеше с пръсти по масата.

— Този агитатор иска да разруши здравите възгледи, които заедно с училището и църквата се опитваме да посеем у подрастващото поколение — поколението, което е нашето бъдеще и което един ден ще наследи имотите ни. Ако веднага не бъде отстранен от това общество, ще се обърна към адвоката си. Той знае какво да направи.

— Няма никакво значение какво мислите, че трябва да направите, защото сте само сянка. Освен това Софи и аз скоро ще напуснем това празненство. Защото курсът по философия не беше чисто теоретичен проект. Имаше и практическа страна. Когато удари часът, ще ви демонстрираме уменията да се омъгляваш. По същия начин ще се изплъзнем и от съзнанието на майора.

Хелене Амундсен хвана дъщеря си за ръката.

— Нима искаш да ме напуснеш, Софи?

Софи я прегърна и погледна към Алберто.

— Мама ще тъгува...

— Глупости! Не бива да забравяш какво си научила. Нали искаме да се избавим тъкмо от тази безсмислица. В действителност майка ти е точно толкова мила и добра жена, колкото кошницата на Червената шапчица онзи ден бе пълна със сладкиши и вино за бабата. И ще тъгува точно толкова, колкото самолетът преди малко имаше нужда от керосин за поздравителния си лупинг.

— Мисля, че разбирам какво имаш предвид — рече Софи. После се обърна към майка си. — Затова трябва да правя каквото казва той, мамо. Един ден бездруго щях да те напусна.

— Ще ми липсваш — каза майка ѝ. — Ала ако съществува небе над това отгоре, трябва да полетиш. Ще се опитам да се грижа за Говинда. Едно или две салатени листа дневно ли ѝ даваш?

Алберто сложи ръка върху рамото ѝ.

— Не ще липсваме нито на теб, нито някому другиму и това се дължи на простата причина, че всички вас тук просто ви няма. Вас ви няма, следователно вие не притежавате нищо, с което да усетите липсата ни.

— Това наистина е най-грубото оскърбление, което ми се е случвало! — възмути се госпожа Ингебиргтсен.

Финансовият съветник кимна в съгласие.

— Като нищо можем да го осъдим за обида. Ще видиш, той ще се окаже комунист. Ненапразно иска да ни отнеме всичко, което обичаме. Този човек е негодник, изпаднал мошеник...

Алберто седна, а финансовият съветник го последва. Лицето му бе почервеняло от яд. Ето че Юрун и Йорген също се върнаха и седнаха на масата. Дрехите им бяха изцапани и измачкани. Русите коси на Юрун бяха сплъстени от глина.

— Мамо, ще имам дете — обяви тя.

— Хубаво, но благоволите да почакаш, докато се приберем вкъщи.

Съпругът ѝ незабавно се притече на помощ:

— Да, тя трябва да се стегне. А ако настоява детето да бъде кръстено още довечера, да се погрижи сама за всичко.

Алберто сериозно погледна Софи.

— Време е.

— Няма ли поне да ни донесеш още малко кафе, преди да си тръгнеш? — попита майка ѝ.

— Разбира се, мамо, веднага.

Софи взе от масата термоканата. В кухнята включи машината за кафе. Докато чакаше водата да кипне, нахрани птичките и златните рибки. Котката не се виждаше никъде, но тя отвори голяма консервна кутия котешка храна, изсипа съдържанието ѝ в дълбока чиния и я остави пред вратата. Забеляза, че очите ѝ овлажняват.

Когато се върна с кафето, градинското тържество приличаше по-скоро на детски рожден ден, отколкото на празник на петнадесетгодишна рожденица. Въргаляха се бутилки от кола и лимонада, по масата бе размазано парче шоколадов сладкиш, на земята лежеше обърната купа с негърски целувки. Докато Софи оставяше каната, едно момче тъкмо пъхаше запалена бомбичка в сметановата торта. Тя се взриви, кремът и сметаната опръскаха масата и гостите. Най-зле пострада червеният тоалет на госпожа Ингебиргтсен.

Странно, но Софи и всички останали приеха всичко това с невъзмутимо спокойствие. После Юрун посегна към парче шоколадов сладкиш и го размаза по лицето на Йорген. Но веднага след това започна да го чисти, облизвайки го с език.

Майката на Софи и Алберто се бяха оттеглили на градинската люлка. Помахаха на Софи.

— Най-сетне можете да разговаряте на четири очи — им каза тя.

— Ти наистина си права — рече майка ѝ весело. — Алберто е прекрасен човек. Оставям те в силните му ръце.

Софи седна помежду им.

Две момчета се бяха покатерили на покрива, едно момиче пукаше балоните с игла за коса, а сетне пристигна и неканен гост на мотопед. Върху багажника си носеше каса с бира и ракия. Посрещнаха го няколко петимни да помогнат момчета.

Финансовият съветник се изправи, плесна с ръце и рече:

— Да поиграем ли, деца?

Надигна една бирена бутилка, изпразни я и я остави в тревата. После отиде до масата, взе четирите най-долни пръстена от сладкиша и демонстрира на гостите как да нанизват пръстените върху бутилката.

— Последни гърчове — каза Алберто. — Трябва да тръгнем, преди майорът да тегли финалната черта и Хилде да затвори папката.

— Ще се наложи да разтребиш всичко съвсем сама, мамо.

— Няма нищо, детето ми. Според мен това тук бездруго не е живот за теб. Ако Алберто може да ти предложи нещо по-добро, никой няма да е по-щастлив от мен. Не каза ли, че има бял кон?

Софи се огледа. Градината бе неузнаваема. Навсякъде по тревата се въргаляха шишета и пилешки кости, стъпкани негърски целувки и балони.

— Някога това беше моят малък рай — въздъхна тя.

— А сега те прокуждат от него — отвърна Алберто.

Едно момче бе седнало в белия мерцедес. Неочаквано колата потегли, помете градинската порта, сви по чакълената пътека и пое през градината.

Някой улови ръката на Софи. Повлякоха я към пещерата. После чу гласа на Алберто:

— Сега!

В същия момент белият мерцедес се блъсна в едно ябълково дърво. Неузрели плодове затрополиха по капака на мотора.

— Това вече е прекалено! — извика финансовият съветник. — Настоявам за обезщетение!

Очарователната му съпруга оказа пълна подкрепа:

— Виновен е единствено този глупак. Къде се е скрил?

— Сякаш пропаднаха вдън земя — каза майката на Софи не без известна гордост.

Тя се изправи и започна да отстранява следите от философското градинско парти.

— Никой ли не иска още кафе?

КОНТРАПУНКТ

*... две или повече мелодии звучат
едновременно...*

Хилде се изправи в леглото. Така свършваше историята за Алберто и Софи. Но какво всъщност се бе случило? Защо баща ѝ бе написал тази последна глава? Нима искаше само да даде израз на властта си над света на Софи?

Потънала в мисли, тя се изми и се облече. Закуси набързо, слезе в градината и седна на градинската люлка.

Прав бе Алберто, че речта му е единственото разумно нещо в цялото градинско увеселение. Нима баща ѝ смята, че светът на Хилде е също толкова хаотичен, колкото и градинското празненство на Софи? Или че и нейният свят някога ще колабира?

Ами Софи и Алберто? Какво бе станало с тайния им план?

Може би от Хилде се очакваше да съчини продължението сама? Нима действително бяха успели да се измъкнат от повествованието? Но къде бяха сега?

Изведнъж ѝ хрумна нещо. Ако Алберто и Софи наистина бяха успели да се откопчат от разказа, но можеше да очаква да научи това от листовите в папката, баща ѝ бе прекалено наясно с всичко, което пишеше там.

Дали не беше описано между редовете? Бе срещнала намеци в този смисъл. Докато седеше на люлката, Хилде осъзна, че ще трябва да прочете историята още няколко пъти.

Докато белият мерцедес фучеше из градината, Алберто бе дръпнал Софи в пещерата. После се завтекоха през гората към Майорската хижа.

— Бързо! — извика учителят. — Трябва да успеем преди той да ни потърси.

— Изплъзнахме ли се от неговото внимание?

— Намираме се в граничен район!

Загребаха през езерото и се втурнаха в къщурката. Алберто отвори капака към избата и избута Софи надолу в мазето. После настъпи мрак.

През следващите дни Хилде подготвяше своя план. Изпрати няколко писма до Ане Квамсдал в Копенхаген и два пъти разговаря с нея по телефона. Включи като помощен персонал приятелите и познатите си в Лилесанд, а накрая в плана бе посветен почти половината клас.

В промеждутъците препрочиташе „Светът на Софи“. Не беше история, с която човек приключва след първия прочит. Хрумваха й нови и нови идеи за случилото се с двамата герои след градинското парти.

Към девет часа в събота, на 23 юни, тя се стресна в съня си. Знаеше, че баща ѝ вече е напуснал военния лагер в Ливан. Останалата част от деня му бе планирана до най-малката подробност.

По-късно същия предобед двете с майка ѝ подхванаха приготовленията за Средлетната нощ. На Хилде не ѝ излизаше от главата как Софи и майка ѝ бяха подготвяли техния празник.

Но нали всичко това бе минало? Нима застилаха масата в същия този момент?

Софи и Алберто приседнаха на моравата пред две големи сгради с грозни външни вентили и вентилационни тръби. От едната постройка излязоха млада жена и млад мъж — той носеше кафява чанта за документи, тя бе преметнала през рамо червена дамска чанта. По малката уличка в дъното премина автомобил.

— Какво се случи? — попита Софи.

— Успяхме.

— Но къде сме?

— Районът се нарича Майорстуа.

— Но...

— И се намира в Осло.

— Сигурен ли си?

— Напълно. Едната сграда се казва „Шато ньоф“, това означава нов дворец. Вътре студентите изучават музика. Другата е теологическият факултет. По-нагоре на хълма можеш да следваш естествени науки, а на върха — литературознание и философия.

— Изплъзнахме ли се от Хилдината книга и от властта на майора?

— Отговорът е два пъти да. Тук не ще ни открие, докато е жив.

— Но къде се намирахме, когато тичахме през гората?

— Докато майорът беше зает да блъсне автомобила на финансовия съветник в ябълковото дърво, ние успяхме да се скрием в пещерата. Тогава се намирахме в ембрионален стадий, Софи. Принадлежахме едновременно на стария и на новия свят. Невъзможно е майорът да е разбрал, че се крием там.

— Защо?

— В противен случай не би ни оставил да се измъкнем тъй лесно. Всичко мина като по ноти. Е, възможно е и той да се е включил в играта...

— Какво искаш да кажеш?

— Та нали той е първопричината за катастрофата на белия мерцедес! Може би е искал да ни изгуби от погледа си. Сигурно съвсем е останал без сили след всичко, което се случи...

Младата двойка бе само на няколко метра от тях. Софи изпита известно неудобство, че седи на тревата с толкова по-възрастен от нея мъж. Освен това искаше да получи потвърждение за думите на Алберто.

Скочи и тръгна към двамата младежи.

— Ще бъдете ли така любезни да ми кажете как се нарича това място?

Но те не ѝ отговориха, дори не я погледнаха. Софи така се ядоса, че ги заговори повторно:

— Мисля, че не прекалявам, като очаквам да получа отговор на въпроса си?

Младият мъж очевидно бе погълнат да обяснява нещо на жената.

— Контрапунктуалната композиция се развива в две измерения: хоризонтално, или мелодично, и вертикално, или хармонично. Става дума следователно за две или повече мелодии, които звучат едновременно...

— Извинете, че ви прекъсвам, но...

— Мелодиите се комбинират така, че да се развиват възможно най-независимо от своето съзвучие. Трябва обаче да има и хармония. Това наричаме контрапункт. Всъщност това означава нота срещу нота.

Що за наглост! Все пак двамата не бяха нито слепи, нито глухи! Софи опита за трети път, като щръкна точно пред тях и препречи пътя им.

Просто я изместиха настрана.

— Доста е ветровито — рече жената.

Софи изтича обратно при Алберто.

— Те не чуват — обясни тя и докато го изричаше, си спомни съня за Хилде и златното кръстче.

— Ще трябва да платим тази цена, Софи. При положение че сме се измъкнали крадешком от една книга, не можем да очакваме да придобием статута на нейния автор. Но нали сме тук. И отсега няма да остареем нито ден повече от възрастта ни на философско градинския празник.

— Нима никога няма да влезем във връзка с хората наоколо?

— Истинският философ никога не казва никога. Имаш ли часовник?

— Осем часът.

— Точно колкото беше, когато напуснахме градинското парти.

— Днес Хилдиният баща се завръща от Ливан.

— Тогава трябва да побързаме.

— И какво искаш да кажеш?

— Не ти ли е любопитно да узнаеш какво ще се случи, когато майорът се прибере в Бяркели?

— Естествено, но...

— Хайде тогава!

Запътиха се към града. Случваше се да срещнат хора, ала за тях Софи и Алберто сякаш бяха прозрачни. Изведнъж Алберто спря пред червена спортна кола със свален гюрук.

— Мисля, че можем да я вземем. Трябва само да се убедим, че е нашата кола.

— Вече нищичко не разбирам.

— Ще ти обясня. Ние просто не можем да вземем нормална кола, която принадлежи на човек от града. Какво според теб ще се случи, ако хората забележат да се движи автомобил без шофьор? Освен това едва ли ще успеем да я запалим.

— А как стои въпросът с тази тук?

— Мисля, че я познавам от един стар филм.

— Извинявай, но загадъчните ти намеци започват да ме дразнят.

— Тази кола е плод на въображението, Софи. Точно като нас. Хората в този град я виждат като празно място за паркиране. И тъкмо това трябва да проверим, преди да потеглим.

Спряха и зачакаха. След малко се зададе момче на колело и мина точно през червената кола.

— Ето, виждаш ли? Наша е!

Алберто отвори вратата до седалката на шофьора.

— Моля!

Софи се качи, а самият той седна зад кормилото. Ключът бе пхнат в стартера. Алберто го превъртя и колата запали.

Оставиха зад гърба си Хиркевейен и скоро стигнаха Драменсвейен. Прекосиха Люсакер и Сандвика. Постепенно съгледаха първите летни огънове, особено след като отминаха Драмен.

— Средлетният празник е, Софи! Не е ли чудесно?
— А в отворена кола вятърът е толкова свеж!
Наистина ли сме невидими?
— Видими сме само за онези, които са като нас.
Може и да срещнем някои от тях. Колко е часът?
— Девет и половина.
— В такъв случай трябва да минем направо. Не
можем вечно да пълзим подир този камион.
Алберто сви в голяма житна нива. Софи се обърна и
видя, че оставят зад себе си широка ивица смачкани
класове.
— Утре ще кажат, че е виновен вятърът — отсъди
Алберто.

Майор Алберт Кнаг бе кацнал в Копенхаген. Беше събота, 23 юни, 16.30 часа. Денят на майора бе дълъг. Последният етап от пътуването му бе полетът Рим-Копенхаген.

Премина през паспортния контрол, облечен в униформата на сините каски, с която винаги се бе гордял. Представляваше не само себе си, но и един международен правов ред, а поради това и столетната традиция на цялата планета.

Носеше през рамо малък сак, останалия багаж бе чекирал още в Рим. Трябваше само да размаха червения си паспорт.

— Нищо за деклариране.

Имаше цели три часа престой в Копенхаген, преди самолетът му да отлети за Кристиансанд. Трябваше да купи само още няколко дребни подаръка за семейството. Големия подарък за рождения ден на Хилде бе изпратил още преди две седмици. Марит го бе оставила върху нощната масичка, та Хилде да го намери, когато се събуди на рождения си ден. Откакто ѝ се бе обадил същата вечер, повече не бе разговарял с дъщеря си.

Купи си няколко норвежки вестника, седна в бара на летището и поръча чаша кафе. Не бе успял да хвърли и един поглед на вестниците, когато чу по високоговорителя:

— Важно съобщение за господин Алберт Кнаг. Умоляваме господин Алберт Кнаг да се обърне към гишето на Скандинавски

авиолинии.

Това пък какво беше? Алберт Кнаг усети, че го побиват тръпки. Да не би да го е догонила заповед да се върне обратно в Ливан?

След малко застана пред информационното гише:

— Аз съм Алберт Кнаг.

— Моля. Казаха, че е спешно.

Плик за писмо. Той го разкъса. Вътре имаше по-малък плик. На него пишеше: „Майор Алберт Кнаг, чрез гишето за информация, летище Каструп, Копенхаген“.

Майорът нервно отвори малкия плик. Вътре се мъдреше бележка.

Мили татко! Приветствам те със сърдечно добре дошъл у дома! Колко хубаво, че се завърна от Ливан! Сигурно разбираш, че не мога да чакам, докато се прибереш вкъщи. Прости ми, че те извиках по високоговорителя. Така бе най-лесно.

П. П. За жалост финансовият съветник Ингебургтсен иска обезщетение за катастрофиралия си откраднат мерцедес.

П. П. П. Когато се върнеш у дома, може би ще съм в градината. Възможно е обаче да ти се обадя и преди това.

П. П. П. Изпитвам известна боязън да оставам дълго в градината. На такива места лесно можеш да изчезнеш вдън земя.

Сърдечни поздрави от Хилде, която имаше много време да подготви твоето завръщане

Отначало майор Алберт Кнаг се усмихна. Обаче съвсем не му се понрави, че го манипулират така. Винаги бе обичал сам да дърпа конците. А ето че сега дръзкото хлапе си седеше у дома и го разкарваше през половината летище! Как ли е успяла? Пъхна плика във вътрешния си джоб и пое покрай редицата търговски витрини. Тъкмо се канеше да влезе в магазина за хранителни стоки, когато съзря малък плик, залепен на стъклото. „**Майор Кнаг**“ бе написано върху него с тлъст флумастер. Той разкъса плика и прочете:

Важно съобщение за майор Кнаг, чрез веригата магазини „Данск Мат“, филиал летище Каструп, Копенхаген. Мили татко! Моля те, купи една голяма щафета датски салам, ако питаш мен, може и да са две кила. Мама сигурно ще се зарадва и на конячен колбас.

П. П. Лимфордският черен хайвер също не е за пренебрегване.

Сърдечни поздрави, Хилде

Алберт Кнаг се огледа. Нима тя е нейде наблизо? Да не би Марит да ѝ е подарила полет до Копенхаген, само за да го посрещне? Почеркът беше на Хилде... Изведнъж наблюдателят на ООН сам се почувства наблюдаван. Сякаш някой дирижираше постъпките му с дистанционно управление.

Влезе в магазина, купи двукилограмов салам, конячен колбас и три кутии лимфордски черен хайвер. После продължи разходката си покрай витрините. Искаше да вземе допълнителен подарък за Хилде. Дали има нужда от джобен калкулатор? Или малко портативно радио — да, това ще е най-подходящо.

Но когато стигна пред магазина за електроуреди, забеляза на витрината нов плик. „Майор Алберт Кнаг, чрез най-интересния магазин на цялото летище“ — пишеше на него. На бележката вътре прочете следната вест:

Мили татко! Възложено ми е да ти предам поздрави от Софи заедно с благодарности за портативното телевизорче, комбинирано с УКВ-радио, което тя получи за рождения си ден от твърде щедрия си татко. Наистина беше чудесно, но от друга страна, беше дреболия. Трябва обаче да призная, че споделям интереса на Софи към подобни дреболии.

П. П. Ако още не си минал оттам, две други съобщения те очакват в бакалията и в безмитния магазин, където продават вино и цигари.

П. П. П. За рождения си ден получих пари и мога да спонсорирам своя собствен портативен телевизор с 350 крони.

Сърдечни поздрави от Хилде, която вече е напълнила пуйката и е забъркала салатата „Уолдорф“

Портативното телевизорче струваше 985 датски крони. При добро желание това би могло да се определи като дреболия, не обаче и начинът, по който майор Алберт Кнаг бе разкарван напред-назад от странните хрумвания на собствената си щерка. Беше ли Хилде тук или не?

На всяка крачка майорът започна да се оглежда на всички страни. Струваше му се, че е едновременно шпионин и марионетка. Нима не му отнемаха късче по късче човешката свобода?

Въпреки това нещо го теглеше към големия безмитен магазин. Тук откри още един бял плик, на който бе изписано името му. Цялото летище сякаш бе превърнато в компютърна игра, в която той служеше за курсор. На бележката пишеше:

Майор Кнаг, чрез безмитния магазин на летището

Искам от теб само пакетче винени гумени бонбони и две-три кутии марципан марка „Антон Берг“. Не забравяй, че в Норвегия всичко е далеч по-скъпо! Мама обича кампари.

П. П. Дръж сетивата си нащрек през целия път към дома. Нали не искаш да пропуснеш някое важно съобщение?

Поздрави от твоята изключително ученолюбива дъщеря Хилде

Алберт Кнаг въздъхна примирено, а после влезе в магазина и купи нещата, които бе поръчала Хилде. Натоварен с три найлонови торби и със сака през рамо, той се отправи към врата 28, за да изчака излитането. Ако имаше още бележки, така и щяха да си останат.

Но на една колона до врата 28 също бе залепен бял плик: „За майор Алберт Кнаг, чрез врата 28, летище Каструп, Копенхаген“. Беше почеркът на Хилде, само номерът на вратата сякаш бе добавен от чужда ръка. Макар че не бе сигурно, защото майорът не сравняваше букви, а само числа.

Отпусна се в кресло, опряно до стената. Гордият майор седеше и гледаше втренчено като дете, което за първи път пътува само. Ако Хилде беше тук, поне нямаше да ѝ достави радостта да го открие първа. Боязливо вдигаше поглед към пътниците, които прииждаха. За кратко се почувства като строго пазен държавен престъпник. Когато извикаха пътниците за полета, отдъхна облекчено. Стъпи последен на борда на самолета.

Докато предаваше бордната си карта, набързо откъсна един плик, залепен на бариерата.

Софи и Алберто бяха прекосили моста Бревик и скоро след това подминаха излаза за Крагерьо.

— Та ти пердашиш със сто и осемдесет! — отбеляза Софи.

— Наближава девет. След малко той каца на летище Хйевик. За щастие нас не може да ни спре никаква пътна

полиция.

— Но ако се сблъскаме с някого?

— Няма нищо, стига да е нормална кола. Само ако е някой от нашия вид...

— Да?

— Трябва да внимаваме. Не видя ли, че минахме покрай Хърби, лудата кола костенурка?

— Не.

— Беше паркирал на едно място във Вестфолд.

— Едва ли ще изпреварим толкова лесно пътническият автобус пред нас. От двете страни на пътя има гъста гора.

— Няма значение, Софи. Сега ще видиш.

Алберто сви през гората и пресече най-големия гъсталак.

Софи въздъхна облекчено.

— Ама че ме стресна.

— Не би усетила нищо, дори да преминем през стоманена стена.

— Това означава, че по отношение на околната среда ние сме само въздушни духове.

— Не, пак обръщаш всичко надолу с главата. Действителността е за нас като въздушна приказка.

— Трябва да ми го обясниш по-подробно.

— Тогава слушай добре. Широко разпространено недоразумение е, че духът е „по-въздушен“ от водната пара. Всъщност е точно обратното. Духът е по-твърд от лед.

— Никога не съм се замисляла за това.

— Тогава ще ти разкажа една история. Имало едно време един човек, който не вярвал в ангели. Въпреки това един ден, докато работел в гората, при него слязъл ангел.

— И?

— Повървели известно време заедно. Накрая човекът се обърна към ангела и рекъл: „Да, вече трябва да призная, че ангели съществуват. Но вие не сте нормални същества като нас“. — „Какво искаш да кажеш?“ —

попитал ангелът. А човекът отговорил: „Когато на пътя ни се изпречи скала, аз трябваше да я заобиколя, а ти просто мина през нея. Когато стигнахме паднал ствол, аз трябваше да го прекрача, а ти просто мина през него“. Този отговор изненадал ангела и той попитал: „Не забеляза ли, че прекосихме тресавище? Там и двамата преминахме през мъглата. И то, защото и двамата имаме много по-плътна консистенция от мъглата“.

— Аха...

— Така е и с нас, Софи. Духът може да прониква през стоманени врати. Нито танкове, нито бомбардировачи могат да разрушат нещо духовно.

— Странна мисъл!

— Скоро ще подминем Рисьор, а тръгнахме само преди час. Постепенно усещам, че ми се иска да изпия чаша кафе.

Стигнаха Фиане, малко преди Съонделед, и вляво забелязаха крайпътното заведение. Казваше се „Синдерела“. Алберто свърна и паркира на тревата.

В кафенето Софи се опита да извади шише кола от хладилника, но то не помръдна. Сякаш бе залепено. В дъното Алберто се мъчеше да сипе кафе в картонената чаша, която бе намерил в колата. Трябваше да натисне само едно копче, но колкото и да се стараяше, не успя.

Толкова се ядоса, че се обърна към посетителите на кафенето, за да ги помоли за помощ. Когато никой не реагира, изкрещя тъй високо, че Софи си запуши ушите:

— Искам кафе!

Но сигурно не беше чак толкова разярен, защото веднага след това прихна.

— Те, естествено, не могат да ни чуят. А ние, разбира се, не можем да им откраднем кафето.

Тъкмо се канеха да напуснат закусвалнята, когато от една маса се надигна стара жена и се запъти към тях. Носеше яркочервена пола, синя като лед жилетка и бяла забрадка. Тези цветове, пък и изобщо цялата ѝ фигура, бяха някак по-ярки, отколкото всичко наоколо в кафенето.

Тя пристъпи до Алберто и рече:

— Хубава връва вдигаш, момчето ми.

— Извинявайте!

— Каза, че искаш кафе?

— Да, но...

— Имаме едно малко заведение съвсем наблизко.

Излязоха от кафенето редом с жената и поеха по малка пътека зад закусвалнята. По пътя тя запита:

— Вие май сте новаци?

— Трябва да признаем, да — отговори Алберто.

— Да-да... Добре дошли във вечността, деца!

— А ти?

— Аз произхождам от една приказка на Братя Грим.

Написана е преди сто и петдесет години. А откъде сте вие, новобранци?

— От книга за философията. Аз съм учител по философия, а Софи е моя ученичка.

— Хи... хи-хи... да, това е нещо ново.

Скоро излязоха на полянка. Тук се издигаха няколко спретнати кафяви къщурки. На мегдана помежду им гореше голям средлетен огън, а наоколо танцуваха пъстри фигури. Софи разпозна много от тях. Видя Снежанка и няколко джуджета, Щастливия Ханс и Шерлок Холмс. Съзря Червената шапчица и Пепеляшка. Но около големия огън се бяха събрали и много безименни герои: коболди и елфи, фавни и вещици, ангели и дяволчета. Софи откри дори истински трол.

— Тук е цяла менажерия! — възкликна Алберто.

— Ами Средлетната нощ е! — отвърна старицата. —

Последното ни подобно събиране беше през Валпургиевата нощ. Тогава празнувахме в Германия. Тук съм само на кратко посещение. Та ти искаше кафе, така ли?

— Да, моля.

Едва сега Софи забеляза, че колибките до една бяха от меденки, карамел и захарна глазура. Някои от присъстващите си гризваха от къщичките. Но тогава незабавно се явяваше сладкарка, сновеше и поправяше

щетите. Софи отхапа малко от една греда. Беше по-сладка и по-вкусна от всичко, което някога бе опитвала.

Не след дълго старицата се върна с чаша.

— Хиляди благодарности! — рече Алберто.

— И какво смятат да заплатят гостите за кафето?

— Да заплатят?

— Тук обикновено плащаме с приказка. Но за кафето е достатъчен и малък откъс.

— Бихме могли да разкажем невероятната история на човечеството — отвърна Алберто. — Но лошото е, че имаме твърде малко време. Не можем ли да се върнем някой друг път?

— Разбира се. И защо гостите толкова бързат?

Алберто обясни какви са намеренията им и старицата рече:

— Вярно, вие действително сте нещо ново. Ала скоро ще трябва да прекъснете пъпната връв, която ви свързва с плътския ви произход. Ние вече не зависим от плътта и кръвта християнска. Част сме от „невидимия народ“.

Не след дълго Алберто и Софи отново стояха пред кафене „Синдерела“ и червената спортна кола. Току до автомобила една припряна майка помагаше на малкия си син да се изпишка.

Още няколко пъти минаха напърно през планини и гори и най-после пристигнаха в Лилесанд.

Машината от Копенхаген кацна по разписание в 21:35. Докато самолетът се плъзгаше по пистата в Копенхаген, майорът бе отворил плика, намерен край гишето за обработване на отлитащите. На бележката в него пишеше:

За 2-н майор Кнаг, който тъкмо предава бордната си карта, Средлетната нощ, 1990.

Мили татко! Може и да си помислил, че ще се появя в Копенхаген. Ала властта ми над всичко, което вършиш, е далеч по-изтънчена. Виждам те навсякъде, татко. Посетих циганското семейство, което някога, преди много, много години, е продало на

прабаба едно магическо огледало. Освен това се снабдих и с кристално кълбо. В момента виждам, че току-що си седнал в самолета. Моля те да не забравиш да закопчаеш колана и да поставиш облегалката в изправено положение, докато загасне табелката „Затегнете коланите!“. Щом самолетът се вдигне във въздуха, можеш да се облегнеш назад и да си позволиш кратък отдих. Трябва да си отпочинал, когато пристигнеш у дома. Времето в Лилесанд е прекрасно, макар и с няколко градуса по-хладно, отколкото в Ливан. Желая ти приятен полет.

Сърдечни поздрави от твоята дъщеря магьосница, Кралица на огледалото и Върховна закрилница на иронията

Алберт Кнаг все още не можеше да реши дали е сърдит или само уморен и даже изтощен. Но изведнъж се разсмя. Разсмя се тъй високо, че другите пътници извърнаха глави към него. После самолетът излетя.

Та той просто бе опитал ударите на собствените си камъни върху собствената си глава. Макар че имаше и една съществена разлика. Жертви на неговите камъни бяха само Софи и Алберто. А те пък бяха само въображение.

Тогава последва съвета на Хилде — свали облегалката назад и задряма. Разбуди се истински едва след като бе преминал през паспортния контрол и вече стоеше във фоайето на летището. Посрещна го митинг.

Бяха осем-десет митингуващи девойчета, повечето на годините на Хилде. На плакатите им пишеше „Добре дошъл у дома, татко!“, „Хилде те чака в градината“ и „Дерзай с иронията!“.

Най-лошото бе, че майор Кнаг не можеше веднага да вземе такси. Трябваше да чака багажа си. А междувременно съученичките на Хилде обикаляха около него и той бе принуден отново и отново да препрочита плакатите им. Поусмихна се едва когато едно от момичетата му подаде букет рози. Потършува в плика и подаде на митингуващите кутия марципан. За Хилде останаха само две. След като багажът му пристигна, го заговори младеж, който съобщи, че изпълнява разпорежданията на Кралицата на огледалото и има задачата да откара господин майора в Бяркели. Демонстрантките изчезнаха в тълпата.

Пътуваха по шосе E18. На всички мостове и надлези висяха плакати и транспаранти: „Добре дошъл у дома!“, „Пуйката чака!“,

„Виждам те, татко!“.

Когато най-сетне слезе пред градинската порта на Бяркели, Алберт Кнаг си отдъхна облекчено. Благодарни на шофьора с една стотачка и три кутии бира „Карлсберг Елефант“.

Жена му Марит чакаше пред къщата. След дълга прегръдка майорът попита:

— Къде е тя?

— Седи на кея, Алберт.

Алберто и Софи оставиха червената спортна кола пред хотел „Норге“ на Пазарния площад в Лилесанд. Беше десет без петнайсет. По посока на скалистите острови се виждаше голям празничен огън.

— Как ще намерим Бяркели? — попита Софи.

— Ще трябва да потърсим. Нали си спомняш картината в хижата?

— Трябва да побързаме. Искам да стигна преди него.

Прекосиха тесни пътища, преминаха през възвишения и скали. Важна отправна точка бе, че Бяркели е разположен край морето. Изведнъж Софи възкликна:

— Ето! Открихме го!

— Мисля, че си права, но не вдигай толкова шум.

— Глупости, че кой ще ни чуе?

— Скъпа Софи, след тъй продължителен курс по философия съм разочарован, че все още правиш прибързани заключения.

— Но...

— Нима вярваш, че в тази област няма коболди и тролове, горски духове и добри феи?

— Ах, извинявай!

Влязоха през портата и се отправиха към къщата по настланата с чакъл алея. Алберто спря на тревата пред градинската люлка. Малко по-нататък бе подредена маса за трима.

— Виждам я — прошепна Софи. — Седи на кея точно като в съня ми.

— Не забелязваш ли, че градината прилича на твоята собствена на Кльовервейен?

— Да, вярно. С градинската люлка и другите неща. Мога ли да сляза долу при нея?

— Разбира се. Аз ще остана в колата...

Софи изтича надолу към кея. Едва не се препъна в Хилде. Но после кротко се настани до нея.

Хилде чоплеше въжетата на завързаната за кея гребна лодка. В ръката си държеше малка бележка. Ясно бе като бял ден, че чака. Непрестанно поглеждаше часовника си.

Софи реши, че е много хубава. Имаше светлоруси къдри и яркозелени очи. Носеше жълта лятна рокля. Приличаше малко на Юрун.

Софи се опита да я заговори, макар да знаеше, че няма смисъл.

— Хилде! Аз съм Софи!

Хилде не помръдна.

Софи коленичи до нея и се опита да изкрещи в ухото ѝ:

— Чуваш ли ме, Хилде? Да не си сляпа и глуха?

Не ококори ли Хилде очи? Не беше ли това, макар и мъничък знак, че долавя нещо, колкото и слабо да бе?

После Хилде се извърна. Неочаквано обърна глава и се втренчи в Софините очи. Погледът ѝ обаче бе разцентриран, сякаш гледаше през Софи.

— Не толкова шумно, Софи! — Това беше извикал Алберто отгоре, от червената спортна кола. — Нямам никакво желание градината да се напълни с русалки!

Софи се укроти. Въпреки всичко беше хубаво да е толкова близо до Хилде.

После чу дълбок мъжки глас:

— Хилденце!

Беше майорът — с униформа и синя барета. Изправен високо горе, в градината.

Хилде скочи и се втурна към него. Срецнаха се по средата на пътя между градинската люлка и червената спортна кола. Той я вдигна и я завъртя във въздуха.

Хилде седна на кея да чака баща си. На всеки четвърт час, изминал от кацането му в Копенхаген, тя опитваше да си представи къде е в момента, какво преживява и как възприема това, което му се случва. Беше написала цялата му програма на лист и не го остави през целия ден.

Дали ѝ се сърдеше? Но нима си въобразяваше, че може да напише една загадъчна книга и всичко да си остане както е било?

Отново погледна часовника си. Десет и петнайсет. Можеше да пристигне всеки момент.

Но какво беше това? Не долови ли слабо шумолене, точно както в съня си за Софи?

Извърна се. Имаше нещо, сигурна бе. Но какво? Дали причината не беше в магическата лятна нощ?

Няколко секунди се побоя, да не би да види другото лице.

— Хилденце!

Това я накара да обърне поглед. Беше баща ѝ! Стоеше горе, в градината!

Хилде скочи и се втурна към него. Срецнаха се при градинската люлка и той я завъртя във въздуха.

Хилде се разплака, а и майорът скрито преглътна няколко сълзи.

— Станала си истинска жена, Хилде.

— А ти — истински писател!

Хилде избърса сълзите с ръкава на жълтата си рокля.

— Да кажем ли, че сме квит? — попита тя.

— Квит сме.

Седнаха на масата. Хилде настоя първо да узнае точно какво се е случило в Копенхаген и по пътя за Лилесанд. Смяха се до припадък.

— Не забеляза ли писмото в кафенето?

— Та аз дори нямах време да седна и да хапна нещо, малка негоднице! Сега съм гладен като вълк.

— Горкият татко!

— Това с пуйката май е било само майтап, а?

— Съвсем не! Всичко съм приготвила, а мама ще сервира.

После разговаряха надълго за папката и за историята на Софи и Алберто. Скоро на масата се появи пуйка със салата „Уолдорф“, вино розе и Хилдиният козунак.

Когато бащата понечи да каже нещо за Платон, Хилде го прекъсна:

— Шшт!

— Какво стана?

— Не чу ли? Не изписука ли нещо?

— Не.

— Сигурна съм, че имаше нещо. Ах, може да е било само мишка. Последното, което бащата каза, докато майката отиде да донесе още вино, бе:

— Курсът по философия обаче още не е завършил.

— Какво искаш да кажеш?

— Тази нощ, ще ти разкажа за космоса.

Преди да започнат пиршеството, той рече:

— Хилде вече е прекалено голяма, за да седи на скута ми. Но с теб нещата стоят различно.

И привлече Марит на коленете си. Задържа я дълго, преди да ѝ позволи да хапне нещо.

— При това скоро навършваш четирийсет...

Докато Хилде и баща ѝ се прегръщаха, Софи усети, че сълзите ѝ напират.

Не можеше да достигне Хилде!

Почувства, че ѝ завижда, защото е човек от плът и кръв.

Когато Хилде и майорът седнаха на подредената маса, Алберто натисна клаксона.

Софи вдигна поглед. Не го ли стори и Хилде?

Изтича при Алберто и седна в колата до него.

— Да погледаме малко отстрани, нали? — попита той.

Софи кимна.

— Плакала ли си?

Софи отново кимна.

— Какво има?

— Тя е щастлива, тя е истински човек... Скоро ще порасне и ще стане истинска жена. Сигурно ще има и

истински деца...

— И внуци, Софи. Но всичко си има две страни. Искан да проумееш това още в началото на нашия курс по философия.

— Какво искаш да кажеш?

— Подобно на теб, смятам, че тя има късмет. Но който изтегли жребия на живота, трябва да изтегли и жребия на смъртта. Защото жребият на живота е смъртта.

— Не е ли въпреки това по-добре да си живял, отколкото никога да не можеш да живееш истински?

— Ние не можем да живеем живот като Хилдиния... или като на майора. За компенсация обаче никога няма да умрем. Не си ли спомняш какво каза старицата в гората? Ние принадлежим към „невидимия народ“. Тя каза още, че е на над сто и петдесет години. На Средлетния празник видях дори герои, които са на повече от три хиляди години.

— Може би завиждам на Хилде най-много за това, че има семейство.

— И ти имаш семейство. В крайна сметка имаш една котка, две птички и една костенурка...

— Нали изоставихме тази действителност!

— Нищо подобно. Изостави я само майорът. Той постави финалната точка, дете мое. И никога повече няма да ни намери.

— Значи смяташ, че можем да се върнем обратно?

— Колкото често пожелаем. Но ще се запознаем и с нови приятели в гората зад кафене „Синдерела“ във Фиане.

Семейство Мьолер Кнаг седна да вечеря. За миг Софи се побоя, че тази вечеря може да приеме същия обрат като философско градинското парти на Кльовервейен. Поне майорът не криеше възжеленията си спрямо Марит, но се задоволи само да я подържи на коленете си.

Колата бе паркирана встрани от трапезата. Алберто и Софи долавяха само откъслечен разговор. Гледаха втренчено към градината и имаха достатъчно време, за да си припомнят злополучното градинско празненство с всичките му подробности.

Семейство Кнаг стана от масата едва към полунощ. Хилде и майорът седнаха на градинската люлка и помахаха на майката, която се запъти към къщи.

— Лягай си спокойно, мамо. Ние имаме да обсъждаме много неща.

ГОЛЕМИЯТ ВЗРИВ

... и ние сме звезден прах...

Хидде се настани удобно в люлката до баща си. Наближаваше полунощ. Погледнаха към залива — на небето просветваха първите бледи звезди. Дребни вълнички плискаха о скалата долу край кея.

Накрая бащата наруши мълчанието:

— Странна е мисълта, че живеем на малка планета някъде във вселената.

— Да...

— Земята е една от многобройните планети, които обикалят Слънцето. Но единствено нашата планета е жива.

— Може би единствената жива в целия космос?

— Да, възможно е. Мислимо е обаче и космосът да кипи от живот. Защото е необятен. Разстоянията са толкова огромни, че ги измерваме в светлинни минути и светлинни години.

— Какво е то всъщност?

— Една светлинна минута е разстоянието, което светлината изминава за една минута. А то е огромно, защото в космоса за една-единствена секунда светлината успява да измине 300 000 километра. С други думи, една светлинна минута е 300 000 по 60^{18} милиона километра. Една светлинна година има около 9,5 милиарда километра.

— А колко е оттук до Слънцето?

— Малко повече от осем светлинни минути. Слънчевите лъчи, които топят бузите ни през някой летен ден, са пътували осем минути в космоса, преди да ни достигнат.

— Разказвай нататък!

— Плутон, най-отдалечената планета в нашата Слънчева система, се намира на малко повече от пет светлинни часа от нас. Ако един астроном наблюдава Плутон през телескопа си, в действителност

гледа пет часа назад в миналото. Можем да кажем още, че на образа на Плутон му трябва пет часа, за да ни достигне.

— Не е лесно да си го представиш, но мисля, че разбирам какво имаш предвид.

— Хубаво, Хилде. Но ние едва сме започнали да се ориентираме, разбираш ли. Собственото ни Слънце е една от четирисотинте милиарда други звезди в галактика, която наричаме Млечен път. Тази галактика има формата на голям диск с много спирали и нашето Слънце е в един от тези спираловидни ръкави. Ако погледнем звездното небе през ясна зимна нощ, ще видим широк звезден пояс, защото гледаме към сърцевината на Млечния път.

— Може би затова на шведски Млечния път се нарича „Зимна градина“.

— Разстоянието до най-близката съседна звезда в Млечния път е четири светлинни години. Може би това е онази звезда, там, над островчето. Ако си представиш, че в този момент там горе седи звездоброец, насочил мощния си телескоп към Бяркели, той вижда Бяркели отпреди четири години. Може би наблюдава единадесетгодишно момиченце, което седи на люлката и размахва крака.

— Нямам думи!

— Но това е само най-близката ни съседна звезда. Цялата галактика — или цялата звездна мъглявина, както я наричаме още — е широка 90 000 светлинни години. Това означава, че толкова години са нужни на светлината, за да достигне от единия край на галактиката до другия. Ако наблюдаваме звезда от Млечния път, която е на 50 000 години от нас, то гледаме 50 000 години назад в миналото.

— Тази мисъл е прекалено огромна за главица като моята.

— Следователно, когато гледаме в космоса, гледаме назад в миналото. Нямаме друга възможност. Просто не знаем какво е навън във вселената. Вдигнем ли поглед към звезда, отдалечена на хиляди светлинни години, в действителност се връщаме хиляди години назад в историята на вселената.

— Това е просто невероятно!

— Но всичко, което виждаме, са светлинни вълни, които срещат очите ни. А на тези вълни им е необходимо време, за да прекосят пространството. Същото е с гръмотевицата — нали винаги я чуваме

чак след като сме видели светкавицата. Причината е, че звуковите вълни се движат по-бавно от светлинните. Когато чуя гръм, долавям тътена от нещо, което се е случило преди известно време. Така е и със звездите. Когато гледам към звезда, отдалечена на хиляди светлинни години, виждам „тътена“ на събитие, което се е случило хиляди години назад в миналото.

— Разбирам.

— Досега обаче говорихме само за собствената ни галактика. Астрономите смятат, че във вселената съществуват към сто милиарда галактики, и всяка от тях има към сто милиарда звезди. Най-близката до Млечния път галактика е наречена Мъглявината Андромеда. Тя е отдалечена от нас на два милиона светлинни години. Както вече видяхме, това означава, че на светлината на тази галактика ѝ трябва два милиона години, за да ни достигне. Това от своя страна означава, че когато наблюдаваме Мъглявината Андромеда горе, на звездното небе, ние гледаме два милиона години назад в миналото. Ако в тази мъглявина седи някой умел звездоброец — представям си един малък хитрец, който тъкмо в този момент насочва телескопа си насам, — той не би могъл да ни съзре. Най-много да различи първобитни хора с наченки на мозък.

— Шокиращо!

— Най-далечните галактики, които са ни известни днес, са на разстояние от около десет милиарда светлинни години. Когато следователно приемаме сигнали от тези галактики, гледаме десет милиарда години назад в историята на вселената. Това е двойно по-дълго, отколкото съществува нашата Слънчева система.

— Свят ми се зави!

— Достатъчно трудно е само да осъзнаеш какво означава да гледаш толкова назад в миналото. Астрономите обаче са открили нещо, което е още по-важно за нашата представа за света.

— Разказвай!

— Някоя галактика в космоса не стои на едно място. Всички галактики се отдалечават една от друга с невероятна скорост. Колкото са по-далеч от нас, толкова по-бързо изглежда се движат. Това значи, че разстоянието между галактиките се увеличава непрестанно.

— Опитвам се да си го представя.

— Ако вземеш балон и нарисуваш върху него черни точки, те ще се отдалечат една от друга, докато го надуваш. Така е и с галактиките във вселената. Затова казваме, че тя се разширява.

— На какво се дължи това?

— Повечето астрономи предполагат, че за това разширяване може да има само една причина: някога, преди около петнадесет милиарда години, цялата материя във вселената била свита във възможно най-малко пространство. Материята там притежавала невероятно голяма плътност и гравитацията, но и горещината била невероятно огромна. И изведнъж всичко експлодирало. Този взрив наричаме *първичния взрив*, на английски Big Bang.

— Дори само мисълта за това ме кара да настръхвам.

— Първичният взрив запратил материята във всички посоки на вселената и когато тя се охладила, се образували звездите и галактиките, луните и планетите...

— Но нали каза, че вселената се разширява?

— Тъкмо заради тази експлозия преди милиарди години. Защото вселената няма безвременна топография. Вселената е събитие, експлозия. Галактиките в космическото пространство все още се отдалечават една от друга с невероятна скорост.

— И това ще продължи за вечни времена?

— Тази възможност съществува. Има обаче и друга. Спомняш си може би как Алберто разказа на Софи за двете сили, които запазват орбитите на планетите около Слънцето?

— Не бяха ли земно притегляне и покой?

— Същото е и с галактиките. Защото макар вселената да се разширява, гравитацията действа и в обратна посока. И един ден — след няколко милиарда години — благодарение на гравитацията небесните тела може би ще се съберат отново — ако силите на голямата експлозия отслабнат. Тогава би се стигнало до обратна експлозия, така наречената имплозия. Все едно че изпускаш въздух от балон. Само че всичко това ще трае точно толкова, колкото и експлозията.

— И накрая галактиките ще се свият във възможно най-малко пространство?

— Да, разбрала си. Но какво ще се случи в следващия рунд?

— Нов взрив, след което вселената започва да се разширява. Защото важат все същите природни закони. И тогава ще се образуват нови звезди и галактики.

— Правилно разсъждаваш. Астрономите виждат две възможности за бъдещето на вселената: или тя ще продължи да се разширява и галактиките все повече ще се отдалечават една от друга, или отново ще се свие. Решаващо е каква е нейната маса. А това астрономите още не знаят точно.

— Но ако вселената има такава маса, че един ден отново се свие, тогава може би се е свивала и разширявала и преди?

— Това е извод, близък до разума. Съществува обаче и друга възможност — вселената се разширява само този един-единствен път. И ако се разширява за вечни времена, още по-належащ е въпросът как е започнало всичко това.

— Как е възникнало онова, което внезапно се е взривило?

— За един християнин може би е уместно да възприеме големия взрив като същинския акт на сътворението. В Библията е писано, че Бог рекъл: „Да бъде светлина!“. Може би си спомняш как Алберто спомена, че в християнството властва линейна представа за света. Според християнската вяра в сътворението следователно най-подходящо е да се вярва, че вселената ще продължи да се разширява.

— Да?

— На изток, както знаеш, представата за света е по-скоро циклична. Това значи, че историята се повтаря за вечни времена. В Индия например съществува поверие, че светът се разширява все повече, за да се свие някой ден. Така, казват индийците, се сменят „нощта на Брахма“ и „денят на Брахма“. Мога да си представя едно огромно, вечно туптящо космическо сърце.

— Според мен и двете теории са еднакво интересни и еднакво невероятни.

— И могат да се сравнят с парадокса на вечността, над който Софи размишляваше в своята градина: или вселената е съществувала винаги, или някога е възникнала от нищото...

— Ох!

Хилде посегна към челото си.

— Какво има?

— Мисля, че ме ужили стършел.

— Сигурно е бил Сократ, който иска да те измъкне от твоето безразличие...

Софи и Алберто седяха в червената спортна кола и слушаха как майорът разказва на Хилде за космоса.

— Замисляла ли си се, че съвсем си сменихме ролите — запита след малко Алберто.

— Какво искаш да кажеш?

— По-рано те слушаха нас, а ние не можехме да ги видим. Сега ние ги слушаме, а те не ни забелязват.

— И това още не е всичко.

— Какво искаш да кажеш?

— Нали в началото не знаехме, че съществува друга действителност, в която живеят майорът и Хилде. Сега те не знаят нищо за нашата действителност.

— Отмъщението е сладко.

— Но майорът съумя да се намеси в нашия свят...

— Та нали нашият свят не беше нищо друго, освен една-единствена негова решаваща намеса...

— Не се отказвам от надеждата и ние да можем да се намесим в техния свят.

— Но това е невъзможно, знаеш го. Не си ли спомняш какво ни се случи преди малко в кафенето? Още те виждам как дърпаш шишето с кола.

Софи огледа градината, а през това време майорът разказваше за големия взрив. Нещо в изражението му ѝ подсказа идея. Тя затършува из колата.

— Какво става? — попита Алберто.

— Нищо.

Софи отвори жабката на колата, където имаше отвертка. После изскочи навън, спря пред люлката и застана пред Хилде и баща ѝ. Отначало се опита да улови Хилдиния поглед, но това се оказа абсолютно невъзможно. Накрая вдигна отвертката и удари с нея челото на Хилде.

— Ох! — извика Хилде.

Сега Софи стовари отвертката и върху майорската глава, ала той изобщо не реагира.

— Какво има? — попита майорът.

— Май че ме ужили стършел.

— Сигурно е бил Сократ, който иска да те изтръгне от твоето безразличие...

Софи се просна в тревата и се опита да блъсне люлката. Тя обаче се оказа непоклатима. Дали все пак не можеше да я раздвижи поне малко?

— Усецам хладен повей в краката — каза Хилде.

— Не може да бъде — чудна мека вечер е.

— Това не е всичко. Тук има нещо друго.

— Само ние двамата сме и меката лятна нощ.

— Не, във въздуха има нещо.

— Какво би могло да бъде?

— Спомняш ли си за тайния план на Алберто?

— Да, защо не?

— Те просто изчезнаха от градинското празненство.

Сякаш вдън земя...

— Но...

— ... сякаш вдън земя...

— Историята все някога трябваше да завърши. Пък и аз само я написах.

— Дотук да, но не и случилото се после. Представи си, ако те са тук...

— Вярваш ли го?

— Усецам го, татко.

Софи тичешком се върна при Алберто.

— Впечатляващо — призна той, когато Софи влезе обратно в колата заедно с отвертката. — Ще видиш, това момиче притежава особени способности.

Майорът бе прегърнал Хилде.

— Чуваш ли колко прекрасно пеят вълните?

— Да.

— Утре ще пуснем лодката на вода.

— Долавяш ли как странно шепне вятърът? Виждаш ли как се полюшват листата на трепетликата?

— Това е живата планета.

— Беше писал нещо за смисъла „между редовете“.

— Да?

— Може би и тук, в градината, има нещо между редовете.

— Във всеки случай природата е пълна със загадки. А сега да поговорим за звездите на небето.

— Скоро ще се появят и звезди във водата.

— Да, така наричаше морското сияние, когато беше дете. И в известен смисъл бе права. Защото и морското сияние, и всички други организми се състоят от основните вещества, от които някога е била омесена нашата звезда.

— И ние ли?

— Да, и ние сме звезден прах.

— Красиво казано.

— Когато радиотелескопите приемат лъчи от галактики, отдалечени на милиарди светлинни години, те ни показват отрязък от вселената такава, каквато е изглеждала в праисторически времена. Най-отдалечените галактики наблюдаваме, така да се каже, малко след първичния взрив. Всичко, което човек може да види на небето, са космически изкопаеми на възраст хиляди и милиони години. Затова единственото, което може да стори звездоброецът, е да предскаже миналото.

— Защото звездите в едно съзвездие са се отдалечили една от друга дълго, преди да ни е достигнала тяхната светлина?

— Дори преди хиляда години съзвездията са изглеждали съвсем различно от днес.

— Не знаех това.

— Когато нощта е ясна, можем да погледнем милиони, дори милиарди години назад в историята на вселената. При това в известен смисъл гледаме към нашия дом.

— Трябва да ми обясниш по-подробно.

— Ти и аз също водим началото си от Големия първичен взрив. Защото цялата материя във вселената е органично единство. Някога, в прастари времена, цялата материя била скупчена в буца, която била толкова масивна, че главичката на една топлийка тежала милиарди

тонове. Тази праматерия експлодирала заради огромната гравитация. Което *било*, станало на парчета. Но винаги, когато вдигаме поглед към небето, се опитваме да намерим пътя обратно.

— Странен начин на изразяване.

— Всички звезди и галактики в космическото пространство се състоят от една и съща материя. Част от нея се е съсредоточила тук и сега. Една галактика може да е отдалечена от друга на милиарди години. Но всички имат общ произход. Всички звезди и планети имат общ произход...

— Разбирам.

— Каква е тази световна материя? Какво е експлодирало преди милиарди години? Откъде е дошло?

— Това е голямата загадка.

— Тя обаче дълбоко ни засяга. Защото самите ние сме от тази материя. Ние сме искри от големия огън, запален преди милиони години.

— Отново красиво казано.

— Нека обаче не преувеличаваме значението на големите числа. Достатъчно е да вземем в шепата си една звезда. Вселената би била също тъй невероятна, дори да се състоеше само от камък, голям колкото портокал. Въпросът щеше да бъде също толкова заплетен: откъде идва този камък?

Софи скочи от седалката в червената спортна кола и посочи залива.

— Иска ми се да пробвам гребната лодка — възкликна тя.

— Завързана е. Освен това не бихме могли да помръднем греблата.

— Дали да не опитаме? Все пак е Средлетната нощ.

— Нищо не ни пречи да слезем до водата.

Излязоха от колата и прекосиха градината. На кея се заеха да развържат въжето, закрепено за стоманен пръстен. Но дори не успяха да го повдигнат.

— Като заковано е — установи Алберто.

— Имаме достатъчно време!

— Истинският философ никога не се предава. Само да можехме да освободим това тук...

— Появиха се още звезди на небето — рече Хилде.

— Да, по това време лятната нощ е най-тъмна.

— През зимата обаче блещукат. Спомняш ли си нощта, преди да заминеш за Ливан? Беше по Нова година!

— Тъкмо тогава реших да напиша за теб книга за философията. Бях търсил в голяма книжарница в Кристиансанд, в библиотеката също. Не открих нищо подходящо за младежи.

— Сякаш седим на върха на тънкия косъм в бялата заешка козина.

— Дали има някой навън, в нощта от светлинни години?

— Лодката се е откъснала! — възкликна Хилде.

— Да, действително...

— Не е възможно! Преди малко проверих дали е здраво завързана.

— Наистина ли?

— Това ми напомня как Софи взе назаем лодката на Алберто. Помниш ли как се носеше по езерото?

— Ще видиш, че и това тук е нейна работа — каза майорът.

— Шегуваш ли се? През цялата вечер усещах, че има нещо.

— Някой трябва да доплува до лодката.

— Двамата ще плуваме, татко.

Издание:

Автор: Юстайн Гордер

Заглавие: Светът на Софи

Преводач: Яна Кожухарова

Година на превод: 1997

Език, от който е преведено: норвежки (не е указано)

Издание: второ

Издател: „Дамян Яков“

Град на издателя: София

Година на издаване: 2005

Тип: роман

Националност: норвежка

Печатница: „Абагар“ АД, Велико Търново

Редактор: Радка Бояджиева

Художник: Стефан Сърчаджиев

ISBN: 954-527-277-5

Адрес в Библиоман: <https://biblioman.chitanka.info/books/9042>

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.